

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરામિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૦૫૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કુંડુપત્ર અને કુંડન

વિષય ૨૦૧૨

ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૫-૬.

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૫-૬

સચિત્ર.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફેશનનો માર ?

દોહરો.

સ્વાર્થેષ હ દીકરો ગુણવંતી હ નાર.
નૈન. ધરમા તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

રાયપુર-અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર-અમદાવાદ.

ક્રિમ્ત ૩. ૨-૮-૦

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

સ્નેહરશ્મિ.

યુગલ કાવ્ય.

દાહરા.

નાતમ નવ રસથી ભર્યું પ્રેમશૌર્ય મંદિર,
પંકડિવન માણે મઝા શારદા અર્જુન વીર.
રાગે વાયુ વન્હી રહ્યા રાગે વિભૂ વશ થાય,
હૃદય રૂમિકડા રાગથી છટકીને ક્યાં જાય.
દોરંગી દુનિયાં દોસે અંતર સંગી ન થાય,
વગર વિચારી પ્રીતમાં હૃદય ખાખ થઇ જાય.
મન મોતી ને કાચ તે તુટ્યાં નહીં સંધાય,
કાચો પાત્રે પ્રીતડી ખાતાં નહીં ઘરવાય.
જે તનથી તનડાં તપે તે તન જાણે તાપ,
જે મનથી મનડાં મળે તે મન માપે માપ,

દાહરા.

કહેણી સમ રહેણી નહિ, રહેણી સમ નહિ કેણુઃ
એ કવિજનના કાવ્યથી, નહિ નીતિની લેણુ.

* * * * *

જાગીને જાગ્યો નથો, જરા જાગનનો રાયઃ
એ સાલ્યકની સદાય વિણ, સદા કાવ્યમાં શ્વાય.

કહ્યાગરો દીકરો

“ કિં તેન જાતુ જાતેન માતૃ યૌવન હારિણા ।
આરોહતિન યઃ સ્વસ્ય વંશસ્યાગ્રે ધ્વજોયથા ॥ ”

જે ધ્વજનતી પેઠે પોતાના વંશની આગળ ચડતો નથી,
તેવો માતાના યૌવનને હરનારો પુત્ર કદી થાય તો તેથી શું
થવાનું છે ? પ્રમણસહસ્ત્રી

“ કિં તથા ક્રિયતે ધેન્વાયાન દાગ્ધિગ ગર્મિણા ।
કોઽર્થ પુત્રેણ જાતેન યાન વિદ્વાન ધાર્મિકઃ ॥ ”

“ જે ગાય દુઝણી કે ગર્ભણી થતી નથી, તેવી ગાય શા
કામતી છે ? તેમ જે પુત્ર વિદ્વાન કે ધાર્મિક નથી તેના પુત્ર
થવાથી શો અર્થ સરવાનો છે ? ” ઉપદેશસહસ્ત્રી

“ યસ્ય પુત્રો ન વૈ વિદ્વાન્ન શૂરો ન ચ ધાર્મિકઃ ।
અ પ્રકાશં કુલં તસ્ય નષ્ટ ચન્દ્રેવ શર્વરી ॥ ”

“ જેના વિદ્વાન, શૂરવીર અને ધાર્મિક પુત્ર નથી તેનું કુળ
ચંદ્ર વિનાની રાત્રી જેમ અપ્રકાશીત છે તે પ્રમાણે દુઃખમય
અને બીનિમય બને છે. ” પ્રસગરનાવલી

“ પુણ્ય તીર્થે કૃતં યેન તપઃ કાવ્યતિ દુષ્કરમ્ ।
તસ્ય પુત્રો ભવ દશ્યઃ સમૃદ્ધો ધાર્મિકઃ સુધીઃ ॥ ”

“ જેણે કાષ્ટ પવિત્ર તીર્થમાં ઘણું દુષ્કર તપ કર્યું હોય
તેના પુરુષને સમૃદ્ધિએ યુક્ત ધાર્મિક સદ્ બુદ્ધિવાળો અને
પોતાને વંશ રહે તેવો પુત્ર થાય છે. ” સુભાષિત ભાન્ડાકાર

ગઝલ.

કહ્યું માયાપનું ધરિ કાન સહ્યું મૌ દુઃખ સુખ સમાન,
 પ્રહ્યું ધરખારી થઈને જ્ઞાન પૂરો એ પુત્ર પુન્યશાળી !
 દીકા દુનિયામાં એ મોટા દેવ સાધી છે સાચી સ્નેહની સેવ,
 માનીને મીઠો મોઢો મેવ પૂરો એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
 તિરથમાં જોઈ તાતની ખાટ નાહો મા વેણ ગંગા વાટ,
 દર્શનમાં શોધી ચાકરી વાટ પૂરો એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
 ઝીઝ્યાં માયાપનાં સૌ વેણ મીઠાં જાણ્યાં છે કડવાં કે'ણુ,
 ચૂમ્યા છે ચર્ણ દાળો નેણુ પૂરો એ પુત્ર પૂન્યશાળી !

*

*

*

તજ છે રાજ્ય રીકિને પિતાના વેણમે કાળે,
 સીધાવ્યા વનમાં પ્રીતે અહા શ્રીરામજી ક્યાં છે ?
 કહા જે તેલની તાતી તળાપો પ્રેમથી પોતે;
 પિતુ આજ્ઞા ધરી માથે સુધન્વા વીર તે ક્યાં છે ?
 રહ્યા જે બાક અલચારી પિતાના હિતને સાર;
 વયોં નહિ જીંદગી નારી પ્રતાપી ભિખ તે ક્યાં છે ?
 કરે જે સેવ શુદ્ધ ચિત્તે પિતાની સ્નેહથી નિત્યે;
 ચરણમાં જીંદગી અરપે દેવાંશી દીકરા ક્યાં છે ? ? ?

❀ ગુણવંતી નાર ❀

“ પુજનીયા મહાભાગાઃ પુण्याશ્ચ ગૃહ દીપ્તયઃ ।
સ્ત્રિયઃશ્રિયો ગૃહસ્યોક્તા સ્તસ્મા દૃશ્યા વિશેષતઃ ॥ ”

“ સદાયરણુવાળી પવિત્ર તથા ધરમાં દીપકરૂપ એવી સત્કાર કરવા લાયક સ્ત્રીઓ ધરની શોભા છે, તેથી સન્નારી વિશેષપણાએ કરીને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. ” ઉદ્યોગપર્વ

“ પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિશ્ચૈતાઃ પતિભિર્દેવ રૈસ્તથા ।
પૂજ્યા ભૂષયિતવ્યાશ્ચ બહુ કલ્યાણ મીઘ્સુભિઃ ॥ ”

“ કલ્યાણને ઇચ્છનાર પિતા, ભાઈ અને દેવરાદિયે સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો તથા તેમને ભૂષણાદિએ કરી શોભાવવામાં ધરની ઉન્નતિ થાય છે. ” પ્રમાણસહસ્રી

“ શોચંતિ જામયો યત્ર વિનશ્ય ત્યાશુતત્કુ-
લમાન શૌચતિ તુય ચૈતા વર્દ્યતે તદ્ધિ સર્વદા ॥ ”

“ જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખી થતી હોય તે કુળ તત્કાળ નાશ પામે છે, ને જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખ પામતી નથી તે કુળ સદા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનું કુળ કલ્યાણને સારું સન્માન રાખવું. ” મનુસ્મૃતિ

“ અનુકૂલાં વિમલાંગી કુલજાં કુલશાં સુશીલ સંપન્નામ્ ।
પતા દર્શીં સુમાર્યાં પુરુષો યત્નો વ્યા હ્રમતે ॥ ”

“ અનુકુળ, નિર્મળ અંગવાળી, કુલીન, કુશળ તથા સારા સ્વભાવવાળી એવી અદ્યમેશી સ્ત્રી પુરુષને યત્નનો ઉદય થવાથી મળે છે. ” પ્રસંગરત્નાવલી

ગઝલ.

વિલોકી કંથને કાઢે, આંગણીએ આવતો દોડે,
વધારી વહાલે કરજોડે જીવનની દોરી વહાલી એ !
મધુરા મોહના મંત્રે રસીલા ભાવના જાત્રે,
નયાવે કામના તંત્રે જીવનની દોરી વહાલી એ !
કરે રસખસ અદા ભાવે રસિક રીઝવે લલિત લ્હાવે,
બાંધે પિયુ પ્રેમના દાવે જીવનની દોરી વહાલી એ !
જમાડે મનની વાની પીવાડે પ્રીતનું પાણી,
સુવાડે દીલચમન શાણી જીવનની દોરી વહાલી એ !

*

*

*

નયાવે નયનથી નિત્યે હસાવે હાસ્યથી હેતે,
રીઝાવે રંગથી રીતે રસિકી મોહની ક્યાં છે ?
જીતે નોખન તણા જંગે સહુણા સ્યામને સંજે;
વદનના વેણુના વ્યંગે છખીલી મોહની ક્યાં છે ?
મીઠા ટાંછ પ્રેમના દાવે ભીતરના કંઈ ઉંડા ભાવે;
ત્રણાવે જે લલિત લ્હાવે હૃદયની મોહની ક્યાં છે ?
હૃદય જ્યાં એક છે એનાં નથી અંતર વિષે અંતર;
રમે જે પ્રેમભક્તિમાં મધુરી મોહની ક્યાં છે !!!

પ્રસ્તાવના.

વ્યવહારિક વિષયોની વસ્તુથી શુદ્ધાએલી નવલકથા જન સમાજમાં જેટલે દરજ્જે રચીકર થાય છે, તેટલી અન્ય વિષયોથી વખણાએલી વસ્તુ કથાઓ ઘણાજ અદ્ય અંશે લોકપ્રિય નીવડે છે, એમ સાંપ્રત સમયના લેખક મંડળના અનુભવના ઉદ્દગારથી જણાઈ આવે છે. ઉચ્ચ પ્રકારના પકવાનના પાચનને વાસ્તે તાંબુલ અને દીપન પાચન ચુરણાદિક પાન માત્રાઓ જેમ આદરથી મુખવાસ તરીકે વપરાય છે, તેમ દુઃખ અને કલેશથી શ્રમીત અને જ્રમીત થએલા મનના વ્યાધીમાં પણ કેટલેક અંશે સંગીત નવલકથાઓનું અદ્ય પ્રમાણનું વાંચન પણ પુષ્ટીકારક પદાર્થ તરીકે નિત્ય વંચાય છે.

કેળવણી અને સર્વવિદ્યાના વિસ્તારપૂર્વક પ્રચારને લીધે જન સમાજમાંના ઘણાખરા ગૃહસ્થ અને સાધારણ સ્થિતિનાં નરનારીઓને અનુકુળ આવતાં હરેક પ્રસંગે કંઈને કંઈ વાંચનરૂપી ખોરાકની જરૂરીઆત રહે છે, એમ હવે નિઃસંદેહ કબુલ કરવું પડે છે, અને આથી કરીનેજ ચાલુ દશકામાં નવલકથા આલેખવાનો પ્રચાર પુષ્ટક પ્રમાણમાં વધી પડ્યો છે. નિર્દોષ વસ્તુ વિષયની ગમે તેવી સાદી અને આછી ભાષામાં લખાએલી નવલકથાઓની પણ જનમંડળમાં વધતી ઓછી કીંમત હવે અંકાવા લાગી છે. કસાએલા લેખકો લખે એટલું બધું સાઈ અને સાધારણ પંક્તિના ઉછરતા લેખકો લખે એટલું બધું નરસું

માનવાનું અને મનાવવાનું ધોરણ હવે અણુગમાને પાત્ર થવા લાગ્યું છે; કારણ કે જનમંડળ હવે કુદરત કૃપાએ સંસ્કારી અને અધિકારી નીવડવા લાગ્યું છે, એમ કુંદન કુસુમ નામક નવલકથાના ભાગો લખવાના સાત વર્ષના સમયમાં લેખકને દૃષ્ટિગોચર થયું છે.

સ્વાતિની ચાતક દૃષ્ટિએ વૃષ્ટિસમ નજર કરતી કદરદાન આલમ સમક્ષ આજરોજ પ્રસ્તુત નવલકથાના આ ખંને ભાગો નજરાણા તરીકે મુકાય છે. નવલકથાના રસજ્ઞ વાંચકોને ચાર ભાગ કરતાં આ બે ભાગમાં કાંક વધારે જાણવાનું, જોવાનું અને વિચારવાનું મળી આવશે. પ્રસ્તુત વસ્તુ કથા સંકલનની યુવાવસ્થા આ ભાગમાં ઘણાજ વધારે પ્રમાણમાં વિકાસીત થયેલી માલમ પડી આવશે. કથાનક પાત્રોની જુવાનીની મસ્તી અને સુધારાની ફેશનભરી કુસ્તી જમાનાના અખાડામાં અચ્છી રીતે આંખ આગળ અવત્રોકવાનો આનંદ ઉત્પન્ન થશે. વિબુધ વાંચકો જમાનાનું સારી રીતે નિરીક્ષણ કરી કથાના પાત્રોના પ્રસંગમાંથી જરૂરીઆત જેટલો સાર સાર શ્રદ્ધા કરી અસારને કોરે કરી આંખો જેમ ઉરવીમાંથી મીઠા રસને ચુસે છે તેમ અમૃત રસ સમાન ઉપદેશ સાર અને સનાતન ધર્મનું ઉચ્ચ માન મગજમાં રાખી એક આર્ય તરીકે આદર્શ રૂપ આર્ય નિવડી આર્ય ભૂમિને દીપાવશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

મહા મોંઘવારી, વિશ્વદુ અને મુદ્રણકળાના સાહિત્યોની અછત એ બધા વિકટ પ્રસંગોમાં પ્રસાર થઈ પ્રસ્તુત નવલ-કથાના પાંચમા છઠ્ઠા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવે છે. કદરદાન આલમમાં પ્રસ્તુત નવલકથાની થયેલી સારી કદરથી સંતુષ્ટ થઈ પાંચમો છઠ્ઠો ભાગ જર અને જહેમતનો ભોગ આપી ઘણાજ સારા કાગળ અને મુદ્રણ દર્શનની ઉત્તમ કારીગરીમાં મુદ્રાંકીત કરી સચિત્ર પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

રાયપુર પખાલીની પોળ

સી ૨

મળડાવાડ-અમદાવાદ. (ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

ધોળ.

પતિવ્રતા પુરી તે બ્રહ્મ પતિ ગણે પરમેશ બ્રેતે,
 જીવના જીવનદાર ગણીને જપતી જપ હમેશ બ્રેતે:-
 ધરતી મન તીર્થ પર નિત્યે ઉચરતી ન અસલ બ્રેતે,
 ડરતી રે' દીલ રાત્રાવરથી કરતી નવ કુકૃત્ય બ્રેતે:-
 મળતી રે' સત સંગત માહે ભરતી ગુણ લાંડાર બ્રેતે,
 વરતી રે' વશ થઈ વરજીને પળતી નવ પરદાર બ્રેતે:-
 સ્વામીને સુખે સુખીઆરી વર દુઃખ દુઃખીઆર બ્રેતે,
 જે રતીએ પામે દુઃખ વરજી સાલે અપરંપાર બ્રેતે:-
 વશીકરણ વિદ્યા જે કા'પે તે સેવા સ્વામીન બ્રેતે,
 એ વિણ કાંઈ સૌ ફેગટનાં ભણે દીપોત્સવી દીન બ્રેતે:-
 માંડ મારી મુઝ બેનીઓ સાચવજે શિયળ વૃત બ્રેતે,
 શુદ્ધ મને કરજે સ્વામિની સેવા આણી ઉન્નત બ્રેતે:-
 જેથી વર નિશ્ચે વશ થાશે સ્લાશે અપરંપાર બ્રેતે,
 તે પછી એથી ઇંદ્રસુવનમાં પેમું નવ સુખ સાર બ્રેતે:-

નમું નમું તને મારી માતૃ ભૂમિ.

ગરબી.

નમું નમું તને મારી માતૃ ભૂમિ,
નમું નમું તને મારી ભર્તૃ ભૂમિ:
હિંદ ભૂમિ નમું દેવ ભૂમિ નમું,
આર્ય ભૂમિ નમું વીર ભૂમિ નમું;
વન્દુ તને ગ્હાતી બ્રહ્મ ભૂમિ:-૦

ભક્તશિરામણી પ્રહલાદજીએ ભક્તિથી પ્રભુ રિઝવ્યા,
ભક્તિનો તે ગુણુ દે તુજ શિશુને ટાળી પ્રપંચ ને માયા:-૦
દાની બલિરાજ કર્ણુ ભૂપતિએ દાનથી હસ્ત શોભાવ્યા,
તે દાનનો ગુણુ દે તું દયાળી જેથી થાયે સુખી તુજ બાપા:-૦
બળવાન બીમ અભિમન્યુ અર્જુન બિંમ્બ ભગીરથ વીર,
શિવાજી જેમલ સમર પૃથ્વી સરખા આર્યોને કર રણુધીર:-૦
દેજે સ્વદેશ કે ભગવદ્ ભક્તિ ઉન્નતિ દેશની થાય,
પ્રહલાદ કરજે કે પ્રતાપ કરજે માગુ કરજેની માય:-૦

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૫ માં.

પ્રકરણ.

વિષય.

” ૧ લું.	પિતાની તાલમેલ કે સુતાની લે મેલ ?	૧
” ૨ જી.	સુધારાનો ખાલ કે કુધારાનો કાલ ?	૪૦
” ૩ જી.	સખાવતની આરસી કે પરગજી પારસી ?	૬૬
” ૪ થું.	તારનારી બાયડી કે સારનારી શાયડી ?	૮૮
” ૫ મું.	સુધારાનો શંખ કે ફેશનનો ડંખ ?	૧૧૮
” ૬ હું.	વિધીનો આંક કે ભાગ્યનો વાંક ?	૧૩૮
” ૭ મું.	કન્યાની હાય પાપની લ્હાય ?	૧૪૮
” ૮ મું.	સ્નેહની શિક્ષા કે દેહની દિક્ષા ?	૧૬૧

ભાગ ૬ ઠા.

” ૧ લું.	જંગલની જોગણ કે વહાલાની વિજોગણ ?	૨૦૯
” ૨ જી.	સુધારક ધરહુડ કે વિદારક ખમીત ભૂંડ ?	૨૩૩
” ૩ જી.	ફેશનમાં વહાલીનો વિલાસ કે લેસનમાં લક્ષ્મી અને નીતિ ખલાસ ?	૨૬૫
” ૪ થું.	સુધારાની સલા’ કે ફેશનની ખલા ?	૩૦૦
” ૫ મું.	પ્રીતિનો ભોગ કે નસીબનો યોગ ?	૩૨૫
” ૬ હું.	જીવાનીની લેર કે ફેશનનો કેર ?	૩૪૮
” ૭ મું.	અગ્નિમાં પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુદન ?	૩૬૬

ભાગ પ-૬

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

કુંદન અને કુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

મંગળ ગીત.

૫૬.

મંગળ મૂરતિ શ્રી મુકુંદ,
વંદન વિભૂ વૃજ્યંદ:-૦
મંગળ માધવ મંગળ મહીમા,
મંગળ ગાયા મંગળ કૃતિ કર:
નટયર નંદ:-વંદન:-૦

રંગી રાગે રસભરી રંગભૂમિ નવરંગ:
રંગી રસ રંગે રહિત રથ્યા રસિક શ્રીરંગ:-૦

કુંદન અને કુસુમ.

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે કૃશનનો માર.

ભાગ ૫ માં.

પ્રકરણ ૧ હું.

પિતાની તાલમેલ કે સુતાની લે મેલ !

દાહરો.

રંગે રંગી હૃદયને, રંગે રંગે અંગ;

રંગ જતાની કારમો, કરે પલકમાં દંગ.

ભાવી નચાવે છે, ભાવ નાચે છે; લોચન રચાવે છે, મન રાચે છે; પ્રીતિ જચાવે છે, પ્રેમી જાચે છે; છતાં ભાવના તારા મૈત્રી અને પ્રીતિ સંસ્કારી અધિકારીના હૃદયમાં પળે પળે જાગે છે, જગાવે છે અને જીવરકુંડમાં મનશ્રીફળ હોમાવી પ્રીતિદેવીને

પ્રસન્ન કરાવી વર પ્રાપ્ત કરાવતાં ભાવી ભાવ ખાઈ લાત મારી
ન્યારૂ થાય છે ! વાહ પ્રીતિ તારી પશુ ન્યારી ગતિ ! !

ઓ આંશા સંજીવની પણ પળે અંકુર પુટે નવા,
વાયુ વેગ ધરી ચઢે મન નગે દષ્ટે વિલોકે હવા;
ભાતી બેઠે અબેદમાં મન ભૂલી દિલોંગ ઝાઝા ધરે,
ખત્તા ખાતુ ખાંતથી ખુબ ખરે માંડયું ન છાંડયું કરે.

~~અને~~ કવિ મહાસુખરામ નરભરામ.

પ્રેમ ભીરૂને સાહસી અને સાહસીને ભીરૂ કરે છે. એ
પ્રકૃતિને પુરૂષ અને પુરૂષને પ્રકૃતિ કરે છે. એ સખળને દુર્ગળ
અને દુર્ગળને સખળ કરે છે અને જાગકને પ્રવીણ અને પ્રવીણને
નવીન કરે છે. પ્રેમ આંત્રજાને આંખ આપે છે અને આંખવાળાને
આંધળો કરે છે; પંડીતને મૂર્ખ અને મૂર્ખને પંડીત, મૂંગાને
જોલતો અને જોલતાને મૂંગો કરે છે; આથી કરીને પ્રેમ વિશુદ્ધ
ધર્મમય વિશ્વમાં મનાય છે.

*

*

*

*

નયાવતી કાંઈ નખરાં કરીને વિશ્વને પ્રીતિ દેવી,
પયાવતી પ્રીત પારો આપીને પ્રેમીને પ્રીતિ દેવી;
એ સ્વર્ગ તણી છે દેવી જેને રહ્યા દેવતા સેની,
પાવક પંથે પ્રેમી ચઢાવી પ્રાણુ લેતી એ એની.
હૃદય કુંડમાં મન શ્રીદગથી પ્રસન્ન કરે હરી દેવી ! !

“ અંગાકે ન જોરકે ગિરીશકે ન ગોવિંદકે,
 જોતકે ન જોતકે ન જાયે રાહ ગિરકે;
 કાહુકે ન સંગી ન તરંગી બહેન જાનજીકે.
 મન અતિ ખોટે સોટ ખાઈ હે જમીરકે.
 ગ્યાલ કળિ નારીકા ખસમ ગિને નેહલીતે,
 ધર્મકા પરમ ગિને પાતકી શરીરકે;
 નિમકહરામ બદકામ કરે તાજે તાજે,
 બાજે બાજે બેટી બહન ગુરૂકે ન પીરકે. ”

સાહિત્ય સંગ્રહ.

“એ બુઢા હવે તો કાંક સમજ, ઘોળામાં ધુળ નાંખી,
 લાખનો મટી રાખનો થયો, તોય હજી એવોને એવો રહ્યો !!”

“એ જમાનાના જોદ્ધા હવે તારી તરવાર મ્યાનમાં રાખ!
 જેમ આવે તેમ બધું મોઢથી ન લાંખ! આજ કાલનો જોગી
 અને ઢીંચણ સામ્રી જટા, સોસો ચુઆ મારી મનીખાઈ પાટે બેડાં.
 એ અક્કલના ઇસ્કોતરા, મોલાગ્ર બુદ્ધિના મૂંઢ મૂળીઆ તારા
 બાપ ત્રીકમાને જઈ પુછ કે તેં કેટલાનાં ગળાં રેંશ્યાં? કેટલાના
 પેટ ઉપર પગ દીધા? કેના કેના કપાળમાં ડામ દીધા? કાળી
 રાતે કેટલાની ગરદનપર છરીઓ મુકી? પેલા તારા કાકા કેવળી-
 આએ કેટલાને કુણીએ મધ ચોપડી કુવામાં ઉતારી વરત વાઢી
 નાંખ્યાં? મારો દીકરો હાથે કરીને માઈં ડાચુ ઉઘડાવે છે !”

“એ ધનના ઢોલકા, સ્વાર્થ રસાલાના હંટ, એ રાયજી રાલા
 હવે તો કાંક જાન રાખ! હાથે કરી શું કામ હજવો થાય છે? નાહક
 પતરાજીમાં તણાઈ જાય છે! એ તાઈં પેટ સડી ગયું, નકટા

નક્ટ તારી ‘સાઠી બુદ્ધિ નાઠી’!! તારા જીવતાં તારી દીકરીનેા મોસાજમાં વિવાહ થાય, છોકરાં હાથથી જાય, દીકરી નાતરે જાય અને તું અહીં બેઠા બેઠા પૈસાની વાની ખાય! હવે તારા નામ પર ધુળ પડે! ઢાંકણીમાં પાણી લઈ કુખી મર!!”

“એ દીકરા મૂળીઆ એમ મને પાણી ન ચઢે! નાહક પાણી મુકે આ રાયજીને અસર ન થાય! એ તારા જેવા ચર-મીઆ તો કંઈક મારા પેટમાં કુદે છે! જમાનો ફરે તેમ માણસે ફરવું જોઈએ! નાહક પ્રમાણિકતાની ચાદર ઓઢી જમાનામાં ફરનારા કંઈક પાયમાલ થઈ પોક મુકતા થયા. જેણે સમો મણીચાલતા પ્રવાહમાં ચાલવા માંડયું તેજ આ જગતમાં જીત્યો; બાકી પેટ બળતા અદેખા લસ લસ કરનારા કંઈક હારી ગયા અને હતા નહતા થઈ જોત જોતામાં ખુવાર (ચીથરે હાલ) કંગાલ થયા! મારા બેટા લણ્યા પણ ગણ્યા નહીં! ‘પેટમાં પૂમડું પલંગે એટલું પાણી હોય નહીં અને માઈ નામ દરીયાવખાન કહો;’ ‘ઉંદરને જોઈ ચાર ગજ કુદે અને માઈ નામ વાઘમારખાં કહો!!’ કમાવાની પ્હોંચ નહીં; ઘરડાનું રંગેલું ખાલું, જૂના ટાંકાનું પાણી પીવું અને ઘરડાની નીંદા કરવી એજ શીખ્યા છે! મારા દીકરા મને શીખામણ આપવા આવ્યા છે? પગ નીચે દવ સળગે છે એ દેખાતો નથી, તારા બાપે અને તારા કાકાએ કેટલી નોટો વટાવી અને કેટલાકનાં સાટાં કર્યા તે તો તપાસી જોને પછી મને કહેવા આવ! ”

“એ મારા કાકા મારો તો જીવ બળે છે ત્યારેજ હું તમને કહું છું. આ ચોટે ચકલે વાટે ઘાટે અને હાટે બધે તમારી

નિંદા થાય છે!! લોક પાછળ બોલે છે અને હું તમને મોં પર કહું છું; જોટું લગાડશે નહીં. જ્યાંથી જગડી ત્યાંથી કાપી નાંખો!! હવે ઘરડા થયા, કાંક દુનીયાની લાજ રાખો! એ તમારો તો ભવિષ્યમાં ઘડો લેવાશે; માટે નાહક આગરૂનો ઘડો લાડવો ન કરો અને વિચારીને ડગ ભરો.”

“જેવાં તારા જાપે ડગ ભર્યા છે એવાં અમે ભરીશું! ‘કરતા હોય સો કીજીએ ઓર ન કીજે કમ, મુંડી રહે શેવાળમાં ને હંચા રહે પગ.’ માટે ‘જે થતું હોય તે કરીએ અને છાના માના છાથની દોણી ભરીએ!’ જહુ બોલ્યામાં જગડે અને દુનિયા લાત મારી મારી રગડે, માટે ‘સાંછકા ટટુ ચલને દો’ કરવામાંજ સુખ છે!!”

“એ ક્ષાધર વિલિયમ રાયજી! મારા કાકાએ અને બાપાએ તો બોલ્યું, રોલ્યું પણ તમે તો કાંક સુધારો! હજી પાછા હાથમાં છે. ચેતો! ચેત્યાનો સમય છે. મારી કાકી અને ખ્હેનને ભાવનગરથી પાછાં બોલાવી તમારો ઘર સંસાર સુધારો!! આંગણે કંકુનો વિવાહ માંડી મંગળ વરતાવો અને આનંદ ડંકો ઉજાળાં કાર્ય કરી વગડાવો! છતાં માબાપે મોસાળીઆં વિવાહ કરે તો તમારા નામને કલંક લાગે, પૂર્વજની આખરૂપર પાણી ફેરે.”

“મારા જીવતાં કુંદનનો વિવાહ કરનાર કોણ છે? એ તો બધાં ખ્હાનાં છે, નાનાં છોકરાંને સમજાવવાનો ખેલ છે, પોતાના મનનું ધાર્યું કરવાની તાલમેલ છે! હું મારે બેઠા બેઠા મૂંગે મોંઠે બધો ખેલ જોયા કરું છું; જેવો દાવ આવશે કે એવી

તો સોગટી લગાવીશ કે કુંદનનાં મોસાળીઆં મને આખી જીંદગી
ચાદ કરશે !! અત્યારે મને થાપ આપી મા દીકરી ભાવનગર
ભાગી ગયાં છે તો ભલે લાગ્યાં પણ લાગ આવ્યે એવા તો કાન
ઉઘાડીશ કે તે પણ રાયજીને મરતાં જીવતાં ઓળખી જશે.”

“ કાકા હવે બધા તડાકા જવા દેા. વેળાસર ચેતી જાઓ;
કાળ કાળનું કામ કરે છે. ક્યાંક તમારી આંખ મીંચાશે તો
સદાને માટે કાળીટીલી રહી જશે ! ”

“ અરે શું ઢખાળા આંખ મીંચાય ? હજી તો જન્મ જેવો
છું ! મોત છે ક્યાં ? એને તો હું રાત દીવસ ખાઈ પીને શોધું
છું ! મરવાની શી નવાઈ છે ? પ્રાણી માત્રને મરવું છે, કોઈ
અમરપાટો લઇને આવ્યા નથી. ખાલી મોતનો ડર ધરી પો-
તાના આદરેલા કાર્યમાં પાછા ફરવું એતો ખડીકણનું કામ છે.
મોતનો ડર ધર્યે કે મોતનો આનંદ કર્યે મોતને દયા અને ગુસ્સો
નથી; એતો એનું કાર્ય માનવ જીવનની કક્ષાની હદમાં રહીને
કર્યે જાય છે. કાળની કાળ અટકાવવાને કોઈ જાળવાન નથી;
માટે જે કાર્ય કાલે કરવાનાં હોય તે કાર્ય કાળ જાળના ડરથી
આજને આજ કરવાં જોઈએ ! કાર્ય કરવામાં ઢીલ કરવી એ
એક ભયંકર ચીજ છે ! ”

“ વાહરે કાકા વાહ ! તમારા બોલવાનો તો કાંઈ ધડાજ
નથી. ગાડાનું પૈડું ફરે તેમ તમારા વિચાર ફરે છે. તમારા
મનનો ખુલાસો કોઈથી પણ કળી શકાતો નથી. જે કોઈ બે
બોલ તમને તમારા હીતના કહે તેને તમે હવામાં અદ્ધર ઉડાવો
છો ! બોલવામાંજ ડહાપણ બતાવવામાં પૂરા છો. પણ બોલેલું

કરવામાં તો તમે સાવ અધુરા છે. કાકા હવે સાઠ વરસ થઈ ગયાં, કાલ સવારે પથારીમાં લાંબા થશે માટે બગડી જાણ સુધારો; આડાંઅવળાં કાળાં ધોળાં કરવાં જવા દઈ ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાઓ ! ”

“ એ દીકરા મારા જાપને એકસો ને ચાર વરસ થયાં હતાં; અને મને હાલ-જાસઠ થયાં છે; હજુ મારા ધાર્યા પ્રમાણે મારો આવરદા બેતાળીશ વરસનો બાકી રહ્યો, પણ તારા કહેવા પ્રમાણે કાળ બળની અટકળ કરીએ તોપણ બેતાળીશનું અડધું એકવીસ વરસનું માફ આયુષ્ય બાકી લોગવવાનું રહ્યું; માટે હજુ ગોવિંદ ગાવાની પંદર વરસની વાર છે સમજ્યો કે મારા મૂળોઆ ? ! ”

“ સમજ્યો મારા જાપ હું તમારું કહેલું બધુંએ સમજ્યો ! આકાશમાંથી એકવાર બ્રહ્મા તમને બોધવા આવે તો પણ તમને કંઈ બોધ લાગેજ નહીં, તમે તો તમારા મનનુંજ ધાર્યું કરો ! ”

“ એ બધ્યા એમ જો મનનું ધાર્યું ન કરીએ તો તારા જવા જીવાનીઆ મારા જેવા કંઈક ધરડાને ગજવામાં ઘાલી શુકરવારમાં ટકે ટકે હરાજ કરે, સમજ્યો કે મારા દીકરા ? ! ”

“ અરે ભગવાન આ બુદ્ધાનું લેણું તેં શાનું બનાવ્યું છે ? આ ડોસો કાળના કાગડા ખઈને અવતર્યો છે; તેને જગતમાં કોઈનો પણ ડરજ નથી ! રાવણ અને કંસનો કાકો આ ડોસાને કહું તોપણ ખોટું ન કહેવાય ! એ મારા મસાણીઆ દેવતાઈ કાકા હવે આ બધી ખટપટ જવા દઈ ભગવાનને એકવાર ભજો. ”

“ આ મારો બેટો મૂળીઓ આજે કાકાનો ગુરૂ બની
ઉપદેશ આપવા આવ્યો છે ! વાહરે ગુરૂ વાહ ! સાંભળ:-

* * * *

“ ગુરૂરાજ મારા ધડપણમાં ગેવિંદ ગાથું;
હાલ કામથી નથી નવરાથું—ગુરૂરાજ૦
હેન્ડગીલ અમે સાંભળ્યું તમારું,
જમપુર જવાનું બતાવ્યું બારું;
પણ ધરનું ચોટ્યું છે કારભારું.—ગુરૂરાજ૦
મોટો છોકરો જુગારી થયો છે,
નાનો દીકરો વિનાયત ગયો છે;
એવો ધમરોડા ચાલતો રહ્યો છે.—ગુરૂરાજ૦
રાંડ કરમે મળી છે કળ્યાણી,
નિત્ય કાળજી પ્રમળે ભમરાણી;
ત્યારે ધરને શું મૂકવું બાળી.—ગુરૂરાજ૦
અમે મોટા કેવાઈયે વહેપારી,
રાત દીવસની ઘણી મગજમારી;
ક્યાંથી સાંભળીએ ક્યાંઓ તમારી.—ગુરૂરાજ૦
સાઠ વર્ષની ઉંમર થઈ છે મારી,
તોય આવી નથી આંખમાં અંધારી;
હજી લાવવી છે નાનકડી નારી.—ગુરૂરાજ૦
પછી ત્રાંયાની ખાખ ખુમ જમશું,
રાગ રંગ રીતમાં રોજ રમશું;
ત્યારે નવલી નારીને નિત્ય ગમશું.—ગુરૂરાજ૦

ત્યારે છોકરાના છોકરા પરણશે,
 તેના છોકરા ખોળા માંડી રમશે;
 ત્યારે ચિત્તની ચિંતાઓ કાંક શમશે -- ગુરૂરાજ ૦
 સાઠ લાખની પુંજમાં શું કરીએ,
 સાઠ અખજ તીન્નેરીમાં ભરીએ;
 ત્યારે શાન્તિ કાંક દીલમાંડી ધરીએ. -- ગુરૂરાજ ૦
 મોતી માણેક ને સોનું સંઘરશું,
 વેપાર તો હીરાનો અન્યદેશ કરશું;
 દેશ વિદેશની લક્ષ્મી લાવી ભરશું. -- ગુરૂરાજ ૦
 પછી સોનાનાં નળીયાં છવીશું,
 દાળ ભાત સોના થાળમાં જમીશું;
 કનક પાત્રમાં પાણી પણ પીશું. -- ગુરૂરાજ ૦
 હજી આવરદા છે મારી લાંબી,
 હજી કેડતી નમી નથી કાંબી;
 હાલ શ્રદ્ધાવસ્થા નથી આંખી -- ગુરૂરાજ ૦
 જો હું ધર્મ ને પુન્ય કરવા લાગુ,
 તો તો ધરનો પરિગૃહ ત્યાગુ;
 નેથી ભુંડાઈએ નિત્ય બીખ માગુ -- ગુરૂરાજ ૦
 પેટ ભરવા કૃષાં અર્ધાં પોથાં,
 ગમ નહી ને મારે છે સૌ ગોથાં;
 એવાં શાને ખાંડુ હુંતો થોથાં. -- ગુરૂરાજ ૦
 સેવા અર્ચનમાં વખત શીઠ ગાળુ,
 ઠાકર મૂર્તિને ભાવથી ન લાળુ;
 નવધી નારીનું મુખ નિત્ય નિહાળું. -- ગુરૂરાજ ૦

સર્વ સાધનો લક્ષ્મી થકી સુજે,
 તેથી અંતરની આપદા બુજે;
 તેને વાપરતાં દીલ માંડે ધુજે.—ગુરરાજ૦
 હજી થાશું બે ચાર મીલવાળા,
 ત્યારે બાંધવા છે બાગસોઢ માળા;
 તેમાં ક્યાંથી ફેરવીએ માળા.—ગુરરાજ૦
 ગુર સોનાના કીમીઆ બતાવો,
 ચદરે ધનવાન ને લઈએ લ્હાવો;
 તો તો અમને અતિશે તમે ભાવો.—ગુરરાજ૦
 હજી કામ રાતિનાં હાથ ધરવાં છે,
 કેંક દુસ્મનને દૂર કરવા છે;
 કહો કોની અમારે પરવા છે.—ગુરરાજ૦
 દોઢા બમણા માંડીને દામ દેશું,
 કરશું કયજે ધર્યાર તેની ભેંશું;
 એમ લેણાં અનેકનાં લેશું.—ગુરરાજ૦
 હજી આલ ઉંડળમાં મારે લેવું,
 એવાં કામ છે નવસો ને નેવું;
 જુઓ ક્યાં છે તેમાં કુરસદ જેવું.—ગુરરાજ૦

મહીકાંઠા જેઠે પત્ર.

“ઓ મારા કાકા નવ ગજના નમસ્કાર તમને ! હું હાર્યો
 અને તમે જીત્યા. આ ભગવાનને ભજવા હોય તો ભજજો, નહીં
 તો મોટા ધરામાં પડીને મરજો ! મારા બાપ મારા તો લમણા
 દુખ્યા. આતો બધું પત્થર ઉપર પાણી, ધુળ પર લીંપણ અને

લેંશ આગળ લાગવત ! કાકાને બે બોલ શીખામણના સંભ-
ળાવતાં કાકાએ મારી ત્રણ પેઢી વાંચી માટે છાણના દેવને
કપાસીઆની આંખો ! જ્ય સદ્ગુરૂ આ લવમાં તો સામા મળ્યા
પણ ફરી આવતા લવમાં ન મળશે મારા બાપ !” આ પ્રમાણે
થાકી કંટાળી કાધર વિલિયમ પુરુષોત્તમ રાયજીની જ્ઞાતિનો
પોળનો અને પાડોશના મિત્રનો છોકરો મૂળશંકર જે જરા
આકળો, ઉતાવળો બટકબોલો અને સ્પષ્ટવક્તા પંડીત કહેવાતો
હતો; અને જે ઘણા દીવસથી રાયજીના રંગ ઢંગ જોઈને બળી
ઉઠ્યો હતો, તે આ વખતે રાયજી પાસે આવી ખૂબ કકળ્યો,
અને કહેવાના, ન કહેવાના ઉભરા જેટલા આવ્યા તેટલા તમામ
રાયજી આગળ નાના મોંઢે ઢુંકારા ઢુંકારાનું લાન રાખ્યા વગર
કાઢી નાંખ્યા. રાયજી ડોસા પણ કાંઈ જેવા તેવા નહોતા; તે
પણ જમાનાના ખાધેલ રૂપ પુષ્ટ માતેલ સાંઢ જેવા હતા. મૂળી-
આના બોલ સાંભળી તેમને કાંઈ પણ અસર થઈ નહીં અને
ઉલટું મૂળીઆનું હાસ્ય કરી તેને તથા તેના કુટુંબને ઉધડું
લેવા માંડ્યું. છેવટે ઉપદેશ આપતો મૂળીઓ હારી મુઠીઓ
વાળી કાનમાં આંગળીઓ ઘાલી ડોસા ઉપર દાંત પીસતો ઘર-
માંથી બહાર નીકળી માર્ગેશુર થઈ ગયો. કાધર વિલિયમ
રાયજી મૂળીઆના ગયા પછી મનમાં પુત્રાવા લાગ્યા, અને જાણે
શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં એક મહાન પંડીતને મહાત્ કયો હોય
તેમ હુંપદ ધારી મુંઝમાં હસતા હીંચકા ખાવા લાગ્યા. આશરે
અર્ધ કલાક સુધી હુંપદના વિચાર તરંગમાં તદ્દલીન થઈ છેવટે
રાયજી ઉઠ્યા અને માથે પાઘડી ઘાલી પોતાના એક મિત્ર

માધવરામ ફોજદારને મળવા ગયા. આ ફોજદાર સાહેબ પણ આળેહુળ રાયજીના પ્રતિબિંબ રૂપે હતા. હરીના જન તો હરીના જેવા, એવાજ રાયજીના મિત્ર ફોજદાર સાહેબ પણ હતા. રાયજીએ ઘણીકવાર ફોજદાર સાહેબનો હાથ ભરાવ્યો હતો; અને એકાદ બે કેસમાં જાને મિત્રોએ એકત્ર મળીને સારી રીતે પેટને ઠંડુ કર્યું હતું. રાયજી જે કાંઈ કાર્ય ફોજદાર સાહેબને સોંપતા, તે કાર્ય ફોજદાર સાહેબ ઘણીજ કાળજીથી અને ખંતથી કરતા. કોઈ પણ કાર્યમાં ફોજદાર સાહેબનો હાથ ખાલી રહેતો નહીં; વખતે એકાદ કેસમાં ખાલી જાય તો ખીજા કેસમાં જામણે તમણે હાથ ભરાતો અને માલ મલીદો મળતો; આ પ્રમાણે ફોજદાર સાહેબની જગરી ઓથથી અને સહાયતાથી રાયજી એક ધારાશાસ્ત્રી વકીલ બારીષ્ટરના જેટલો દમામ રાખતા; અને ફોજદારી કોર્ટના એક જાંકેખાં-ખેરખાં થઈને ફરતા. જે કોઈ રાયજીની હડીમાં ચડતું તેને રાયજી સારી રીતે નીચેવી લેતા હતા. ફોજદાર સાહેબને અંગે રાયજીના જીદ્દાનું પોલીસખાતું પણ રાયજીને સારી રીતે માન આપતું અને તહેનાત ઉઠાવતું. પ્રસંગોપાત રાયજી પણ પોલીસને ચેરીમેરી ચાંપી પ્રસન્ન કરી કાર્ય સાધી લેતા હતા. પોલીસના પાસ અને ફોજદાર સાહેબની હાથથી રાયજી ધોળે દીવસે હકુમત ચલાવી ધારે તેને એકવાર લોઢાના ચણા ચવરાવી દેતા હતા. કાજને હાજીથી રાજી રાખવાની વિદ્યા રાયજી સારી રીતે શીખ્યા હતા, એટલે જમાનામાં તે ઉઘાડા પડતા નહીં; વખતે કોઈપણ પ્રકારની ન્યુનતા દૃષ્ટીગોચર થતી તો તરતજ ફોજદાર સાહેબ

આનક ભરી સુચના આપી રાયજીની ખામીને સુધારી ખુશીમાં ફેરવી દેતા હતા. આત્મસ્તુતિ ખુશામત યા જી કહી રાજી કરવાની મોહની રાયજી પાસે એવી તો જગરી હતી કે એકવાર 'ભલંભલા અધિકારી અમલદારની કડવાશને મીઠાશમાં મેળવી લેતા હતા. ગમે તેવા કડક ખોપરીવાળાને ગોળ જેવો નરમ બનાવી દેતા હતા. વાર તહેવારે-નાતાલ દીવાળીના પ્રસંગે કૃળ કૃળાડીના કંડીઆ, જામનગરીના પકવાનની વાનીઓ, દારૂખાનું અને બીજી ફેન્સી ફરનીચરની લેટ સોગાતો મોકલી અમલદાર વર્ગની કૃપાને પાત્ર થતા હતા. યુરોપીયન અધિકારી વર્ગને ગાડી ઘોડા ખુબ વિક્ટોરીઆ વગેરે જે કાંઈ હરવા ફરવાનાં અને આનંદ વિલાસનાં સાહીત્યની જરૂરીઆત જણાય તે તમામ પુરી પાડી જેન્ટલમેનમાં ભળી જેન્ટીલીટીને ઘડણ કરી જમાનાના રંગમાં ભળી જતા હતા. જેણે સમો સાધ્યો તેણે સર્વ સાધ્યું એ પ્રમાણે 'એસાકુ મીલા તેસા અને તેસાકુ મીલા તઈ એ તીને મીલકે સાંથે તતુરી બજાર્' એ પ્રમાણે માધવરામ ફ્રાજદાર અને રાયજી ફાધર વિલિયમની જોડીએ રાયજીના જીલ્લાની તમામ ખેડ ભાગી હતી. જ્યારે રાયજીના મનમાં કોઈ પણ કાર્યની વાત કરવાનો ડુંમે ભરાતો હતો ત્યારે તરત તે માધવરામ પાસે જતા અને વાત કરી હૃદય ખાલી કરતા હતા. અત્યાર સુધી રાયજીએ જે જે કાંઈ સુધારાનાં પુનર્વિચારનાં અને અન્ય વિવાદાદીકનાં કાર્યો કર્યા હતાં, તે તમામ કાર્યમાં માધવરામની અનુમતિ સમાએલી દ્રશ્યમાન થતી હતી. આ વખતે રાયજીના મનમાં પાછળથી મૂળીઆના ગયા પછી કુંદન સંબંધી

કાંક અસર થવાથી તેને વાસ્તે શું કરવું તેની સલાહ લેવા સાડે ફાળદાર સાહેબને ઘેર આવ્યા.

“આવો રાયજી પધારો, આ વખતે તમારાં પગલાં ક્યાંથી?”

“સાહેબ બાણો છોને કે ‘ભૂતનું ઠેકાણું આંખલી’ તેમ રાયજીને વાત કરવાનો વિસામો માંધવરામભાઈ!”

“વાહરે રાયજી વાહ ! તમે પણ ઠંડી કરવામાં જમરા છો. ચાર તમારી રાત્રે કોઈ જન્મ્યું જણાતું નથી.”

“એ બધો આપ જેવા સન્મિત્રનો પ્રતાપ છે.”

“કહો શેવકને કાંઈ સેવા !”

“સેવામાં એજ કે આ મિત્રને હરદમ આપની મહેરબાનીના મેવા આપવા.”

“સાહેબ સર્વદા હું તો તમારોજ છું.”

“એ મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે.”

“કહો શો હુકમ છે ?”

“આ સાળુ કુંદનતું કરવું શું? તેની વાત આજ કાલ શહેરમાં બહુજ ચર્ચાય છે; એ છોકરીજ ભાર લગની છે. આ કાંઈ તેના વિવાહની વાત કાઢી કે તરતજ કોણ બાણે ક્યાંથીએ વિધન આવે છે, તેની કાંઈ સૂજ પડતી નથી. આ ચાર છોકરીઓનાં લગ્ન સપાટાબંધ કરી નાંખ્યાં, અને આ પાંચમીથી તો હું બહુજ કંટાળ્યો; વાસ્તવિક રીતે સત્ય કહું તો મારા હાથ હેઠા પડ્યા; અને હું સગાં વહાલાંમાં હળવો પડ્યો. આ ચારનાં લગ્ન ક્યારે થયાં અને ક્યાં ગયાં તે તો એક આંખ મીંચામણી જેવો પ્રસંગ વીતી ગયો અને સૌનો ભાર રહી ગયો; પણ આ

પાંચમી તો પનોતી નીકળી અને ફજેતીના ફાળકે હું ચઢ્યો !
 આ છોકરીની માને ચારની ગોરીમાં પાણીમાં મુઠીઓ ભરાવી
 કાર્ય કાઢી લીધું; પણ આ વખતના કુંદનના પ્રસંગમાં તો તે
 કોઈ પણ રીતથી ભોળવાતી નથી. હવે તો સાફ તે ખુલ્લી રીતે
 મારાથી વિરુદ્ધ પડી છોકરીની જોડે વાયરે ચઢી ભાવનગર તેને
 પીયર ચાલી ગઈ. થોડાક માસ અગાઉ હું ત્યાં ગયો હતો અને
 તેમને સમજાવી અમદાવાદ લાવવાનો સારી રીતે આડંબર
 આપ્યો હતો, પણ સર્વ પ્રયત્ન મિથ્યા ગયો; અને સાળાના
 હુંકારા હુંકારા ખાઈ વીલે મોંઠે પાછા ફરવાનો વખત આવ્યો.
 મારો સાળો અમીઘર બહુ માથાનો ફરેલ અને પ્રપંચનો પૂરો
 છે; વખતે લાગ આવ્યે સમો સાધી હીરાલાલને એકદમ રાતો-
 રાત બોલાવી કુંદનનો હાથમેળાવો કરી માંડે નાક કાપી લે તો
 મારે અફીણ ખાઈ મરવાનો વખત આવે. મારે અને તેને જળરી
 ઝપાઝપી અરે ઘણુંજ બોલવું થયું હતું, તેથી મને ખાસ ડર
 રહે છે કે રખેને તે કોઈ નવા જુની કરી માંડે વાઢી નાંખે, માટે
 ફેજદાર સાહેબ મારી આગર અને ટેક એ સૌ તમારા હાથમાં
 છે. સત્તા આગળ શાણપણ નકામું છે. રાજ અમલ અને પોલીસ
 સત્તા એતો પ્રભુ પ્રભાવ છે. ફેજદારી એતો ખુદ ખુદાઈ પ્રભુ-
 પણું છે. ખુદાના ફીરસ્તા પણ એકવાર તો પોલીસ આગળ પાણી
 ભરે. ઘડી કેડે ગમે તે થાય, કાલે મલે કોર્ટમાં ઈન્સાફ થાય પણ
 એકવાર ધારે તે પગે ફેજદાર ગમે તેવા માતબર અફલાતુન
 આસામીની ઈજત લઈ નાંખે અને તેને પાણીથી પાતળો કરી
 જોત જોતામાં કદમમાં શીર નમાવરાવી ખડો કરે; માટે માસ

મહેરબાન મારી બાંધે જાતી મને મદદ કરો અને સત્વરે એ અમીઘરનો ગર્વ તોડી કુંદનને મારા ઘરમાં ખડી કરો. મારા મુરખી માઈ માથું તમારે જોજે છે; મારો મોલો અને ડાચાનો આ થોલો તમારા હાથમાં છે!” આ પ્રમાણે કહી પેચીત્રો રાજખટપટી રાયજી ડોસો એક પગમાં માધવરામ ફ્રાજદારના પગમાં પડી લટપટ ચલાવી કામ કાઢવા માંડ્યો !

“ અરે હાં હાં રાયજી આ શું કરવા માંડ્યું ? શું મને તમે ગમાર ગણો છો, અરે લાંચીઓ-પૈસાનો ખાઉઘર બાણો છો કે આટલી બધી ભુંગણ વગાડવા માંડી છે ? ”

“ ના મારા મિત્ર ના, હું તમને મિત્રધર્મના મર્મને બાણનાર એક પરમ પવિત્ર નિષ્કામ દોસ્ત સમજી છું; પણ બન્ધુ હું અત્યારે ગતરાઈ ગયો છું, મને જોતવા ચાલવાનું મિલકુલ ભાન નથી, મારી નાથ અત્યારે તમારે હાથ છે. ”

“ અરે પણ ચાર હીંમત રાખો અને શું કરવું તેની સમજણ પાડો ! ? હું તમારો વેચાણ છું. જેમ કહો તેમ કરવા તૈયાર છું. તમારા કડ્યાણને વાસ્તે જો હું મારી જાતની કે નોકરી સુદ્ધાંતની પરવા રાખતો હોઉં તો આ તમારે ગળે હાથ ! બસ હવે કાંઈ છે ? ”

“ ધન્ય છે મિત્ર ધન્ય છે તમારા ધર્મને ! બન્ધુ આ વખતે એક એવી પેરવી રચો કે બસ હાથ લીધેલી કોડી મન માગ્યો દાત પાડી ધારેલી સોગટી મારી બાજી જીતાવી દે ! ”

“ હાં એમ ધીરે રહીને કાર્યની વાત ઉકેલો ત્યારે સમજણ પડેને ! આમ મોંઘમ વાત કયે શું વળે ? ”

“ જીઓ મિત્ર આ વખતે મારો વિચાર એવો છે કે આપણે છોકરીને તાળે લેવાનું અર્થાત કુંદનને કળજે કરવાનું વારંટ કઢાવવું; અને એ વારંટ તમારે લઈને મારી સાથે ભાવનગર આવવું અને ત્યાંના બેલીફ મારફતે બજાવી કુંદનને તાળે લઈ અમીઘરનો ગર્વ ઉતારી અમદાવાદ આવવું. આ કાર્ય છે જીવસદ્દાનું અને જોખમનું એમાં તમને વધારે-હૃદ ઉપરાંત ભસ્ત્રી પડશે પણ મારા મિત્ર મારો ટેક એક દુનિયામાં રહી જશે અને તમારો ડાંકો થશે. હું તમારો મરતા લગી ઋણી અને દાસ રહીશ; અને વખત આવ છનમજન્ના કરાવી ઘર ભરી દઈશ સમજ્યા મારા મિત્ર ! ”

“ બસ એજ ને, જીઓ કાલ સવારના મેલમાં થાઓ તૈયાર ! જીઓ ઘેર જમી પરવારીને મારી સાથે કોરટમાં આવવા તૈયાર થાઓ. આજને આજ સીરસ્તેદાર સાથે મસલત કરી વારંટ કઢાવું અને તમારી સાથે ડીટેક્ટીવના ડેસમાં સજ્જ થઈ ભાવનગર આવું, પછી કાંઈ અડચણ છે મારા મહેરબાન ? ”

“ વાહ વાહ મિત્ર ત્યારે તો મને જીવતદાન આપ્યું સમજીશ. ”

“ જીઓ એમાં જીવતદાન કાંઈ નથી પણ ફક્ત ફરજ છે. તમારું મેં ઘણું ખાધું છે; વખત આવ્યે જ્યારે હક નહીં થાય ત્યારે ફેજાદારનાં ઘર કેમ ભરાશે ? આ બધા વૈભવના તાગડ-ધીન્ના શું પગાર ઉપર થાય છે ? નાજી એ સર્વ આપ જેવા સન્નિમિત્રનાં કાર્ય કરવાનોજ પ્રતાપ છે. માથા સાટેજ માલ મળે છે. એવાં તો કંઈક ચોકઠાં ઠામ બેસારી દીધાં; જીઓ રાયજી

આનંદ કરો. તમે પણ મારે વાસ્તે ખૂબ કર્યું છે. હોય એતો અન્યો અન્ય કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ છે ! ”

“ દયો મહેરબાન ત્યારે હવે હું રબ્બ લઉં છું, જમી કરી બપોરના કોરટમાં આવું છું. ”

“ હા જી પધારો, નિરાંતે બાઈ પી કોરટમાં આવવા પરવારો ! ”

આ પ્રમાણે મસલત કરી રાયજી અને ફેજદાર નવી શેતરંજ ખેલવા તૈયાર થયા. રાયજી તાબડતોબ જોરભર્યા કદમે ઘેર આવ્યા; અને એકદમ નાહી ધોઈ જમી પરવારી અંગરખુ બાંડી અને પાઘડી પહેરી તૈયાર થયા. સામે દીવાલ પર આયતો હતો તે હાથમાં લીધો અને પોતાનું મોં જોવા લાગ્યા. એક હાથમાં જરા દીવેલ અને પાણી લઈ એકત્ર કરી મસળી મોં પર લગાવ્યું અને ટુવાલ લઈ મોંને ઘસી લુંછી સાફ કરી મુછોના આંકડા વાળવા લાગ્યા અને શેલીઆને પંપાળવા લાગ્યા અને એક ખુંખારો કરી મુંછે તાર દઈ રોફમાં છાતી કાઢી એકદમ ઉભા થઈ ઘર બહાર આવી શુકન જોવા લાગ્યા; એટલામાં સામેથી ગાય આવતી જણાઈ, એટલે એકદમ ઉમંગ-ભેર ચાલવા માંડ્યું, તેની જોડેના ઘરમાંથી પણ એક રાંડીરાંડ નીકળી સીધી સટ ચાલી ગઈ. રાયજી જરાક ખંચવાણા પણ ગાય અને રાંડીરાંડ બંનેના સાથે શુકન થયા તેથી હર્ષ અને શોક સાથે ઉદ્ભવશે એમ માની મનમાં બડબડતા રસ્તો કાપવા લાગ્યા. ‘ આટો કુટો ઘી ઘડો છુટા કેશે નાર, વગર ટીલાનો વિપ્ર મળે તો નિશ્ચે ખુટયો કાળ ’ કહી મનનું સમાધાન કરી

રસ્તે પડ્યા. આશરે અર્ધા કલાકમાં ફોજદારી કોર્ટમાં ગયા અને માધવરામ ફોજદારને મળ્યા. ફોજદારે રાયજીને સ્નેહુથી બોલાવી સન્માન કરી ખુરશી નંખાવી બેસાડ્યા. સિપાઈ પાસે આહુનો કપ મંગાવ્યો અને રાયજીને આપ્યો તથા પાન મંગાવી આદરસત્કાર કર્યો. રાયજી પણ આહુ પાનના માનથી અને તે વળી રાજસત્તા ભોગવતા ફોજદારના હાથના માનથી મનમાં નકલાઈ ગયા અને એક મોટું રાજમાન મળ્યું સમજી ઓપ્રી-સના રંગ ઢંગ જોવા લાગ્યા. આ વખતે તેમને સરકાર દરબાર અને ઘરબારનો બરાબર અનુભવ થવા લાગ્યો. ઓળખાણ-પાળખાણથી વગસગથી અને કાંકરાની માફક પૈસા વેરવાથી અદાલતની અંદર ન્યાય અન્યાય કેવી રીતે બહેંચાય છે તેના અચ્છો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો. સાક્ષી પુરાવા અને બાહોશ વકીલ બારીષ્ટરોની બ્રીફથી ઘડી ઘડીમાં જુઠાનું સાચું અને સાચાનું જુઠું કેવી રીતે થાય છે તે પણ સારી રીતે જોવાનો વખત મળ્યો. સગાંબહેનનાં અને માયામહોબતવાળા મિત્રોની સાક્ષીના પાંજરામાં કેવી છાતી ચાલે છે તથા કેટલે દરજ્જે અસીલોનાં કામ થાય છે તે પણ જોવાનું મળી આવ્યું. અદાલતોના અજબ તમાસા જોઈ રાયજીના મનમાંથી ધીમા ધીમા ઉદ્ગાર નીકળવા લાગ્યા:-

* * * *

“ વાદી પ્રતિવાદી બંને વાદીને દ્રવ્યાદિવાળા,
વકીલ બારીષ્ટર લાવે આરો કેમ આદિયે;
મારી ઈન્સાફી પણ એકે કદી અપાવે ન,
બારીખાવા તણું મળ્યું બેરો ગજ ગાદીએ.

કાયદો ન જાણે કાંઈ વાયદો મુદતનો દે,
 ફેંસલે શો કાયદો તે રાજ થી રજ દીએ;
 કહે હરદાન હકે ચાલે ન બે છક્કા ફેરે,
 મક્કાના છે માજી કાજી ધર્મને ધક્કા દીએ.

* * *

આજ કડીરાજ માંહી રાજના સમાજ માંહી,
 કોરટના કાજ માંહી કેસ માર્યા જાય છે;
 ખુટલ દામોરા ખુતી ખુટડા વધ્યા છે ખુબ,
 ખલકની રાંક ગાય તણાં ખડ ખાય છે.
 હાય હાય ત્રાય ત્રાય આતે ન્યાય થાય છે કે,
 ધનદીન ગરીબોની પત્તર ધમાય છે;
 ન્યાય મરી ગયો નક્કી વખત નાતરે ગઈ,
 હરદાન જમાનો તો આવો દરશાય છે.” હરદાન કાવ્ય

જોતજોતામાં માધવરામ ફોજદારસાહેબે કામકાજથી પરવારી રાયજીને સાથે લઈ બીજા અધિકારી સાથે કાંક છાની છાની મસલત કરી વારંટ કઢાવી લીધું અને પોતે રજા મંજૂર કરાવી ડીટેક્ટીવના લેબાશમાં રાયજી જોડે ભાવનગર જવા તૈયાર થયા. રાયજી અને ફોજદાર સાહેબ બંને જણા કોરટના બરખાસ્ત ટાઇમે ઘેર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં ફોજદારસાહેબ રાયજીને વાતચીતમાં પોતાની કાબેલીયત અને હુશિયારી દાખવવા લાગ્યા.

“કેમ રાયજીસાહેબ જોયાં કોરટનાં કામકાજ ?”

“હા સાહેબ જોયાં આજતો ધરાઈ ધરાઈને જોયાં !!”

“ છે કાંઈ વિદ્વાતાનું કામ ? મારા મહેરબાન, માણસ પારખતાં સમે સાધતાં અને જીભની મીઠાશ વાપરતાં આવડયું એટલે તરતજ અધિકારમાં આગળ વધ્યા. જો ખાલી ઠાંસમાં રહ્યા અને પ્રમાણિકતાના પુંછડાને વળગી રહ્યા તો તો ખરેખર ખર બન્યા સમજવા. રાત દીવસ જીભની મીઠાશથી અને લોહાના ટાંટીયા કરી ઉપરી અમલદાર અધિકારી વર્ગનાં કામકાજ કરવાથી મહેરબાની પ્રાપ્ત કરી શકાય છે; અને જ્યાં મહેરબાની મળી એટલે તરતજ મહેર બાવાની થઈ; અર્થાત તરતજ હોદ્દામાં આગળ વધ્યા અને સાહેબને ગમ્યા જાણવા, સમજ્યા કે મારા રાયજી શેઠીઆ ? ”

“ હાજી બધું સમજ્યો, મારૂં એટું બધે પોલંપોલા આ-
લ્યાજ કરે છે. બધે ખટપટના હોલાજ પોલાણની હવામાં ઉડ્યા
કરે છે; કહ્યું છે કે—

* * * *

“ વાંસ વધ્યો શત કાતળીનો પણ પ્રગટ છે માંડી પોલમપોલા,
ચાડીયાને મુખ વાત ચઢી છુપી ચાર પહોરમાં ચાળમચાળા;
ભિખારીને અધિકાર મળ્યો પણ છાંડી છટેલનો છોલમછોલા.
પામે ભલે અધિકાર પરાક્રમ તો પણ કાળુ તે કાળમકાળા. ૧
મશ્કરો મશ્કરી નહીં તજે કદી બાઝી મરો મર બોલમબોલા;
સ્વારથીયુ સત્ય દોસ્તી સજે નહીં પોસ્તી તજે નહીં બોલમબોલા;
નિર્લજ મુરખ મસ્તી તજે નહીં ધાક રખી દીયો બોલમબોલા,
શંખીણી નારી જુગારીકી ચારી છીનારીકી ધજત પોલમપોલા. ૨
શ્વાનની પુંછડી સુમતાણું દ્રવ્ય ત્યાં ગણિકા પુત્ર રૂપ અમોલા,
તાડની ઢાંચ રૂ કલ્પીકા એતર વિંછણુ વેતર નેતર પોલા;

એદીની સાથળી કેદીનકો મુખ માત્ર ચોરી તપ બે દિન ઝોલા,
ચારણ દેખ લસે ગિત કારણ ધારણ ધુડની તોલમતોલા.” ૩
હરદાન ૩૦૫.

“ચાર રાયજી તમે પણ ખૂબ પોકેલી માયા છો, તમારા મુખમાં પણ જાદુ છે. એક એક શબ્દ તમારો લાખ રૂપીઆનો નીકળે છે, તમે ગમે તેના પર એક નિમિષમાં ધારી અસર કરી શકો છો.”

“એ બધું તમારા જેવા સ્નેહીનું પુન્ય છે. જ્યાં જીવરના જાણુ છે ત્યાંજ સ્નેહની જીખાન છે. બાકી જાદુરાનકી કદર ગદ્દીયા કયા કરત હે એવો ઘાટ છે.”

“આલો સમય આવેજ સ્નેહીની પરિક્ષા થાય છે. વિપત્તિ એજ પ્રમુની વિમુત્તી છે.”

“હાજી એમાં કાંઈ શક નથી, જાત ઉપરજ લાત પડે છે, સંકટમાં દીલની કસોટી થાય છે.”

“હ્યો રાયજી ત્યારે કાલે સવારે થાઓ તૈયાર! મેલમાં પરમાત્માનું નામ દઈ આપણે લાવનગર રવાના થઈ જઈએ. સવારે બારોબાર હું તમને સ્ટેશન પર મગીશ. તમે તરત પરવારી હુશિયારી રાખી પ્રભાતના પહોરમાં સ્ટેશન પર મારી રાહ જોજો.” આ પ્રમાણે વિનૈદ વાર્તા કરી રાયજી અને ફોજદાર જુદા પડ્યા. રાયજી ઘેર ગયા અને વાળુ કર્યું અને ઝટ સવારની તૈયારી કરી પથારીમાં આઠા થયા. આખી રાત તેમને ઝિલકુલ નિદ્રા ન આવી. માંડ માંડ રાત પડખાં ઘસી ઘસીને વિચારમાળામાં અને સ્વપ્નાવસ્થામાં વિતાવી. રાતના ચાર વાગ-

તામાં તો તરત ઉઠ્યા, ઝાડે અપટેજઈ દાતણપાણી કરી જલ્દીથી ન્હાઈ ઘોઈ પરવારી ગયા. અધીરાઈ અને આતુરતાએ તેમને ઘડી પણ જંપ વળવા ન દીધો, સવારના છ થતાં સુધીમાં તો રાયજી તરત ઘર બહાર નીકળી માધવરામ ફેજદારને ઘેર જઈ પહોંચ્યા, અને તેમને સાંકળ ઠોકી જગાડી ઝટ તૈયાર કર્યા. માધીઆ અને ડોળીઆ બેની બેડી ચાડપાણી પી ભાડાની ગાડી કરી સ્ટેશન લણી વળી; મેલનો ટાઈમ થતાં બંને જણા ટીકીટ ખરીદ કરી ગુજરાત મેલમાં ભાવનગર તરફ રવાના થયા. કુશાટા મારતો મેલ નિર્માણ કરેલ ટાઈમે ભાવનગર જઈ પહોંચ્યો. માધવરામ રાયજીને લઈ પોતાના મિત્રને ત્યાં ભાવનગરમાં રાત રહ્યા. બીજે દીવસે સવાર થતાં રાયજી અને માધવરામ બંને નિત્યકર્મથી ન્હાઈ ઘોઈ જમી પરવારી દરબારી ફોરટમાં બેસીફ પાસે ગયા, ત્યાં તેમને હીરાલાલ અને કુંદનના લગ્નના અકસ્માતની ખબર પડી. જાન લઈ આવતો હીરાલાલ અમરગઢના દરબારી રસાલા સહીત વહાણુ લાગવાથી ભરદરોયામાં ડુબી મુઓ અને કન્યા કુંદન ત્રીજા માળના ઝડખેથી ઉથલી પડી અને ભયંકર જીવલેણ અકસ્માતને ભોગ થઈ માંદગીને બીછાને પડી છે. આ ખબર સાંભળતાં રાયજી અને માધવરામ બંને પારાવાર દીલગીરીમાં પડી દીગમૂઠ થઈ ગયા. હીરાલાલ ડુબી મુઓ સાંભળી રાયજી કાંક મનમાં રાજી થયા પણ કુંદન મરવા પડી સાંભળી તેમના હોશકોશ ઉડી ગયા. બંને જણા છાનામાના દરબારી ફોર્ટમાંથી સમન કઢાવ્યા સિવાય ઘેર આવ્યા અને બપોરે અમીધરને ત્યાં કુંદનને જોવા જવાનો નિશ્ચય કરી

ગંભીર વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયા.

આ બાબુ આનંદમાં આંસુ, લગ્નમાં વિધ્ન અને રંગમાં લાંગ અનુસાર વિધી સોનારથી વ્યવહારીક વન્હીમાં વિશુદ્ધ થતી કુંદન વિરહ સંસારમાં ગોખમાંથી ઉથલી ચોકમાં પટકાઈ માંદગીને આધીન થઈ પથારીમાં પડી છે. નયનનું નીર હૈયાનું હીર જીવનનો મણી કુંદનનો હીરો હીરાલાલ જનમાંથી બેજન બની મહાસાગરનાં મસ્ત મોજાનાં લયંકર પંજામાં બેલાન બની સપડાયો છે. અત્યારે કુંદન ગંભીર માંદગીમાં આવી રહી છે. વારે વારે મૂર્છીત થતી જાય છે. મામાની સંભાળભરી વૈદક સારવાર હોવા છતાં પણ કુંદનની તબીયત અતિશય લથડતી જાય છે. દવાદારૂના પ્રભાવથી તેની તબીયત કાંક કાંક સુધરે છે તેો તરતજ હીરાલાલનું શું થયું હશે, તેના ગંભીર વિચાર તરંગમાં મન પર વધારે અસર થઈ કુંદન વારંવાર બેશુદ્ધ બની નગજાઈમાં આવતી જાય છે. કુંદનના ગંભીર મંદવાડને અંગે મામા પણ દરબારમાં નિયમિત જઈ શકતા નથી. મામાનો ઘણો ખરો વખત સગા સંબંધીઓના તારના અને કાગળના પ્રત્યુત્તરો પાઠવવામાંજ જાય છે. પંદર પંદર દિવસના અખંડ ઉઝાગરાથી મામા અને મામાનું આખું કુટુંબ તન્દુરસ્તીમાં લથડી પડ્યું છે. રાજકારભારનો ભાર, લગ્નમાં વિધ્ન અને રાયજી તથા સગાબહાલાઓના ઠપકાના મોઘમ મારથી મામા તદ્દન લાચાર નિરાધાર અને પરવશ પડી ઓશિયાળા બની ગયા છે. દુનિયામાં શું મોં લઈને ફરવું તેનો એક જખરો વિચાર થઈ પડ્યો છે. અત્યારે મધ્યાન સમય વ્યતીત થવા આવ્યો છે. પથા-

રીમાં કુંદન અર્ધ નિદ્રાવસ્થામાં આવી વિચારતરંગમાં તહીન થઈ સુતેલી છે. પાસે પડખામાં મામી મડાલક્ષ્મી અને ખડેન ગોમતી આડી થઈને પડેલ છે. જોડેના ખંડમાં ગાદી પર મામા અમીઘર લમણે હાથ દઈ તકીઆને અઢેલી સૂતેલ છે. ગૃહકાર્યમાં માતા મણીલક્ષ્મી કાળજીને કઠણ કરી આખા કુટુંબને હીંમત આપતાં શુંથાએલ છે. રાજદરગારી કાર્યમાં પુત્ર મણીઘર પ્રસંગોપાત કુમક કરી પિતાને સહાયતા આપી રહેલ છે. ગોદાવરી લાભી એસડવેસડની તરખડ કરી મણીલક્ષ્મી માતાને મદદ કરી સાસુ નણુંદનો ભાર કાંક કાંક એાછો કરે છે. આવી રીતે મામાને ઘેર કુદરતનો મામલો મચી રહ્યો છે. કુંદનના મગજમાં અજગ તરેહની વિચારમાળા ચાલી રહેલ છે. તેની પ્રકૃતિ એવી તો વિચિત્ર બની ગઈ છે કે સારા સારા વૈદ્યોથી પણ તેના મંદવાડનું યોગ્ય નિદાન થઈ શકતું નથી. તેના માથામાં પડેલુ ઘા ઘણાખરા રૂઝાઈ ગયા છે; અને એકાદ બે પાક ઉપર ચઢેલ છે. ઘાના પાકવાથી વખતો વખત જ્વર આવી જાય છે. ખરડામાં પછડાવાથી વાગેલ મૂગા મારથી બાહેલ લોહીની ગાંઠો કેટલીક વીખરાઈ ગઈ છે, અને કેટલીક ગંઠાઈ ગઈ છે, અને એકાદ બે ઔષધના ઉપચારથી પાકી ગઈ છે. ઘડીકમાં કુંદન ઉઘે છે તો ઘડીકમાં જાગે છે, ઘડીકમાં લવારી કરે છે તો ઘડીકમાં જડ સમાન પડી રહે છે, અર્થાત આવી અજગ દશાના રંગમાં કુંદન રંગાએલ છે. અત્યારે કુંદન જરા જાગૃત થઈ આંખ ઉઘાડી પડી રહેલ છે. ગોદાવરીલાભી કુંદનને મીઠી મીઠી વાતો કરી મંદ મંદ જરા તરા હાસ્ય કરાવી

રહેલ છે. આજ કુંદન પણ કાંક સ્કેજસાજ ઉમંગમાં આવેલ છે; ઘણાજ ધીમે સાદે અંતરગાન લલકારવું શરૂ કરેલ છે.

*

*

*

*

“ સાચું કહું છું શાણારે, આ ટાણું તારે કામનાં હોજ,
ભર્યો રહેશે ભાણારે. આ આણું આવ્યાં રામનાં હોજ.
ઉદરમાં આરાધતો દરી દરી દરનીશ,
બહાર પડ્યો બુદ્ધિ ગિદા નાશી, સુઝી ન એકે દીશ;
ખાધ લે ખાસાં ખાણારે, આ ટાણું તારે કામનાં હોજ-૦
પગમાં આવ્યા પગમાં જવું, પગનો નહિ વિશ્વાસ;
આશા તૃણા અંતે તારી, સાથે જળશે ખાસ.
લઈ લેને આ દહાણારે આ આણું આવ્યાં રામનાં હોજ-૦
આશા ભર્યો તું આવીયો, સાંસા પડ્યા શા અહીં;
ફેરો ફેગટ આ થગે, સમજ સમજ મન માંહી,
ગઈ લે ગોવિંદ ગાણારે, આ ટાણું તારે કામનાં હોજ-૦
વણ મુદ્દો વેચાય છે, અમલ્ય અદકી ચીજ;
લઈ લે લાગ ફરી નહિ આવે, ક્યાં તેરશ ને તીજ.
પાછળ મિથ્યા બહાનાંરે, આ આણું આવ્યાં રામનાં હોજ;
નહિ એસે ત્યાં નાણારે, આ ટાણું તારે કામનાં હોજ-૦”

શંકરલાલ ચંદ્રલાલ.

“ઓહો ખંદેન આજ તો ગાવા માંડયું ! સોનાનો સૂરજ
ઉગ્યો !”

“લાણી આજ કાંક તખિયતને વધુ આરામ જણાય છે.”

“ખંદેન ઈશ્વર એનાથી પણ અધિક આરામ કરે,”

“લાલી પછી કાંઈ જાનના સમાચાર જાણવામાં આવ્યા?”

“જેન એ બધી લલુપતા હવે જવા દો, ડાક્ટરે તમને સમૂળગી યોલવાનીજ ના પાડી છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.”

“લાલી બા ક્યાં ગયાં? મારી પાસે તેમને જોડાવો?”

“ઘેટા કુંદન આ રહી, કેમ માફ શું કામ છે?”

“બા આજ તો મને ઠીક છે, મારી પાસે તું કેમ બેસતી નથી?”

“જેન ધીમે ધીમે બધું મટી જશે હોં, મારી લાડકી જરા પણ ગભરાઈશ નહીં.”

“બા મારા બાપુને કાંઈ કાગળ આવ્યો? તેમને મારા મંદવાડની ખબર પડી છે કે નહીં?”

“જેન એમનો જો કાગળ આવે એવી વક્રી હોય તો આપણે અહીં ક્યાંથી રહીએ?”

“બા, મારા બાપુને કોઈ દીવસ પણ મારી દયા નહીંજ આવે? સદાએ એ એવાને એવાજ રહેશે? વખત આવે લીં-બોળી પણ મીઠી થાય છે!”

“કુંદન જાતિ સ્વભાવ કદી બદલાતોજ નથી. દુનિયામાં બધાનું એસડ છે પણ સ્વભાવનું એસડ નથી. મનનું ઘણી દુનિયામાં કોઈ નથી, મનનો ગુરૂ મન છે, મનોબળ મહા બળવાન ચીજ છે.”

“બા, આટલા આટલા ખત્તા ખાધા તોપણ મારા બાપુને કાંઈ પણ અસર થતી નથી એનું શું કારણ? દુનિયામાં કહેવત છે કે મનુષ્યને માથે જ્યારે વધારે વીતે ત્યારે તે વધારે

ધંડાગ અને વધારે કાઢું થાય અને આ તો એ ભગવાન એના એજ રહે છે ! ”

“ જ્ઞેન સંસ્કારભળ વધારે બળવાન છે. સંસ્કારમાંથી વિચાર પ્રગટ થાય છે, વિચારમાંથી આચાર પ્રગટ થાય છે; આચારમાંથી વ્યવહાર પ્રગટ થાય છે, અને વ્યવહારમાંથી સુખ પ્રગટ થાય છે, માટે માનવજીવનની ઉન્નતિને વાસ્તે ઉચ્ચ સંસ્કારની સારી અને મુખ્ય જરૂર રહે છે. ”

“ ખરી વાત છે, પ્રકૃતિ અને જાતિસ્વભાવ મુધરવાં એ મધ્યરી સત્તાનું કાર્ય છે; કેમકે:-

* * * *

“ ગર્ધવ ગાય ન થાય કદા મર તેડી સદા સુરભી નવરાવો,
ખ્યાલ ક્યેં વિષ્ય વ્યાજ તજે નહિ સાંકર દૂધ ભજે ખવરાવો;
હોય કદા ગુણકા ન સતિ અતિ ગોવિંદ ગીત સદા ગવરાવો,
પ્રાણુ ગયે પ્રકૃતિ નવ જાવત કોડ ઉપાય કરી કવરાવો.
કાયર શુર કીર બને નહિ જો કદી ધાય થડી ધવરાવો,
કાળીજીરી કડતી ન લાગે કદિ ચાર તોલા કાંટને ચૂરાવો;
ચંડી પ્રસાદ ન દંડી લહે કદિ જ્યાર કરીને ભજે જવરાવો,
પ્રાણુ ગયે પ્રકૃતિ નવ જાવત કોડ ઉપાય કરી કવરાવો. ”

(દરદાન કાવ્ય.)

“ જ્ઞેન મનુષ્યના મગજના વિચારનાં વાતાવરણો જ્યારે જ્યારે મનુષ્યની અવસ્થા બદલાતી જાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને બદલાવાનો વખત મળે છે; પણ જો મનુષ્ય તે પ્રસંગે જ્ઞાનના અને નમૃતાના ઘરમાં હોય છે તોજ વિચારમાળા ફેરવાઈ જાય

છે; નહીંતો મદાંધપણમાં ઉલટી રીતે વધારે વિપરીતપણાને પામે છે. સંગતની રંગત લાગતાં જાતિસ્વભાવની જે ભૂમિકા બંધાય છે, તેજ ભૂમિકા મનુષ્ય માત્રને મરતાં જીવતાં સુધી સારીં યા નરસી કાયમ રહે છે. જ્યારે કેવળ ઇશ્વરની દયાજ મનુષ્ય પર ઉતરે છે ત્યારેજ તે સંગતિ દોષથી વિમુક્ત થઈ વિશુદ્ધતાને પામે છે; નહીંતો:-

* * * *

“ પીતળનું કદિ થાય ન કંચન જે અતિ તાપ દઈ તવરાવો,
ખેશ અને બંગલો ન કદિ મર જાપરી સીઝીંગથી જવરાવો;
કોડ દિગે ન કપુર અને મર પ્યાજને અમૃતથી પવરાવો,
હાદલ જાતિ સ્વભાવ ન જાવત કોડ ઉપાય કરી કવરાવો.
ગોલી ગરાસણી કાદી અને નહીં રાજરીત બહુ શિખવરાવો,
ભાગ્ય વિના ભિડ ભાગે નહિ મર ભૂપ ઉદારને ભેટવરાવો;
દુષ્ટ દ્વેશ ન લેશ તજે વર વેશ કરી ઘેર દીખવરાવો,
તોપણ જાતિ સ્વભાવ ન જાવત લાખ ઉપાય જે લિખવરાવો. ”

હરદાન કાવ્ય.

“ કુંદન ખેન હવે જરા આરામ લ્યો, વધારે વાતચિત ન કરશો, નહીંતો મગજમાં પીડા થશે; લમણામાં શુળ આવશે. ખેન તમે જરા આઘાં પાછાં થાઓ, કુંદનને જાંપવા દો. ”

“ મામા હું હવે નહીં બોલું બસ પછી કાંઈ છે ? ”

“ હા ખેન, તને તેથી શાન્તિ વળશે. ”

“ સાડે મામા ” કહી કુંદને પડખુ ફેરવ્યું અને ઘણાજ ધીમા સ્વરથી હૃદયગાન લલકારવા માંડ્યું:-

* * * *

“ દુઃખી આ દીલની વ્યાધી, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 ઉપાધી ઉરમાં વાધી, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 વિતેજા દુઃખની વાતો, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 વાયલના ઘા તણી ઘાતો, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 હરીના મનની આંટી, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 ભરી ત્રિભુવનમાં માટી, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 રહે ન્યારો નચાવી જે, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 રચી ફંદો ફસાવે તે, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 ધરી પ્યાસો તણસાવે જે, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 લાલચથી જે લલચાવે તે, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 દીસે નહીં બંધ વાણીમાં, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 બતાવે અંત પાણીમાં, અન્નણ્યા ઉર શું જાણે ?
 વિતેજી કહું મને હારી, હૃદય જાણે હરી જાણે;
 ત્રિભુવનની ખુબી ન્યારી, હરી માયા હરી જાણે ”

“ અંતરની પીડા અંતરની શાન્તિ વિના શી રીતે સમે ?
 મનને નિરખ્યા વિના મનને શી રીતે ગમે ? જે કોઈ આવે તે
 મારી ખગર પૂછે, પણ મારા હીરાનું શું થયું તે કોઈ ન કહે !
 અરેરે તે તોરણ આવી પાછા ગયા હશે ? વિધીએ મારી અને
 તેમની જગતમાં આવી રીતે હાંસી કરાવવી ધારી હશે ? હરી
 હરી તારી માયા પ્રળય છે, ત્રિભુવન તારી સત્તા અકળ છે.
 પ્રભુ જે કાંઈ કરે તે સાફજ કરે; ત્યારે અધીરા મન તું શું કામ
 ચિંતા ધરે ? ! હશે એ પાછા ગયા હશે તોપણ એકવાર ફરીથી
 મામા મારો અને એમનો હાથ મેળવશે. અત્યારે સર્વ કોઈ

મારાં શત્રુ થયાં છે. હું જે પુછુછું તેનો જવાબ કોઈ આપતાંજ નથી. બધાં મને ઘેલીમાંજ ગણે છે. આડી અવળી વાતો કરી મને ઉડાવે છે. વૈદોનાં ખડાનાં બતાવી મને બતાવે છે. મારે હવે શું કરવું ? “ સુખ દુઃખ વારા ફરતી છાંયા, કાર્ય વિધિનું એવું; ધીરજ ધારી મનને મારી, હરી રાખે તેમ રહેવું; સુખ દુઃખ સઘળું રહેવું, હરીને કાંઈ ન લેવું દેવું. ”

આ પ્રમાણે મનના ઉભરા અને વાણી વિનોદ ભરાય છે અને ઠલવાય છે ત્યાં એકાએક રાયજી અને ફાજદાર સાહિબ ટીટેકટીવના લેખાસમાં આવીને મામાના ઘરમાં દાખલ થયા. એકદમ રાયજીને આવેલા જોઈ ઘરનાં સૌ કોઈ ગભરાઈ ગયાં અને મામાને ખગર પડવાથી મામા પણ પળવાર ચકીત થઈ ગયા; સૌ કોઈ આભાં બની ગયાં; અને એકી ટસે હવે શું થશે અને રાયજી શું કહશે તે પ્રસંગ નિહાળવા લાગ્યાં. રાયજી જોડે મેમાન ગૃહસ્થ આવેલ જોઈ અમીઘર મામા આગલી પાછલી વિસારી દઇ વિવેકને યાદ કરી નમૃતાપૂર્વક આવકારના ઉદ્ગાર કાઢતા રાયજી સમક્ષ આવ્યા.

“ આવો પધારો પધારો રાયજી પધારો, એકાએક અણુચિન્તવ્યા અને ખગર સમાચાર આપ્યા વિના તમારાં પગલાં ભલાં થયાં ? ”

“ તમે શું પધારવા જેવું રાખ્યું છે કે અમે તમને ખગર સમાચાર આપી પધારીએ ? શું કરીએ લાઈ જખમારીએ, આ છોકરો મોંઘમ માર મારે છે અને મોસાળમાં બેઠી બેઠી પત્તર જદે છે ત્યાં શું કરીએ ? ભોગ લાગ્યા મારા કે લાઈ તમારે

ઘેર વગર તેડે આવી આંગણામાં મરીએ ! કહ્યું છે કે “ ચલવો લલો ન કોસકો, દુડીતા લલો ન એક; મંગનો લલો ન બાપકો ને પ્રભુ રાખે ટેક ! ! ”

“ રાયજી હવે સમજણના ઘરમાં આવો ! આવા અવિ-ચારી શબ્દો ન બોલો ! તમે તો મારા માથાના મુગટ કહેવાઓ પુજ્ય કહેવાઓ, અરે એકવાર માફ છત્ર કહેવાઓ ! ”

“ માટેજ તમે માફ માન રાખો છો ? મારા મહેરબાન મારી તમે દુનિયામાં ફેંચેલી કરી, અને નાક કાપવા તૈયાર થયા; પણ પ્રભુએ મારી લાજ રાખી અને તમારા હાથ હેઠા પાડ્યા ! છોકરીનું માલીક કોણ ? માબાપ કે મોસાળીયાં ? ”

“ જે ઉછેરે તે ! જે છોકરાનું હીત સાચવે તે છોકરાનો માલીક ! ”

“ જરા શરમાઓ ! ઢાંકણીમાં પાણી લઈ ડુબી મરો ! આ પરમાત્માએ તમને તાજે પરચો આપ્યો. તમારા પાપે આખા અમરગઢના રાજકુટુંબને પુણ્ય; હવ તો પાંચરા થાઓ, ડાહ્યા બનો ! ? ”

“ રાયજી પાપ માફ છે કે તમાફ છે તે પરમાત્મા જાણે છે. અત્યારે આ સમય વાદ વિવાદ કરવાનો અને મેંણાં ટુણાં મારવાનો નથી. કુંદન અત્યારે ગંભીર માંદગીમાં છે. લલો તમે આવ્યા તો મારા શીર ઉપર છો. જ્ઞેનતી ખખર લઈ ચાલ્યા જાઓ, વધતી ઓછી કે લાંબી ટુંકી કરવાનો અત્યારે પ્રસંગ નથી. વખતને વિચારો, વ્યવહાર દર્શનના કક્ષામાં રહો. શું બોલવું તેનો બોલતા પહેલાં વિચાર કરો, બોલેલા શબ્દો

પાછા કદી ન ફરે; અને નાહક જીંદગીનાં વૈર ઉભાં કરે એ ખાસ યાદ રાખો ! ”

“ અમીઘર અમીઘર તમે જે કંઈ છે તેને વાસ્તે હું તમને શું કહું ? મારી દાઝ શી રીતે હોલાય તેની મને ગમ પડતી નથી. જાઓ અત્યારે હું ગમ ખાઉં છું; અને તમને છયોક જણાવી દઉં છું કે છોકરી અને તેની માને મારી સાથે એકદમ અમદાવાદ રવાના કરો ! ”

“ રાયજી રાયજી પ્રભુને ખાતર તો કાંઈક વિચાર કરો ? આ કુંદનની અત્યારે કેવી હાલત છે, તે જરા આંખો ઉઘાડી જુઓ, પછી લઈ જવાને તૈયાર થાઓ. ”

“ બસ હું તમને કહું છું તેમ તમે જાહેરી કરો. મારે તમારી દલીલ સાંભળવી નથી. ”

“ રાયજી અંતે પસ્તાશો, તમારો દુરાગ્રહ તમને નડશે. ”

“ ભલે જે થવાનું હોય તે થાય પણ હું કુંદનને લઈ ગયા વિના રહીશ નહીં. ”

“ અરે કુંદન તો મરણ પથારી પર સૂતી છે; તેને જરા આરામ થવા દો, પછી લઈ જાઓ. હવે મારી ના નથી, હમણાં લઈ જવાની હઠ મુકી દો. ”

“ હવે કેમ મુકાય ? હઠ તો હાડ સાથે જડી, હવે એક ઘડી પણ તમારો વિશ્વાસ ન આવ ! ”

“ રાયજી હું તમને કરજોડી કરગરું છું કે તમે કુંદનને આરામ થતાં સુધી અહીં રાખો, પછી તમે જેમ કહેશો તેમ કરીશ. ”

“ કુતરૂં એકવાર રોટલો લઈ જાય, ફરી લેવા ન પામે.”

“ બસ કરો રાયજી બસ કરો, વિનયમાં રહીને વાણી વદો, નહીં તો પરીણામ વિપરીત થશે. ”

“ હાં વિપરીત થશે, જોડું છું કેવું વિપરીત થાય છે. ”

“ રાયજી તમે સગા છો તો મારા મુરખી છો પણ મુરખી શેના ? આ ધડના, નહીં નાકના ! ”

“ અમીઘર તમારા રાજકારભારનો ભાર અત્યારે નહીં રહે ! દીવાનગીરીનું ડહાપણ વ્યવહારમાં ન ચાલે, દીવાનગીરી તો દરબારમાં શોભે ! ”

“ રાયજી આ તમારું સાસરું કહેવાય ! આકરાપણું સાસરામાં ન બતાવાય ! જોપરીની ખુમારી ઘરમાં ઉતારાય ! ”

“ એટલે હવે તમે કહેવા શું માગો છો ? ”

“ કહેવાનું એજ કે જેવા આવ્યા છો તેવા મુંગા મુંગા કુંદનને જોઈ ચાલતા થાઓ, જે કાંઈ ઘટીત હશે તે સૌ વાસ્તવિકપણે સત્યતાની રસમ પર થઈ રહેશે. ”

“ અમીઘર શું કરું કે તું મારો સાજો થાય છે નહીં તો હમણાંજ ખમર પાડતે ! ”

“ રાયજી શું કરું કે મારા બાપે તમને કુળના પાટલા પર બેસારી પૂજ્યા છે; તમે મારા બનેવી થાઓ છો એટલે મારે તમારું બધું સાંભળવું પડે છે ! ”

“ અમીઘર સમજી જાઓ ? ”

“ હું સમજેલોજ છું. ”

“ આ સાજા બનેવીનો વ્યવહાર હવે નહીં રહે ! ”

“ રાયજી મોટા છે તે મોટાજ રહો, નાના થવામાં સાર નથી. મોટપણે બંધાયા છે, સંધાયા છે તો મોટપણને વળગી રહો. મોટપણું મુકતાં ભાર ભાગી જશે; લાખનો હીરો પાણી ઉતરતાં રાખનો થશે ! ! ”

“ તો આજથી તું મારો સાજો નહીં અને હું તારો બનેવી નહીં. ”

“ એ મોટા બોલતાં વિચાર કરો, અગ્નિ સૂર્ય અને પ્રાણી સમક્ષ વ્યવહાર બંધનથી બંધાયેલા બંધનનો ભંગ ન કરો ! ”

“ તો હવે એ બંધન તોડી નાંખો ! ”

“ એ બંધનના બંધથી જ આ વિશ્વનો વ્યવહાર વાસ્તવિક રીતે ચાલ્યો જાય છે. ”

“ અમીઘર હવે એક બીજાને નાહી નાંખો. ”

“ રાયજી મારા બાપે તમને ઘરબાર વેચી કુળવાનને જોયા અને પગ ધોઈ પહેરામણી આપી કન્યાદાન દીધું અને એક ધીંગા અને ઉંચા સંબંધી શોધ્યા તે શાને વાસ્તે ? એક ઉજળા સંબંધના વાસ્તે, ઈયાં છોકરાંના રક્ષણની ઢાલને વાસ્તે કે કોક દીવસે કાળી રાત્રે સંકટના સમયમાં છોકરાંનો હાથ ઝાલે; જતી આબરૂને અટકાવી ટેકને નભાવી રાખે; બાપ સમાન બનેવીપદ ધારણ કરી ઉભય પક્ષને વડલાની છાંય સમાન શાન્તિ ઉપજાવી ઠારે ! સંસાર ઉનાળાના અંગારને મીઠી વૃષ્ટિ કરી ખુઝવી શાન્તિ—સુધા વરસાવે ! નહીં કે આમ બંને બાબુથી નકટા થઈ બચકાં ભરી સાજાનાં હાડ લોહી ચુસી લે ! જ્હેન

ભાણેજનાં તીર બનેલી કામઠીમાં ચઢાવી સાળાની છાતી ચીઃ
નાંખે ! વગર તેડાવ્યે બિન અવસરે ન કરવાનાં કામ કરી જ
જેવા બુલમગાર થઈ ઓચિન્તા આંગણે આવી લાંઘવા બેસ
સાળાની બર બાજરી ઉઘરાવી ભાણેજ કોથળા ભરી રસ
પડે ! ટાંણે ટચકે દરિયા જેવડાં ડાચાં કરી બદામના બન
સાળાના ઘરની નાત જાતમાં ટકે ટકે હરાજી કરી આબરૂલુંટાવે

“અમીઘર બહુ બોલ્લાથી બગડે, તમારા કહેવાની અસ
મને તલમાત્ર થાય એ આશાજ ન રાખશો. તમારાં લાંબ
ભાષણો અસીલોના ફેંસલામાં શોભે ! મારે તો મુદાનું કામ
જ્યાં મુદો ત્યાંજ સંતોષ ! કહો હવે છેલ્લીવાર કહું છું કે કુંદન
મોકલો છો કે નહીં ? ”

“ બસ કુતરાની પુંછડી વાંકી તે વાંકીજ રહેવાની
શિલાના બંધ તેને વાસ્તે નકામાજ થવાના ! ! ”

“ અમીઘર આજથી હું તમારું સ્નાન કરું છું ને ત
મારું કરી નાંખજો ! ”

“ એ રહેવા ઘો રાયજી બોલવું રહેવા ઘો ! અતિમાં મગ
નહીં; કજીઆનું મોં કાળું;--

*

*

*

“ કજીઓ નામ કુવાડા સરખું, તિલચ ધારા વાળું રે;
હરખ વૃત્તને હણે હમેશાં, કજીઆનું મોં કાળું રે.
વિષમ વૃક્ષ કજીઆનું કહીએ, વચમાં કાંટા વાળું રે;
ઝેર ભરેલાં ફળ છે તેનાં, કજીઆનું મોં કાળું રે.

કજીએ કારવતું કુળ દેહું, યાદવ કુળ પરમજયું રે;
 લંકાપતિને કાણુમાં રોજ્યો, કજીઆનું મોં કાળું રે.
 મનુષ્ય દેહ દુર્લભ પામીને, સુખી થવાને સાડ રે;
 • હળીમળી હેતે સૌ ચાલો, કજીઆનું મોં કાળું રે. ”

પ્રસ્તાવિક પ્રાચીન કાવ્ય.

“ અમીધર માફ માની જાઓ, નહીં તો મારે મારા રૂપ
 પર જવું પડશે. ”

“ રાયજી બ્હીક બતાવે શરમ ન રહે, બ્હીક ક્યાં સુધી
 કે જ્યાં સુધી શરમ છે ત્યાં સુધી; અને શરમ ક્યાં સુધી કે જ્યાં
 સુધી આંખ આંખને મળે ત્યાં સુધી; અને આંખ ક્યાં સુધી કે
 જ્યાં સુધી બંધન રહે ત્યાં સુધી; અને બંધન ક્યાં સુધી કે જ્યાં
 સુધી સ્નેહ સગાઈ રહે ત્યાં સુધી ! હવે તમે સગાઈ તો કાઢી
 નાંખી છે અને બંધન સ્નાન કરી કાપી નાંખ્યું છે, તો પછી મારે
 તમારા રૂપની શી પરવા ? જાઓ જે થાય તે સુખે કરી દ્યો
 અને મારવો હોય તો આ ઉભો હું તમારા સામે ! ”

“ અમીધરભાઈ, ‘થોડેસે મીઠા’ રાયજીની મરજી જ્યારે
 તમે આટલું બધું સમજાવો છો, છતાં પણ કુંદનને ઘેર લઈ
 જવાની છે, તો તમારે વચ્ચે આવવાની શી જરૂર છે ? ”

“ માફ કરો મહેરબાન, તમારે વચ્ચે બોલવાની કાંઈ
 પણ જરૂર નથી ! ”

“ અમીધર રજવાડાની સત્તા અંગ્રેજી અમલમાં નહીં
 ચાલે; તારા સમક્ષ કોણુ બોલે છે તેને તું બોળખે છે ? ”

“ મારે ફક્ત એમનેજ બોળખવાની જરૂર છે. ”

“હું એમનેજ ઓળખવાની જરૂર છે ? ઠીક ત્યારે કુંદનને એમને હવાલે કરો અને મને ઓળખી લ્યો !” કહેતાંની સાથેજ માધવરામ ફોજદાર ડીટેકટીવનો ડ્રેસ ઉતારી નાંખી ફોજદારના અસલ ડ્રેસમાં સજ્જ થઈ ઉભા અને આંખ કાઢી અમીધરને અમલદારી બતાવવા મંડયા.

“મી. અમીધર હું તમને હુકમ કરું છું કે કુંદનને તમે રાયજીને સ્વાધિન કરો !”

“રાયજી ઈશ્વરને ખાતર તમે તમારા સોબતીને લઈ એક મીનીટમાં મારા મકાનની બહાર જાઓ !”

“અમીધર આ વૉરંટની રૂઝીએ હું તમારા પર હુકમ કરું છું કે કુંદનને જલ્દી અમારે કબજે સોંપો !”

“હું પણ મારા વૉરંટથી તમને હુકમ કરું છું કે એકદમ બહાર જાઓ નહીં તો ખૂન કરીશ !” કહેતાંની સાથે તરતજ મામાએ તકીઆ પાછાગના સંચમાંથી તમંચા બહાર કાઢી ફોજદાર પર તાકયો અને ફોજદારે પણ ઝટ મ્યાનમાંથી સમશેર કાઢી (જુઓ ચિત્ર ૧ હું.) અને મામલો કટાકટનો ખુન પર ચઢી ગયો; એટલામાં ઘરનાં માણસોએ સોર બકોર કરી મૂક્યો અને આડોશીપાડોશી દોડી આવ્યા તથા નોકર ચાકર એકદમ ગભરાતા હથિયાર લઈ ધસી આવ્યા.

“અરે કોઈ દોડો દોડો, ખૂન ખૂન, બચાવો ઉગારો !”

“ચલાવો આપે તેને રામ, થઈ જાઓ સામા !” કહેતાંની સાથેજ એક ગોળીબહાર આરબ નોકરે ફોજદાર પર કયો કે ફોજદારે તરતજ સમય સાધી નીચા પડી તેનો બહાર

भोमा अर्माथरप्रभाहे जमंथो धाडी डोल्हाड भाथरगाम पर गांथो कोरुवे डोल्हाड थला
 रसामाथो अर बाई अमरुड गांथो नेला भाथो थरमा

ચુકાવ્યો અને નાગી તરવારે પટા ખેલતા આરળ લણી તે ધસ્યા; અને આરળને નીચે નાંખી છાતી પર સમશેર તાકી ચઢી બેઠા; આસપાસના નોકર વર્ગે મામાના હાથમાંથી તમંચો ઝુંટાવી લીધો અને ફેાજદાર સાહેબની શમશેર પકડી લીધી; અને રાયજીને બે હાથે કમરમાંથી પકડી લીધા; રાયજીએ ગાળોનો વરસાદ અમીઘર પર વરસાવવા માંડ્યો; અને કુંદનની પથારી આસપાસ એક જંગ મચી રહ્યો; કુંદને કારમી ચીસ પાડી પછાડ આધી.

“ઓ પ્રભુ હવે મારી દોરી ખેંચ ! આ પાપણીને તારા કદમમાં લઈ લે ! ”

“અરે લગવાન આ જુદમ શો ? ” આ તે “પિતાની તાલમેલ કે સુતાની લે મેલ ! ” કહી તમામ અચંબામાં પડી ભયથી કાંપતાં એકી ટસે જોઈ રહ્યાં !

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

બહારે વસંત.

ધણાજ સુધારા વધારા સાથેની આવૃત્તી ૪ થી

કીર્મત. રૂ. ૦-૬-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

પ્રકરણ ૨ જી.

સુધારાનો બાલ કે કુધારાનો કાલ !

દોહરો.

પર નરનો પાણી ગ્રહી, હેતે કરતી હાસ્ય;
હયા દવામાં દોડતી, ઘરમાં ગમે ન વાસ.

ચક્ર ફરતું હોય છે ત્યારેજ તે પૂજય છે, બ્રાહ્મણો! પણ
ન્યારે ફરતા હોય છે ત્યારેજ તે પૂજય છે અને રાજા પણ
ન્યારે ફરતો હોય છે ત્યારેજ પૂજય છે, પણ જો સ્ત્રી ફરતી
હોય તો તેનો સત્વર નાશ થાય છે, અર્થાત્ ચક્ર વિપ્ર અને
નૃપ એ ફરતાં હોય છે તોજ માન મળે છે, પણ જો સ્ત્રી જે
રખડતી ફરતી હોય છે તેને માન મળતું નથી અર્થાત્ ગોરી
ગૃહમાંજ શોભે છે.

ગાતી ગૃહે ગોવિંદને ગોરી દીપાવે બારણું,
ભાવે ભટકતી હાટમાં તે માનીને મોટાપણું;
નાટક નિહાળે નેહથી બેસી પુરુષની ચેરમાં,
ભટકા કરી ખુબ હોરમાં લલના કુદે છે કેરમાં.

સચીવ વિનાનું રાજ્ય, આયુદ્ધ વિનાનું સૈન્ય, નેત્ર વિનાનું મુખ, વાદળ વિનાની વૃષા, દાન વિનાનો ધનવાન, દૂત વિનાનું લોજન, સ્નેહ વિનાનો મિત્ર, પ્રતાપ વિનાનો રાજા અને ભક્તિ વિનાનો શિષ્ય જેમ વૃથા છે, તેમ અંકુશ વગરની કામની વૃથા છે, આળ પંપાળ છે.

*

*

*

“ જમાનો તો બદલાયોરે, હલાહલ કળબુગ આવ્યોરે.
જે પ્રમદા પડદે રહેનારી, તે ધરી લેડી પોશાક;
મીસ્તરનો કર ઝાલી બખરે, મ્હાલી રહી છે અથાગ;

અરે બાડો આંકજ આવ્યોરે:—૦

નીતિ રીતી મૌ નેવલે મુકી, ઉર અનીતિ રહાય:
કેશનખાઈના કંદે કસાયા, રંક ને મોટા રાય;

ગાંઠેથી ગર્થ ગુમાવ્યોરે:—૦

ચોળા મટીને પોતકાં પેકાં, પારસી હેસ પેપાય:
કંથ કલ્યાગરી કાન્તા મળે ના, વર વધુ વશ વરનાય;

એ તે વર કે ઘર જોયોરે:—૦

ભાયલ છીદરી ગયાં છુપાઈ, ગવનથી ગુજનાન:
ચુડી મટી ચતુરામાં વધ્યું છે, અંગડીઆઈનું માન;

કાને એરીંગ અડાયોરે:—૦

બારીક વસ્ત્ર વધુએ ધારી, નારી હૈયે હરખાય:
અંગ તમામ દેખાઈ જ આવે, સુત જોઈ શરમાય;

ગુણકાનો વેશ ભગવ્યોરે:—૦

માંડી તો ઘર માંડી ખેડી, માંડી બાંધી પર પ્યાર;
ભક્તાણી થઇ દેવમંદિરમાં કરે છે વ્યભિચાર;

પતિવ્રતાનો પાર જ આવ્યોરે:-૦

પાન ખાઈ પીયકારી મારે, નાખે મુખકું લાલ;
આરીએ ખેડી નારી એ ખોલે, ખાલ મુખથી ખેતાલ;

મલાન્ને છેક મુકાયોરે:-૦

લાયક ઉમ્મરની લક્ષ્મી કદી, વૈધવ્યતાને થાય;
પુનર્જન્ન કરવા તેનું, શાસ્ત્રથી મૂકી માઝાય;

પત્ને ઢંદેરો પીટાયોરે:-૦

આગા વરસ બાર જ ફેરી, આગડામાંજ લેખાય;
જે રમી રાજ થતી ઢીંગલીઓ, તે ગર્ભવંતી થાય;

સારો દી જાય કહાયોરે:-૦

જમના કાવ્ય

* * * *

“ નારી પર ઘર ગર્ભ જો અરે ભલો નહીં માન,
જો ઘર રહે નિર્ધન સો ચાલ લાલ પહિયાન,
ચાલ લાલ પહિયાન બહુરિ ઉત્પાત ન હોઇ,
જો કુળ લાગે દોષ અરે સુન આવે રોઇ.
કહે ગીરધર કવિરાય સમય પર દેત હૈં ગારી,
મરો પુરૂષ જિન જાન જખે પર ઘર ગઇ નારી. ”

સાહિત્ય સંગ્રહ.

સંધ્યા ખતમ થવાની તૈયારીમાં છે. ચંદ્રરજની આગ્રી
આછી રીતે અવની પર પથરાતી જાય છે. અલબેશાં યુવક યુવ-

તીઓને કાંક અજવાળતી જાય છે. મોહન મંદીરીએ જતી મોહક મૂઘાઓ સોડીયામાં ઠુંડીયાં વાળી વાળી મંદ મંદ હાસ્ય કરતી પાપણુ પલકાવતી અને બ્રકુટીથી મોહની ભૂરફી વેરતી વેરતી રસ્તા પર દૃષ્ટીગોચર થાય છે. નવયુવાન ગૃહસ્થનાં બાળકો ઝીણાં સફેદ ચંદની જેવાં ઘોતીયાં પહેરી ઉપર શરખતી મલમલનાં ઝીણાં પહેરણુ અને તે પર વેનીશીયનના વેસ્ટકોટ ચઢાવી રસ્તા પર આમ તેમ હરતા ફરતા નજરે પડે છે. કેટલાક ઘરડી ઘોડીને લાલ લગામવાળા વૃદ્ધ જનો પોળોના ઓટલા ઉપર બેસી મુંઝે વળ દેતા જતી આવતી સુંદરીઓનાં વદન કમળ નિહાળ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર-પ્રભાના રંગ ઢંગ અજબ રીતે અવલોકાય છે. આસ્તે આસ્તે જામની જામતી જાય છે. વખત સંધ્યાનો જોતજોતામાં વ્યતિત થવા લાગ્યો અને બરાબર નવના અમલની શરૂઆત થઈ.

આજ રાત્રીએ આપણી નવલકથાના સુધારક નાયક મધુકર પોતાની સાલગીરીની ખુશાલીમાં સનેહી સુધારક મિત્રોને બાલપાર્ટી આપવાના છે. બાલને વાસ્તે તેમણે એક વિશાળ અને સુંદર બંગલો નદી પાર એટ્રીસપ્રીજ નજીક લાડે રાખેલો છે. ઘરમાં વૃદ્ધ માતૃપિતાને હરદાસની કથામાં જાડંધું, એમ કહી બપોરના ગૃહ ત્યાગ કરી બહાર નીકળી પડેલ છે. સાથે આવવાને કુસુમે આગ્રહ દેખાડ્યા છતાં આજ તેને મધુકરે પડતી મુકી મન દુલાવીને કામ ચલાવ્યું છે. જ્યારથી વારાંગના મોંઘાના ફંદમાં મધુકર પડ્યો હતો, ત્યારથી કુસુમ તેને ઘણી અપ્રિય થઈ પડી હતી. વખતો વખત કુસુમ મધુકરના હરકોઈ

સુધારાના કાર્યમાં વિરૂદ્ધ પડતી, અને કાર્યની કક્ષા ઉપદેશ આપી આપી જતી પર માર અને ગાળો સહન કરી બગાડી નાંખતી. કુસુમને જ્યાં માર પડતો કે તરતજ ડોસા ડોસી તેનું ઉપરાણું લઈ મધુકરને ધમકાવી સીધો દોર કરી નાંખતાં; આથી મધુકર ઘણી વખત મા બાપને અને સ્ત્રીને સુતાં વેચી અવાર નવાર બહાનાં બતાવી કાર્ય બારોબાર સાધી લેતો હતો. આજ રોજ ડોસાએ ઘણી જક કરી હતી, પણ મધુકરે પોતાની સાલગીરીની ખુશાલીમાં તેનો એક મિત્ર હરદાસની કથા કરી આહ પાણીનો મેળાવડો કરે છે એવું ચોકડું ગોઠવી કાઢી રસ્તો માપી લીધો હતો. કુસુમ પણ સુધારક વર સાડે કઢાપો કરી આંખો અશ્રુથી ભીંજી રહી હતી. આજકાલ કુસુમના મગજમાં ઘણીક અવનવી ચિંતાઓ આવીને ભરાઈ હતી. તેના પર સાસરા અને પિયરના દુઃખનો વરસાદ વરસ્યા કરતો હતો. કુદનના વિવાદ-ભંગની વાત સાંભળીને તે છેક દુઃખથી દબાઈ ગઈ છે. ‘શિર પર આલ અને પગ તળે ધરતી, વચમાં બગી બગી બાળા મરતી’ એવો ઘાટ કુસુમનો અત્યારે થયો હતો. સત્તારના પહોરમાં ઉડી નહાઈ ધોઈ પરવારી પતિ પૂજન કરી ગૃહકાર્યમાં આજ તે ગુંથાઈ હતી. જેમ જેમ દહાડા જતા હતા તેમ તેમ કુસુમનાં સાસુ સસરાનાં શરીર વધારે ને વધારે લથડતાં હતાં. એક બાળુ મધુકર પણ જમાનાના પ્રવાહમાં સુધારાના વાયરે ચઢી ફેશનના ફંદમાં અધિકાધીક ફસાતો જાય છે અને બીજી બાળુ કંથ કલેશથી કુસુમ પણ કરમાતી જાય છે. આજ તો સાંજ સુધી મધુકરની ઘણીજ આશાભરી

રાહ કુસુમે જોઈ પણ સાહેબ ગિલકુલ પધાર્યાજ નહીં. પતિની જન્મગાંઠના આનંદના દીવસમાં પત્નીને કોઈ પણ પ્રકારનો ભાગ નહીં મળવાથી કુસુમના સંતાપનો આજે પાર રહ્યો નહોતો. કુસુમ તથા ડોસા ડોસીએ આજે ધરાઈને ધાન પણ ખાધું નહોતું. ઘરનાં બધાં માણસને પાણીમાં મુડીઓ ભરાવી મધુકર આજરોજ જાલપાટીની યોજનામાં ઘણીજ ઉંડી રીતે ગુંથાઈ સંઘાઈ બંધાઈ ગયો હતો. પાણી પીવાની કે કોઈની સાથે વાતચીત કરવાની આજે તેને ગિલકુલ કૂરસદ નહોતી. સુધારક જોડલાંઓ શી રીતે પ્રસન્ન થશે અને જાલનાં કપડોમાં કેવી વાહ વાહ કહેવાશે, તેનાજ વિચારમાં તે તદ્દલીન રહેતો હતો. મેમાનોની સરભરા સારૂ તેણે તેના મિત્રોને હદ બહાર ટોકણી કરી આનંદ આપી બંગલામાં રોકી રાખ્યા હતા. જાલના આનંદમાં વધારો કરે તેવું એક સ્ટ્રોંગ બેન્ડ પણ ખાસ કરીને રોકાયું હતું. બંગલાને પણ સારી રીતે આસોપાલવનાં તોરણથી ફૂલ પાનથી અને ધ્વજ પતાકાથી શ્રંગારી એક અલૌકિક રાજ મહેલ જેવો બનાવ્યો હતો. બંગલાના એકેએક ખંડમાં કાર્ગાઈડ અને ઇલેક્ટ્રીકની ચકચકીત લાઈટ જોઈતી હતી. આખા કમ્પાઉન્ડમાં ઠેરઠેર કીટસન લાઈટ ટાંગી દીધા હતા. બરાબર મુકરર કરેલ ટાઈમનો ટકોરો થતાંજ મધુકર બંગલાના કમ્પાઉન્ડના ગેટ પર આવી એક આરામચેર નંખાવી બેઠો. હાથમાં ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા પત્ર રહી ગયું છે, આંખે સોનેરી ચશ્મા જળહુળી રહ્યાં છે. સાહેબ બહાદુર પૂર નવાબી લેખાશમાં સારી રીતે અમીરાઈ ટાપ બતાવતા દમામમાં છાપુ વાંચી રહ્યા છે.

જેમ જેમ આમંત્રણ આપેલાં સુધારક કપલો આવવા લાગ્યાં, તેમ તેમ દરેકની લાયકાત પ્રમાણે બેન્ડના સરોદ વાગવા લાગ્યા. મધુકર અને તેના મિત્રોએ નીચા નમી નમી મેમાનોને વેલકમ કરવા માંડ્યા. એલીસબીજનો આખો રસ્તો વિકટોરીઆ, જુમ અને સધરામ ફાઇટનોની દોડધામથી ધમધમવા લાગ્યો. સાઈકલો અને મોટરકારના વોરનાંગ બેલની ઘંટડીઓના રણકારાથી સુધારાનો શંખનાદ ફૂંકાવા લાગ્યો. જોત જોતામાં મધુકરના ઈજનને માન આપી સુધારક નરનારીઓનાં જોડાં બંગલા ભણી આવવા લાગ્યાં; અને થોડીક વારમાં પચરંગી પ્રજ્ઞના પચરંગી સુધારક આગેવાનોનાં પેરથી બંગલો ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો. વધુ સંખ્યામાં મેમાનોને આવેલા જોઈ, સુધારાનો સારી રીતે સત્કાર થયો જાણી મધુકર ખૂબ પ્રસન્ન થઈ હુલાઈ ફૂલાઈ ગયો. સુધારક ગૃહસ્થો પણ મધુકરના દીલોજાની ભર્યા આદર સત્કારથી સારી રીતે સંતુષ્ટ થઈ ગયા. જ્યાં બરાબર સાડા દશનો અમલ શરૂ થયો કે તરતજ મધુકર જાલનું કામ શરૂ કરાવવાનો યત્ન આરંભવા લાગ્યો. બંગલાના આગલા ખંડમાં બરાબર બાર વાગે જાલ થવાની યોજના યોજાઈ. મધુકરના મિત્રોએ સુધારક કપલોની ઘણીજ ઉમદા રીતે સરભરા કરી; અને વારે વારે નમ્રતાથી સાકર કરતાં પણ અધીક મીઠા હેતના શબ્દોમાં માન પાનથી સંજોષી બંગલાના બગીચામાં યોગાનમાં હેરવી ફેરવી તેમને યોગ્ય આસન ઉપર બેસારી સારી રીતે ખેરીયાત પૂછી.

સર્વે મેમાન ગૃહસ્થો બંગલાના આગલા ખંડમાં અર્ધ-

અંદ્રાકાર વર્તુલના આકારમાં ગોઠવાઈ ગયાં. વચ્ચેવચ્ચ મધુકર એક સોફા પર ગિરાજમાન થયો; તેની સાથે તેની દીક્રીબાળ દીલદાર મોંઘાબાળ પણ બેઠી. થોડીકવાર સુધી અન્યોઅન્ય પ્રેમચર્ચામાં વખત વિતવા લાગ્યો. આજના બાલમાં ડાન્સ નાચ બે રીતનો શરૂ થવાનો હતો. પ્રસ્તુત નવલકથાના અર્ધ-દ્વ્ય સુધારક સંયુક્ત નાયક મધુકરે આ નાચની પણ અર્ધ-દ્વ્ય સુધારાભરી યોજના પસંદ કરી હતી ઘણાખરા સુધારકોએ આ બાલને વાસ્તે કાંઈ અવનવી તરેહવાર આશાઓ રાખી હતી અને આજના બાલનો રંગ કેવા સ્વરૂપમાં વિકાસશે, તે પ્રતિ પળે અધિક આતુરતાથી બેવાની ઉમેદ રાખી હતી. શરૂઆતમાં મોંઘા નાયકાની શિષ્યા મંબુલગવરીએ પિયાના ઉપર બેસી મધુર ઈંગ્લીશ ટયુન વગાડવા માડ્યા. તેની સાથે સામેની બાબુમાં બેસી મંદ્રગવરીએ જળતરંગ વગાડવા માંડ્યું, અને તેની સાથે ચાર ઉછરતી બાબાઓએ ઈંગ્લીશ ઢબનો ડાન્સ કલાવિધાનની ક્રિયાથી ડમ્મ એકટીંગમાં કરવા માંડ્યો અને ત્યારબાદ કોકિલ કંઠથી તાન પલટા સાથે ગાવા માંડ્યું.

*

*

*

*

“ મન કાચી કલી અલી નુસ,
સરસ રમ બૂલનકો:-૦
નીકી નીકી દલીઆં,
નીકટ ખૂબ ખીલીઆં,
મધુકર મધુરસમાં મથગુલ,
હુંટત રસ મૂલનકો:-૦ ” અંદ્રલેખા નાટક.

*

*

*

*

સા, સા, સાપમગરેસા, સાપમગરેસા.
 ગરેસા ગરેસા ધનીનીનીનીસા. (૩)
 ધની ધનીનીનીનીસા, તારેદાનીનીનીસા,
 ગપમગરે, ધપમગરે, સારીગમપધનીનીનીસા,
 રેરેરેરેગરેસા, રેરેરેરેગરેસા, તનનન,
 સનનન ગરસા ગરેસા ધનીનીનીસા. (૩)

*

*

*

આ પ્રમાણે અર્ધ કલાક સુધી ગાન તાનનો આરંભ થયો. બાદ મેમાનોના માનને અર્ધ કેવડા, મીઠાઈ, ફળ પુત્રની રક્ષા-બીચો આવવી શરૂ થઈ. મોંઘાનાયકા સુધારા સમાજમાં સુધારકોની સ્ત્રીઓને તથા સુધારકોને ગાન તાન સંગીત વાજાંત્ર સહીત શીખવાડવાને મધુકરની ખાત્ર ભલામણથી રહી હતી. આજરોજ મધુકરની સાલગીરીની ખુશાલીમાં તેણે તેની શિષ્યાઓને ઉમદા સંગીતમાં તૈયાર કરીને આનંદ આપવાને ધાર્યું હતું; અને તે ઉપરાંત મધુકરને મુખ્યત્વે કરીને પ્રસન્ન કરવા સાડે એક નાચ જલસો પણ પોતે કરવા કબુલ રાખ્યું હતું. આ પ્રમાણે આનંદનો રંગ ગંગલાના ખંડમાં જોત જોતામાં ખીલી નીકળવા લાગ્યો. દરેક પેર સાડે ડીનર ટેમલ પર ડીશો ગોઠવાઈ ગઈ; તેની સાથે ગરમાગરમ કેસરીઆ દુધના ખ્યાલા પણ ગોઠવાઈ ગયા અને ત્યારબાદ તનદુરસ્તીના જામ મધુકર અને મોંઘા જાતે હરી ફરી મેમાનોની તીખી મીઠી મજાક કરી કરી મુકવા લાગ્યાં.

“ઓહ કેનમી. વકીલ ચાઈનાસીઃક એન્ડ લેડી ટવીલ !”

“ઓહ થેન્ક યુ, મચ ઓબ્લાઈન્કડ.”

“લાવો બાવા એક તન્દુરસ્તીનો જામ અહીંયાં બી મુકો.”

“થેન્ક યુ, થેન્ક યુ મી. મધુકર થેન્ક યુ !”

“ડીઅર મી. જમરૂબીઆ તમે પન લેતા જાઓ. કાં લેદી હવે તમારી તબીયત કેમ છે ?”

“તમારી મહેરબાનીથી હાલમાં ઘણીજ સારી રહે છે.”

“ચાલો ત્યારે આ એક હેતનો જામ તમે પન સ્વિકારો.”

“ઓહ મી. મકનજી મકામદોરા તમને પન જોઈને હું ખુબ ખુશી થાઉં છું.”

“વેલ લેદી લલીતાગવરી તમે આજે મને ઘનુંજ માન આપ્યું છે. ચાલો બાવા તમે પન એક જીરનો કપ લેતા જાઓ.”

“હું તમારો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું મી. મધુકર, સમજ્યા ?”

“વેલ મી. લાલદાસ મીલ માલેક અને લેદી ઇંદીરાને વાસ્તે પન એક પ્રેમનો કપ મૂકો બાવા.”

“અરે હાંહાં ઘણોજ ઉપકાર કીધો, મી. મધુકર ઘણોજ ઉપકાર કીધો.”

“ચાલો બાવા અહીંયાં આવો. આંચ ડોક્ટર ઘનજી સોડાવોટર અને લેદી લેમનબાઈ તમારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યાં છે. એક લવનો પ્યાલો અહીંયાં બી મૂકી રસ્તો માપો.”

“આય મી. મધુકરજી તમે પન આજે ઘનીજ તસ્દી લેવા માંડી છે.”

“ઓહ માઈ ડીઅર મી. ખારીદર કનુજ આઈસક્રીમ અને લેદી રોઝમરી તમે પન મારા હાર્તનો ઉમલકો લેતાં જાઓ.”

“ઓહ મય થેન્કઝ ફોર યોર લવ.”

“ઓહ મી. કુસપુઝ એવ્રચીદાના એન્ડ લેદી વરી-આલી તમે પન જીગરનો ખ્યાલો લેતાં જાઓ.”

“થેન્ક યુ સર.”

“ઓહ મી. પીકોક મોરલા અને લેદી ઘેલડી તમે પન જરા ગરમા ગરમ જીગર થવા દો.”

“હાઇલી ગ્લેડ સર.”

“ઓહ મી. મીડવાઈફ કારેલીયા ટમે પન લેતાં જાઓ.”

“ઘનોજ ઉપકાર માનું છું ખાવા.”

“કાં માઈ ડીઅર મોંઘા તમે પહોંચી વડ્યાં કે નહીં? હવે કેતલા મેમાનો બાકી છે?”

“લગભગ ગધાને પહોંચી વળી છું. ચાર પાંચ પેર બાકી છે, તેને મી. નવલશા આપવા માંડે છે.”

“કહો મારા માનવંતા પરોનાઓ અને પડનીઓ તમે સઘલાં આજે આનંદમાં છોને? સઘલાંને મારા જીગરની વાનગી અને મેવાની ડીશો પુખ્તી ગઈ છેને? ખાવા હવે કોઈ બાકી છે?”

“નો સર! બુધ ચાર આલ ઈન બ્રેય એન્ડ પ્લેઝર!”

“મહેરબાન બાનુઓ અને જુહસ્થો!!”

મારા ઇજનને આજે તમે હેતથી વધાવી અહીંયાં પધારવાની જે તસ્દી લીધી છે, તેને સારૂ હું આપનો મોટો અહે-

શાન માનુંછું. આજરોજ આપ સાહેબોને પ્રસન્ન કરવા સાડે
 મારાં માનવંતાં દીલદાર મોંઘા નાયકાએ પણ જે ભારી તકલીફ
 ઉઠાવી છે, તેને સાડે તેમનો પન હું અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું
 છું. આજરોજ મારી સાલગીરીનો દીવસ છે, મારા પરમ સ્નેહી
 ફ્રેન્ડ ઈષ્ટ મિત્ર મી. માધવરામ મીયાભાઈએ ઘનો ભારે ખર્ચ
 ઉઠાવી મને ઉપકારી કીધો છે. આપ સઘલા સાહેબોને જે કાંઈ
 આનંદ અને ખુશી મળે તે સૌ એમનોજ પ્રતાપ છે. આય ળાલ
 અને ડાન્સની યોજના પન તેમને ઘણી જીવતોડ મહેનત લઈને
 ઘનાજ દુક વખતમાં યોજી છે. આપના સુધારક મંડળમાં
 ળાલની યોજના તદ્દન નવી તેમજ પહેલી છે. આજ રોજ ળા-
 લની વિલાયતી સીસ્ટમ સાથે ગુજરાતી નાચની સીસ્ટમ લેળવી
 આનંદમાં એક ચોરજ વધારો કર્યો છે. જેમ જેમ વખત બદ-
 લાય છે તેમ તેમ આપને સઘલાંએ બદલાવું જોઈએ. દીવસે
 દીવસે સંસારીક કામનો બોજો અને ભાર આપના ઉપર ઘનોજ
 પડતો જાય છે, અને રમત ગમત અને આનંદનાં સાધનો ચોછાં
 થતાં જાય છે, તેટલા સાડે ઠાકેલા પાકેલા મગજને વિશ્રાન્તી
 સાડે ‘ઘર ઘર ઢોલકી ઘર ઘર તાન એહી ગડા દેશ હિન્દુસ્તાન’
 એ સૂત્રાનુસાર નાચ ડાન્સ ળાલની નવીન યોજના કેટલાક
 જમાનાને ઘટતા ફેરફાર કરી મેં અને મારા મિત્ર માધવરામે
 યોજી કાઢી છે. આજરોજ તેનો પહેલો અખતરો આપ સાહેબો
 સમક્ષ કરી બતાવવામાં આવશે. હું આશા રાખું છું કે આપ
 બધાં મહેરબાનો તેથી ઘનાંજ ખુશી થશો, અને આ અમારા
 પનોતા પગલાને ટેકો આપી અમને મજબુત કરશો. હું એક

ર ફરી આપ સાહેબોનો અધીક ઉપકાર માની મારા મિત્રના મનને ન્યાય આપવાને લલામણુ કરુંછું; અને આપની સલા-
તી લઉંછું. આમીન આમીન ! ”

“ લાઈઓ અને ખડેનો !

આપ સઘળાંએ અહીંયાં પધારીને મને ઘણુંજ મોટું ન આપ્યું છે. મારા મિત્ર મધુકરરાવે મારી વતી અને તમારી પી જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે સઘળું કહી દીધું છે. હવે મારે સ્તે મારી સમજ પ્રમાણે કાંઈ પણ બોલવાનું બાકી રહેતું નથી; છતાં પણ હું આપ સાહેબોને એટલું તો કહી શકીશ કે આપણે સઘળાંઓએ જમાનાના પ્રવાહમાં આગળ વધવુંજ ઇચ્છ્યું. ગધેડાનું પુંછડું પકડી અંધશ્રદ્ધાની અંધાધુનીનો હવે તત રહ્યો નથી. દરેક જણાંએ પોતાના પગ ઉપર ટટાર ઉભાં વાની અદના કોશીશ કરવીજ જોઈએ. આપણી સમાજ માજ ટુંક વખતમાં પબ્લીકમાં ઘણું સાફ નામ કાઢ્યું છે. મારાનો સારો ઘડો મળે એવાં દૃષ્ટાંત કરી બતાવ્યાં છે. હવે ડીઆમાં બોલનારાની જરૂર મારી અક્લ પ્રમાણે રહી નથી. ની રીતે કરી બતાવવાનીજ જરૂરીઆત રહેલી છે. બહુ બોલે , આપણો ભાર બાજ પડી શકે તેમ રહ્યું નથી; પણ કાંઈક તમાના સુંગે મોઢે કરી બતાવ્યાથીજ જન સમાજમાં પાણી કદર થઈ શકે તેમ છે. દેશની ઉન્નતીનો આધાર સ્ત્રીઓ રજ રહેલો છે. જ્યાં સુધી આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ રાત સ દુઃખમાં દળાતી રહે છે ત્યાં સુધી આપણે સઘળા દરીદ્ર-તા દુઃખમાં દબાએલાજ છીએ; માટે સ્ત્રીઓ શી રીતે સુખી

થાય અને સ્વતંત્રતાની મજા તેઓ શી રીતે સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકે તેજ ઉપાય આદરવાના હવે બાકી રહ્યા છે. ગિચારી બાળાઓ સાસુ નણુંદના દાગ તળે દબાઈ ઓરડા પરસાળના જેલખાનામાં વરસોનાં વરસો સુધી કેદ પડી રહે છે; અને વ્યવહારીક વિટમ્બનાઓના ભારથી લઘાએલી રહે છે તેમને વાસ્તે આપણે હવે પુન્યનું કામ કરવાનું છે. આપણે સઘળાં-ઓએ અવાજ વગરની અજ્ઞાઓને કર કસાઈઓના કાથથી છોડવવાની છે. તમે સઘળાં સારી રીતે સમજો છો કે જીના વિચારનાં, હડહડતા સુધારાના શત્રુઓના કુટુંબોમાં ઘર ખુલ્લે અનાચાર કેટલો બધો ત્રાસ વરતાવી મૂકે છે, અને કેટલી અબળાઓના લોગ લેવાય છે; દર અડવાડીએ આપણે છાપામાં વાંચીએ છીએ કે આજરોજ ફલાણા આસામીએ ફલાણી બાઈનું નાક કરડી ખાધું; ફલાણાએ ફલાણી બાઈનું છરાથી ખૂન કર્યું; અને ફલાણી બાઈએ સાસુ સસરા અને નણુંદ ધણીના જૂત-મથી કૂવે પડી આપઘાત કર્યો અગર ફલાણા સાથે નાસી ગઈ; આ ઉપરથી આપણને સુધારાનો ધડો મળી શકે છે કે અજ્ઞાન પ્રજાવર્ગ હજી પણ રૂઢી ખંધનની જાળમાં જકડાએલો છે. જો કાંઈ આપણાથી થઈ શકે છે તો તે ફક્ત લહેકા કરી લેકચર આપવાનું જ થઈ શકે છે. દોષ પણ જાતના સુધારાના જાતિ-લોગ સાડે કાંઈ પણ થઈ શકતું નથી; માટે હવે આપણે સાચી અક્લના ઘરમાં પ્રવેશ કરી સાડે નરસુ સમજતાં ઉડી રીતે શીખવું જોઈએ. જ્યારે જમાનો ધોલ મારી ઓંઓને છૂટ આ-મશે અને છથોક સામી થઈ આમન્યાની સાંકળ તોડી મન

ભાવતું કરશે ત્યારે આપણે સઘળાં જખમારી માથું ખંજવા-
ળતાં બેસી રહીશું; માટે સઘળાં મહેરબાનો તમે આ બાબત
સાડૂ પૂરતો અને ઉંડો વિચાર કરો અને સ્ત્રીઓને જેમ સુખ
મળે તેવાં કદમ જેમ બને તેમ તાકીદે ભરો. ડીલે ઇઝ ડેન્જરસ
' હીલ છે તે ભયંકર ચીજ છે ' એમ માની ત્વરાથી સમજી સ્ત્રી-
ઓ અને તમારા ઘરસુત્રને સારા સુધારાથી અલંકૃત કરી દીપા-
વો એજ મારી લાગણી છે ! આમીન ! આમીન ! આમીન ! ”

“ શેઠીઆઓ !

અત્યારે સુધારાની ગંગાનો પ્રવાહ રેલાય છે; માટે જેટલું
નાદા તેટલું પુન્ય માની સુધારાનો લાસ લેવામાંજ આપણું
શ્રેય સમાએલું છે. જે જે શુકનો હમણાં બોલાયા છે તેને સા-
નાના માની સ્વીકારી લેવામાંજ આપણને નફો છે. આડી અવ-
ળી પંચાતો અને ઉંઘાં ચતાં અનુકરણો જવા દઈ જે મનને
સાડૂ લાગે તે નિડરતાથી કરવું અને આખે: દીવૂસ ખાઈ પી
બસ આનંદમાં જોડી થઈને ફરવું એજ સાડું છે. આપણી ઊંરી-
ઓને બી ઘટતી છૂટ આપવી. સુધારાની કલબો, કોન્ફરન્સો,
નાટકો અને સભાઓમાં તેઓને છુટથી લેળાવા દેવો. અન્યે
અન્ય સરખા સ્વભાવના સ્નેહીઓમાં સ્નેહનું સારી રીતે પ્રતિ-
પાદન કરતાં કારવતાં શીખવવું એજ આપણું ડડાપણ છે.
સ્ત્રીઓમાં વારે ઘડીએ શંકાથી જોવું અને વહેંચે રાખી તેમને
વિના કારણે પજવવી એ મોટામાં મોટું અને નીચમાં નીચ
પાપ છે. એવરી થીંગ ઇઝ ગુડ, જે કાંઈ છે તે તમામ સાડું છે
એમ માની મન પસંદ સાડું સાડું ગૃહણ કરવું. આપણે સારજ

તો સઘળું સાઈં એમ માની સારાપણાની દુનિયામાં સારાશ રાખી સારી રીતે ભાઈચારો રાખી દરેકમાં પ્રીતિભાવ રાખી જોવું એજ આપણી ઉમદા ફરજ છે. લાયક જનોની લાયક માગણી કબુલ રાખવી અને લાયકાતનો અન્યોઅન્ય સારી રીતે લાભ લેવો અને આપવો એનું નામજ સાચો સુધારો છે; તો બાવા આ લોકોએ જે સાઈં પગલું ભર્યું છે તેની પાછળ આપણે પગલાં ભરવાં અને સુધારાની બોલબાલો બોલાવરાવવી એમાં જ આપણી શોભા રહેલી છે ! આમીન ! આમીન ! આમીન !”

“ સૌ સાહેબો અને બાનુઓ !

હું મોંઘાજનન કાશ્મીરની નાયકા આપ શેઠીઆઓ સમક્ષ બોલવાની છુટ લઉંછું તેની મને માફી આપશો ! આય મેરીલમાં જે કાંઈ સુધારાના નામથી બોલાય છે અને સ્ત્રીઓના સુખતા સાચા ઉપાયો શોધાય છે તે સંબંધી માઈં ઘણુંજ ઉચું મત છે. હવે એમજ થવું જોઈએ. ‘ દુનિયાં ઝુકતી હય, ઝુકાનેવાલા ચાહીએ ’ તો દરેક જણે દુનિયા સાથે ઝુકાવુંજ જોઈએ. જેમ જેમ જમાનો ફરી મનુષ્યને જે કાંઈ શિક્ષણ ખખી કે ખામી વગેરે બતાવે તે પ્રમાણે જમાનાને વળગવુંજ જોઈએ. જમાનાથી જુદા પડવામાં આપણને ઘણું નુકશાન થએલું છે; અને જમાના સાથે ફરનારાઓનો અવગણના કરવાથી પણ આપણી લાયકાત ઓછી થએલી છે; માટે સમય પરત્વે જે કાંઈ બને છે તે સાઈંજ બને છે એમ માની સમયને અનુસરવામાંજ આપણું કસ્યાણુ સમાએલું છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને વાસ્તે જે કાંઈ થાય તે કરવું એમાંજ મનુષ્યોનું મનુષ્યત્વ રહેલું છે. દુનિયાદારીના

દરેકે દરેક કાર્યમાં સ્ત્રીઓને સાથે રાખી સામેલ કરવાથી પુરૂષોનાં હુઃખ ઘણાં ખરાં દૂર થાય છે અને તેથી પુરૂષોને સારી શોભા મળે છે એવું મારું પોતાનું માનવું છે. દુનિયાદારીના દરેક પ્રસંગો કે જેવા વિવાહ, જનોઈ લગ્ન, કાણુ મોકાણુ, હોમ, હવન, યજ્ઞ નાચ, તમાસા અને કલમ તથા સભાઓ સ્ત્રીઓના સામેલપણાથીજ સારી રીતે ઉજવાઈ શકાય છે. સ્ત્રીઓ વગર કાંઈ પણ સાડું લાગતુંજ નથી. સ્ત્રી એ પુરૂષની પાંખ છે, આંખ છે, અર્ધું અંગ છે અને ઘરની લક્ષ્મી છે. તેને રાજી રાખવાથી સૌ સાડું થાય છે, તેને દુભાવવાથી બધું બગડે છે; માટે સ્ત્રીઓને સુખ આપવા સાડજ પુરૂષો સરજાયેલા છે, અને પુરૂષોની સાહ્યબી ભોગવવા સાડ સ્ત્રીઓ પેદા થએલી છે એવું મારું સમજવું છે; તો આપ સઘળા સાહેબો મારું કહેવું માન્ય રાખી સ્ત્રીઓને છુટ આપવા ખાસ મહેરબાની કરશો !!! આમીન ! આમીન !! ”

“ ગૃહસ્થો,

આજે સોનાનો ચાંદ ઉગેલો છે, પુન્યની પર્વણી છે; સુધારાના ભાતુનો ઉદય કાળ છે. જે જે વિચારો આજના ડાયરામાં જણાવવામાં આવ્યા છે, તે ઘણાજ ઉમદા છે. આપણે ઉદય તેથીજ થશે. ઈશ્વરની પૂર્ણ દયાદ્રષ્ટિ આપણી સમાજ ઉપર થએલી છે. તેના વિના આટલું બધું સામટું બળ અને એકત્રતા કદી ઉદ્ભવેજ નહીં. દરેક જણા આજની હીલચાલથી ઘણાજ આનંદમાં આવી ગયા છે. હું આપનો અમૂલ્ય વખત નહીં રોકતાં ટુંકમાં જણાવું છું કે આપણે સઘળાએ સ્ત્રીઓને છુટ આપવીજ

જોઈએ; અને તેમના હડોનું સંરક્ષણ કરી તેમના તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોવું જોઈએ. મોંઘાબાજનાના ઉદ્દગારથી આપણે ઘણું શીખવાનું છે; અને જેમ જમીનો બદલાય તેમ આપણે બદલાવાનું છે. હું આશા રાખું છું કે આ આપણું કાર્ય ઘણીજ ત્વરાથી સફળ થાઓ અને જનમંડળમાં અનુકરણીય થઈ પડે ! આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ જેન્ટલમેન !

હું તમારા આનંદમાં વિરોધ નહીં નાંખતાં ટુંકમાં જણાવું છું કે હવે આપણે સઘળાઓએ સ્ત્રીઓ સાથે ઘણાજ માનથી વરતવું જોઈએ; અને તેમને દરેક પ્રસંગોમાં આપણી સાથે સામેલ રાખી આગળ કરવી જોઈએ. સ્ત્રીઓની પ્રસન્નતા એજ આપણું ધન્ય ભાગ્ય છે. તેમનું છૂટાપણું એજ આપણો આનંદ છે, અને તેમનું હાર્ય એજ આપણું સાચું સુખ છે. મધુકર ભાઈએ જે કુંઘ પોતાના ઉમદા અભિપ્રાય દર્શાવ્યા તે પ્રમાણે આપણે તેને ટેકો આપી સુધારાને વિજય સર્વદા ઈચ્છવોજ જોઈએ. આમીન ! આમીન ! આમીન ! ”

“ મહેરબાનો !

હું પણ બે મીનીટમાં આપ સાહેબોને ચોખ્ખું અને ચટ જણાવી દઉં છું કે હવે આપણે ધરતી બાઈડીઓ પર ખાસ કરીને મહેરબાની કરવી જોઈએ; અને તેમને ચાકરડી પ્રમાણે નહીં ગણતાં શેઠાણી પ્રમાણે ગણવીજ જોઈએ; અને દરેકે દરેક પ્રસંગમાં પગલે પગલે તેમની સલાહ લેવીજ જોઈએ. દેવી સમાન સ્ત્રીઓને સન્માન આપી તેમની પુંઠ નહીં જોતાં તેમના

મુખાર્વિંદનાં દર્શન કરી સુધારાનો દિગ્વિજય કરવો જોઈએ !!
આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ મારા માનવંતા સુધારક મિત્રો !

હવે તમે સૌ આનંદથી મારા મિત્રના આમંત્રણને માન
આપી તેમની મેમાનગીરીનો લ્હાવો લઈ અમને કૃતાર્થ કરવા
કૃપા કરશો ! તમારા ટેકા અને દીલસોજીના શબ્દો સાંભળી
મારૂં તથા મારા મિત્રનું અંતઃકરણ આનંદથી આજે ઘણું પ્રકુ-
દ્ધિત થયું છે. હું આપનો બીજી વાર મારા મિત્ર તરફથી ઉપ-
કાર માનું છું. હવે આપ સાહેબો સૌ આનંદથી તન્દુરસ્તીનો
સ્વાદ ચાખશો, અને મોંઘાજાનનાં નૃત્ય સંગીત શ્રવણ કરી
સારી રીતે મજા મેળવશો !! મોંઘાજાન હવે તમે પણ તમારૂં
સંગીત શરૂ કરી મેમાનોને રીઝવવા ખાસ મહેરબાની કરશો !
આમીન ! આમીન ! આમીન ! ”

મધુકરના આ લાષણથી મેમાનોમાં ઘણોજ આનંદ
વ્યાપી ગયો; અને તાળીઓના ગગડાટથી મધુકરના સુધારાને
સૌએ વધારી લીધો. દરેક જણાં ઉમંગમાં આવી મેમાનગીરીની
મજા ઉપર હાથ મારવા લાગ્યાં અને તન્દુરસ્તીના સ્વાદ સારી
રીતે લેવા લાગ્યાં. આ બાજુ મોંઘાજાને પણ સંગીતના સાજની
સારી તૈયાર કરી તાન સુર મીલાવા માંડ્યા. નરઘાં, મૃદંગ
અને હારમોનિયમ વાજીત્રના એકત્ર તાલ તાન પલટા ચાલવા
લાગ્યા; સૌ કોઈ હૃર્ષમાં ઉછાળા મારી રહ્યાં અને આનંદ સાગ-
રમાં તરવા લાગ્યાં; ગાયનોના પલટા ઉપર પલટા ચાલવા લાગ્યા.

*

*

*

*

કબ્બાલી !

- ઉતાર ના કંઈ પ્યાર એ દીવદાર સખર લે,
ગમખવાર જીગર ખવારની કંઈ ચાર ખખર લે !
ગુલિસ્તાનમાં હેરાન છે મસ્તાન આ બુલબુલ;
ભર પ્યાર તથી ચાર વફાદાર ખખર લે !

આયનના તાનમાં મેમાનોને મશગુલ કરી મોંઘાએ નાચ-
વા માંડયું; મધુકર વાજની પેટી બજવવા લાગ્યો અને છોકરી-
ઓએ વચ્ચે વચ્ચે ઈશ્કના દુહા કાશીયા બેનો અને કબ્બાલીઓ
સામે સામે બોલવા માંડી.

*

*

*

હું કરંધું ચાર ચાર ચારને ના દરકાર લગાર,
ખવાર છું ભર પ્યારમાં ચાર ન ઈન્તઝાર લગાર;
ઘડી ખફા ઘડી ખુશી ઘડીક ગુમાની મિઝાજ,
મરજી તમારી સાચાએ છું ચાર ન કરજદાર લગાર !

*

*

*

ઉડો નાદાન મન બુલબુલ રહો ગુલઝારમાં ના ના !
વફાઈ એક પણ ગુલની દીડી ભર પ્યારમાં ના ના !
સુણાવો ગાનની તાનો જઈને દાર દરદીને,
અરે બેદરદીના દરદે રહો દરકારમાં ના ના ! !

*

*

*

દરદ દીવ ક્યાં બતાવું જઈ બધેથી ચારી મારી ગઈ,
કબ્બાલી ક્યાં સુણાવું જઈ હવે તો ચારી મારી ગઈ !

* * *

જવું તે ઘેર શાને કાજ પરિક્ષા પ્રેમની ના જ્યાં;
નજર શાને જરા કરવી જહાં મેમાનદારી ગઇ !

* * *

ધરે શી દીલ કંઈ આશા નિરાશા ઓટ આવી જ્યાં;
પવન પાણી મહીં પ્યારી વફાદારી હમારી ગઇ !

* * *

રહુ દીન રાત મસ્તાન મદારા પ્રેમનો પીને;
લવા લાગે ન દુનિયાની સરવ ચારી વિસારી ગઇ.

* * *

ગજાઓ મેં લીધી તારી દુખી નિત હું સુખી તું ચાર;
બધી એ પ્યારી લે પાછી તુફાની રાત કારી ગઈ.

* * *

ન થાયે નેહ તે સારો વિરહ બુરો. પછી થાયે;
કંઈ શાણા હજારોની મતિ એ માંહી મારી ગઇ.

* * *

વિરહમાં પ્યારીનાં ગાનો સુણી થઇ મસ્ત કહેતો બાલ,
બલા સર્વે હમારી ગઈ, બલા સર્વે હમારી ગઈ !

* * *

બહો કાઇ નામવર પંથો દયાળુ દોસ્ત દેશેથી;
મને આવી કહે કાંઈ, ખબર કે બાગ ગઇ પ્યારી !

આખી મહેશીલના ગૃહસ્થો આ છોકરીઓના ગાનતાનથી.

તથા અદાલાવથી ખુશ થઈ ગયા; મધુકર પણ ખૂબ આનં-

દમાં આવી ગયો અને તેમને ખૂબ થેન્કસ આપી ગાવાને વધુ ઉત્તેજિત કરી. થોડી વાર છોકરીઓને વિસામો આપવા સાડે મોંઘાએ જાતે ગઝલ લલકારવા માંડી.

*

*

*

“ દીલ સદા ખેચેન હે મુજ દેસ્કે ખીમારકા,
લગ ગીયા હે જખ્મ ધેસ્કે અપર એ ખમકારકા;
ચરમ નરગીસકા હય ધાયલ ઓર મીઝ ગાન તીરકા,
બુઝક નાગનકા હે મારા ઓર તેરે રૂપ સારકા. ”

મોંઘાએ પોતાનો અપ્રતિમ નાચ શરૂ કર્યો અને દરેક મેમાનોને એક નિમિષ માત્રમાં ખુશ ખુશ કરી દીધા; મધુકરે વળી પાછી છોકરીઓને કંવાલી લલકારવા હુકમ કર્યો કે તર તજ કંવાલીની શરૂઆત થવા માંડી.

*

*

*

બદન ગુલઝારે માશુકનું ખીલ્યાં તેમાં મનોહર ફુલ;
ચમનમાં આવીને ઉભી ચમન રૂપ તે બની બુઝબુઝ !

*

*

*

મધુરં બે તું આ મુખડું ફુલોમાં ફૂલ ચંપકતું;
રહી તે ઝુંડમાં વિણ કંઠથી આ બોલતું મંજુલ !

*

*

*

લચકતા માંસથી ભરપુર ગાલો શું બતાવે બે,
બતાવે કે રહ્યું છુપાઇ એ ગુલાબ કેરું ફુલ;
રહ્યું છે મુખ સરમાં બે ખીલી આ બે કમળ કાળાં,
કહે શું ના ? નહિ એ નેત્ર બે તું છેજ તારી બુલ !

*

*

*

નહીં એ આંખનું અંજન કમળ પર એ લમે લમરા;
 અતાવે પ્રેમની રીતિ હણે મારી પ્રીતિનું ફુલ !
 નહીં ચુક નાકની એ બે ખરાબર ધ્યાન દધને તું;
 કહી એ જાણની ખીતી રહી છે નાક પર આશુમૂલ !

*

*

*

નથી અધરોટની લાલાશ એ ભ્રમમાં ભુલ્યો તું તો !
 પ્રજ્વલિત તે થયું છે પ્રેમીનું દાડીમ કેરું કુત્ર !
 નથી અધરોટ તે હસતો હસે છે ફુલ વાયુથી,
 નથી એ સ્મિત પણ છે ફુલની સુગંધી એ આશુમૂલ;
 અદન સહુ ફુલની ગળી બની જતે હને માળી,
 અરે ના માલી ના બનતો! કદી ચુંટતો નહીં એ ફુલ !

*

*

*

દરક બાઝારના રસ્તા વિકટ વાંકા નહીં સસ્તા,
 કદાપી તે નથી હસતા તથાપી ત્યાં જુદાઈ છે;
 ખરી ખામોશ શિખરનારી સનમનું દીવ ચૂસનારી,
 જખમ પર ઝેર પૂરનારી તથાપી ત્યાં મીઠાઈ છે.
 જુદાઈ ત્યાં જનમ પામી અભેદે ભેદમાં તાણી,
 પછી ક્યાંથી રહે માણી અંધારી મુકાઈ છે ! ”

ગજકીસ્તાન

આ પ્રમાણે ગાન તાન અને નાચની ધુન સારી રીતે
 મચી રહી; મેમાનો સારી રીતે આનંદમાં આવી ગયાં; કેટલાંક
 નાચના તાલમાં વચ્ચે વચ્ચે ઉઠી ઉઠી નાચવા લાગ્યાં; કેટલાંક

તાલ આપવા લાગ્યાં અને કેટલાંક રૂમાલ ઊરાડી આનંદ દર્શાવવા લાગ્યાં. મેમાનોની વધુ સરભરા સાડૂ ગરમ ગરમ કોફીના કપ મધુકરે તૈયાર કરાવી આપવા માંડ્યા; પાનખીડાં ગુલાબ વંગેરે આપી મેમાનોની સુસ્તી ઊરાડી અચ્ચી રીતે જગૃત કર્યા; આ પ્રમાણે મોંઘાજનનો નાચ જલસો ખતમ થયો; સૌ કોઈ મોંઘાના નાચથી પ્રસન્ન થયાં અને થોડીકવાર સુધી વાર્તાલાપમાં મશગુલ થયાં. મધુકરે મેમાનોને જણાવ્યું કે હવે પછી સુધારાનો ખેલ થશે; અને તે ખેલ આપણા મંડળમાંનાં કપડોથી તૈયાર થશે. દરેક જણ મનપસંદ પેર પસંદ કરી પીઆનાના તાલ પર નાચવું શરૂ કરશે, અને તેથી સ્ત્રી પુરૂષોમાં લાઇચારાનો સંબંધ સારી રીતે વધી સ્નેહની એકત્રતા થઈ સુધારાની ખેલખાલા ખેલાશે!! મધુકરના આ વિચાર કેટલાક સુધારક ગૃહસ્થોને સારી રીતે પસંદ પડ્યા અને કેટલાકના અંતરમાં કંટક સમાન ખુંચવા માંડ્યા. થોડીક વાર સુધી છાનીમાની ચર્ચા ચેરાઈ; સુધારકમાંના કેટલાક ખોટા ચાટ્યા વિના છાનામાના રસ્તે પડ્યા; અને કેટલાક પ્રસંગોપાત જ્ઞાનાં ખતાવી ઉતરેલી આ મુબારકખાદી આપી આપી ખંગલા બહાર નીકળી ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યા. કેટલાક જણ સુધારામાં સામેલ થયા; અને કેટલાક જણ ખેલમાં શું થાય છે તે જોવા સાડૂ છાનામાના મુંગા રહ્યા; કેટલાક જણ શારીરીક સ્થિતિની માંદગીનું જ્ઞાનું કાઠી પોતાની ખાનુઓ સાથે ખેલ જોવાના વિચારમાં ખંગલામાં છાનામાના આમતેમ ફરવા ફરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે મામલો ફેરવાઈ ગયો. આમંત્રણ કરેલ ગૃહસ્થોમાંનો

પોણા લાગ ઓછો થઈ ગયો; અને જે કાંઈ બાકી રહ્યો તે તમામ એકત્ર થઈ ળાલ રમવા સાડ તલપાપડ થઈ રહ્યો. જોત જોતામાં સુધારક કપલોને મધુકર બંગલાના પાછલા ખંડમાં લઈ ગયો; તેમની સારી રીતે સરભરા કરી; ળાલના હેતુઓ અને પ્રકારો સારી રીતે તેમને મીઠા શબ્દોમાં કહી સંભળાવ્યા; અને સર્વેને પ્રસન્ન કરી ળાલમાં નાચવા તૈયાર કર્યા. બંગલાના ખંડની લાઈટ સારી રીતે ચકચકીત કરી પૂર જ્હારમાં તેજસ્વી બનાવી સળગાવવા માંડી. વાજીંત્રનો ઠાઠ પણુ પૂર્ણ કુશળતાથી તૈયાર કરી સૂર મીલાવા માંડ્યા. પીયાના પર જાણીતા વગાડનારને બેસારી ઇંગ્લીશ ળાલના ટયુન વગાડવા શરૂ કર્યા અને મધુકરે મંડળમાં નાચ સાડ પેર તૈયાર કરવા માંડ્યાં.

“કહો બાનુ કારેલીબા તમે કેની સાથે નાચવું પસંદ કરશો ? આય કંકોડીવાલા શેઠ તમને પસંદ પડશે કે નહિ ?”

“નહીં સાહેબ તેવન ઘના જડા છે. હું તદન પાતલી બાવરીયાની સોતી જેવી છું, હું આય જે સામે ડોક્ટર ઘનજીશા સોડવોટર બેઠા તેની સાથે ઘની ખુશીથી નાચીશ.”

“કહો બાવા કુસપુસ એલચીદાના તમે શો વિચાર કીધો ? આય લેમનગાઈ આપને પસંદ આવશે ?”

“નહીં બાવા; હું તદન લાંબો તાર જેવો છું અને તેવન ઘનાં ઠીંગનાં બચ્યાં જેવાં છે. જો આય રોજબરોગાઈની મરજી હોય તો હું તેમની સાથે ખુશીથી નાચીશ.”

“મી. એલચીદાના હું બી તમનેજ પસંદ કરું છું.”

“કહો સાહેબ આઈનાસીટક તમે શું ધાર્યું ?”

“ મારે લાઠાં શેઠાણી સાથે વાત થઈ ગઈ છે. અમારું સેટલ્ડ થયું છે. ”

“ કહો શેથીઆ તમે કેને પસંદ કીધાં ? ”

“ આય વરીઆલીગાઈ મારી સાથે નાચવા ક્યારનાંએ તલપાપર થઈ રહ્યાં છે. ”

“ કહો મંજુલગવરી તમે કેને પસંદ કર્યા ? ”

“ આય લાલદાસ સાથે ખુશીથી હું નાચીશ. ”

“ કહો સાહેબો આપણે સૌએ પેર પસંદ કરી દીધાં છે; હવે હું તમારી પરવાનગી લઈ ડાન્સ શરૂ કરાવું છું. હું અને મોંઘાળન ને પ્રમાણે ટયુનના તાલ પર પગ દઈએ અને નાચીએ તે પ્રમાણે તમે સૌ કોશીશ કરવા મહેરબાની કરશો. આજ આપણી ફર્સ્ટ પ્રેક્ટીસ છે, એટલે શરૂઆતમાં જરા ઓકવડ અને અગલી લાગશે પણ વખત જતાં આપને તે ઘણું પસંદ પડશે; અને તેથી આપણા શરીરની ખીલવણી સારી રીતે થશે અને ઘણોજ ઉમદા આનંદ મગજને મળશે. ચાલો સૌ સાહેબો એકતાર થઈ ધ્યાન રાખો !! ” આ પ્રમાણે મધુકરનેા હુકમ મળતાંની સાથેજ નાચ બોલ થવો શરૂ થયો. દરેક કપડો નાચવા લાગ્યાં; કેટલાંક મધુકર અને મોંઘાળું અનુકરણ કરી તાલ પ્રમાણે ફરવા લાગ્યાં; અને કેટલાંક એક બીજાંને બાઝી ઉભાં ઉભાં જોવા લાગ્યાં; કેટલાંકને અડબડીઆં આવી પડવા લાગ્યાં; અને કેટલાંક ગોડીમડાં ખાઈ ગબડી પડવા લાગ્યાં; આ પ્રમાણે છેક મોડીરાત સુધી બોલની ધામધુમ મચી રહી. મધુકરના બાપ, મધુકર છેક રાતના બે વાગ્યા સુધી ઘેર ન આવ્યો.

તેથી ઉદાસ થઈ એક ભાડાની ગાડી જોડાવી મધુકરને શોધવા નીકળ્યા. મધુકરના કાકા પણ ડોસા જોડે ગાડીમાં બેઠા; અને કુસુમને પૂછી નદી પારના બંગલાની ભાળ લઈ ગાડી હંકાવી બંગલા ભણી આવવા લાગ્યા. બંગલામાં સારી રીતે ગાન તાનની ધુન મચી રહી હતી, એટલે મોડી રાતના ઘણે દુર સુધી નાચના ગાયનના પડઘા સંભળાતા હતા. ગાડીવાળો ઝડપબંધ ગાડીને બંગલામાં હંકારી ગયો. બંગલાવાળા પગીઓએ મધુકરના ડોસાને તથા કાકાને બિલકુલ રોક્યા નહિ; તેમણે બહુ ડે આ કોઈ ગૃહસ્થ મોડા મોડા નાચમાં ભાગ લેવા સાડા આપ્યા હશે એમ માની આંખ આડા કાન કરી દીધા. કાકા તથા ડોસા છેક બંગલાના દાદર પર ચઢી બેઠાના બંડમાં જઈ ઉભા. ડોસાએ બહુ ડે હરદાસની કથા છે એટલે બે ઘડી આપણા કાન પણ પ્રભુ ભજનથી પવિત્ર થશે એમ માની નીકળ્યા હતા; પણ આંખો આંખ હરદાસની કથાને બદલે બેઠા નાચ નિહાળી ડોસાની આંખો ચાર થઈ ગઈ; અને કાકા પણ ક્રોધમાં આવી મધુકરને મારવા તૈયાર થઈ ગયા.

“ અરે માળા માધામોળું અર્ધદગ્ધ સુધારકો આ શું તમારા નામની હોળી પ્રગટાવા માંડી છે ? ”

“ અધ્યા મધુકર તું તો મને કહેતો હતો કે આજ રાતે બંગલામાં હરદાસની કથા થવાની છે; અને અહિં તો તારા નામનો દવ લાગી રહ્યો છે. મારા બેટા આજકાલના છોકરા શા ફાટયા છે ? આટલી બધી સ્ત્રીઓ અને આટલા બધા પુરૂષો આટલી બધી ઉમ્મરે ફેરપુદ્દી ફરવા લાગ્યાં છે ! ! બુલ્લમ

જુલમ જમાના તારો જલ્લીમ જુલમ છે!! અત્યા મધુકર ?
મારો દીકરો આ નાટારંગમાં સાંભળે છે પણ ક્યાં ! અત્યા
માધીઆ, હે માધીઆ !! ”

“ અરે ડોન ડોસા ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ મારા દીકરા હું પણ ક્યાં સાંભળવા આવ્યો છું !! ”

“ અત્યા મધુકર લાણી ગણીને આ ધંધા કરવા માંડ્યા ?
માળા અક્કરમી, લાયડા બાઈડીઓને અડધી રાતે બંગલામાં
ભેળાં કરી નચાવા માંડ્યાં ? શરમ છે તને ! મરી જા ! તારા
સુધારામાં દવ લાગે, તું મારા કુળમાં અંગારો પાક્યો !! ”

“ અરે ચુપ ડોસા ચુપ રહો ! કાકા જરા બોલતાં શીખો ! ”

“ અરે તારૂં સત્યાનાથ જાય દીકરા હવે સીધો સીધો ઘેર
ચાલ નહીં તો જોયા જેવી થયો !! ”

“ અરે પગી પગી, આ ડોસાને લાત મારી દૂર કરો ! ”

“ ઓ વંઠેલ ચંડાળ, તું બાપને અને કાકાને લાત
મારવા તૈયાર થયો ! થુ પડી તારા લણતરમાં ! ધિક્કાર છે
તારા સુધારાને.

“ અરે ડોસા આનું નામજ સાચા સુધારો !! ”

“ લાયડા બાયડીઓએ ભેળા મળી ફેરકુદ્દી ફરવી
એનું નામ સુધારો ખરું કે ? ઓ મૂર્ખ જરા બોલતાં લાજ,
શરમા, નહીં તો લાકડી વતે બરડો ખંખેરી નાંખીશ. ”

“ અરે પગી આ ડોસાને દૂર કરો !! નાહક ડાન્સમાં
હરકત કરે છે ! બધો બોલનો તાલ બગાડે છે ! ”

“ મારા દીકરા આતે ધડા વિનાનો તોલ કે જમાનાની

ઘાલ ? ”

“ અરે ડાસા આ તો સુધારાનો ળાલ ! ”

“ અરે આતે સુધારાનો ળાલ કે કુધારાનો કાલ ? ” કહી ડાસાએ એક લાકડી ઉગામી મધુકરને જડાવી દીધી. મધુકરે ડાસાને બે હાથમાં દાબી દીધા અને આંખો ચઢાવી ડાસા પર દાંતીઆં કરવા લાગ્યો; સઘળાં કપલો પણ આ ધાંધલથી દીગ-મુઠ બની આમ તેમ જોવા લાગ્યાં ! !

સરોજસુંદરી

યાને

સુધરેલો જમાનો.

અર્ચક-ધર્મશૂન્ય કેળવણીથી થતી જીવનની, કુટુંબની અને સંસારની પાયમાલી, સુધરેલા જમાનામાં છુપાઈ રહેલો સંડો, પરદેશગમન સંબંધીના ઉત્કૃષ્ટ વિચારો, સતી સાષ્ટી આર્યપત્નીનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ, સુધરેલી સોસાઈટી-ઓમાં ચાલતા ઉજ્જ્વલ આચાર, રેલવે ટ્રેનોમાં કવચિત ભોગવવી પડતી હાડમારી, ત્રિધવાનું આદર્શજીવન, પ્રાણહારક પ્રણય, નિરાશા વિગેરે અસંખ્ય વિષયોથી ભરપૂર, તેમજ સુંદર છપાઈ, ઉત્તમ સફેદ ચીકણા કાગળ, સુંદર સોનેરી આઈન્ડીંગ છતાં કૌંમલ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

પ્રકરણ ૩ જી.

સ ખાવતની આરસી કે પરગળુ પારસી ?

ઢાહરો.

પ્રકાશ પરને આપવા, જંપ ન આવ જરૂર;
પૃથ્વીમાં પૂજાય છે, પરગળુ શશી ને સૂર.

શોભીતી અંબાડીવાળા હાથી ઉપર મૂર્ખ માણસો પણ
ઘેસી શકે છે, ઘોડાના ખાસદારો શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઘોડા ઉપર ઘેસે
છે; નટ નટાદી પાત્રો રાજવંશીનાં વસ્ત્રો પહેરી તાંબુલાદી આવે
છે, હયાદી પણ પેટ ભરે છે; ચકલી આદી જીવ જંતુ પણ
મોટા મહેલમાં વસે છે, તેમાંનાં કોઈની પણ સ્તુતિ થતી નથી.
સ્તુતિ તો માત્ર તે કૃતાર્થ પુરૂષની જ થાય છે કે જે લોક
માત્રની કામનાનો પૂરનાર છે.

કાયા તણો પાયો નહીં વતની નહીં વસુંવા તણો,
માલીક નહીં માયા તણો વૈભવ નજર ફટામણો;
ઊર કાળને કરૂણા નહીં પરૂણા જગતના પ્રાણ છે,
સદ્ગૃહસ્થ સાચા શ્રીહરી અણુભંગ કાળની આણ છે.

ઘટમાંથી જન્મ, મૃગલા પરિજન, લોજપત્રનાં વસ, વન-
માં વાસ, કંદમૂળનું લોજન, કૃષ શરીર; આટલું છતાં અગસ્તે
અપાર જળનીધિનું પાન કર્યું, તેમાં તેમને કયી સામગ્રી અનુ-
કુળ હતી ? એક પણ નહીં. છતાં તેમના પ્રતાપના પ્રાણવ્યથીજ
અન્યું છે, એજ એમ બતાવે છે કે અશ્વર્યતાને સામગ્રીની આ-
વશ્યકતા નથી.

* * *

ગુનકે આહક સહસ્ર નર ગિનુ ગુણ તદ્દ ન કોય,
જેસે કાગા કોટીના શબ્દ સુનૈ સગ સોય;
શબ્દ સુનૈ સગ સોય કોટીના સર્ગ સુહાવન,
દોહિકા યહ રંગ કાગ સગ લયે અપાવન;
કહે ગિરીધર કવિરાય સુનો હો ઠાકર મનકે,
ગિન ગુન લહે ન કોઈ સહસ્ર નર આહક ગુનકે.

* * *

એ સરસ સત્ય ઉપયોગ લક્ષ્મીના વિશ્વમાંહી કહેવાય,
કરો દાન પુન્ય શ્રીમાન દીનનાં જેથી દુઃખ કપાય;
ગરીબને આશ્રય દેવો એ શ્રીમંતને સોહાય,
જો લોભ વૃત્તિથી નહીં આપે તો પોતે પણ નહીં ખાય.
કરણી તેરી પાર ઉતરણી પુન્યે પુન્ય પમાય,
જો અણુસમણુ સમજે નહીં તે અંત ઘડી પસ્તાય;
સ્વર્ગ પંથનું સાચું ભાતુ આ જગમાં એહ મનાય,
જો સુવર્ણ સમ કીર્તી સંચે તે સ્વર્ગે સુખીઆ થાય,

કવિ મુળસાંકર.

સત્ સંગત એ આ સંસારમાં પારસમણી છે. સારા જનોનો સહવાસ હંમેશાં દુઃખીને સુખી કરે છે. ઉચ્ચ જનોમાં વાસ કરવાથી કાયાનું સદૈવ કલ્યાણ થાય છે. ગુણવાન માણસોનો હાથ ઝાલવાથી સદ્ગુણનું ફળ ટુંક વખતમાં મળે છે. સખાવ-તીઓના છાંયડા તળે રહેજ આવવાથી ઘણું ખર્ચ દારિદ્ર દુઢરત બળે નાશ પામે છે; અટલા સારજ તુલસીદાસ જેવા મહાત્મા કહે છે કે, ‘ એક ઘડી આધી ઘડી, આધીમેં પુની આધ; તુલસી સંગત સંતકી, કટે કોટી અપરાધ. ’ માટે મહત્વતાની આકાંક્ષા રાખનારાએ હરદમ મહદ્ જનોની સોગત કરવી. નીચની સાથે એક નિમિષ માત્ર રહેવાથી પણ પોતાની ઉચ્ચતાનો જોતજો-તામાં નાશ થઈ જાય છે; માટે સર્વ કાળ જેમ બને તેમ સહ-વાસ ગુણી જનોનોજ રાખવો. પ્રસ્તુત નવલકથાના બીજા ભાગમાં કેસરનો પતિ જયન્તીલાલ નગીના વાડીમાં પોતાના મિત્રો સાથે ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં અન્યો અન્ય નીચ સોગ-તથી તેને ન સાંભળવાનાં વચન મિત્રો તરફથી સાંભળવાં પડ્યાં હતાં; છેવટને અંતે નગીના વાડી છોડી ઘર તરફ વળતાં તેને અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ કોન્ટ્રાક્ટર એલ્લજી શેઠનો સ્કેજ સહ-વાસ થયેલ હતો; તે સહવાસમાં જયન્તીલાલના ઉમદા વિચાર જોઈ તેને વિકટોરીઆમાં પોતાની સાથે બેસાડી ઘેર લાવ્યો હતો અને તેને બીજે દીવસે પોતાની આફ્રીસમાં મળત્રા બોલાવ્યો હતો. જયન્તીલાલની સાદાઈ અને ભલાઈથી પ્રસન્ન થઈ તેણે તેને પોતાની પેઢીમાં પચીસ રૂપીઆનો પગાર કરી ધધે વળગાડી સારે રસ્તે ચઢાવ્યો હતો; આ સર્વ પરિણામ ઉચ્ચ

જનોના સહવાસનું જ કળ હતું.

જયન્તીલાલ ઉપર એદલત શેઠના ચારે હાથ હતા. શેઠાણી શીરીનબાઈ પણ તેને પુત્રવત્ જોતાં હતાં; અને ભાઈથી અધીક રીતે શેઠની દીકરી પરીન પણ તેને જીગરથી રહાતી હતી. જયન્તીલાલની સુવા બેસવાની તથા ખાવા પીવાની તમામ સોઈ શેઠે પોતાના બંગલાના એક અવાસમાં કરી હતી. પારસી ગૃહસ્થે હદ બહાર ઉદારતા આ બ્રાહ્મણ કલાર્ક જયન્તી ઉપર દર્શાવી હતી. એક બ્રાહ્મણ રસોઈઓ અને પોતાનો એક ચાકર અલાયદો જયન્તીલાલ સાડે રાખ્યો હતો. કુદરત પણ જયન્તીલાલ પર સારી રીતે કૃપાવંત થઈ હતી. પેઢીમાં જયન્તીલાલના રહ્યા પછી શેઠને ઘણો સારો નફો વ્યાપારમાં પ્રાપ્ત થયો હતો. પોતાનાં પગલાંનો જયન્તીલાલને માની શેઠનું આખું કુટુંબ તેના પર સારી રીતે રાજ રહેતું હતું. એદલત શેઠ પણ તેના સાડે કોર્ટ લઢી કેસરને સ્વાધિન કરાવવાનું બીડું ઝડપી રાત દીવસ કેસ સાડે પ્રયત્ન કરતા હતા. જયન્તીલાલનો તમામ સરભરા ફીકર ચિંતા વગેરે માતાથી પણ અધિક રીતે શેઠાણી શીરીનબાઈ રાખતાં હતાં. તેમણે પોતાના ભાઈ નવરોજજી વાડીઆ બારીબટરને ખાસ કરી આ કેસ સાડે મુંગાઈથી અમદાવાદ બોલાવ્યા હતા. નવરોજજી બારીબટર પણ બહેનના શુકનને માન આપી પોતાનો લાલ મૂકી અમદાવાદ આવેલ હતા. તેમણે ટુંક વખતમાં જયન્તીલાલને મળી તેના સાસરા સંબંધી હકીકતથી વાકેફ થઈ એક નોટીસ કાયદા પૂર્વક કેસરને તાત્રિ લેવાની ઘડી મે વેકેશન મહેલમાં કોર્ટ મારફતે કઢાવી લેવાનું વિચાર્યું હતું.

જયન્તીલાલ આ કાર્યમાં પોતે ઘણું વિરૂદ્ધ પડ્યો હતો; અને શેઠને સારી રીતે સમજાવ્યું હતું કે આ વિગ્રહનું પરિણામ સંતોષકારક કદાપી નહીં આવે અને જાને પક્ષને ખર્ચના ભારે ઝોળમાં ઉતરવું પડશે; તેમ છતાં સ્વાધિનમાં આવનાર શ્રી કેસર પણ હદ બહાર સુધારાને વાચરે ચઢેલ હોવાથી પોતાને તલમાત્ર પણ સુખકર નહીં થતાં કલેશનું મૂળ થઈ પડશે. માટે આ વિચાર માંડી વળાય તો તેમાંજ માફ અને તમાફ કલ્યાણ રહેલું છે. આવી રીતે શેઠને સમજાવવા છતાં પણ શેઠ જયન્તીલાલના વિચારથી વિરૂદ્ધ પડી કોર્ટમાં દાદ લેવા સાડ સારી રીતે ઉશ્કેરાયા હતા. શેઠાણી શીરીનબાઈએ પણ પોતાના ભાઈ વાડીઆ બારીષ્ટર સાહેબને અચ્છી રીતે કેસ લડવા સાડ ચઢાવ્યા હતા; અને જો આ કેસમાં પ્રભુ કૃપાથી ફાવી ગયા તો અમદાવાદની સઘળી પ્રેક્ટીસ તમને મળશે અને પગલીકમાં સારી નામના થશે; માટે જીવતોડ મહેનત કરવી અને બસ આંખ મીંચી લડવું. જે કાંઈ ખર્ચ થશે તે સઘળું અમે ખુશીથી ભરપાઈ કરીશું, અને જો તમારે ફી જોઈતી હશે તો તે પણ આપી છુટીશું; પણ તમને અહીં આં ખાસ કરીને રોકી કોર્ટમાં કેસ ચલાવરાવશું; આ પ્રમાણે સર્વે પ્રકારની કોર્ટ લડવાની વ્યવસ્થા જયન્તીલાલ સાડ શેઠના આખા કુટુંબે મળી એક મતે કરી હતી. જયન્તીલાલ પણ કુદરતનો મામડો આમ કારમો ફેરવાએલો જોઈ ઈષ્ટ ઈચ્છા માની મૌન ધારણ કરી રહ્યો હતો.

અત્યારે જયન્તીલાલ પેઢીની આંફીસમાં ગયેલ છે; બંગલામાં તેના સાડ લડવાને સર્વ તૈયારી થઈ ચુકી છે. આ વાતની

વધામણી આપવા સાડે પરીન એક પગે ઉમંગલેર આનંદમાં આવી ઉત્સુક થઈ અને ક્યારે જ્યન્તીલાલ ઑફીસમાંથી બંગલે આવે કે કહું એમ ધારી આતુરતાથી રાહ જોવા લાગી. તે બંગલામાં આમ તેમ ફરતી જાય અને ઘડીઆળ સામી નજરનાંખતી જાય; ઉપરથી નીચે આવે અને નીચેથી ઉપર જાય; કોઈ પણ માણસ બંગલામાં આવે તો કોણુ આવ્યું એમ કહી તરત તેની તપાસ કરે; આ પ્રમાણે ભાઈ જડેનના વિશુદ્ધ પ્રેમમાં આ પવિત્ર બાળા તન્મય થઈ જ્યન્તીલાલનું શ્રેય શી રીતે થાય ? અને કેમ જડે થાય એ સાડે સર્વ ઉપાયો શોધવા અને પ્રયોગવા લાગી. બરાબર સાતનો ટકોરો થતાં જ્યન્તીલાલ ઑફીસમાંથી બંગલે આવ્યો. બંગલામાં પગ મૂકતાંની સાથેજ પરીન ઉમંગથી સામી ગઈ અને કોર્ટ લડવાનો ખાવાજીએ ઠરાવ કીધો એવી વધામણી ખાઈ હૈયામાં હરખાવા લાગી. જ્યન્તીલાલ ઑફીસની કુંચી શેઠાણી આગળ મૂકી સલામ કરી એક બાસ્ટીલ પર બેઠો. શેઠાણીએ તેને તરતજ જમીને નિરાંતે બેસવાનું કહ્યું; આથી તે પોતાના અવાસમાં જઈ ખાવા પીવાની સોઈમાં ગુંથાયો. શેઠનું ફેમીલી પણ જમવામાં રોકાયું. આશરે દોઢક કલાકમાં સૌ જમી પરવારી દીવાનખાનામાં દાખલ થયાં અને ચર્ચાના વિષયમાં ગુંથાયાં.

“કહો ખાવા હીરાલાલ ટમે જ્યારે અદરાયા ત્યારે એકબી વખત તમારાં ધનીઆની કેસરમાઈ તમારે ઘેર આવેલાં કે ?”

“ના સાહેબ ! માડું મેરેજ નાની ઉમ્મરમાં થયેલ હતું; અને મને તે વખતે મારા સસરાએ ઘરજમાઈ તરીકે એમના

પોતાના ઘરમાં રાખેલ હતો.”

“વારૂ થીક ! તમારાં મા બાપે એક બી વખત કન્યાને ઘેર તેડી નથી ? ”

“નાજી ! મારા લગ્ન વખતે મારાં મા બાપ હયાતજ નહોતાં. મને નાનો મૂકીને તે મરણ પામેલાં હતાં.”

“ત્યારે તમને કોને પરનાવ્યા ? ”

“સાહેબ મારો વિવાહ મારા વડસસરા પુરૂષોત્તમરાય-જીએ મારા પિતા કડ્યાણરાય પાસેથી રૂપીઆ પંદરસોની રકમ લઈને કર્યો હતો. મને તેર વરસનો મુકી મારાં મા બાપ મરી ગયાં; ત્યાર બાદ મારી તમામ મિલકત મારા વડસસરાએ પોતાના સ્વાધિનમાં લીધી; અને તેમને ઘેર રાખી પરણાવ્યો અને ભણાવી ગણાવી ઉછેર્યો.”

“ત્યારે તો તમે પરન્યા પછી બિલકુલ તમારા ઘરમાં ગયાજ નથી ? ”

“નાજી, મારાં મા બાપના મરણ પછી માફે કોઈ સગુ-વહાલુ રહ્યું નહોતું; તેમ તે વખતે મારી ઉમ્મર નાની હોવાથી મને કાંઈ બરાબર સંસાર વ્યવહારનું જ્ઞાન પણ નહોતું. મને એકલા ઘરમાં ગમે તેમ ન હોવાથી મેં કોઈ પણ દીવસ ઘેર જવાની મારા સસરાને વાત પણ કરી નહોતી; તેમ તે વખતે મને કોઈ પણ પ્રકારનું સાસરામાં દુઃખ નહીં હોવાથી હું મારી મેળે ખાતો, પીતો અને ભણતો ગણતો ઢંઢેર કરતો હતો.”

“ત્યારે તમારે અનબનાવ થવાનું કારનું શું મલી આવીયું ? ”

“કારણમાં એજ કે મારા સાસુ સસરા અને એકંદરે

આમું કાધર વિલિયમનું ફેમીલી સુધારાનું હિમાયતી હતું. દરેક જણાં સ્વતંત્ર વિચારનાં હતાં. આમન્યા શી ચીજ છે તેનું તેમને ખિલકુલ જ્ઞાન નહોતું. બસ જેમ આવે તેમ ખાવું; મરજી પડે ત્યાં જવું અને મન રહાય તેમ ચાલવું. કોઈનો પણ અંકુશ રાખવો નહીં.”

“એમાં ટમુને શું હરકત હતી ? ”

“હરકતમાં એજ કે મારે સારો દીવસ સાસુ સસરાની ખીજમત ઉઠાવવી પડતી હતી. વ્યાજખી અને ગેરવ્યાજખી તમામ પ્રકારનાં કાર્યો મારી જાને કરવાં પડતાં હતાં. મારા સસરા મારા વડસસરાની ખિલકુલ આમન્યા રાખતા નહોતા, મારી સાસુ મારા સસરાને વેચીને દાગીઆ બારોબાર ખાતી હતી; અને મારી વાઈફ કેસર મને તથા તેમને ખિલકુલ ગાંઠતી નહોતી. સસરાના ઘરમાં મારાથી ખિલકુલ તેને ઠપકો દેવાય તેમ હતું નહીં તેથી તે હદ બહાર સ્વતંત્ર બની ગઈ હતી. દરેક જણાના મનના રસ્તા જુદા જુદા થઈ પડ્યા હતા.”

“એમાં તમને શી નડતર હતી ? ”

“નડતરમાં એજ કે મારે દરેક જણની ખુશામત કરવી પડતી હતી. સાસરામાં ઓશિયાળા રડીને કુતરાની માફક પેટ ભરવું પડતું હતું. જ્યારે મારો લેસન કરવાને સમય હોય ત્યારે મારાં સાસુ કહેશે કે દ્યો જયન્તીલાલ આ એક નોટ લઈ સુધારા સમાજના સેક્રેટરીને ઘેર જઈ આપી આવો; આ તે આપીને ઘેર આવું કે તરતજ મારા સસરા કામ બતાવે કે દ્યો જયન્તીલાલ તમે અત્યારે મંચેરજી મરઘાને ઘેર જઈ ચાલુ

માસનું બાટલીઓનું બીલ લઈ આવો!!”

“બાવા શેની બાટલીઓ ? સોરાવોતરની કે બીજી દવાઈની ?”

“સાહેબ જેની સમજે તેની !”

“તોત્રી તમે કહો તો ખરા કે શાની ?”

“સાહેબ એકસો નંબર ટુની !”

“શું વાઈનની, દારૂની ! ત્યારે તમે લોકો બામન થઈને દારૂખી પીવોજ ખરા કે ?”

“સાહેબ હું કદી નથી પીતો !”

“તમે નહીં પીતા હોશો તો તમારા સસરા પીતા હશે, તમારી સાસુ ચરાવતી હશે; જ્યાં ત્યાં કરી સરવાલો તો એકને એક થીયોને ?”

“એ તો સાહેબ જે કરે તે લોગવે ! કેમકે, ‘કમીરકા ઘર ચોકમેં ગલકટેકી પાસ, કરેગા સો પાવેગા કાં બેટા કાં બાપ’ !”

“બહુ સારૂ ચાલો હવે મુઠ્ઠા ઉપર આવો ! મેતર પકરો !

“આ સાહેબ બીલ લઈને ઘેર આવ્યો કે તરતજ મારી વાઈફ કહેશે કે લ્યો બજારમાં જઈને મારા વાસ્તે સ્લીપર લાવો, સેન્ટ લાવો, રૂમાલ લાવો અને પોમેટમ, તેલ, અત્તર, ધુળ ટેબાળા અને પથરા જે કાંઈ મંગાવું તે લાવી આપો !!”

“ઓહો આ તે તમે બોલો છ કે બકો છ ?”

“સાહેબ બોલું છું ! સાસરામાં બધાનાં કામ થાય પણ કાંઈ બાયડીની તાબેદારી ના ઉઠાવાય; તેથી મારે મુઠ્ઠાના

માણસ સાથે વાંધો પડ્યો; ન્યાં મુદ્દો બગડ્યો ત્યાં બધું બગડ્યું ! ”

“ ત્યારે તમારા લોકોમાં બધાના સાસરે આવો કારભાર ચાલતો હોયે કે ? ”

“ હા સાહેબ ! જે જમાઈઓ ઘરજમાઈ તરીકે સાસરામાં રહી ઉછરતા હોય ત્યાં બધે જમાઈને સાસુ સસરાની ગુલામ-ગીરી કરવી પડે; અને વાતે વાતે હાજી હાજીથી સાસરીયાંને રાજી રાજી રાખવાં પડે ! ”

“ બાવા તમારી કહાની પત બરી જબરી કોમીક દેખાય છે જો ! ”

“ સાહેબ જે જમાઈનાં સાસરીઆં શ્રીમંત પૈસાદાર હોય; અને જમાઈ ગરીબ હોય તેને આ સંસારમાં સાસરી-આંના ગોલા થવાનો વખત આવે ! જેનાં સાસરીઆં કુળવાન હોય અને પોતે રળી રોટલા ખાતો હોય તેને બાયડીને ઘેર રાખવા સાડે સાસરીઆંના વગર પૈસાના નોકર ચાકર થઈને રહેવું પડે ત્યારે તેનાથી આ સંસારમાં ઘર માંડી શકાય ! જે જમાઈએ ઘરબાર ઘરાણે મૂકી પહાં ભરી કન્યા આણી હોય તેણે દહાડામાં દશવાર સાસરે જઈને સાસુ મડમ સાહેબને સાત વાર નીચા નમી સલામ કરવી પડે; જો તેમાં એકાદ સલામી ઓછી લેવાય તો તરતજ દીકરીને ઘેર તેડાવી જમાઈને હાડહાડ કરી હેરાન કરી કુતરાનો અવતાર બનાવી દે, અને જે જમાઈ પોતે કુળવાન હોય અને મારા જેવા નિરાધાર અને ગરીબ હોય તેને સાસરીઆમાં રહી ઘરજમાઈ તરીકે રહેવું

પડે અને ઘડાનાં કાટલાંની માફક જ્યાં નાંખે ત્યાં નીચા નમી ને જતાવે તે કામ કરવું પડે; જ્યાં સુધી સાસરીઆંની મરજી સચવાય ત્યાં સુધીજ કુલીનતા દુનયામાં દેખાડી શકાય, બાકી જરા પણ વાંધો વચકો પડતાં તરતજ લડાઈ ટંટા થઈ અપમાન પામી પોતીયાભેર સાસરું છોડવાનો વખત આવે ! ”

“ હાં બાવા પછી તમારા ઇતીહાસનું બ્યાન આપોને ! ”

“ આ સાહેબ, અન્યાય ભરી રીતે મારા ઉપર જ્યાં દરેકના તાબીઆ થવા માંડ્યા કે તરતજ મારે સાસરાને છેલ્લી સલામ કરી વિદાયગીરી લેવી પડી ! ”

“ વાડ બાવા તમારી વાઈફ ક્યાં સુધી મનેલી છે. ”

“ સાહેબ હાલમાં તેણી બી. એ. પાસ થએલી છે. ”

“ અને તમે ? ”

“ સેવક પણ બી. એ. પાસ થયેલ છે ! ”

“ ઓહા ! સો હાયર એજ્યુકેશન યુ હેવ ટેકન એન્ડ યુ ડોન્ટ ગેટ હેપીનેસ ! હાઉ વન્ડરફુલ ઈટ ઇઝ ? આટલી બધી કેલવની તમે લીધેલી છે અને તમને દુનિયાદારીનું સુખ મળતું નથી; એ કેવું અભયમ વિચિત્ર છે ? ”

“ સાહેબ અફસોસ એનોજ છે. મારા વડસસર્રાનું ઘણુંજ બહોળું ફેમીલી છે. આખું કુટુંબ કેળવાયેલું છે. મારા સાસરાની તમામ સ્ત્રીઓ ભણેલી છે. મારી બે સાગીઓ અને બે ફર્મજીઓ પણ બી. એ. પાસ થયેલી છે મારા સાહુઓ પણ એજ્યુએટ છે; એકંદર આખું ફેમીલી સારી કેળવણી પામેલું છે. ”

“ ત્યારે વાંધો શું આવીઓ ? ”

“ સાહેબ હું હિંદુઓના જુના રીતી રિવાજનો ચુસ્ત હિમાયતી છું; અને એ લોકો નવા રીતી રિવાજોના ચુસ્ત હિમાયતી છે. હું જે કાંઈ કરું તે તેમને પસંદ ન પડે અને તેઓ જે કાંઈ કરે તે મને પસંદ ન પડે. ”

“ ત્યારે તમારે તો અવલો ઘાટ થયો છે. ઉંદર ગિલા-રીનો નાતો બનીઓ છે. ”

“ હા સાહેબ, હું ઘણી સપડામણમાં આવી પડ્યો છું. ”

“ તો બાવા જો તમારે સુખી થવું હોય તો તેમના લેગા પંથમાં લલી જાઓ અને હુઃખી થવું હોય તો આમ તદ્દન જુદા પડી જાવ ! બે રસ્તા તમારા વાસ્તે ખુલા છે. ”

“ તો સાહેબ હું હવે તેમનાથી અલગ થઈને જુદોજ પડેલો છું. મેં તેમને નવ ગજના નમસ્કાર કરેલા છે. ”

“ વારૂ પન તમારી વાર્ષિક સાથે તમારે કેવી રીતનો અનળનાવ થઈ પડ્યો ? ”

“ આ સાહેબ, તેની તાબેદારી મારાથી ન ઉઠાવી શકાઈ એટલે અમારે વાંધો પડ્યો. ”

“ વારૂ મી. જયન્તીલાલ તમારે પન જેમ જમાનો ફરે તેમ ફરવુંજ જોઈએ. હવે કાંઈ હીંદુ રાજાઓનાં રાજ્ય રહ્યાં નથી, હવે તો અદલ ન્યાયી અંગ્રેજ બહાદુરોનું રાજ્ય છે. અતિશય જુના પુરાના ખોચરા વિચારોની હિમાયત તમારે મૂકી દેવાં જોઈએ અને જમાનામાં ચાલતા સુધારાનાં વિચારમાં સામેલ થવું જોઈએ. ”

“ સાહેબ હું કાંઈ અંધશ્રદ્ધાવાળો સુધારાનો હડહડતો

શત્રુ નથી. જો એમ હોત તો બી. એ. સુધી કેળવાતજ નહીં.”

“ત્યારે સુધારા વિષે તમારો પોતાનો શું ઓપીનીયન છે ?”

“સાહેબો હું સુધારાનો ડિમાયતી છું. આજ કાલ સુધારાના અર્થનો લોકો અનર્થ કરે છે; ન કરવાનાં કામ કરી સુધારાની કીમત ઘટાડે છે. સુધારો એટલે શું તો સુધરવું અર્થાત્ જમાના પ્રમાણે દરેક કાર્યમાં સુધારો કરવો. જેમ જેમ વખત બદલાવા માંડે તેમ તેમ મનુષ્યો બદલાતાં જાય છે. જે કાંઈ કાર્ય કરવાની રૂઠી હોય છે તે રૂઠીને જમાનાની ગતિ પ્રમાણે ફેરવી યોગ્ય રીતે કાર્ય સુધારી લેવું તેનું નામજ સાચો સુધારો કયો કહેવાય છે. રૂઠીને સુધારવી પણ કાર્યને અચળ રાખવું. કાર્યની કક્ષા મજબુત રીતે સાચવી રાખી રહસ્યનું રક્ષણ કરી જમાના પ્રમાણે ચાલવું તેનું નામજ સુધારો મનાય છે. દાખલા તરીકે કોઈ પણ માણસે કોઈને પાંચસો રૂપીઆ હાથ ઉઝીના તરીકે વાપરવા આપ્યા. હવે તે રૂપીઆ તેણે જમાના પ્રમાણે લેવા એનેજ સુધારો કહી શકાય છે; કેમકે જો સત્યયુગનો જમાનો હોય તો મનુષ્ય એકવાર બોલ્યો એટલે થઈ ચુક્યું કારણ કે જેવા માગે તેવા મળે અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાછા આપે; પણ કલયુગનો જમાનો આવ્યો એટલે જેને રૂપીઆ જોઈએ તેણે સામા માણસને ખાતુ પાડી આપવું જોઈએ; અને જ્યારે વાયદો કયો હોય ત્યારે આપી દેવા જોઈએ; અને ન આપે તો સરકાર દરબાર ફરીયાદ કરીને પણ લેવા જોઈએ ! હવે આમાં સુધારો શું ? તો સુધારો એજ કે જમાના પ્રમાણે ખાતામાં લખાવ્યા વિના ન આપવા તે ! હવે રૂઠી શું ? અને

કાર્ય તે શું ? તો રૂઢી એજ કે જે સાક્ષી રાખી સ્ટાંપના કાગળ ઉપર લખાવવું તે, અને કાર્ય તે શું ? તો આપેલા રૂપીઆ દાવો માંડી વસુલ કરવા તે !! હવે કક્ષા અને રહસ્ય તે શું ? તો કક્ષા અને રહસ્ય એજ કે એકના ચાર ગણા ગણી સામાને ગળે પડી કનડી કનડીને કોર્ટમાં ઘસડી રૂપીઆ વસુલ કરવા તે નહિ, પણ વ્યાજખી રીતે આપેલ રૂપીઆ ખર્ચ સાથે ધાંધલ તોફાન વગર વસુલ કરવા તે !! આ પ્રમાણે આપણા અસલથી ચાલતા આવેલા કાર્યોના રહસ્યને જાળવી રાખી જમાના પ્રમાણે કાર્ય કરવાની રૂઢીમાં ફેરફાર કરી સહેલાઈથી કાર્ય સાધી લેવું એનું નામજ સાચો સુધારો કયો કહવાય !!! એકદમ આંખો મીંચી સાંઝે નરસું વિચાર્યા વગર કાળગળનો ખ્યાલ કર્યો સિવાય પારકું તે સાંઝે અને પોતાનું તે નકાંઝે માની દેખાદેખી કરવું તે રસમ સીસ્ટમ હાલના સુધારકોની થઈ પડી છે. હવે મારે અણખનાવ થવાનું કારણ એજ કે હું આ આંધળા સુધારામાં સામેલ નહીં થયો તેજ !! જ્યારે હું અને મારી વાઈફ સાથે સાસરામાં રહીને લણતાં હતાં; ત્યારે મારા સસરા મને કહે કે તમે આ તમારા માથે રાખેલી તાવડી ચાટલી કાઢી નાંખાવી ગુચ્છો રાખો; આ તમારું કેડીયું અંગરણુ બદલી નાંખી બુટ પાટલુન કોટ પહેરો; બ્રાહ્મણપણું મૂકી દઈ વીસ્કી, બીસ્કુટ ડબલરોટી કેક ખાઓ; સ્ત્રી સાથે માનભરી રીતે હાથ ઝાડી હરવા ફરવા જાઓ, તેના દરેક કામકાજમાં ધક્કા ખાઓ; તેનું લેસન લખી આપો; ન્હાઈ ધોઈ દેવ સેવા કરવી મુકી કલબમાં ચર્ચમાં જાઓ; આ પ્રમાણે નકલીઆત સુધારા પાળવાની ફરજ

પાડી તેથી મારે અને તેમની વચ્ચે કલેશ થયો. એમના સુધારાનું ધોરણ અંગ્રેજ લોકોના રીતરીવાજોનું અનુકરણ કરવાનું હતું. તેમના જેવા ગુણ લેવાનું નહોતું; પણ તેમના જેવા ખાનપાન અને રીત પોશાક પહેરવાનું હતું. પુરૂષોએ સર્વ કાળ સ્ત્રીઓની તાબેદારીજ ઉઠાવવી; અને સારી રીતે તેમને હરવા ફરવા ખાવા પીવાની અને ઊલવાની છુટ આપી સ્વતંત્ર બનાવવી એનું નામજ સાચો સુધારો તેઓ માનતા હતા. હરતાં ફરતાં વાત વાતમાં અને ખાતાં પીતાં સહેજ સહેજમાં તેમને એટી-કેટ પોઝીશન અને લીમીટનો વાંધો પડી જતો હતો. આખો દીવસ છણક છણક ચસ, નો, નોનસન્સ, ટેમ, બ્લડી, લેઝી, સ્ટુપીડ, ઈડીઅટ રાસ્કલ, કુલ, ડોન્કી વગેરે કહી કહીને મારો જીવ લેતા હતા. આ પ્રમાણે જ્યારે પાપનો ઘડો ભરાયો ત્યારે એક દીવસ મેં તેને ફેડી નાંખી મારો રસ્તો બુદ્ધો કરી લીધો. એક દીવસ મારી વાઈફ ઈંગ્લીશ પોશાકમાં સજ્જ થઈ બેઠી હારમોનિયમ વગાડતી હતી; ત્યાં હું મારા દેશી પોશાકમાં ગાયન સાંભળવા ગયો; મારી સ્ત્રીએ મારા તરફ અણગમે બતાવી ધિક્કારતા શબ્દો કહ્યા; તે વખતે હું તેને શીખામણ આપવા લાગ્યો, ત્યાં તે ચીડાઈ ગઈ અને એકદમ મારા સસરાને બોલાવ્યા; મારા સસરા ત્યાં આવ્યા અને મારી વાઈફને પક્ષ કરી મને ધમકાવવા લાગ્યા; તે વખતે મારાં વડસાસુ તેમનાં મધર જે બુના વિચારનાં ડાહ્યાં અને વૃદ્ધ હતાં તેઓ મારો પક્ષ કરી બચાવ સાફ છોકરીને ઠપકો આપવા લાગ્યાં; આખી ગરમાગરમ તકરાર એકદમ વધી પડી અને મને ન

કહેવાનાં વચન કહ્યાં; તેની સાથે મેં તેમના ઘરને છેલ્લી સલામ કરી દીધી. એક દીવસ હું કાંકરીયા તળાવ પર ફરવા ગયેલ હતો ત્યાં મારા એકલજી શેઠ ફરવા આવેલા હતા. અમારા બંનેનો મેળાપ થયો; મારા વાસ્તે ઇશ્વર તેમના હૃદયમાં ઉતર્યા અને મને આશરો આપી ઠેકાણે પાડી સદાને વાસ્તે પોતાનો કરી લીધો ! આ પ્રમાણે આ દુઃખીઆરાના દુઃખની કહાણી બની છે. નાની ઉંમરમાં મારાં માળાપ ગુજરી ગયાં; મારી માલમિલકત મારા સસરા બધાવી પડ્યા અને નીતિને રસ્તે ચાલતાં મને મારવા તડ્યા; અને છેક બેહાલ બનાવી અરધી રાતે ઘરમાંથી બહાર પહેરેલે કપડે કાઢી મુક્યો ! ! ઇશ્વર સૌનું સારું કરો ! પ્રભુ મારા જેવું દુઃખ કોઈને દેતો નહીં ! !” આ પ્રમાણે કહેતાંની સાથેજ જયન્તીલાલનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, અને એકદમ તેની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં; તે ડુસકાં ઉપર ડુસકાં ખાવા લાગ્યો; શેઠાણી ચીરીનખાઈ, પરીન અને શેઠ વગેરે સૌ જણાંએ તેને સારી રીતે દીલાસો આપ્યો, અને હીંમત આપી માંડમાંડ તેને છાનો રાખ્યો ! !

“ અરે હાં હાં ખાવા જયન્તીલાલ જરા હીંમત રાખો; આમ છેક ગભરાઈ ન જાઓ ! છાતી કથન રાખો ! ખોદા જે ધારે તે કરે; તેની મરજી પ્રમાણે ચાલવાથીજ સુખી થવાય છે. હું તમને જરાબી દુઃખી નહીં થવા દઉં ! !”

“ કાંય ખાવાજી તમે શું કામ જયન્તીલાલને દુઃખી કરો છો ? શું કામ તેમને અત્યારે રડાવીયા, ખાલી કોઈ માનસને રડાવવાથી શું ફાયદો થાય છે ! ! ઇશ્વર ગુસ્સે થાય છે. જયન્તી-

લાલ લાઇ તમે બિલકુલ ગભરાતા નહીં !! મારાં માયજી અને બાવાજી તમારે સાડું જીવ આપે તેવાં ભલાં છે. ”

“ જાહેન પરમાત્મા તમારું કલ્યાણ કરે ! પ્રભુ તમારાં માતા પિતાને અમર કરે ! મારા જેવા સેંકડો દુઃખીઆરા દીન જનો તેમની શીતળ છાંયા હેઠળ આવીને ઠરે !! ”

“ એદલજી શેઠ આય જયન્તીલાલભાઈ બહુજ નેક દીલના ભલા માણસ છે. તેવન ઘણા પ્રમાણિક અને સાચા છે. મને તેમની હીસ્ટરી સાંભળી ઘનીજ દયા આવે છે. સુધારા, ફેશન અને જીઠાઈના વાયરે ચડેલા દંભી લોકોના દંભનું પોગળ ખુલ્લું કરવું તેથી એક પુન્યનું કામ છે. પોતાના બાપીકા રીત રીવાજો છોરી દેખાદેખી દોઢડાહ્યા અર્ધદગ્ધ સુધારકો, જે પખલીકને ઉધું સમજાવી ફેશનને પંથે ચરાવી અને સુધારાનો માર મરાવી ખરાબખસ્ત કરનારા પાપી જનોને પૂરતી નસીયત આપાવી લોકોને કુનામાં પરતા અતકાવવા તેના જેવો બીજો કોઈ બી સારો ધર્મ નથી; માટે જરૂર હું અમદાવાદ રોકાવાનો અને આય કેસને સારી રીતે મજબૂતાઈથી ધરો જયન્તીલાલને જીતારવાનો ! પુન્યના કામમાં કદી પદરના હજાર ખરચ થશે તો બી શું થઈ ગયું ? જયન્તીલાલ હીંમત રાખો; બાવા તમારા સાડું હું મારાથી બનતું કરીશ !!

“ વાડીઆ સાહેબ; આખી પરમારથનું કામ છે. આમાં મારો કોઈબી પ્રકારનો સ્વારથ નથી બાવા !! એક દુઃખી માનસને સુખી કરવાનું આય એક ઉમદા ધરમનું કામ છે !! કોરતનો સઘલો ખર્ચ હું મારી જાતે આપીશ. એક વાર સુધા-

રાતું પોગલ પખ્લીકમાં પ્રગત કરી સુધારાને નામે થતાં પાપ અતકાવીશ. ”

“ શેથજી, તમારા વિચાર પન ઘનાજ સારા છે. ચાલો, આખી એક પુન્યનું કાજ થશે અને પખ્લીકમાં નામના થશે ! ”

“ જયન્તીલાલ તમારે કોઈમી પ્રકારની ચિન્ટા ન કરવી. તમે મારા બચ્ચા છો. જેવી મારે પરીન દીકરી છે; તેવા તમે જયન્તીલાલ પેતના કરતાં પન અધીક સારા દીકરા છો. ”

“ ખરી વાત છે બાવા. આય જગતમાં મનુષ્ય જન્મતાં સાથે કાંઈમી લાવતું નથી અને મરી જતાં સાથે કાંઈમી લઈ જતું નથી; ફક્ત પુન્ય અને પાપજ તેની સાથે જાય છે. જગતમાં તેનાં કરેલાં સતકરમની વાસનાજ કીરતી રૂપે ફેલાય છે અને પખ્લીકમાં તેનાં વખાન થાય છે; માતે જે કાંઈ પરમારથ કીધો તેજ શરીર ધર્યાનું સાર્યક સમજવાતું છે !! બાવા ‘ જેવી કરની તેવી ભરની ’ !! ”

“ વાહ વાહ વિશ્વાધાર કિરતાર તારો લીલાની બલિહારી છે; કેમકે જ્યાં ંહાર ત્યાંથી ઘાડ અને ઘાડ ત્યાંથી ંહાર !! જળને ઠેકાણે સ્થળ અને સ્થળને ઠેકાણે જળ કરનાર એક તુંજ કર્તુ અકર્તુ અન્યથાકર્તુ તરીકે સમર્થ છે. તારી કૃપા એજ મનુષ્યનો ઉદય કાળ છે; કેમકે:-

*

*

*

*

“ પડતી કળામાં પક્ષ પોતાના જનો પશુ ના કરે,
ંહાલા, વિક્ષળ વેરી અને નિજ માત્ર રખાસો હરે;

ગુણ જ્ઞાન હિત ચિત ચાતુરી કામ ન આવે તે કશું,
પ્રતિકુળ જો પ્રભુ હોય તો પંડીત નડે થઇને પશુ. ”

કવિ મહાસુખરામ.

“જયન્તીલાલ હવે તમે જાઓ, મારા બચ્ચા સૂઈ જાઓ.
રાતના કાંઈથી વિચાર ન કરશો. આ તમારા પોતાના ઘરમાં
સૂતા છો, અને આ તમારાં પોતાનાં માળાપના આસરા હેથલ
છો એમ માની આનંદે પ્રભુનું ભજન કરતા પોઠી જાઓ. ઈશ્વર
દરેક પ્રાણી માત્રનું ભલું કરે છે ! જમાનામાં જે કાંઈ થાય છે
તે સારાને વાસ્તે થાય છે, માતે હીંમત રાખી પગલે પગલે
પરબુનો ઉપકાર માનો ખાવા ! ! ”

“આહા અવિનાશી તારી માયા અજબ છે. ઘડી ઘડીમાં
તારા રંગ ન્યારાજ છે ! વાડ મારા હરી તું જે કંઈ કરે તે થોડું
જ છે ! ! અહા કેવાં કલ્યાણી અને પવિત્ર દીલનાં મારાં શેઠ
શેઠાણી અને ખંડેન છે ! પરદુઃખસંજન જીવોનું જ જગતમાં
જીવ્યું પ્રમાણ છે ! ! આહા “આતે સખાવતની આરતી કે
પરગણુ પારસી ” કહી જયન્તીલાલ મનમાં આનંદ પામતો
પામતો પોતાના અવાસમાં જઈ નિંદ્રાવશ થઈ ગયો ! !

સચિત્ર. એક કુમારીકાની હૃદયદ્રાવક આત્મકથા. સચિત્ર.

કમનસીબ કમળા.

હીંમત ૩. ૮-૪-૦ પોષ્ણ જુલું.

પ્રકરણ ૪ થું.

તારનારી ખાયડી કે સારનારી શાયડી ?

દોહરો.

નર નારીનાં રમકડાં, નર નારીના દાસ;
નચાવ્યા નાચે નર મણી, માણે ત્રાસ વિલાસ.

આત્માને આનંદનો ઝરો, નેત્રોને અમૃતનું અંજન, સ્નેહની પલ્લવમય શય્યા, કામદેવ રૂપી વૃક્ષનું પુષ્પ, રતિ વિલાસનો પ્રસાદ, વિષય રૂપી અરણ્યમાં સંચાર કરનાર હૃદય રૂપ દ્વાથીને ખાંધવાનું સ્થાન અને સંસારમાં સાર રૂપ એવી સુંદર પુરૂષને આ સંસારમાં ઘણું મુકૂતથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

માથાં ફેાડી મરો મૂરખથી કદી ન જ્ઞાન ગ્રહાય,
જ્ઞાન ઝરે જ્ઞાનીના ઘટમાં અત્તને ઉલટી થાય;
મધુર સુધારસ સૌને ગમતો! ખર તે ખચિત ન ખાય,
પૂર્વ તણો સંસ્કાર હોય તો પ્રેમનું પાન કરાય.

કવિ મહાસુખરામ.

સૂર્ય વગર ચક્રવો, ખાગ વગર કોયલ, પાણી વગર માછલું, સરોવર વગર હંસ, પાંખ વગરનું પંખી, પાંદડાં વગર

વૃક્ષ, વરસાદ વગર મોર, વનલતા વગર મધુકર, સ્વાતિ નક્ષ-
ત્રના બુંદ વગરનો બપોરો અને સ્નેહ વગરનો મિત્ર જેમ પશુ
રૂપ છે, તેમ વિશુદ્ધતા અને અંકુશ વગરની કામની પણ નકા-
મની કટારી રૂપ છે.

*

*

*

*

“ યદી મકારા નારિકા માન ના મિલિયાઇ,
સરિતા બોલે મોરસોં જિયત ભુવંગે ખાઈ;
જિયત ભુવંગે ખાઈ મુનિનદે જિય તરસાવે,
કૌતુક અપના કરે કુંવરિકા અંગ લગાવે;
કહે ગિરીધર કરિયાય નેસી ખાંડેકી ધારા,
દેખે હૃદય બિચારી નારિ યદ યદી મકારાં. ”

સાહિત્ય સંગ્રહ.

*

*

*

*

“ જે વારો તે થોડું રે સતિ નારી

પતિ પર સહુ કાંઈ વારો:-જે વારોં

તન મન ધન વારો જીવ ને નેત્રન વારો,

પ્રેમથી વારો જીવ પ્રાણુ રે:- સતિ નારીં

શાણી છે સ્ત્રીનું જે કાંઈ ગણો તે સ્વામી રે,

જાણો સંહારક સ્વામી ઉદ્ધારક સ્વામી રે;

સતિ સ્ત્રીનો પતિ પન્મેશ છે,

પતિ સુખે સુખી સતિ હમેશ છે;

છે પતિ દુઃખે સદા સતિ દીન કલેશ:-સતિ નારીં

તેત્રીશ કોટી દેવ ત્રિશબ્દા પિયુ પ્રતિમા રૂપ,
 બાણી સ્વામી સેવો રે સ્વામી ઉમાવર રૂપ;
 સ્ત્રીઓને સ્વામી રમાવર રૂપ,
 સ્ત્રીઓને સ્વામી છે સર્વ સ્વરૂપ;
 બાણી સ્વામી સેવો રે:- જે વારો.

કવિ મુળશંકર.

સંસારમાં કલ્યાણગરી કાન્તા કંથને એક શાન્તિનું પરમ સ્થાન છે, જીવન ઝાઝનું સાડું સુધાન છે, જીંદગીની ઝલકતી બ્લોયોતિ છે, અને સાચા સુખને આપનારી એક સ્વર્ગની દેવી છે. જેની સ્ત્રી સારી તેનું સર્વ સાડું અને જેની સ્ત્રી નહારી તેનું સર્વ નહાડું. મોટા મોટા મૂંછાળા મરદો ઘરમાં ચુલાના કલે-શથી રાખ ફાકતા થઈ ગયા છે; લાખોની આગરૂવાળાની શાખ ફુલારજા સ્ત્રીઓથી રાખમાં રોળાઈ ગઈ છે ચાળાઈ ગઈ છે. જેની દાળ બગડી તેની રસોઈ બગડી; જેનું અથાણું બગડ્યું તેનું વરસ બગડ્યું અને જેની બાયડી બગડી તેનું સર્વ સ્વ બગડ્યું. ક્ષણમાં મોડુ અને ક્ષણમાં દ્રોહ ઉપજાવનાર ફક્ત એક સ્ત્રીજ છે. ઘર પર એક ઘડીમાં વૈરાગ્ય અને એક ઘડીમાં ભાવ લાવનાર લલિત લલનાજ છે. એક માના જણ્યા ભાઈઓમાં નજીવા કારણસર મુકાબાજી અને ડંડાબાજી કરાવનાર ફક્ત એક ચતુરાજ છે. નયનથી નચાવી મોં મલકારી સામી દૃષ્ટિએ માતાને ગાળો ભંડાવનાર અને બાપને હુકારા હુકારા કરાવનાર ફક્ત એક કામનીજ છે. નાના બાંધવાનો અને બહેનોનો પગલે પગલે દોષ દેખાડી કાળી રાત્રે ઘરમાંથી બહાર કઢાવનાર ફક્ત

એક સ્ત્રીજ છે, નખસંથી નચાવી નણુંદ બંધુઓના હક ઉપર ત્રાપ મરાવી કંથને ઢોર સમાન બનાવી બાપીકી. માલ મિલકતની મજા ઉડાવનાર ફક્ત એક શરમાળ સુન્દરીજ છે. પાળી પોષી ઉછેરનાર વૃદ્ધ માતાને અક્કલ શુન્ય અને અદેખી કહેવરાવનાર હરીણી સ્ત્રીજ છે. એક બાપની પ્રજાતા યોગ્ય લાગે હોળીના નાળીયેર સમ કંથને આગળ કરી કંથ હાથે ઓળવાવનાર ફક્ત એક અલખેલી સ્ત્રીજ છે. બાંધવ અને બહેનોને માતા અને પિતાને ખોરાકમાં પેટના જણ્યા દીકરાના હાથેજ વિષ અપાવનાર ફક્ત એક ડાહી ડમરી દારાજ છે. ઘડી ઘડી સાસુ નણુંદને સારી રીતે ખંખેરો પલકમાં પરણ્યાને પાંપણુ પલકાવી ચડાવી બાપની છાતીમાં ઠોંસા મરાવનાર અને માને ચોટવો ઝાલી જમીન પર પટકાવનાર ફક્ત એક કુલીન કુટુંબની અને શેઠીઆના ઘરવાળી ગુણીયલ ગોરીજ છે. કાગી રાત્રે માના સમાન ઉછેરનાર રાંડી રાંડ બહેનોની ટુન્કોનાં તાળાં તોડાવનાર ફક્ત એક શાણી સુન્દરીજ છે. ઘરડા આંધળા અને માંદલા બાપને ટાઢા શીળા અને લૂખાપાકા વગર ઘીના રોટલાના ટુકડા વગર દાંતે લોઢાના ચણા સમાન ચવરાવનાર, ધણીને પગની પેંબર સમ નમાલો ગણી ઉપર ચોટીઆ કૃત્રીમ પ્યાર બતાવી એડી જુડી રસોઇ પતિવ્રતાને બેવડો દંભ દાખવી ખવરાવનાર અને પોતાના ચારને ધોળે દીવસે ઘરમાં ઘાલી વિવિધ પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ રસોઇઓ આરોગાવનાર ફક્ત એક સહુણી સ્થામાજ છે. જમાનાના જોરમાં માયા સમાન મનુષ્યને મર્કટની પેઠે નચાવનાર અને પણ વિપળે મનને અદ્દ કરી શ્રદ્ધા શંકાથી

પ્રિય અપ્રિય તરીકે નીરખાવનાર ફક્ત એક સ્ત્રીજ છે. મોંઢે ચઢેલી અને ખાઈગઢેલી સ્ત્રી આ સંસારમાં પુરૂષને મન એક જીવલેણુ ઝેરીલી અને ડંખીલી સાપણુ સમાન છે. ભોળા મનના ભરથારોના હૃદ બહાર લાડથી ચઢી જઈ લાડઘેલી બનેલી કામીની કંથ ઉપર કાતીલ કેર વરતાવી મૂકે છે. કુળવાન માળાપની અને ન્યાત પટેલીઆ શેઠીઆ આગેવાનની ગરીબ ઘરમાં પડી ગાય જેવા ધણીઓને ખાઈબઢી પગતળે કચરી નાંખવાના કોડ હરદમ ધરતી ફરે છે. વૃદ્ધવયે પરણુનાર, પુનર્લગ્ન નાતરીઆ મેરેજ કરનાર, ઘરગાર ઘરાણુ મુકી ન્યાત પટેલની પુત્રીને વરનાર, કન્યાવિક્રયના ફંદે ફસી કોથળીઓ ભરી નાણાં વેરી કન્યા લાવનાર, એકદમ ઉંચા કુળમાં સાહસ કરી લગ્નનો સંજંઘ સાંઘનાર અને કન્યાની અછતને લીધે જ્યાં મળી ત્યાંથી કન્યા લાવી પરણુનાર, તથા ધણીજ નાની ઉમરમાં બાળ લગ્નથી જોડાનાર પુરૂષોને ઘણે ભાગે સ્ત્રીઓ માથાની ફરેલ અને પ્રપંચની ભરેલ નીવડી માથે ભાગે છે. ‘પંડીત શાસ્ત્રી ભણેલ પુરાણી મોટી સલામાં મનાય, માન તજી મૂરખીના મોઢાના નિત્ય ટુંકારા ખાય એવો અવળો ઘાટ તેમને વાસ્તે થઈ પડે છે. તેમની આખી જીંદગાની ધુળધાણી થઈ જાય છે. ડગલે ડગલે ભાઈસાહેબોને બાઈસાહેબોના દાસ બની ખીજમતદારી ઉઠાવવી પડે છે. ઘરડાને નાના થવાનો અને નાનાને ઘરડા થવાનો વખત અવળચંડી સ્ત્રીઓને લીધે આવી જાય છે. પોતાના આત્મ અને વડીલ વર્ગને પણ કલેશી કામીનીના સ્નેહ વશ થઈ દબાઈ ચંપાઈ આંખ આડા કાન કરી નાકનું રક્ષણુ કરી તું તાં

કરવું પડે છે અને અયોગ્ય રીતે દુલ્લવો ઘર સંસાર ચલવવો પડે છે. ન્યાય અન્યાય નીતી અનિતિ અને યોગ્યાયોગ્ય વડીલતા વગેરે સઘળું નેવે મુકી નારીના નયન તળે નાચવું પડે છે, વખતો વખત કહાપણમાં દવ લગાડી ચાલતી ગાડીમાં બેસી ઘરનો ભાર ખેંચવો પડે છે. કેમકે,

*

*

*

“ મોટા મોટા મૂંછાળા ગુચ્છાળા ગુરુવાન તણુ
ચલણુ ન ચાલે ચતુરાની આગે પાછનું,
વલણુ તો વિશ્વને સુધારવાનું વાળે પણ
કામનીતે લાથ કુંચી ભોપાળું છે ભાઈનું;
તોપોને તડકે વાત સભામાં ઉઘાવે પણ
ઘરમાં ગુલામ ચાલે રાજ્ય પોપા બાઈનું,
નર એવા નામનાના બોલનો શો તોલ કહો
હુકુલે બાંધ્યું છે નીર પ્રવાહી નવાઈનું. ”

પદ્મીસમાજ.

આ પ્રમાણે તેમની રહેણી કરણી થઈ જાય છે. જૈરીને વશ થઈ જૈરી જેમ કુદાવે તેમ કુદવું પડે છે, રોવાને ઠેકાણે હસવું અને હસવાને ઠેકાણે રોવું પડે છે. માનભરી મહિલા વાત વાતમાં કૂલાઈ રીસાઈ મનાઈ અને છલકાઈને ધણીને એક ગાલ પર તમાચો લગાવી દે તો ધણીને તે વખતે હસી પડીને ક્રોધને પ્રેમના રૂપમાં ફેરવી નાંખવો પડે છે. આખી જીંદગી સુધી જેના પ્રત્યે માનભરી અને પ્રેમભરી દ્રષ્ટીએ જોયું હોય; જેને વડીલ તરીકે માનતા હોય અને જેને આત્મબંધુ તરીકે અંગની ઢાલ,

આંખ અને પાંખ તરીકે ગણુતા હોય તેને એક તલમાત્ર વાંક સાડે બદકે વિના કારણે અને વિના પ્રયોજને ફક્ત એક મદભરી જીવાનીમાં દીઝાની બનેલી છકેલી છેલછખીલી સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરવા સ્મર, રાત્રી રાખવા સાડે, રીઝવવા સાડે, સાડે લગાડવા સાડે અને સર્વદા તેની પ્રીતિ પામ કરવા સાડે ન કહેવાનાં વચન શ્રદ્ધા, સગાઈ, ભાવ અને પ્રેમ વગેરે ભૂલી જઈ કહેવાં પડે છે. વખતે અપમાન કરી સહુસા ફેર વરતાવવો પડે છે. સહીઆરા વ્યાપાર કામ ધંધો અને જર જમીનોના અયોગ્ય દસ્તાવેજો લખી લખાવી ગળે છરીઓ મૂકી બહેંચણી કરવી પડે છે. ત્રણ ત્રણ પેઢીથી ચાલતા આવેલા શ્રદ્ધા વિશ્વાસના સંપર્કથી સંબંધો ફક્ત સ્ત્રી હઠ સાડે ઊડવા પડે છે; અર્થાત્ જેમ જેમ મોટા ભાઈને ભાભી નચાવે છે તેમ તેમ તેમને નાચવું પડે છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો:-

*

*

*

“ જેમ નચાવીએ તેમ નાચે રે મોટા ભાઈ ફક્કડ મારા,
પાંકા વળીને ઝીલે ભાભીના બોલ મીઠા ખુબ સારા

ભાભી કહેશે છે દહાડો તો બસ દહાડો,
ભાભી કહેશે છે રાત તો બસ રાત;
જીઓ ચંદ્ર ચળકે છે ફેવો જંદ્યા જેવો,
રતિ તાપ આપે છે ફેવો અગ્નિ જેવો.
આ છે સાડે આ નઠાડે કહે ભાભી તે સાડે,
આ એકલકું પ્રિય છે મુજને જગત બધું છે ખાડે;
સાડે નરસું ખાડે મીઠું જીઓ ફેવું છે પ્યારા,
વાહ વાહ વહાલી ખરે દીવસમાં ઊગ્યા છે જે તારા.”

આ પ્રમાણે લાડ કોડમાં લચકાતી લાડીલી લલનાઓ વખત આવે પતિના મોમાં થુંકી કહેશે કે ‘ પાન ઘણું સાંડું ખાવા જેવું હતું, ને મેં તમારા મોમાં પીચકારી મારી મારા ઊગરના પ્રેમનો તમને દાખવો આપ્યો, સમજ્યા કે મારા ચતુર સુબાણ ? ’ તો તરતજ ચતુર શીરોમણી સ્ત્રીના સૌભાગ્ય આધાર કહેશે કે ‘ બુલાલી તેં મને આજે કૃતાર્થ કર્યો અને મારો સર્વ પરિતાપ અને સંતાપ હર્યો. ’ જ્યારે આવી રીતે અખળાઓ પ્રખળા બની જાય છે ત્યારે કેટલીક રીતે પુરૂષોને માથે તેમને વાસ્તે જવાબદારીઓ રહેલી છે. પુરૂષની હદ બહાર છુટથીજ સ્ત્રી મનફર બની અંકુશ વગરની થઈ સ્વતંત્ર મિનજની વાતે વાતે કંથને કનડતી કર્કશા બને છે. પાણી માગે ત્યારે દુધ આપવાથી અને અન્ન માગે ત્યારે મોતી આપવાથી સ્ત્રી વ્યવહાર મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનાં શીખે છે. વાતે વાતે હસીને બોલવાથી અને વાંકે વાંકે ગમ ખાઈ બેસી રહેવાથી સ્ત્રી નહોર થઈ કઠોર બનતી જાય છે. ખાવા પીવાની, બોલવા ચાલવાની અને હરવા ફરવાની જોઈએ તેથી વધારે છુટ આપવાથી છખીલીને છેલના છુટા છેડા કરવાની ફરજ પડે છે. જેટલી અયોગ્ય રીતે સ્ત્રીને પુરૂષ હસાવે છે તેટલી અયોગ્ય રીતે પુરૂષને સ્ત્રી રડાવે છે. હંતને છત્રકાવી નાંખવાથી હંત મનને પત્તાળી નાંખી કોહોવરાવી નાંખે છે. ખાન પાન, લુગડાં લત્તાં અને ઘરેણાંગાંઠાં સ્ત્રીઓના માગ્યા પ્રમાણે આપવાથી પુરૂષોને પ્રાણ અર્પણ કરવાનો અને ખોળીયાની હરાજી કરવાનો વખત આવી ચડે છે. જ્યારે સ્ત્રી તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાય છે ત્યારે પુરૂષથી સ્ત્રીનું

રૂપ જોઈ શકાતું નથી. જ્યારે સ્ત્રી સ્વતંત્ર રીતે સામું બોલતી થઈ જાય છે ત્યારે પુરૂષથી તેને તલમાત્ર પણ તાબે લઈ શકાતી નથી. એકંદર રીતે મોંઢે ચઢેલી સ્ત્રી સ્વામીને શૂળી સમાન દુઃખદ થઈ પડે છે. તેને જોતાંજ પુરૂષ કંપી ઉઠે છે. સ્ત્રીથી વિરૂદ્ધ વર્તન પુરૂષથી જરા પણ રાખી શકાતું નથી. સ્ત્રીના એક તાડુકાથી બિચારા પુરૂષના હાંજ નરમ પડી જાય છે. અવળચંડી સ્ત્રી સંસારમાં સાક્ષાત ચુડેલ પીશાયણી છે. સર્વદા સ્વામીનાં હાડ ચામ અને રક્તને ચુશી ખાનારી ચુડેલ છે. જે પુરૂષના ઘરમાં સામું બોલનારી સ્ત્રી છે તેના ઘરમાં સાક્ષાત નાગણુ વસેલી છે. જે પુરૂષને જોઈને સ્ત્રી તાડુકા કરતી સામી આવે છે, તેના અવતાર હંમેશને વાસ્તે એળે ગયેલા વૃથાજ છે. જેના ઘરમાં જુદાઈ છે, તેના ઘરમાં હંમેશને વાસ્તે હોળીજ પ્રકટેલી છે. જેને ઘેર સ્ત્રી મરડાતી છે તેને ઘેર તેનું લાગ્ય પણ હંમેશને વાસ્તે થરડતુંજ છે.

આપણી સાહસિક સુધારક અને સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરનાર કેસરની બહેન કપિલા કે જેને સુંદરલાલ બારીષ્ટર સાથે પરણાવવામાં આવી છે, તે માનવતાં બાનુ પણ સુધારક વર સુંદરલાલ સાહેબની છુટનો લાભ લઈ કેવળ મનકર સ્વતંત્ર અને તદ્દન સુધરેલ ઇંગ્લીશ બાનું બન્યાં છે, બારીષ્ટર સાહેબની વિદ્વાયતની હવા અને સુધારાની દવાએ કપિલાને બેઘડક બહાદુર અને ઉદ્ધત બનાવી છે. બારીષ્ટરના ધંધાની તમામ પ્રેક્ટીસ કપિલાગૌરીના ત્રીજોરીના ખાતામાંજ સમાતી હતી. સાહેબ પર તમામ સ્વતંત્ર હકુમત કપિલાનીજ ચાલતી હતી. આખા

ઘરમાં કપિલા જેમ કરે તેમજ થતું હતું. કપિલાના મનની મરજી એજ બારીષ્ટર સાહેબના કાયદાનો અર્થ થયો હતો. ખાવા પીવાની ઓઢવા પહેરવાની અને ફરવા હરવાની તમામ રીત રસમ ઉપર કપિલાનો કાબુ હતો. સાહેબને પહેરવાનો સટ પણ કપિલાની પસંદગીથીજ તૈયાર થતો હતો. કોઈ પણ ઠેકાણે જવું આવવું હોય, કોઈને કાંઈ પણ આપવું લેવું હોય અગર કોઈની સાથે કાંઈ પણ વાતચીત કરવી હોય તે તમામ કપિલાને પૂછી ગાછીને સાહેબથી થતી હતી. કપિલા સિવાય કાંઈ પણ કાર્ય એકલા બારીષ્ટર સાહેબથી થતું નહોતું. હાથનાં કર્ચા હોયે વાગ્યાનો ઘાટ બારીષ્ટર સાહેબનો બન્યો હતો. શરૂઆતમાં જ્યાં સુધી બારીષ્ટરપણાના ધંધાની સારી પ્રેક્ટીસ સાહેબને ચાલતી હતી ત્યાં સુધી કપિલા અને સાહેબને સારી રીતે બનતું હતું. જ્યાં સુધી ભાઈ સાહેબ બાઈ સાહેબની સત્તામાં રહેતા હતા, ત્યાં સુધી અન્યો અન્યમાં ઉંચાં મન થવાનું કાંઈ પણ કારણ બન્યું નહોતું; અર્થાત્ ધંધામાં જ્યાં લગી હાથ ભરાય તેટલા પૈસા મળ્યા ત્યાં સુધી તમામ સલાહ સંપમાં અને આનંદ રંગમાં ચાલતું હતું. સ્ત્રીને જ્યાં સુધી મનને પુછીને ખાવાનું પીવાનું અને ઓઢવા પહેરવાનું મળે છે ત્યાં લગીજ તે સારી રીતે ડાહી વિવેકી અને આમન્યાદાર આજ્ઞાંકીત દાસી-તરીકે પતિની સેવા આકરી કરે છે. જ્યાં ખાવામાં અને વાપરવામાં ન્યુનતા પડે છે, ત્યાં તરતજ તેના મનમાં અને પ્રેમમાં પણ ન્યુનતા પડે છે. જમાનાના અસ્તોદય કાળચક્ર પ્રમાણે બારીષ્ટર સાહેબનું દશાચક્ર પણ ધીમે ધીમે બદલાતું હતું. પહેલી

વીશીમાં જે લખ્યો નહીં અને બીજી વીશીમાં જે રખ્યો નહીં
 તેનો તો અવતારજ અલેખે ગયો જાણવો. જેવા સાહેબ વિલા-
 ચતથી બારીષ્ટર થઇને ઘેર આવ્યા કે તરતજ સાહેબની આફ્રી-
 સમાં નાણાંની ટંકશાળ ખડવા લાગી. પ્રેકટીસના વરસાદનાં
 આપટાં સાહેબને સુધારો, બાઈ સાહેબની ફેશન અને એટીકેટ
 પોઝીશનના મુનિમ શુમાસ્તા જેમ આવે તેમ ધરાઈ ધરાઈને
 ખાઈ પી ગયા. જ્યાં સુધી કમાણી આવી ત્યાં સુધી બધાંએ સારી
 રીતે ખાધું પીધું અને દહેર ઉડાવી. જ્યારે કમાણી ઘટવા
 માંડી ત્યારે ધીમે ધીમે બધાંની આંખ ઉઘડવા માંડી અને કમા-
 ણી છેક જ ઘટી ગઈ ત્યારે સાહેબ અને મડમ એક બીજાને
 ચીડીયાં કરી કરી દાંતીયાં કરવા લાગ્યાં અને હોતીયાં ભરવા
 લાગ્યાં. નાણાંની ભીડ આજ કાલ સંસારમાં મોટામાં મોટી
 ભીડ છે. તેની છત એ બધાની છત છે. તેની અછતમાંજ બ-
 ધાની પત જવાનો વખત આવે છે. તેમ બારીષ્ટર સાહેબના
 ઘરમાં પણ નાણાંની અછતને લીધે એક બીજાની પત જવાની
 વેળા આવવા લાગી. કપિલાગૌરીએ સારી રીતે સાહેબના મુનિમ
 શુમાસ્તા પર નાણાં સાડ તાળીઓ કરવા માંડ્યો અને સાહેબની
 પણ અચ્છી રીતે ઝાટકણી કાઢવા માંડી. કપિલાનો કોથ જોઈ
 બારીષ્ટર સાહેબ તો તદ્દન ઠંડાગાર આઈસક્રીમ રૂપ ઠરી ગયા.
 સાહેબ જે કાંઈ કહે તેનાથી ઉલટુંજ કપિલા કરતી હતી અને
 ગમે તે રીતે બસ પૈસા કમાઈને આપો એજ તેની હંમેશની
 માગણી ચાલતી હતી. સાહેબની આફ્રીસમાં ઘાલચંદ અને
 મેલચંદ કરીને બે મોઢ વાણીઆ મુનિમો હતા. બંને બહુ કાવા-

દાવા અને ઝાઝી વગસગવાળા હતા. અતિશય ખટપટીઆ પ્રપં-
ચી મોંઢાના મીઠા અને અંતરના તીખા આગ જેવા હતા. અસી-
લોની કમાણીમાંથી બારોબાર અદ્ધરીઆ મહાપ્રસાદ તે ખાપટી
લેતા હતા. બારીષ્ટર સાહેબ કાયદાના ખાં હતા પણ મેથેમેટી-
કસમાં સાઈફર શુન્ય હતા. અર્થશાસ્ત્ર કરકસર અને ત્રેવડને
ખિલકુલ પીછાનતા નહોતા. કાલે શું થશે તેનો જરા પણ પરવા
રાખતા નહોતા. પ્રેક્ટીસમાં રોજ હાથ લરાતો એટલે કાલને તો
તેમણે એક ઠેરે જ મૂકી હતી; ધંધાની તમામ આવકને જમા-
નાના ખર્ચની બાવકમાં રોકી દીધી હતી. રોજના ચાલતા રહેલા
પ્રવાહના જોરથી રોજનું ખર્ચ એમને નણે જતું હતું. એકાદ
કેસમાં પાંચસો કમાયા એટલે તરતજ ઘાલચંદ મુનિમને કહેશે
કે હ્યો ઑપ્રીસ ખર્ચ કાપી લઈ શેઠાણીને આપજો. આ મુનિમ
સાહેબને જેટલું જોઈએ તેટલું તારવી લે અને બાકીનું જે કાંઈ
વધે તે કપિલાના હાથમાં જતું હતું. જમાનાના જોરમાં પુરૂષની
કમાણી જ્યાં સ્ત્રીના હાથમાં જાય કે બધું બરોબર સરખે સરખું
થઈ જાય; જ્યારે ધણીને જોઈએ અને માગે ત્યારે તરતજ
રોકડો જવાબ મળે કે વિપ્નુ પાસે માગી લેજો. આ પ્રમાણે
આવકમાં શેઠાણી અને મુનિમના બંનેના હાથ ફરતા હતા
એટલે સાહેબ ખિચારા કોરામોરા ન્યારા રહી જતા હતા.
સાહેબનો સુધારો, લેડીની ફેશન અને શુમાસ્તાની ઉધરાણી એ
ત્રણે મળીને ધંધાની આવકને અચ્છી રીતે હજમ કરી જતાં
હતાં. ઘાલચંદ અને મેલચંદ બંને જણા એક મનથી એક
સંપત્તી અને એક દીલથી એકત્ર થઈ શેઠાણીના મતમાં કેટલીક

રીતે લાગી આવકમાં અરધોઅરધ લાગ હોઈઆં કરી જતા હતા. બાઈ સાહેબ જે કાંઈ મંગાવે તે તરતજ બજારમાંથી લાવી આપતા હતા. શેઠાણીની ફેશનને અને સાહેબની પોઝીશનને જમાનાના આદેશ ગુમાસ્તા સારી રીતે ઇંગ્લીશ એટ્રીકેટ સાચવી સાચવી જાળવી લેતા હતા; અને પ્રસંગોપાત હાથ હાથથી રાજ રાજ રાખી દુધની તર જમી જતા હતા. સાહેબને હિસાબી જ્ઞાન નહોતું; તેમ લેડી સાહેબને આવતી કાલનો વિચાર નહોતો એટલે ગુમાસ્તાને સર્વકાલ દીવાળી થતી હતી. શું ખાવું અને શું પહેરવું તેનાજ વિચારમાં કપિલા રાત દિવસ ગુંથાતી હતી, અને રોજના અવનવા ઓરડો મુનિમને આપે જતી હતી. આમ મુનિમો પણ નોંચા નમી મોઢું મલકાવી ઓરડો બજાવે જતા હતા. બજારમાં ફેન્સી સ્ટેશનરીની શોપોના માલીકને ત્યાં ઓરડો નોંધાવતા હતા અને જોડે પોતાનું કમીશન પણ ચઢાવતા હતા; અને બીલમાં મહેનતાણના બમણા દામ ચઢાવી આપીસના ચોપડામાં બીલ જમે કરતા. સાહેબના ઓરડો પણ કમીશન સાથેમાંજ બજાવતા હતા. મોઢ મુનિમો આ પ્રમાણે બારીષ્ટર સાહેબને ચુસીને ફેલી ખાતા હતા. એક તરફ વાર્ષિક પગાર લેતા, બીજી તરફ અસીલો પાસેથી વકોલાત દાવાની પાઘડી લેતા; અને ત્રીજી તરફ ઓરડોમાંથી દલાલી કમીશન વગેરે જે કાંઈ મળે તે હોઈઆં કરી જતા હતા. જમાનામાં આજકાલ કમીશનનું પણ જખડ જોર ચાલે છે. જુના જમાનાના લોકો દલાલીને નામે દહેર ઉઠાવે છે અને નવા જમાનાના લોકો કમીશનને નામે મોજ મઝા

મારે છે. દુનિયાના દરેક વ્યવહાર પાઘડી લેટ કુલની પાંખડી ઈનામ, સોગાત, હકશાઈ, સુખડી, દલાલી અને કમીશનથીજ ગુંથાયેલા છે. કોઈની પાસે કાંઈ માલ મંગાવ્યો કે તરતજ તેની હકશાઈ ચઢી ચુકી. કોઈને લઈ બજારમાં સાથે કાંઈ લેવા ગયા કે તરતજ માલ સાથે દલાલીની જકાત ચાંટી ચુકી. કોઈનું ઘર મંગાવ્યું કે કોઈને કાંઈ સોદો કરાવ્યો કે તરતજ મહેનતાણું ચઢી ચુક્યું. આ પ્રમાણે દુનિયાદારીના દરેક કામ-કાજમાં કમીશન પેસી ગયું. કોઈ કોઈના ઉપર વિશ્વાસ મૂકવા લાયક વખત રહ્યો નહીં, અને કોઈને સાથે તેડી માલની ખરીદી કરવાની ઘડી હવે જતી રહી. હવે તો હરકોઈ ચીજ ખરીદવી હોય તો પોતાના મનની હુંશિયારી પ્રમાણે બજારે હુંટાવાનો વખત આવ્યો ! અર્થાત્ જે કાંઈ લેવું હોય તે બજારમાં જઈ ચાર પાંચ ઠેકાણે ભેઈ તપાસી ખાત્રી કરી એકલા હાથે ખરી-દવાથીજ કમીશનની જાળમાંથી છુટી શકાય છે. જમાનાના સુધારાના પ્રવાહમાં જે કોઈની સલાહ માગી તો તેમાં પણ કમીશન; કોઈને લઈને રહેજ બજારે ગયા તો તેમાં પણ કમી-શન, કોઈને વસ્ત્રે રાખી પંચાત કરાવી તો તેમાં પણ કમી-શન; ઘેર લગ્નના અવસરે કોઈને બોલાવી ચાંદા કરાવ્યા તો તેમાં પણ કમીશન, જમણવાર અને વરા વાજનના ખર્ચ ટાણે એકદમ ખૂટી પડતી કોઈ ચીજ મંગાવી તો તેમાં પણ કમીશન; ઘર વ્યવહારના સાધારણ ઉપયોગમાં ચાલતી ચીજો સાબુ, તેલ, અત્તર, ઘી, સાકર, ખાંડ, કપડાં, અનાજ અને દવા દારૂ વગેરે ભોગજોગે મંગાવી તો તેમાં ભોગજ મળ્યા; એકના

દોઢા થયા; અને દોઢાના કમીશનથી ત્રણ ગણા થયા; ખસ દુનિયામાં બધે ઠેકાણે ઘરો ઘર કમીશન પેસી ગયું. કમીશન વગર કંઈ વાત નહીં. જ્યાં કમીશન ત્યાંજ ઉઠાવ, ખરીદી અને ધંધાની તેજ; ખાકી ખીજે બધે ઠેકાણે મંદી! વાહરે કમીશન ! તારી પણ સુધારાના સમયમાં બલિહારી છે ! મોટા લોકોના ઘરમાં નોકર ચાકર અને ગુમાસ્તા વર્ગનું કમીશનની રૂઢીથી સારી રીતે પેટ ભરાય છે. પગાર દશ મળે પણ ખાર મહીને દલાલી અને કમીશનથી લાઈ આખો પગાર બચાવી આખો વર્ષ દહાડો અમન અમન ઉઠાવે ! ખારીષ્ટર સાહેબની પેઢીમાં કમીશન દેવના પ્રતાપે ધાલચંદ અને મેલચંદને આ પ્રમાણે ખૂબ લહેર ઉડતી હતી. આજરોજ રબ્બનો દીવસ છે. ખારીષ્ટર સાહેબ બહાર ફરવા ગયેલ છે. ઘરમાં ધાલચંદ મેલચંદ અને શેઠાણી કપીલાગૌરી મળી ત્રણ જણજ હાજર છે. રસોઈઓ અને ચાકર પણ આજે કંઈ કામ સાડું બહાર ગયેલ છે. વખત બપોરના બે વાગ્યાનો ચાલે છે. કપિલાગૌરી મુનિમોને બોલાવી પોતાને જોઈતી ફેન્સી ચીજો સાડું ચોર્ડર આપે છે. મુનિમો પણ ઠાવકુ મોં રાખી ચોરડરો સાંભળે છે.

“ અરે ધાલચંદ, જુઓને જરા તમે બજારમાં જઈને મારા વાસ્તે પોલકાનું ફેન્સી પોત આ નમુના પ્રમાણે લઈ આવોને ! ”

“ શેઠાણી સાહેબ હવે જમનો કાપડીઓ નામે માંડતો નથી; મારો બેટો હવે તો રોકડા દામ છોડાવે છે ! ”

“ અરે તમે તો જ્યારે ને ત્યારે આવોજ ઘાટાળો કરો

છો ! જ્યારે હું માલ મંગાવું છું ત્યારે તમે દેવાળીઆની વાતો કરી મને બનાવો છો ! ”

“ બાઈ સાહેબ કાપડીઓ કયાશ માગે તેમાં હું શું કરું ? માઈ સાળું જમાનામાં કાંઈ કયાશ વગર ટેશ નલે છે ? ”

“ નભ્યું તમારા બાપનું કપાળ ! તમે વાણીઆ લોકોજ અવળા છો ! આટલી બધી કયાશ તમને મોં માગી સાહેબ પાસેથી લઈ લઈને આપું છું તો પણ તમે મારા વારતે અંગ ઉપર નામે મંડાવી લાવી શકતા નથી. ઘણી શરમની વાત છે ! ”

“ શેઠાણી સાહેબ શું કરીએ એમાં અમે લાચાર છીએ. સરાપ્રીની પેઢી શું તમારી જીભાન ઉપર ચાલે છે ? ”

“ ના તમારા પગ ઉપર ચાલે છે ! દુનિયામાં શાહુકારજ તમે, બાકી બીજા બધા ચોર એમ ને ? ”

“ ના સાહેબ, સરાપ્રીની પેઢી તો રોકડ દામ કયાશ ઉપર ચાલે છે. દુકાનદારને એકાદ બે વાચદા કરાય; જો તે વાચદા આપણાથી બરાબર રીતે પળાય તો આપણી સરાપ્રી સદાકાળ એક સરખી રીતે ચાલ્યા કરે; અને જો વાચદામાં જૂઠા પડાય તો તરતજ નામે માંડવાના ચોપડા બંધ થઈ જાય ! ”

“ એટલે તમે કહેવા શું માગો છો ? ”

“ આ કહેવાનું એજ કે ઝાઝા લાસરીયાવેડા કરે ઉધાર માલ મળે નહીં. મીજાશ, જૂઠા અને જરૂરીઆતને ઉધાર સાથે એક ઘડી પણ બને નહીં. ”

“ આ બધા સવાલ જવાબજ તમે તમારી મેળે બનાવી બનાવીને આપો છો ! દુનિયામાં વાણીઆના છેકરાને એક વાર

ઈશ્વર પણ ન પહોંચે ! ”

“અંહં....હં હં. શેઠાણી સાહેબ તમે પણ ઠીક અમારી મશ્કરી કરો છો ! તમારે ઘડી ઘડીના બુદ્ધા બુદ્ધા ઓરડર માલ મંગાવવાના નીકળે અને માલના પૈસા આપવાનો ઓરડર ફક્ત એકજ ત્રણ ચાર મહીને માંડમાંડ નીકળે ! કહો સાહેબ આ લેવડદેવડ હવે શી રીતે બને ? તમે દુકાનદારને ત્યાંથી લાવવાનો હુકમ કરો પણ અમારે દુકાનદારને માગે તે આપવું શું ? અમારાં કાળજીં આપવાં સાહેબ ? શેઠ શેઠાણીના તાળીઆથી અમારી પત્તર જધાઈ જાય છે ! ઈશ્વર તમારાથી પ્રભુ તોળા ! ”

“ અલ્યા ધાલચંદ આટલું બધું તું ફાટયું ફાટયું કેમ બોલે છે ? શું તું તારા ઘરના પૈસા દુકાનદારને આપે છે કે આમ ગાલ વગાડી મને કહી બતાવે છે ! હું તો હવે તારાથી કંટાળી ! ”

“શેઠાણી સાહેબ માફ કરજો ! જો નોકર શેઠાણીના ઓરડરના પૈસા ઘરના કાઢી આપે તો નોકર પછી ખાય શું ? ”

“ રસ્તાની ધૂળ ખાય મારા રોયા મૂર્ખ ! ”

“ હાસ્તો શેઠાણી ! તમારી નોકરી કરીને અમે ધૂળ ના ખાઈએ તો પછી કેની નોકરી કરી ધૂળ ખાઈએ ? ”

“ હવે અહીંથી જાય છે માથું ફેડાવતો ? ”

“ દ્યોને સાહેબ, આ એક કોરે મૂંગા મૂંગા બેઠા ! આપ શુસ્સો શું કામ કરો છો ? ”

“ અલ્યા મેલચંદ, જાને જરા જવેલરી માર્ટમાં જઇ

મારા વાસ્તે મશીન પાલીસનાં ફેન્સી સોનાનાં એરીંગ લઈ આવને !”

“ સાહેબ ! પેલી ગુલાબ બાંધુની ગંગડીઓનું બીલ પતવી જાઓ, પછી એરીંગ લઈ જાને; એમ માર્ટવાળો નગીનદાસ કહે છે !”

“ બહુ સારું, જા નગીનદાસને કહેજું કે ગારીદર સાહેબે સલામ સાથે કહાવ્યું છે કે એરીંગ આપો; બધું બીલ સામટું ચુકવી દઈશું !”

“ અરે પણ શેઠાણી, નગીનદાસ તો મને જોઈને કુતરાની પેઠે ધુરકી ધુરકીને કરડવા આવે છે અને બીલ માગે છે !”

“ જા જોઈને માઈ નામ દેજે કે કપિલા શેઠાણી હવે ટુંક વખતમાં તમારું બધું બીલ ચુકવી દેશે; આ વખતે ખાસ મહેરબાની કરી એરીંગ આપો !”

“ અરે પણ બા સાહેબ ! હવે તો તે નગીનદાસ નામ પરજ માંડવાની સાર્ફ ના પાડે છે, કેશ લાવો ને દાગીના લઈ જાઓ. એવો રોકડો જવાબ પરખાવી દે છે.”

“ બહુ સારું, લે હવે પેલા ફરનાન્ડીઝ પ્રીરંગીને ત્યાંથી મારાં પોલકાં તૈયાર થયાં હોય તો લઈ આવ !”

“ શેઠાણી પોલકાં તો ચાર દીવસ થયાં તૈયાર થઈ ગયાં છે.”

“ ત્યારે તું લાવતો કેમ મરતો નથી ?”

“ સાહેબ એ પ્રીરંગી તો એમ કહે છે કે ‘ પહીલા કેશ દે દો પીછે પોલકાંકુ હાથ લગાઓ ’ !”

“ મારા રોયા તમે જાને સરખા છો. તમને કોઈ જગ

તમાં પહોંચે તેમ નથી. તમારે ધક્કા ખાવા પડે છે એટલે બધાં ખ્હાનાં બતાવી બતાવી વાત ઉડાવે છે. ઠીક આજે સાહેબ આવે એટલે તમારી વાત ! ”

“તમારા સમ શેઠાણી સાહેબ, જો અમે કાંઈ અસત્ય બોલતા હોઈએ તો ! ”

“સચ્ચાર્ધનાં પૂતળાં હું તમને સારી રીતે ઓળખું છું.”

“આ ગામણુના સમ, શેઠાણી સાહેબ જો આમાં કાંઈ જુઠું હોય તો ! ”

“અદ્યા તમે લોહો સાહેબ પાસેથી મુંઠીઓ ભરી ભરી નાણાં લઈ જાઓ છો તે બધાં નાંખો છો ક્યાં ? આ અત્રીલ પાસેથી સાહેબ કાંઈ કમાયા કે તરતજ તમે દેવાના બીલના થોકડા કાઢી ચડીચોટ રૂપીઆ ઉડાવી જાઓ છો. એ બધા રૂપીઆ જાય છે ક્યાં ? ”

“એ જાસાહેબ એ બધું બીલવાળાને ત્યાં જમે થાય છે ! અમે કાંઈ હોઈઆં કરી જતા નથી ! ”

“એ મારા રોયા તમે મોઢીઆ નખખોદ વાળો એવા છો. મોંના મોઠા અને હૈયાના મેલા કાંઈ જણને કાચાં દેવાળાં કઢાવે એવા છો; કહેવત છે કે ‘વાણીઆ મરે ત્યારે બલાડા થાય’ જુઓ તમારે વાસ્તે એક કવિ હૈયાના દડાળા કાઢે છે કે,

*

*

*

“પટ સ્વચ્છ સદૈતપેં શ્યામ બને, જ્યું અદશ્ય કે યોગસેં સ્પર્શ કીલાડા,
ભવ માનવકા તઉ ભૂત સમા ભટકંત ફિરે અઘસેં જ્યું લિલાડા;
હરદાન જ્યું કાગદ રદવહેં જીમિ રનેહ નીરેં બનતે જ્યું દિલાડા;
બસ પાપ દગા છત્ર જુકનતેં બનિયા મિરતે તવ હોત બિલાડા.”

“વાહ વાહ શેઠાણી સાહેબ તમે પણ ઠીક કહી હોં !
કામ કર્યાનો સરપાવ તો સારો આપ્યો !”

• “જો સાંભળ, હજી તો ઘણું સાંભળવાનું છે.”

*

*

*

“વિત્ત વિના વાંદા મોઢ કટલાક મરી ગયા
મીંદડા થઈ વાહ વાહ કરી ઢાટતા ફરે,
ખાધું મુખ ખાંધી ખુબ દુકાનમાં સાંધી બેગ
ઘરોઘર તેથી દુધ તર ચાટતા ફરે;
મલ્લપના મીંદડીનો કેડ કદી મુકે નહિ
ચુકે નહિ ચોટ મુંસા ખુચી ખાટતા ફરે,
કહે હરદાન પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ થકી
માયા દાટી હોય એમ લોંડી દાટતા ફરે,
વાહ વાહ કરે તે તો વડુ વિના મુવા તેથી
રતિ મોઢે ભુલ્યા વૃત્તિ નાવી ગઈ નાથમાં,
દહીં દુધ ચાટી ખાય ઘરો ઘર તે તો જેમ
ફેલી ખાધું ફેરાયોનું ફાવો ગઈ સાથમાં;
મુંસાને મારે તે કળ ગ્રાહકને દાખ્યાં જાણે
પાન બીડી ચુના સોત ભાવી ગઈ કાથમાં
કહે હરદાન ધન્ય વણિક કમાણી વાહ
વિત્ત ગણું હવે વિષ્ટા આવી ગઈ હાથમાં.”

હરદાન કાવ્ય.

“ઓહોહો તમે તો આજે ખુબ કરી હોં શેઠાણી સાહેબ !
આ માલ મંગાવો તમે ! આ ધક્કા ખાઈએ અમે ! આ માલ

વાપરો તમે ! અને ગાળો ખાઈએ અમે ! આ તે ન્યાય કેવો કહેવાય ? ”

“ હ્યો હવે માથાકુટ મુકી એરીંગ લઈ આવો છો, કે પછી સાહેબને ફરીયાદ કરું ? ”

“ લે લાઈ મેલચંદ હવે ચાલ ત્યારે કાંઈ છુટકો છે ? ”

“ હા લાઈ ઘાલચંદ ચાલો ત્યારે લઈ આવીએ; આ આલ ફોટે ત્યાં થીગડુ ક્યાં દેવું ? આ શેઠાણી કોખ્યાં ત્યાં રોટલા ક્યાંથી ખાવા ? ”

“ હ્યો શેઠાણી સાહેબ અમને માફ કરજો હોં ! બસ ગમે તેમ કરી કુદ્દામાં હાથ મુકાવી, કુણીએ મધ લગાડી અપ-ટીમાં ઉડાવી તમને આજને આજ એરીંગ લાવી પહેરાવી દઉં પછી કાંઈ મારાં સાહેબ છે હુકમ ? ”

“ લે લાઈ હવે તું જલદી જા ! એા માવડી તમે કાંઈ સાહેબને ફરીયાદ ના કરતાં હોં ! અમે તો તમારા પેટના ડીકરા કહેવાઈએ ! આ જરા અમસ્તી ગમ્મત કરી હો ! ”

“ જુઓ, છે એમનાં ચરિત્ર કાંઈ એાછાં ? આ દુનિયામાં બધું કામ દમામથીજ ચાલે છે ! રોડમાંજ જગત વશ થાય છે. ડાળમાંજ બધાને ઠગાય છે ! આડંબર એજ આજ કાલ પૈસા છે. બસ બધુ જીભાનથી જીતી શકાય છે ! ”

“ શેઠાણી સાહેબ ! શેઠાણી સાહેબ ! ખારીદર સાહેબ પધાર્યા; એાહો આજ તો તેમના ફ્રેન્ડ ખુશાલદાસ ખીસકોલી પણ સાથેજ છે ! ”

“ જા તું જલદી એરીંગ લઈ વહેલો આવ ! અરે મેલ-

ચંદ તું જરા આ ચેર ભેર ઠીક ઠાક સાફ કરી ઝાટકી નાંખ;
લાવ પેલું સાંજવર્તમાન ! હું જરા વાંચતી વાંચતી મગજને
આનંદ આપું ! ”

“ બહુ સારૂ શેઠાણી એમાં કાંઈ મને કહેવું ન પડે; પણ
તમે પેલું શેઠને કહેતાં ના હો કે ! ”

“ આ સાંજવર્તમાનમાં વાર્તાના કોલમમાં એક પારમી
લેખક લખે છે કે સ્ત્રીઓ એ આ જગતની દેવીઓ છે, શક્તિ
છે, પુરૂષને સારી દોલત અપાવનારો કીમીયો છે. સુખનું વાગ્ધન
છે, આનંદનું જંતર છે; અને મોહનો મંતર છે ! ”

“ યસ ઓફકોર્સ સો ! સુંદરી એ આ સંસારમાં એક
દેવી અને શક્તિ છે, સમજ્યા કે મારા દોસ્ત ખુશાલરાય
ખીસકોલી ! ”

“ બસ માઈ ડીયર બારીષ્ટર ! ચોલરાઈટ, ધેર છઝ નો
ડાઉટ એગાઉટ ઇટ ! ”

“ થેન્ક યુ; ત્યારે તો મને કહેવા દો કે:-

“ દેવી દુનિયાની સાચી છે સુંદરી, ‘યસ દેવીથી ધન્ય સંસાર છે;
શામા શક્તિ મુક્તિ સંસારની, ‘યસ શક્તિ એ સાચો સાર છે. ”

“ વેલ લાલીસાહેબ ! અમારા ભાઈએ તો તમારી પો-
ઝીશન વધારી દીધી હોં ! ”

“ અમારી વધારે તો એમની વધે અને અમારી ઘટાડે
તો એમની ઘટે ! ”

“ વેલ માય લવ, જરા મારા વાસ્તે ઠંડુ પાણી લાવ
જોઈએ ? ”

“અરે તમે તે કેવા આડ છો ? શું તમે પાણી ના માગ્યું હોત તો હું ના લાવત ! હું શું ભણેલી ગણેલી ભામની એટલું-એ નહીં સમજતી હોઉં કે કોઈ પણ સ્ત્રીનો પતિ બહારથી જ્યારે ઘરમાં આવે ત્યારે તેને વગર માગે પાણી પીવા આપવું જોઈએ ? ”

“ઓહ થેન્ક યુ માઈ ડીઅર આફરીન ઓન યુ ! ”

“આજે તમે તમારા ફ્રેન્ડના દેખતાં પાણી માગીને મારી એટીકેટ ઓછી કરી છે; કેમકે તમે માગો ને હું આપું એમાં પગલીક ઉંધુ સમજે, અને કહે કે વાઈફ કેવી ઇડીઅટ છે કે ઘણીને પાણી પણ વગર માગ્યે ન આપ્યું ! માટે આજ તો હું નહીંજ આપું. એવો અવગો દાખલો નહીંજ બેસવા દઉં ! ”

“ઓહ વેરી ગ્લેડ માઈ લેડી હુ હીઅર યુ ! ચાલ આજ તારા માનને વાસ્તે હાથેજ પાણી પીઉં છું અને મારા ફ્રેન્ડને પણ પાઉં છું. ”

“ના ના, તમારા ફ્રેન્ડને હું પાઈશ; તમે હાથે પીઓ ! ”

“વેરી ગુડ માઈ ડીઅર, પછી કાંઈ ? ”

“હ્યો મી. ખુશાલરાય ખીસકોલી આજે હું તમને પાણી પાઈ તમારી તન્દરસ્તી ચાહું છું ! ”

“ઓહ થેન્ક યુ ભાભી સાહેબ થેન્ક યુ ! સ્ત્રી જાતીનું માન જાળવનાથીજ પુરૂષ જાતીનું રીસ્પેક્ટ માન વધે છે. વિલા-યતની અંદર સ્ત્રી જાતીને વાસ્તે અરે ફેરસેકસને વાસ્તે પુરૂષો ઘણુંજ માન ધરાવે છે, અને આ દેશમાં તેમના પર ઓરડરલી કામ લેવાય છે તે ઘણુંજ ખરાબ છે ધિઃક્કારવા લાયક છે. ”

“ અરે એમાં તમને શરમ છે કે તમે ફેરસેકસની વેલ્યુ બાણીને પાણી માગ્યું. ”

“ ઓહ થેન્ક યુ માઈ વાઈફ ! તે મારી ફર્સ્ટ અને ગ્રેટ મીસ્ટેક છે. ”

“ મી. ખુશાલરાય લાખી ! લણેલી ગણેલી અને સુધરેલી સ્ત્રીઓ શું એટલું ન સમજે કે પાણી જોઈશે ? પણ પુરૂષોની ટેવજ ખરાબ છે કે એકદમ ચોરડર કરીને સ્ત્રી જાતીને પગલી-કમાં ઉતારી નાંખવી ! ”

“ યસ માઈ ડીયર લાખી સાહેબ ! યુ ચાર ક્વાર્ટ રાઈટ. ”

“ વેલ માય સોલ જરા સીગારેટની બોક્ષ અને કાંડી તો લાવ. ”

“ અરે પાછા આવા નોનસન્સવેડા કરવા માંડ્યા ? એક વાર કહ્યું તોપણ પાછા ભૂલી ગયા ? ”

“ ઓહ થેન્ક યુ, થેન્ક યુ માઈ હાર્ટ હું ભૂલી ગયો ! એકસકયુઝ મી. આ સાદ્દા હિંદુસ્તાનની હવાજ ખરાબ છે. બસ વિલાયતની તો બહારજ છે. જ્યાં સુધી હું લંડનમાં રહ્યો ત્યાં સુધી મારું મગજ બ્રેઈન એવું તો સ્ટ્રોંગ ફ્રાંકટું અને ફેર-સેકસને વાસ્તે પ્રીલીંગ લર્થું હતું, કે મેં એકાદ બે લેખ સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ ઉપર તૈયાર કરીને લંડન ટાઈમ્સમાં લખ્યા હતા; પણ વહાલી જ્યારથી મેં ડોવરની ખાડી ક્રોસ કરી એડ-નના ખારામાં પગ દીધો કે ઇન્ડિયાની ખરાબ હવા મગજમાં ભરાઈ ગઈ; અને ખાઈડીને ઘરની ઉંદરડી સમજવાની વેલ્યુ

થઈ ! ઓહ સોરી સોરી ! ”

“ મી. સુંદરલાલ ! ત્યારે તમે આ ખરાબ હવાવાળા ઇન્ડીઆમાં શું કામ આવ્યા ? વિલાયતમાંજ રહીને ખારીષ્ટર-પણાની પ્રેક્ટીસ કરવી હતીને ! ”

“ અરે હું તો કેવળ ઇન્ડીઆનો ઉદ્ય કરવા સાફેજ આવ્યો છું. હરકોઈ રીતે સુધારાના શત્રુઓને સુધારવા અને જંગલી રૂઢીબંધનો કાપીને તેમને સુધારક બનાવવા એજ મારો એકમ છે. ”

“ અરે મારો પણ એવોજ હેતુ છે કે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની કંગાલીઅત કન્ડીશન સુધારવી અને તેમને હૈંધી વૈંધી અને હેખી કરી આળાદ કરવી. ”

“ વેલ ડીયર વાઈફ જરા પેલો ફેન્સી ફેન લાવને ! પંખો આપ વાફ ! ”

“ અરે તમે કેવા મૂર્ખ છો ? એકવાર કહ્યું છતાં પણ તેના તે ! ટોઈના દેખતાં મારા ઉપર ચોરડર કરી માફ માન શામાટે ઓછું કરો છો, (જુઓ ચિત્ર ૨ જી) જાઓ અહીંથી, હું તમારી સાથે બિસતી નથી, આઈ ડોન્ટ લાઈક યુ એટ ઓલ ! ”

“ અરે હાં હાં હાં ભૂંચો મારી વાઈફ હું ભૂલી ગયો, મને માફ કર ! પાનડન આપ ! આ ઇન્ડીઆમાં આવીને માફ લેજી બગડી ગયું છે ! મી. ખુશાલરાય ખીસકોલી કાંઈ લેજી સુધારનાની દવા હોય તો બતાવોની બાવા ! ? ”

“ સાહેબ જરા બદામનો મગજ કાઢી બાઓ ! જરા અફલગરો દુધમાં ઉકાળી ઉકાળીને પીઓ ! ”

બુદ્ધાદેવશ્વ ખડિશ્વશ્વનાં કામ કલિશા પુત્રના પતિ કુલશ્વશ્વનાં કલિશા શ્વનાં કામ કલિશા
 કલિશા તમે કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા કલિશા

“ તમે તો જીંદગી સુધી આવા જંગલી રહેવાના ! મી. ખુશાલરાય, હું પંખો આપવાના વિચારમાં જ હતી; પણ એક બીજો પંખો તમારે સાડ શોધતી હતી એટલામાં તો એ ભસી વળ્યા કે પંખો લાવો ! હું ઘણી કંટાળી ગઈ છું. તમેજ વિચાર કરો કે એક પંખો લઈને હું તેમને એકલાને આપું અને તમને ન આપું તે કેવું બેડ દેખાય ? એમાં તમારું કેટલું ઇનસાલ્ટ કર્યું કહેવાય ? ”

“ ઘનુજ મોટું ઇનસાલ્ટ કહેવાય ! પણ ભાભીસાહેબ તમે તપી ન જાઓ ! શાન્ત થાઓ ! બારીદર સાહેબ ધીમે ધીમે સુધરશે. જુઓને એ પોતાની ભૂલ સાડ કેટલી બધી દીલગીરી બતાવે છે ! ”

“ વેલ ડીઅર જા જરા નીચે જઈને ચાચના બે કપ તૈયાર કરી લાવ જોઈએ, એટલે મગજમાંથી હુસ્તી જાય અને સ્ફુર્તિ આવે ! ”

“ અરે પાછો ચોરડર કર્યો કે ? બસ હું તો તમારાથી થાકી ! જાઓ ગો આવે ક્રોમ હીઅર ! ”

“ ઓહ માર્ક વાર્મ્થ વેરી સોરી વેરી સોરી ફોર માર્ક મીસ્ટેક ! વહાલી હું ભુલને વાસ્તે ઘણો દીલગીર છું. મારું લેન્ડ દીન પર દીન બગડતું જાય છે. ”

“ અરે તમારા લેન્ડમાં ભુસુ ભરો. મી. સુંદરલાલ, તમે શા સાડ ભાભી સાહેબ પર એકદમ ચોરડર કરી અપમાન કરો છો ? તે બધું સમજે છે; તમારે કહેવાની કાંઈ જરૂર રહે એમ હું ધારતો નથી. ”

“ ખુશાલરાય ભાઈ, આમ ને આમ મને આખો દીવસ કંટાળો આપે છે; શું કરું આજ મને ઘણી રીસ ચઢી છે. બહુજ ખોટું લાગ્યું છે, હું ચાહ તૈયાર કરવાની તૈયારીમાંજ હતી પણ એટલામાં તો એ ફફડી ઉઠ્યા કે ચાહ બાળો ! ”

“ હશે ભાભીસાહેબ, તમે ઘણું શાંત અને સમજી છો, માટે રીસ ઉતારી નાંખો અને બારીદર સાહેબને માફી આપી ખુશી કરો ! ”

“ માય ડીયર સોલ, તું મારા ઉપર હવે એન્ગ્રી ન થતી. આઈ કોરટના કાયદાના કામકાજથી મારું મગજ તદ્દન ડલ્લ બની ગયું છે, પ્રેક્ટીસની ધમાલમાં હું હાફ-મેડ જેવો થઈ ગયો છું. ”

“ તો હવે સ્ત્રી જાતીને વાસ્તે માન રાખતાં શીખો. આમ છેક મેનરલેસ ન થાઓ ! આ વિલાયત જઈને બધો કાયદો ડાળી આવ્યા પણ સ્ત્રીને ખુશી રાખવાની વિદ્યા ન લાગી આવ્યા ! ”

“ બહાલી હવે હું એજ શીખવા માગું છું કે સ્ત્રી શી રીતે પ્રસન્ન થાય ! અને તેને શી રીતે તાબે કરાય ? ! ”

“ સ્ત્રીને માન આપવાથી તે પ્રસન્ન થાય છે અને રાત દિવસ કેવળ પ્રેમભાવથી તેને તાબે કરી શકાય છે. ”

“ મી. ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ! મેં લંડનની લાયબ્રેરીમાં ઘણી નોવેલો વાંચી, ઘણું નાટકો વાંચ્યાં અને ઘણું બીજાં પુસ્તકો વાંચ્યાં પણ એકેમાં સ્ત્રીને વશ કરવાનું વાંચન વાંચ્યામાં ન આવ્યું ! મેં ઘણા દેશોમાં મુસાફરી કરી, ઘણા મહાન્ પુર-

ધોની સોખતમાં આવ્યો પણ કોઈએ સ્ત્રીને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો નહીં. ”

“ આહાહાહા મી. ખારીપર સાહેબ તમે તો રાજા માણસ છો, તદ્દન બાદશાહજ છે. દ્યો ભાભી સાહેબ તમે હુંને મહેરબાની કરી બે ચાહના કપ બનાવી દો એટલે બધું હું બ પત્ની જાય અને આનંદ આનંદ જાય જાય થઈ જાય ! ”

“ દ્યો ચાલો ત્યારે હું બનાવી દઉં. ”

“ મી. ખુશાલરાય ખીસ્કોલી આપણે ગમે તેટલું ભણીએ જણીએ અને વાંચીએ વિચારીએ પણ સાંચો જાતિ સ્વભાવ જતો નથી. આ વિલાયતના દેશમાં સ્ત્રીઓ સાથે ઘણાજ માનથી કામ લેવાય છે, અને આ આપણા દેશમાં-હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓ સાથે રોકૂથી અને હુકમથી કામ લેવાય છે. વિલાયત ઠંડો દેશ છે; હિંદુસ્તાન ગરમ દેશ છે. વિલાયતમાં મગજ ઠંડુ અને તર રહે છે અને હિંદુસ્તાનમાં મગજ ગરમ અને તપેલું રહે છે. આ તેટલાજ સાફ આ દેશમાં વાતે વાતે વાંધા પડે છે અને હાલતાં ચાલતાં ટંટા તકરાર થઈ જાય છે. હે પ્રભુ ! તું ભારત-વાસી બંધુઓને સુધાર, તેમના પર દયા કર અને સુધારાના સાચા સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવી તેમનાં હુંબ દૂર કર ! ”

“ દ્યો ખુશાલરાય ભાઈ આ ચાહના કપ પીઓ. ”

“ ઓહ થેન્ક યુ ભાભી સાહેબ ! ”

“ વેલ માય ડીયર હાઈલી ઓબ્લાઈજડ ! બહાલી તારો મોટો ઉપકાર માનું છું. ”

*

*

*

“ જોઈ જોઈને સમજું જોયું,
 બહુ હરી કરી પાછું જોયું;
 ઘણું ભણી ભણી ગણીને જોયું,
 અતિ વાંચી વિચારી દાસ જોયું.

પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું
 સાધન એક ન જોયું:—
 બહુ દેશ વિદેશ મન મોઢું,
 બહુ સંત જનામાં મન મોઢું;
 જપ તપમાં જીગર પણ મોઢું,
 દિત્ત જતં તંત્રમાં મોઢું.

પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું
 સાધન એક ન જોયું:—

“ દયો સાહેબ હવે લવારો મુકી ચાહ પી જાઓ ! ટાંઠો
 થઈ જશે તો પછી ટેસ નહીં આવે. ”

“ ચોહ થેન્ક યુ માય ડીયર ! ”

“ શિવ, શિવ, શિવ આવી જાતની સ્વતંત્રતાની હિમા
 ચત કરનારા, સ્ત્રીઓને ફેરસેકસ દેવી અને શક્તિ કહી લેમના
 આગળ બેઠકાની પેઠે નાચનારા, જન્મભૂમિની અવગણના કર-
 નારા અર્ધદગ્ધ માધાઓળુ સુધારકો આર્ય સંસારનું સત્યાનાશ
 વાળશે ! આવી વિક્કેલી સુધરેલી અને અવગણાંડી સ્ત્રીઓ
 આર્ય ભૂમિની અવતારી સ્ત્રીઓની કીંમત ઘટાડશે ! દયો બારી-
 ઘર સાહેબ હું હવે રજા લઉં છું. ”

“ બસ એમ, હવે જશોજ ? ”

“હાજી, હવે હું જાઉં છું. દયો મામી સાહેબ મારા ભાઈ પર મહેરબાની રાખજો.”

“આવજો આવજો ખુશાલરાય ભાઈ તમે ખાસ કરી આવતા રહેજો.”

“દયો સાહેબજી, પધારજો.” કહી ખુશાલરાય ખીશકોલી જમાના સંબંધી વિચાર કરતા કરતા બારીદર સાહેબની નીસરણી ઉતરવા લાગ્યા. કપિલાગૌરીના અવળચંડાવેડા જોઈ અને સુંદરલાલનો હડહડતો સુધારો જોઈ તે મુંઝમાં હસતા હસતા બારણું ઉઘાડી રસ્તે પડ્યા. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં તેમના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે, આ તે “તારનારી બાયડી કે સારનારી શાયડી ?”

હમણાંજ અહાર પડી ચુકી છે

સચિત્ર અદ્ભુત રસમય નવલકથા સચિત્ર

ભામિની કે ભૈરવી?

જેને વાંચવા લીધા પછી હાથમાંથી પડતી મુકવાનું

ખિત્તકુલ ગમશેજ નહી. કૌશલ્ય ૩. ૨-૦-૦

પ્રકરણ પ મું.

સુધારાનો શાંખ કે ફેશનનો ડાંખ !

દાહરો.

ભણી ભાવથી ભામતી, સુધારાનો સાર;
નીતિ કેરા નામ પર, કાળજી ધસે અપાર.

વૈભવ અને વિલાસના અવળા આડંબાર ધરે એટીકેટ
સાચવી મનાતી નથી, વડીલ અને સ્નેહીઓની આમન્યા મૂકે
પોઝીશન રાખી કહેવાતી નથી; દેખાદેખી અનુકરણ કરી અને
નવા પોશાકો પહેરે ફેશન રાખી જણાતી નથી, અને ધાર્મિક
નૈતિક અને વ્યવહારીક મર્યાદા બહાર વર્તવાથી સુધારો કર્યો
ગણાતો નથી, પણ આમન્યા, સહાચાર ગળુ અને કુળાચારની
કક્ષામાં વર્તવાથી સુધારો કર્યો કહી શકાય છે.

કોલેજનું નાલેજ લઈ ફેશન તાણું ચણન ચણે,
કાળજી મત્રાળે મુકીને શેકહેન્ડ કરી બ્યુટીને લણે;
માઆપ ધણીના ધાકને કોરે કરી મનનું કરે,
જાતિ તાણું અંધન તણ લવ પ્રેમમાં ફરતી ફરે.

મલયાચલ પર્વત ઉપર ભીલ લોકો શ્રીખંડને ઇન્ધન કરીને બાળે છે, કાશ્મીરના પ્રદેશમાં કુંકુંમથી અંગનાઓ આંગણુને લીંપે છે, સિન્ધુને તિરે વસનારાં જનો રત્નોનો ખેરખો કરી મહીષીના કંઠે બાંધે છે, વાઘ ગહન વનમાં ફરે છે, સિંહ ગુફામાં વસે છે, હંસ કમળ સહિત પદ્મવનને સેવે છે, ને ગાંધર્વ સ્મશાનમાં ફરે છે, અર્થાત્ જેવી જેની પ્રકૃતિ છે તેવી રીતે નીચ નીચને શોધે છે અને ઉંચ ઉંચને શોધે છે.

*

*

*

“ રંડી મિત્ર ન ટીજીએ અકલ્પ બ્રહ્મ હો જાય,
ભક્તિ ગુમાવે ઈજ્ઞા જીવત નરકું ખાય;
જીવત નરકું ખાય જ્યાં લગ હોય અસંગા,
વ્યાં તક નરકા નેક પદ્મંગ પર કહે પ્રસંગા;
કથે સુકવિયા કાત રહે સંતોષે ભંડી,
અકલ્પ બ્રહ્મ હો જાય મિત્ર નહીં કરના રંડી. ”

*

•

*

*

“ ભણુતર સહુ ખેતી ભણુનં ઉત્તમ કુળ દીપાવવા રે.
સંસારે સુખ જે લેવું, ભણી સત્ય નિયમમાં રહેવું;
જગ હરખાય, એમ સદાય:-ભણુતર૦
શિયળ અમૂલ્ય સાચવો ને ત્યાગો મનના મેલ;
ધર્મ કર્મ પ્રીતે કરો તો વાધે કીર્તી વેલ.
પતિના ચરણે મસ્તક ધારો, જીવનની નાકા તારો
યશ સચવાય, એમ સદાય:-ભણુતર૦ ”

છેલશંકર વકીલ સાથે છુટા છેડા કરી, કાન્તાલક્ષ્મી તોરણગઢના દરબાર કાલુભા ઠાકોર સાહેબને ત્યાં, રાજકન્યા કળાવતીને અંગ્રેજી લાણાવવા સાડે સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે નોકરીમાં ગુંથાએલ છે. રાજવળાના સુખની સાહ્યબી સારી રીતે કાન્તા ભોગવી રહી છે. કન્યા કળાવતીને પણ અંગ્રેજી લાખાનું સાડું શિક્ષણ ઘણાજ ટુંક વખતમાં આપી દરબાર સાહેબની પ્રિયતાને ગ્રાહ્ય કરી રહી છે. રાજરાણી રૂપાળીગા પણ કાન્તાલક્ષ્મી મહેતીજનાં સારી રીતે વખાણ કરી રહ્યાં છે. દરબારનાં ખાસ વડારણો, ખાસણો અને અન્ય કારભારી મંડળ પણ આ નવી મહેતીના રોડ દમામથી અંતઃજર્ઘ એકે અચાજે તેની વાહ વાહ ઉચારી રહ્યાં છે. સ્ત્રી જાત તેમાં ખાનદાન વિપ્ર કુટુંબની તેમાં બી. એ. પાસ થએલી ભણેલી, અને તેમાંએ વળી ફેશન અને સુધારાના સારા આડંબરવાળી, ચીપી ચીપી જોલનારી, યસ નો ગુડ બાઈ કરનારી, ચશ્મા પોલકાનો ઠાઠ રાખનારી, સાહેબજી મીસ્તર કહી પુરૂષ વર્ગની સરભરા ઉઠાવનારી અને રૂપનો અવતાર એક અલભેલી નાર તે કોને ના ગમે ? તેનાં કોણ વખાણ ન કરે ? સૌ કોઈ કરે ! દરબાર કાલુભા પણ પચાસેક વર્ષના બાંધી દડીના ગેંડા જેવા જખમર હતા. અમલ કસુંબાના જખરા બાંધાણી હતા. નવા જમાનાના વિચાર પ્રવાહમાં પણ તે જરા તણાતા હતા. રાજરાણી રૂપાળીગા માંદગીના સબબે બહુજ અશક્ત અને નબળા બાંધાનાં હતાં. તેમને સંતતિમાં ત્રણ કુંવર અને બે કુંવરીઓ પ્રજા તરીકે થઈ હતી; પણ હયાતીમાં ફક્ત કન્યારત્ન એકલી કળાવતીજ રાજકન્યા તરીકે

જીવતી રડી હતી; બાકીની પ્રજા ચાર ચાર પાંચ પાંચ વરસની થઈ દેવલોક સીધારી હતી. સુવાવડના અવારનવાર પ્રસંગોને લીધે રાજરાણી શરીરની સુંદરતા અને કૌવત શુભાવી બેઠાં હતાં; અને અજકાલ મરણની વાટ જોતાં, આજ જાત કાલ જાત તેમ માંદગીના બિછાને પડી રાગડી શીરા અને દુધ કાંજીનાં ખાન-પાન પરાણે પરાણે ખાતાં હતાં. દરબાર સાહેબ પણ નવાં ઠક-રાજાં કરવાના વિચારમાં હતા; વળી રાજકન્યા કળાવતીનં જમાનાના નવીન ધોરણ મુજબ અંગ્રેજી દેખવણી આપવી ઉચિત ધારી મહેતી તરીકે કાન્તાવદ્મીને તોરણગઢ તેડાવી દરબારમાં ઉતારે આપી રાખી હતી. નવી મહેતી કાન્તાનું રૂપ સુંદરતા અને ડાડમાડ જોઈ દરબાર સાહેબ તેના પર ખૂબ મોહ પામ્યા હતા; અને ધીમે ધીમે આ પાંખીણીને પ્રેમ જાળમાં ફસાવી મોજ મજાડ મારીશું એમ ધારી ફરી પરણવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હતો. કાન્તા મહેતીની તહેનાતમાં પોતાના વિશ્વાસુ ખવાસ રઘલાને રાખ્યો હતો. મહેતીને પાણી માગે ત્યારે દુધ આપવાનો તેને ખાસ હુકમ કરેલ હતો. ખાનગીમાં મહેતી આગળ દરબાર સાહેબનાં ખુબ વખાણ કરી જસ તેને અચ્છી રીતે મોહ ઉપજાવવો એવી ખાસ આજ્ઞા દરબારની રઘલાને થઈ હતી. રઘલો પણ ખૂબ કાવાદાવા ખટપટ અને રાજ પ્રપંચનો ભરેલ હતો; તેથી તેણે પણ મહેતી અને દરબાર વચ્ચે સારી રીતે છક્કા પાંચા રમવા માંડ્યા હતા. કાન્તાએ રઘલા ખવાસને સારી રીતે મેળવી લીધો હતો. તે જાણતી હતી કે રઘલો દરબાર સાહેબનું ખાસ રમકડું હતો. એમ ધારી તેણે

પણ પોતાના મનના માદળીઆ તરીકે તેને બનાવી દીધો હતો. રઘલા ખાસ વગર તેને તલમાત્ર પણ ચેન પડતું નહોતું; જ્યારે રઘલાને જોતી ત્યારે તેને શાંતી વળતી હતી. રઘલો ખાસ પણ કાન્તા ઉપર સારી રીતે ક્રીદા થઈ ગયેલ હતો. તે જાણતો હતો કે જંગલી ખુદ્દા ડુક્કર દરબાર સાથે અલબેલી પોપટડીનો નેહ નાતો ખંધાવી વચ્ચે રહી બંને બાબુનું પાણી કરી કાન્તા સાથે રંગ રાગ માણી ખુબ દહેરાં પાણી કરવાં અને ખુશામતથી દરબાર સાહેબને રીઝાવી પોતાનાં નિશાન આખા રાજમાં મરાવવાં, અને દુશ્મનોનું નિકંદન કાઢી પોતાની બોલબાલા બોલાવી વાહ વાહ કહેવરાવવી. આજ કાલ રઘલા ખાસને દરબારી કામ સારૂ બહાર ગામ જવાનું હતું. અત્યારે તે કાન્તાલક્ષ્મીને મળવા સારૂ આવ્યો હતો. કાન્તાલક્ષ્મી રઘલા ખાસને બહાર ગામ જવાની વાત સાંભળી ઘણીજ દીલગીર થઈ હતી; કારણ કે રઘલા વગર તેની કોઈ મન પસંદ સરભરા કરે તેમ નહોતું. રઘલા સાથે કાન્તાએ સારી રીતે પ્રેમ બાંધ્યો હતો. હરકોઈ કામકાજ તે રઘલાને પૂછી ગાછીને કરતી હતી. રઘલો પણ કાન્તાને સારી રીતે ખુશામતથી પ્રસન્ન રાખતો હતો. દરબાર સાહેબને ફેસલાવી સમજાવી અવનવા દાગીના અને વસ્ત્રાલંકાર બક્ષીસ તરીકે વારંવાર વાર તહેવારના પ્રસંગોમાં અપાવતો હતો. કાન્તા રઘલાની સરભરાથી બહુજ સંતુષ્ટ થઈને તેને ખરા જીગરથી પોતાના એક યાર પતિ સમાન સ્હાતી હતી. તેણે રઘલાને પોતાનું તન મન પુરતી રીતે અર્પણ કરી દીધું હતું. અર્થાત્ ધણી ધણીઆણી જેવાજ પ્રસંગથી બંને જણાં

રંગ રાગ ઉડાવતાં હતાં. રઘલો કાન્તાને અત્યારે સારી રીતે સમજાવતો હતો.

“ હ્યો કાન્તાગવરી હવે હું રજા લઉં છું, એ ચાર રોજમાં જરૂર દરબારી કામથી પરવારી આપની સેવામાં આવી હાજર થઈશ. ”

“ અરે પણ માઈ શું થશે ! મારા વહાલા મારા દીવસ આપના વિના કેમ જશે ? ”

“ ખ્યારી સૌ સાડે થશે ! અરે પણ આમ ઓચિન્ટા કેમ ઉદાસ ? ”

“ કેમ ન થાઉં ઉદાસ ? વહાલામાંજ વાસ ! વહાલામાંજ ઘરવાસ ! મનગમતા ગુલાબ પુલ ખાસ ! મનગમતી હું ગુલાબની વાસ ! ”

“ વહાલી જ્યાં ગુલાબ જશે ખાસ, ત્યાંજ આવશે ગુલાબની વાસ ! મનગમતી આમ ન થઈએ ઉદાસ ! જદદીથી કામ પરવારી હું આવીશ તારી પાસ ! ”

“ મારા વહાલા, મને છોડી ચાડ્યા; એ દીવસો પ્રભુ તે મને કેમ આડ્યા ? મનગમતા જે મંદીરમાં મહાડ્યા, હાથરે તે મંદીરીઆં લાગશે ઠાલાંજ ઠાલાં ! હવે હું આ આછી ચુંદડી ઓઢી ક્યાં હરીશ, ક્યાં ફરીશ ? વહાલા વહાલા ઠહી ઝુરી ઝુરી ને મરીશ ! ”

“ વહાલી વખત વિચારીએ. ધીરજથી મનડુ મારીએ ! જો ધીરજ ધારીએ તોજ વખત આવે સુંદર અને સુંદરીને ઉભા રહેવા મોજમજાની ખારીએ, અને એશઆરામની અટારીએ ! ”

“ અરે પણ વહાલા હું શું કરીશ ? સુનીરે આ જોખન
 ઝુલરી, અને સુની આ છતર પલંગ ઢોલડી ! જીવતી જોખન
 જોલાના જીવનદોર, કાળજાની કોર, ઉપર નાચતા મનહર
 મોર ! હાયરે ચતુરાના ચીત્ત ચોર તમે ક્યાં ચાલ્યા ? જીવન-
 દોર જીદા થાય, મધુરા મોર આઘા જાય, હાયરે પછી આ
 કંગાલ કાન્તાનું શું રે ધાય ? ”

“ પ્રિયા તું આમ ગલરાય એ કેમ જાને ! તુંજ કહે કે
 બહાર જવાય નહીં અવાય નહીં તો પછી નોકરી કેમ થાય ? ”

“ હવે હું શું કરું ? હશે પ્રભુને ગમ્યું તે ખરું ! ”

“ મારી મીઠી મેનાં આમ છેક અધીરાં ન થઈએ ! ”

*

*

*

“ દેવાના હાર મારા હલકે હલકે હાવજો,

મુંદરીના શ્રંગાર સારા લટકે મટકે મહાવજો.

દીલદાર ભરથાર:—દેવાના

કાચી કળી કુસુમની, તુટતાં લાગે ન વાર;

જતન કરીને જાળવે, તો મળે સુગંધ અપાર.

મીઠી મીઠી મીઠી તોય તેજ ધાર.

એડી એડી અળખા અછડી નાર.

સુધર્યો સંસારરે સુધરેલી છે જે ધર નાર;

ગમતું ધરખારરે સુધરેલો છે જેને દીલદાર.

વહાલા દીલદારના દેદાર આતમ રામ છે,

વહાલી ધરનારનાં ધરખાર તીરથ ધામ છે.

વળજે વહેલા છેલછબીલા અમે અંકેલાં પિયુ વિષુ દીલાં

સાલ્યા સંલુણા શામ વહેલા ધેર ચાલજો—”

“ હોયો બહાલી આવજો, હું બાઉ છું. જેમ બનશે તેમ તાકીદથી કામ આટોપી બેલો બેલો આપની સેવામાં હાજર થઈશ હોં કે ! ”

“ જરૂર મારા જીવનપ્રાણ જરૂર બેલો પધારજો ! ઓહો નસીબ તું પણ ખૂબ ખીલ્યું છે હો ! છેલ્લું કર વકીલને છાંડતાં હું તો સુખી થઈ. બસ જ્યારથી દરબારમાં ભણાવવા આવી છું ત્યારથી મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી. આ રઘલા ખવાસની પ્રેમ ગોષ્ઠી થયા પછી મારો બેઠો પાર ઉતર્યો છે. મોટાની સોબત કરવી હોય તો જરૂર નાનાને સાધવા તે વાત ખોટી નથી. રાજવળાનાં સુખ માણવાં હોય તો ખવાસની પહેલી દોસ્તી કરવી. શેઠ શાહુકારોનાં ઘર મારવાં હોય તો મુનિમ જુમાસ્તાને પ્રથમ મેળવી લેવા. રાજખટપટના રંગ તો બહુજ નિરાલા છે. બધું રાજનું સુકાન ખવાસના હાથથીજ ચાલે છે. બાકી રાજ વાળુ અને વાંદરા એ ત્રણેની કહેવત પ્રમાણે રાજને સાન હોતી નથી, પણ કાન હોય છે. બારોબાર સીધી રીતે રાજ બેઠે મન મેળો કરીએ તો કોક દીવસે આસપાસનાં માણસોથી ઘણું નીકળી જાય; પણ જો આસપાસનાને સાચવી લીધા હોય તો સો મણુ તેલે અંધારૂ રાજદરબારમાં ચાલ્યું જાય. કોઈ કોઈનો લાવ પણ ન પૂછે. મનગમતું ખાઓ ને મનગમતું કરો, બસ નજરમાં આવે તેનાં રાત દી ઘર ભરો, કેમ કે:-

“ કાચા રાજના કાન વાચાવાળા ન જાન,
વળે વેલી સમાન ત્રીજે હાથે સુકાન:-કાચા ”

કામ કપડીનાં થાય પેચી પ્રપંચી પુન્ય,
 સાચા સીધા કુટાય ધોળે દહાડે હુંટાય'-કાચા.
 પીરસે તે પામે પાચ રહે રાતો રાંધનાર,
 કામ કરી મરે કાક ખીન્ને જશ બાંધનાર.
 અંધારૂં અંધારૂં મધ્યાને અંધારૂં:-કાચા ॥ ”

માટે હવે જો કીસ્મત જોર કરે છે તો દરબાર પણ મને
 રહાય છે અને રઘલો પણ મને રહાય છે. હવે જ્યારે રહાય
 છે અને જો મનનો મેળો થાય છે તો એક ઘડીમાં રાણી પણ
 થવાય છે; પછી જોઈ લ્યો મારો લડાકો; ઊસ આખા રાજ્યમાં
 સુધારાનો તડાકો અને ફેશનનો કડાકો ! ખરેખર ખટપટ વગર
 કંઈ પણ થતું નથી. જો મેં આવીને રઘલા ખવાસને મારી
 પ્રેમ જાળમાં ફસાવ્યો ન હોત તો એકદમ હું આટલે સુધી
 પહોંચત નહીં. અત્યારે મન રહાય છે તે ખવાય છે અને મન
 રહાય છે ત્યાં જવાય છે; માટે ખટપટ એ એક ઉમદા ઉદ્યોગ
 છે. દુનિયામાં લાગ્યના પાસા ખટપટ વગર પોળાર પડતા નથી.
 ખટપટ સ્વાર્થ અને પ્રપંચ એ ત્રણથી આ ત્રિલોક વશ કરી
 શકાય છે; લલલલા મહારથીઓને આ આર્થીક પ્રપંચથી સીધા
 દોર બનાવી શકાય છે. સસાર ગ્યવહારનાં દરેક સુખો પ્રપંચ-
 ગ્રીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મોંના મીઠા અને અંતરના કડવા
 યદને મહેરબાન સાહેબજી આવો પધારોના સાકરીઆ શબ્દો
 રહેજ મોટા માણસોને મેળવી લેવાય છે. રાજસુખ પામવાને
 શસ્ત્રે મોંની મીઠાશ અને પ્રપંચની ખાસ જરૂર રહે છે; કેમકે-

“ રાજ તણું સુખ માણવું હોય તો કરો પ્રપંચમાં કામ,
 પેચને પેચમાં પાય ભરી નિત પાડો પ્રમાણિક નામ;
 અંશ દયાનો તજ તનથી મન તોફા અરીનું નિશાન,
 સાચાને જુહું જુઝાને સાચું કરી ભરો નૃપ કાન. ”

રાજસિક સુખો માનસિક પ્રપંચ વગર પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી, માટે આપણે તો પ્રપંચના પૂતળા રૂપ રઘલા ખવાસને પહેલેથી પલાળી દીધો છે, એટલે ખારે ભાગોળ મારા વાસ્તે મોકળી રહી છે. આજ લગલગ ચાર વાગવા આવ્યા પણ હજી સુધી રાજકન્યા કળાવતી કે દરબાર કોઈ પણ પધાર્યા નહીં. શું રાજરાણી રૂપાળીયાનો મંદવાડ આજ વધારે લયંકર હશે ? હા એમજ હશે, તે વિના આટલી બધી વાર થાય નહીં. પ્રભુ કરેને રાજરાણી બહેલાં બહેલાં સધામ પહોંચી જાય તો પછી મારાં સારી રીતે નચીબ ઉઘડી જાય ! દરબારને એક પલકમાં પલાળી નાંખી રાજરાણી બની જઈ અને રાજમહેલમાં ખુરશી પર બેસી અમન ચમન ઉડાવું; પણ રાણી મરે ત્યારેને ? હાય ! એજ એક સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ છે, તે વચ્ચેથી પતી જાય, તો તમામ કામ સુધરી જાય. ઓહો પેલું કોક દરબાર સાહેબ જેવું આવતું જણાય છે. હા....એ તો એજ ! સાથે કળાવતી પણ છેને ? આહા આજ તો કાંઈ અલૌકિક ઠાઠમાઠમાં દરબાર પધારતા જણાય છે. લાવ આજ કાંઈ નવીન નખરાં કરી દરબારને રીઝાવી દઉં ! ”

“ કાં મહેતીજ સાહેબ છો કે ? શુડ મોરનીંગ ! ”

“ આવો આવો ઠાકોર સાહેબ પધારો શુડ મોરનીંગ ! ”

“ મહેતીજી સાહેબ ગુડ મોરનીંગ ! ”

“ ઓહ કલાવતી ગુડ મોરનીંગ ટુ યુ માય ડારલીંગ ! ”

“ મહેતીજી સાહેબ તમે તો બહુજ મીઠું મીઠું ગળ્યું મધ જેવું મડમોની માફક બોલો છો. માળી અંગ્રેજી વિદ્યાની બલિહારી છે; તેમાંએ તમારા જેવાં સુધરેલાં નારી હોય તેની તો વાતજ શી કરવી ? ”

“ ઠાકોર સાહેબ આપની મારા પર જ્યાં સુધી મહેરબાની છે ત્યાં સુધી જગતમાં બધું મીઠું છે ! ”

“ વાહ વાહ કાન્તા મહેતી તમારી તો બગીચ જગરી છે, માળી કાંઈ બોલવાની લટક તો ન્યારીજ છે ! ”

“ એ સૌ આપ દરબાર સાહેબનોજ પ્રતાપ છે, સારાને સારુંજ મળે ! ”

“ કહો મહેતીજી સાહેબ કળાવતીને અંગ્રેજી જ્ઞાન કેવું થયું છે, તે જોવા સારૂ આ એક અંગ્રેજી કવિતા છે તે વંચાવો. ”

“ હ્યો કળાવતી આ તમારા બાપુની બક્ષીસ ! A present from worthy. રાજકન્યા આ પોએટરી એવા ટેસ્ટથી વાંચો કે તમારા બાપુ તમને એકદમ ખુશી થઈ ક્રીસ કરી દે અને મને થેન્કસ આપે ! ”

“ ઓહો બહે રહી બાપુની બક્ષીસ; આપણે તો કામ સવાનીશ. ”

“ ગો ઓન ધેન રીડ ઇટ; ચલાવ ત્યારે. ”

*

*

*

“ Sing the song of the spring oh children !
At night moons light is bright and dear to sight,
sing lo. lo, lo, lo—

• The youth follow thee, to the miss !
Do not they miss thee, let thee kiss !
Let thee kiss, let thee kiss, in merry piece,
Again, again, again—Sing. ”

“ મહેતીજી ! તમે કળાવતિને તસ્દી લઈને ઠીક ભણાવી છે હો ! ટુંક વખતમાં સાડું કામ કરી દેખાડ્યું છે. તમારી કદર હવે મારે કરવી પડશેજ ! કલાવતી જાઓ આજે તમે કવિતા સારી વાંચી માટે તમને છુટી છે, રજા છે, મજા કરો જાઓ. ”

“ ચાલો છુટી છુટી રજા રજા મજા ! ”

“ વાડ કાન્તા મહેતાજી સાહેબ ! મને એક આજે તમને સવાલ પૂછવાની મરજી થાય છે; જો તમને જોટું ન લાગે તો પૂછું ! ! ”

“ સાહેબ સુખેથી પૂછો ! મને આપને વાસ્તે કાંઈ પણ જોટું નહીં લાગે ! ”

“ વાડ મહેતી તમે આવડાં મોટાં અને નઘણીઆં છો એ શું ? નઘણીયું તો ઢોર પણ જોટું ! ”

“ ઠાકોર સાહેબ, હું નાની હતી ત્યારે પરણી હતી; પણ ઘણી નદીમાં પડો મરી ગયો; અને પછી મેં પુનર્લગ્ન કર્યું. પુનર્લગ્નવાળો ઘણી પણ કુલફટાકીઓ અને દેવાદાર હતો; તે દેવાથી કંટાળી નાસી ગયો છે. નાસી તો ગયો પણ મારો રોયો કોણ

જાણે કાશીએ ગયો કે કયાં ગયો તેનો પત્તોજ નથી. ! ”

“ ત્યારે તમે ફરી પુનર્લગ્ન કરોને ? ”

“ હું તે ત્રેવડમાંજ છું; પણ અમારે પુનર્લગ્નની આંતે તો રૂપાળો રંગીલો અને સુધરેલો ધણી મળે ત્યારેજ લગ્ન કરીએ. ”

“ વાર ત્યારે તમે કોઈ રાજાને ત્યાં રહો ખરાં કે ? ”

હોવે રહીએ, પણ મોટે ઘેર જમીએ અને જનાનામાં કેદ થમીએ એના કરતાં નાનાનું ઘર માંડી રહીએ એ હું વધારે પસંદ કરું છું. ”

“ કદાચીત કોઈ જનાનો ન પાળે તો ? ”

“ એમ હોય તો આપણે લગન કરવુંજ. ”

“ તમારું કહેવું ખરું છે. ખીલે બાંધેલી ગાય પણ ચારે ચરવા હરવા ફરવા જાય છે. પક્ષીઓ માળામાંથી છુટાં થઈ સ્વચ્છંદે પાણીમાં ન્હાય છે, અને કોયલો આંગણવાડીઆમાં સ્વતાંત્ર રીતે કુહુ કુહુ કરી ગાય છે તો માણસ જાત જનાના કેદખાને હરાન થાય, એ માણસની ખેંચકુશી ગણાય ! ”

“ અમારાં સુધારાવાળાં તો ગાડીઘોડામાં બેઠે હરે ફરે; તેવું હોય તોજ લગ્ન કરે, કેમકે—

*

*

*

“ અમે સુધારાની બાનું, ભોગવીએ સુખ મનનું માન્યું (૨)
 ધણીને તાબે કદી ન રહીએ, ધડમ ધોત તો દષ્ટએ;
 પડે કદી ને કામ કશાનું, મરજી માફક જઈએ:—૦
 ખની હણી ખગીઓમાં ખેસા, સાહેબ સાથે ફરીએ;
 વેલ માય ડીઅર મંચેરજી કહીને, શેકહેન્ડ કરીએ:—૦

રોફદાર રવાય અમારો, કા વાતે નહિ ડરીએ;
રાણીજીનું રાજ રૂપાળું, નિત્ય મિટીગો ભરીએ:-

“હા ભા હા, ગાડી ઘોડામાં જોડે હરે ફરે; તમારુંજ કહ્યું
કરે તો પછી તેને તમારા જેવી કાન્તાસુંદરી કેમ ન વરે ? ”

“ બચ્ચું પણ રાજા તો ખરા પણ જીવાનીના જોખનની
બહારના, ડાહ્યા ડમરા દીન ચારના, પછી તો કોનાં ઘરખાર
અને કોના દરખાર ? ”

“ સોના સોનામાં ફેર છે, માળાના મણકામાં પણ ફેર છે,
તો માણસમાં ફેર કેમ ન હોય ? સાંભળો એક બચ્ચું પણ
સોનું સંઘરે છે તો સુંદરી જેવા સોનાની કીંમત રાજદરખાર ન
કરે તો રાજદરખારમાં જવા પછી હિંમત કોણ ધરે ? ”

“ ઝવેરાતની કીંમત ઝવેરીજ કરે, સોનાની કીંમત સોની
જ કરે; તેમ આ કાન્તાસુંદરીની કીંમત તો તમારા જેવા રાજ
દરખારજ કરે; ખીજનો તો વિશ્વાસ કોણ કરે ? પણ જો તમારા
જેવા પહેલ કરે તો આ કાન્તાસુંદરી જાઓ સુખે તમને વરે ! ”

“ ખીજની વાત કોણ કરે ? પોતે ભુખે મરે અને ખીજનું
ભાણું કોણ ધરે ? હવે આ દરખાર આડી દોઢી વાત નહીંજ
કરે ને નહીંજ કરે, ભલે કાન્તાસુંદરી વરે તો મનેજ વરે ! ”

“ બસ તો આપો વચન, અને પાળો વચન ! ”

“ હ્યો આ વચન ! બસ હવે થાઉ છું મગન ! ”

“ જો તમે મનમાંજ મગન, તો મારું કહ્યું કરવાના
આજથી કરો શકન ! ”

“ બસ મગન મગન મગન, તો સુંદરીનાં વચન કહ્યાંજ

કરવાં જાઓ આજથી કરો શકન શકન ! ”

“ જુઓ રાજ કચેરીમાં ઇન્સાફ વખતે તમારી જોડે બેસવાની ! ”

“ કબુલ કબુલ કબુલ બેસવાની ! ”

“ કચેરીમાં બધા ભાયડા અને હું એકલી બાયડી, માટે ભાયડાની જગ્યાઓ ખાલી કરવાની અને તે જગ્યાઓમાં સ્ત્રીઓ ભરવાની ! ”

“ હા....સ્ત્રીઓ ભરવાની, સ્ત્રીઓ ભરવાની અને ફોરટ પશુ સ્ત્રીઓની કરવાની ! વાહ વાહ ગોકુળમાં માને મહાલે તેમ સ્ત્રીઓની કચેરીમાં હું મનગમતો વિલાસ કરીશ ! ”

“ ત્યારે લખો લીટ ! ”

“ ભલે ત્યારે કરો લીટ ! ”

“ જુઓ જયાકુંવરને ફ્રેજદારની, વિજયાકુંવરને નાયગ ફ્રેજદારની, લલિતાને સરદારની, રાધાને ફોરટના છડીદારની અને વસંતગહેન જે હાલમાંજ બી. એ. એલ. એલ. બી. મ પાસ થયાં છે તેમને ફોરટના વકીલની જગ્યાએ નીમવાં; એ હવે કરો સહી ! ”

“ હ્યો ત્યારે આ સહી, કાન્તા માહારાણીના મોહો સીક્કાની સહી ! ”

“ વાહ વાહ દરબાર સાહેબ આજ તો મને ભાગ્યશાળ કરી. હવે જરૂર હું સુધારાને જમાનામાં આગળ પડતો ફેલાવીશ અને સુધારાના દુશ્મનોનાં મોંઢાં સદાને વાસ્તે કાળાં કરીશ. ”

“ અરે કોઈ હાજર છે કે ? ”

•

•

•

मेरेना इंदोरि गन्नागवरीने इच्छुः न वाङ्मे भवारी ने पञ्च व्यान इरी व्या इंदोर पर
 अभिन्यासी मजनाही ।

“ હુકમ ! હજુર હાજર ! ખમ્મા અન્નદાતાને ! ખમ્મા અન્નદાતાને ! ”

• “ જુઓ આ કાગળ દીવાનને આપો ! ”

“ હુકમ હજુર. જલ્દી જઈને આપું ! ”

“ કાન્તાસુંદરી બસ સત્તા હવે તમારે હાથજ કુલ, હું તો તમારો દાસ બરીદાયો વિના મૂલ, બસ હું હવે દ્વર ઉભો છું એજ છે મારી ખૂલ; હવે શરમની નદી ઓળંગી એમ-આ મનડુ મશગુલ, પાતળી બાંધો ત્યાંથી પ્રેમનો પુલ, કે તે પુલ ઓળંગી આવું જ્યાં કાન્તાસુંદરીની રનેહ રકુલ, બસ બસ મારી બુલબુલ હવે મને કરો કબુલ ! ”

“ વાહ વાહ ઠાકોર સાહેબ તમારી ખુબી પણ ભારીજ છે, તમારા પ્રેમનો પણ બલિહારીજ છે. તમે પણ એક ઢાંકયું રત્ન છો, જીગરના જાણુ તમે પણ પ્રેમપુરાણના પ્રવીણ પંડીત છો; રસશાસ્ત્રના અભ્યાસી ઉપાસી છો, શું મારા વહાલાની બલિહારી ! એક પળમાં પાણી પાણી કરી આ નારી ! ”

“ વાહરે પ્યારી તેં પણ આજ કરી આ ઠાકોર પર અખત્યારી, સરદારી ! ” (જુઓ ચિત્ર ૩ જી.)

*

*

*

“ કળાએલ કંથ મારા, મોર ચિત્ત ચોર પ્યારા ”

“ નાચો પ્રેમ દોર પર થનગન થનગન ”

“ શીખવતી શાણી દારા સંસાર સુધારા સારા ”

“ આવી અલખેલીને બપ્પ, ખૂબ ધન્ય લાખો ધન્યઃ-નાચો ”

“ મદનની મીઝમાની. ”

“ જમો જાની છાનીમાની ”

“ ગુંદવડાં.....”

“ ગાલ ધડયા ”

“ કંથ મોઢે કયમ ચઢયા અલખેલા આવડા. ”

“ ઝૂલ છડી ”

“ છાતી ધડી ”

“ સુંધો છડી, પહેલ વહેલા જમો ગુંદવડાં છેલા. ”

“ નટવર નાનડીઆ. ”

“ પાતળી વશ પડીઆ. ”

“ ચિતના ચકોર સારા કાળજની કોર મારા ”

“ જમ્યા મીજ્યાની, છાતી આજ છું મગન મનઃ-આવી ”

“ અરે કોઈ હાજર છે કે ? ”

“ મહારાજ હાજર, શો હુકમ છે કરાવો ! ”

“ જાઓ દરબારમાં જઈને ઢોલ વગરાવો, અને ગામમાં ઢઢેરો પીટાવો કે ઠાકોર સાહેબે આજરોજ સુધારાનાં સ્નેહ લગ્ન કર્યા છે; બી. એ. પાસ થએલી કાન્તાસુંદરો સાથે પુનર્લગ્ન કરી રાજમાં સુધારાની બોલબોલા બોલાવી છે. આજના આનંદની ખુશાલીમાં કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી મૂકો, સ્કુલોમાં અને કચેરીઓમાં રજા પળાવી મીઠાઈ વહેંચો. રાજમહેલમાં રાજગીત ગવરાવી ચોઘડીઆં બેસારો અને વડારણેને અહીંઆં બોલાવી રાસડો લેવરાવો. રાજગોરને બાદાવી ચોકમાં બેઠક કરાવો ! ”

“ વાહરે મારા વડાલા શું તમારી ખૂબી ! તમારા પ્રેમનાં

હું કીયા મોંઢે વખાણુ કરું; ચોહો આજે સુખનો વરસાદ વર-
સ્યો, આનંદના કરા ખર્ચો, સુધારાનો સુરજ ઉગ્યો, અને કુધા-
રાનો અંધકાર નાશ પામ્યો ! ”

“ ચાલો મારી બહાલી હવે આપણે સ્નેહે રાજમહેલમાં
ફરીએ અને સ્નેહ લગ્નનો લ્હાવો લઇએ. ”

આ પ્રમાણે આનંદમાં આવી છલકાતાં મલકાતાં કાન્તા-
સુંદરી અને ઠાકોર સાહેબ એક બીજાના ગળામાં હાથ નાંખી
સુધારાનો વિજય વાવટો ફરકાવતાં રાજમહેલમાં આમ તેમ
ફરવા લાગ્યાં. દરબારી હુકમ પ્રમાણે રાજવાણી વાગવા લાગ્યાં.
આખા નગરમાં સુધારાનાં સ્નેહ લગ્નનો હાહાકાર થઈ ગયો;
ગોઠે ચકલે અને શેરીએ શેરીએ સ્નેહ લગ્નની ચર્ચા ચોગરદમ
ચર્ચાવા લાગી, વડારણીના રાસડાની તૈયારી થઈ અને ચોકમાં
મોટો જળરો ઢોલ લાવી મંચક પર ગોઠવાયો અને ઝાંઝ પ-
ખાજના સુંદર નાદ થવા લાગ્યા; અમલ કસુંબાપાણી સારી
રીતે ઉડવા લાગ્યાં. ચોકમાં વચ્ચેવચ્ચે રાજસિંહાસન ગોઠવાયાં
અને તે પર ઠાકોર સાહેબ તથા કાન્તાલક્ષ્મી બીરાજ્યાં; રાજ-
ગોરે ઠાકોરસાહેબના હુકમ પ્રમાણે છાજતી અછાજતી જેવી
કહી તેવી સ્નેહ લગ્નની ક્રિયા કરાવી; અને વડારણીએ સુંદર
મારૂ ભાષાનો રાસ ગાવા માંડયો; ઠાકોર સાહેબ મારૂ ભાષાના
રાસથી ખૂબ પ્રસન્ન થવા લાગ્યા અને પોતે પણ કાન્તા સહીત
ફરવા લાગ્યા અને વડારણી જોડે તાલ દેવા લાગ્યા; રાજમહેલ
દરબારીઓ અને નાગરીકોથી ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો:-

*

*

*

રાસડો.

પેરેને પલટાય બેગો આજેરે,
 હારે મારા શયન લોભાળા,
 એજ મારા તનક મીઝજરા:-પેરેને૦
 વારી બહિં મારા ગુણીયત્ર હેલો-મારા શયન૦
 ખીપલરે પાનોને કુત્ર મધ પાયાઁ,
 શશીરા લેઉ પુરા પાનસો,
 પ્યાલી મોર પચાસ.
 ખીલી ખીલીનો રંગ ત્રાગ્યો રડો,
 એ રાધીકા રંગ ભીની.
 થારો પેટીયારો દ્વંદ્વો:-એ રાધીકા૦
 બજે ઉગ્યો પુનમનો દ્વંદ્વો:-એ રાધીકા૦
 થારા હાથની આંગળીઓ:-એ રાધીકા૦
 બજે ચોળા મગની લીંગો:-એ રાધીકા૦-પેરેને
 તારાચુંદરી.

ખમ્મા અન્નદાતાને, આપુને ખમ્મા, જીવો જીવો, ઘણું
 જીવો, અમર રહો, સુખી રહો, એવા આનંદજનક અને માંગ-
 લિક જયદોષના નાદ વચ્ચે રાસ પૂરો થવા આવ્યો. લોકોમાં
 સાકરો ંહેંચાવા લાગી, પાનગુલાબ અને અત્તર અપાવા
 લાગ્યાં; નાગરીકો અને દરબારીઓ આ સુધારાનો મામલો જોઈ
 દીગમૂઢ બની ગયા. શું કહેવું અને શું સમજવું તેનો તેમને
 ભારે પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. કેટલાક વિષુધાને આ સ્નેહ લગ્નથી પાર
 વગરનો ખેદ થયો અને મનમાં અતિથય વિમાસવા લાગ્યા કે

આજથી તોરણગઢની દશા પરવારી અને દરગારનો પશુ દીન-
માન ઉડી ગયો. લોકોના મનમાંથી પરાણે પરાણે કચરાતા
મને અશુભ ઉદ્દગાર નીકળવા લાગ્યો કે આતે “સુધારાનો શંખ
કે ફેંશનનો ડંખ ?”

ટુંક સમયમાં છપાઇ બહાર પડશે

દેશ દર્શન.

૩૩૩૬૬૬

આ ન્હાનકડા કાવ્યમાં આપણા દેશની
હાલની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે.
તેમજ આપણા લોકો રેલવેમાં કેવી અને કેટલી
હાડમારી ભોગવે છે તથા સ્ટેશનો ઉપરની હો-
ટેલોમાં અને મેળાઓમાં કેવા બ્રણચાર અને
અનીતિઓ થાય છે તથા આપણા લોકો અંધ-
શ્રદ્ધાથી કેવાં અને કેટલાં સંકટો સહન કરે છે
તથા પવિત્ર તીર્થ ક્ષેત્રોમાં કેવી રીતનાં કુકર્મ
થાય છે. વીગેરે બાબતનું દર્શન કવિતા દ્વારા
આબેહુગ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

સોલ એજન્ટ.

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુક્સેલર.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વિધીનો આંક કે ભાગ્યનો વાંક ?

દાહરો.

અંદ્ર જુવે નહિ ચોથનો, જીજે જે પુખ્ત;
ઘડી પક્ષટથે ગુહરાજ પણ નાનો મોટો થાય.

રામને દેશત્યાગ, બગીને પાતાળે અંપાવું, પાંડવોનો વન-
વાસ, વૃષ્ણીઓનું મરણ, નળરાયનું રાજ્યથી પદબ્રષ્ઠ થવું, લંકા
પતિ રાવણનું રણક્ષેત્રમાં પડવું અને મૃત્યુ થવું, આ બનાવે
પરત્વે વિચાર કરતાં કાળની ખુશી અલૌકિક જણાય છે. થવાનું
મિથ્યા થતું નથી. નહીં થવાનું થતું નથી. કાળની ગતિજ વિલક્ષણ
છે. તેની સામે થવામાં કોઈની સહાયતા કામની નથી.

ગોચર મળે નહિ ગાયને ખર ખૂખ ચરે છે વાડમાં,
લાગે કલંક હરિ કુળમાં જાંબુક ઝીકે ને ખાડમાં;
મોંઘી મળે મડ બાજરી સોંઘી મળે છે શર્કરા,
કીમતી પૂરો એક કાળ છે પૂરા દિવસ નહિ પાધરા.

વિધીની શક્તિ અતિ ગતિમય છે. તે જળનું સ્થળ, સ્થળનું જળ, રજનો મેરૂ, મેરૂની રજ, તૃણનું વજ્ર ને વજ્રનું તૃણ એક નિમિષ માત્રમાં કરી શકે છે, કેમકે તેની કૃતિના પ્રતાપથી જોતજોતામાં અગ્નિ શીતળ થાય છે અને હીમ અગ્નિ થાય છે, માટે એ વીધિ હુમ્મેશાં વંદન કરવા યોગ્ય છે.

* * *

ચાંદસેં ચંકાર ટલે મેઘસેં ભી મોર ટલે,
ચોરીસેં ચોર ટલે દિલસેં દિલદાર જો
રોગી હુતૈં રોગ ટલે ભોગી હુતૈં ભોગ ટલે,
ભોગી હુતૈં ભોગ ટલે કામી હુતૈં નાર જો.
પર્જતસેં મેરૂ ટલે ધનસેં કુખેર ટલે,
દીનકા ભી ફેર ટલે હો પુરા હજાર જો.
લેકિન યે શેનિયાર માનો હે એતે ખાર.
ટલે નહિ જીનહાર હોવે હોત હાર જો.

* * *

“ થવાનું થાય છે તેમાં તમારે શું અમારે શું
જવાનું જાય છે તેમાં તમારે શું અમારે શું ?
ફકારો જે અમીરો તે અમીરો જે ફકારો તે.
સમય બદલાય છે સૌનો તમારે શું અમારે શું ?
હતો જ્યાં ઓટ ત્યાં ભરતી ભરેલું થાય છે ખાલી,
પવન ફુંકાય જ્યાં એવો તમારે શું અમારે શું ?
મઝાતી ચંદ્રતી શોમા પ્રમા નિજ ખોઈ પણ દે છે,
નિયમ છે એજ શ્રુષ્ટિનો તમારે શું અમારે શું ? ”

રતનાકર ગંભીર ધુધવાટા કરતો ‘ ગાજે નીધિ ગંભીર
 ઘોરનાદે’ એ સૂત્રાનુસાર પોતાનાં મસ્ત મોભાંઓને સુસવાટા
 મારતો આકાશમાં ઉછાળી રહ્યો છે, અગાધ જળમાં સફર કર-
 નારા નાવીક જનોને વાંસ વાંસપુર પાણી ઉડાડી લયલિત કરી
 રહ્યો છે. દીશા અને આકાશની કક્ષાને મોભાંની છોળોથી સ્વેત-
 વર્ણી દ્રષ્ટિ સમક્ષ કરી નાંખી છે. ગહન જળ તરંગો, પવનના
 સપાટા; પ્રીણોનો વરસાદ, ખડકનું પાણી પ્રહારથી થતું તોફાન
 અને વરૂણ દેવની ગર્જનાથી મહાસાગર ભારે મસ્તીમાં આવી
 જગતને કંપાવી રહ્યો છે. શાંત ગણાતો અરબી સમુદ્ર આ વખતે
 હદ બહાર તોફાન પર ચઢી પાણીના જળરજસ્ત ઝોડાથી
 બહાણોને આમ તેમ ઝુકાવી રહ્યો છે. લાવનગર અમરગઢ અને
 નવીનગઢ પ્રદેશ સામીખ્યના દરિયાએ ખૂબ વાવાઝોડાના
 તોફાનથી નાયક હીરાલાલ વરરાબાની જાનનો નાશ કર્યો છે.
 ઘણાં ઘણાં મજબૂત ટકાઉ અને વિશાળ દરબારી બહાણોને પણ
 જોતજોતામાં ભાંગી ચુરો કરી નાંખી જળમાં ડુબાવી દીધાં છે.
 હીરાલાલનાં પૂર્વ સંચિત પ્રારબ્ધ કર્મથી વરૂણ દેવતાએ મહા
 ક્રોધાયમાન થઈ એકને કાજે અનેકના જાન લઈ લીધા છે.
 હીરાલાલને રાક્ષસી કદનાં મોભાંના સપાટામાં લઈ જળમાં
 ઝુલતો નાંખી છોળે ચઢાવી કયાંને કયાં ઘણાજ દૂર પ્રદેશમાં
 રતનાકરે ધકેલી દીધો છે. દરિયાઈ જીવજંતુ અને જાનવરોએ
 હીરાલાલને પોતાના માલીકના ક્રોધને પાત્ર થયેલો જાણી કરડી
 કરડી તેને છેક અધકચરો કરી નિર્જીવ અવસ્થામાં લાવી મૂકી
 દીધો છે. જળમાં ડુબતી વખતના કાલાચલા કડપાંત અને

ગાથોડીઆં તરફડીઆંથી કાંક કડણુ લાવી જળ દેવતાએ કૃપા-
 વંત થઈ કીનારા પર રેતીમાં આણી છોડી દીધો છે. આખી
 રાત બેભાન અવસ્થામાં શય સમાન હીરાલાલ દરિયાઈ રેતીમાં
 પડી રહ્યો. અરણોદય થતાં રત્નાકર ધીમે ધીમે શાંત થવા
 લાગ્યો. જગતના જીવનના હેતુ અને જીવાત્મા રૂપ મનાતા
 ભગવાન આદિત્ય નારાયણ પણ આસ્તે આસ્તે ઉદયાચળ પર
 ઉદયમાન થયા. સૂર્યનાં કીરણો હીરાલાલના શરીર પર પડી પ્રકા-
 શવા લાગ્યાં. રક્ષ્મીની ગરમીથી તેના શરીરમાં કાંક કાંક ચેતના
 આવવા લાગી. પાણીથી પ્રગટ થયેલી બેભાન અવસ્થા કુદરતની
 કૃપા કટાક્ષથી દુર થવા લાગી. ધીમે ધીમે વખત વ્યતિત થતાં
 હીરાલાલ જાગ્રત થવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં શ્વાસોશ્વાસ પુનઃ
 ચાલુ થવા લાગ્યો. દરિયાઈ રેતીએ શરીરની શરદી અને પાણીની
 ભીનાશને ચુશી લીધી. તડકાના તેજથી વિજગીક અસર થઈ
 હીરાલાલના અંગમાં જીવન જ્યોતિ જાગ્રત થવા લાગી. સૂર્યઉદય
 થયાને બે કલાક થયા એટલામાં તે તેની મીંચાએલી આંખો
 ઉઘડી ગઈ અને સ્હેજ સાજ પડખાં પણ આમ તેમ ફેરવવા
 લાગ્યો. જળચર જીવોએ તેના હાથપગ ઉપરનું માંસ કરડી
 ખાધું હતું. ગરડામાં માંછલાંઓએ બચકાં ભરી ભરી ખાડા
 પાડ્યા હતા. પગના નળાના માંસના લોચાઓ પણ લગલગ
 ખવાઈ ગયા હતા. જંગોમાં જંતુઓની દાઢો ઊઠેલી હતી. આ
 પ્રમાણે હદ બહારની અશક્તિમાં હીરાલાલ આવી પડ્યો હતો;
 તેથી તેનામાં બિલકુલ બેઠા થવાની પણ શક્તિ રહી નહોતી.
 દ્રુત આમ તેમ પડખાં ફેરવીને હાથ પગ જરા હલાવી શકતો

હતો. વેગળેથી જોનારને એમજ માલમ પડી આવે કે કીનારા પર કોઈ જનવરે તાબુ મારેલું માણસ તરફડીઆં મારતું પડેલું છે. હીરાલાલે સૂર્યનારાયણ ભણી જોઈ પરાણે પરાણે એ હાથ ઊંચા કરી નમસ્કાર કર્યા. તેના શરીરમાં લાન અને ચેતના સારી રીતે આવી હતી, પણ અંગગળની ન્યુનતાને લીધે ઘાંટે પાડી બોલવાની કે બેડા થઈ ડગલું ચાલવાની શક્તિ રહી નહોતી. રેતી પર સૂતાં સૂતાં ગાયત્રી મંત્ર ધીમે ધીમે ભણી ભાસ્કર દેવની પ્રાર્થના કરી. જે હરીએ મરણ મુખમાંથી ઉગારી જીવતો જળમાંથી બહાર કાઢી કીનારે મૂકી દીધો છે, તેજ હરી અવશ્ય કોઈ જતા આવતા મનુષ્યને અહીંઆં લાવી મને ઉચકાવી આ-રામ પમાડશે ! ઓહો ! હરી હરી, મારી આવી દશા તેં કરી ! ભલા ભગવાન તું જે ન કરે તે થોડું ! આ પ્રમાણે ઉદ્ગાર નીકળતાંની સાથે આંખમાંથી ટપક ટપક આંસુ નીકળવા લાગ્યાં; આંખ કરતાં આંસુ મોટાં થયાં અને તે ડુસકાં ઉપર ડુસકાં ખાવા લાગ્યાં; જેટલું રોવાય તેટલું રોઈ લીધું અને છેવટે આંખમાંથી નીર ખૂટ્યું એટલે હારી સ્વસ્થ થઈને મુગો પડી રહ્યો. મૌન અવસ્થામાં આશરે અઘોં કલાક વીતાવ્યાં; અને છેવટે ધીમે ધીમે વિભુને હૃદય ભક્તિથી વિનવવા લાગ્યાં:—

*

*

*

“ હવે તો હૃદય થઈ હરી, દાસ ઉપર નજર કરો કંઈ કૃપા કરી:—
 દુઃખ તણો પ્રભુ ધીર નથી જરા સહ્યું ન હૃંથી જાય,
 વેગળા બેસી હાંસી કરો શું આજક આ પીડાય:—હવે તો
 પાંચુળના પ્રતિપાળ પરાતપર પાવન પરમ સ્વરૂપ,

તાપ નિવારણ તાતજી મારી અરજ કબુલો અનુપ:-હવે તો
 પાપ રૂપે તાપ પ્રગટ અંગમાં ધીકયો છે આજ અથાગ,
 ખચાવો બળતો આજક બાપલા નથી ઉગરવાનો લાગ:-હવે તો
 કાન તજે કાઢી નાંખશે સ્વામી શી અમારી પેર,
 કોણ અધીકને આરાધીએ પછી ક્યાં જઈ ફરીએ ઠેર:-હવે તો
 દોષના કોષ દયાળ ન જશે રતી ન ધરશે રોષ,
 ક્ષમા કરી અપરાધ અમારા બધારે ચડો નિરોધ:-હવે તો

જે કાંઈ થાય છે તે સારાને વાસ્તેજ થાય છે એવી અનેરી
 આશા ધારી તે આંખ મીંચી મનને કઠણ કરી પડખુ ફેરવી પડી
 રહ્યા. વખત જતાં રવિનો પ્રકાશ તડકા રૂપે થયો; અને તડકો
 અગ્નિસમ અંગને ધીકાવવા લાગ્યો, હીરાલાલ તાપથી અકળાવા
 લાગ્યો. શું કરે ? કાંઈ પણ ઉપાય હરવા ફરવાનો નહીં હોવાથી
 ગભરાતા મને આકુળ વ્યાકુળ થતો તરફડીમાં મારવા માંડ્યો.
 જ્યાં વધારે તાપ લાગવા માંડે ત્યાંથી બરડો ફેરવી આંખને
 બચાવવા લાગ્યો. મનને સારી રીતે નિગ્રહમાં રાખી પ્રભુ જે
 કરે તે સહન કરવાનો પ્રયત્ન સતત રીતે સાચવવા માંડ્યો;
 આવા આગાધ દુઃખમાં વળી કાંઈ તેના પાપના સંસ્કાર બાકી
 રહ્યા હશે તેથી સમજીઓ, ગરબન અને બાજ પક્ષીઓએ તેને
 સતાવવા માંડ્યો. એક મોટી સમજી આવી હીરાલાલની બાજ
 પર બેસી ચંચુ પ્રહાર કરી ખોતરવા લાગી; હીરાલાલે અસહ્ય
 પીડાથી બુમરાણ કરી તેને ઉડાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેટલામાં
 એક ગરબન આવી ખલા પર બેસી માંસનો લોચો ચાંચો મારી
 કાઢવા લાગી; માથુ હલાવી તેને ઉડાડતાં બે બાજ આવ્યા તે

ગરડો ખોતરી ખાવા લાગ્યા; અને બીજી ઉડતી સમજીઓએ તેના શરીર પર ઝપાટા મારી અંગ ઉઝરડી નાંખ્યું; આવી અણચિન્તવી આપદાથી હાય મારી હીરાલાલ રૂદ્ધ કરતો તરફડવા લાગ્યો. જળ દેવતાને હીલમાં કાંઈ દયા આવવાથી ઉપરા છાપરી મોજાં લાવી પાણીના મારાથી સર્વ પંખીઓને ઉડાડી મુક્યાં.

હીરાલાલ દુઃખથી ઘણો કાયર થઈ ગયો. દાઝ્યા ઉપર ડામ અને પડ્યા ઉપર પાટુ પ્રમાણે દરિયાના ખારા પાણીનાં મોજાં ઘવાએલા શરીરના ધા ઉપર લાગવાથી લાહ્ય લાહ્ય પ્રગટ થઈ અતિશય બળતરા થવા લાગી અત્યારે અચેત અવસ્થા તેને સારી લાગવા માંડી; કારણ કે દુઃખનો અનુભવ મનને તે વગતે લાગતો નથી સચેત અવસ્થામાં તનને પડતું દુઃખ મનને લાગે છે અને તેથી ગલરાટથી જીવાત્મા ઘણો કલેશ પામે છે. અત્યારે તેણે મનને મારી તનને નિર્માલ્ય ગણવા માંડ્યું, અને ચિત્તની એકાગ્રતા કરી પ્રભુસ્મરણ કરવા લાગ્યો. યોગી લોકોની શારીરિક તપવૃત્તિ યાદ લાવી જમ યોગી યોગમાંજ શરીરને દમન કરી મનને ઉપાધીમુક્ત કરી પરમાત્મામાં નિમગ્ન કરે છે, તેમ તેણે પણ હરીસ્મરણમાં તનને વિસારી મનને સુધારી મજબૂત કરી જોડવા માંડ્યું અષ્ટાંગ યોગનો અનુભવ અત્યારે તેણે અંગ ઉપર અજમાવવા માંડ્યો. જે જે કાંઈ ઈશ્વર સંબંધી તથા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી તેણે વાંચ્યું હતું તે અત્યારે બધું વિચારવા લાગ્યો; વેદાંત દર્શનના અધ્યાત્મિક મોક્ષનાં સૂત્રોના શ્લોકો ધીમે ધીમે ઓલી દેહ પીડાને ભૂલવા લાગ્યો. જો કે શારીરિક તપની આ ક્રિયા શરૂઆતમાં તેને ઘણીજ વિષમ લાગવા માંડી પણ તેણે

અંતિમ દેહ ત્યાગનો નિશ્ચય કરી મનને અડગ બનાવી માન-સિક તપમાં નિમગ્ન રહેવા માંડ્યું, મોક્ષ વિષયની વસ્તુતાનું વિવરણ સારી રીતે તેણે કરવા માંડ્યું.

જય જય સતચિદાનંદ પ્રભુ આપનો જય! નારાયણ હરે નારાયણ હરે, નારાયણ હરે, શ્રી રાધેકૃષ્ણ ગોવિંદ, શ્રી રાધે-કૃષ્ણ ગોવિંદ જપતો જપતો હીરાલાલ શ્રમ શ્વાસ અને પરસ્વે-દૃથી મૂર્છાવશ થઈ ગયો. હરીના તાનમાં વેદાંતના જ્ઞાનમાં અને આત્મ પિછાનમાં તે પોતાને અને જગતને ભૂડી સમસમાકાર સમાધીમાં શાંતીને પ્રાપ્ત કરતો પડી રહ્યો. હીરાલાલે કષ્ટકાળે શ્રી હરીને સંભાળવા માંડ્યા અને શ્રી હરીએ હીરાલાલને સંભાળવા માંડ્યો! દીનગંધુ દીનનાથ દામોદર પ્રભુ હીરાલાલને સહાય કરવાની તજ્જવીજમાં પડ્યા. જોતજોતામાં રત્નાકરના પ્રદેશ પાસે આવેલ મંદારગઢનો પ્રતિષ્ઠિત વ્યાપારી જયરામ પોતાના કુટુંબ અને મિત્રમંડળ સહિત શૈલેશ્વર મહાદેવમાં ઉભાણી સારૂ જતો*હતો. મહાદેવની રમણિય જગ્યા રત્નાકર પાસેથી નિરખાતા શૈલનાથના પહાડમાં આવેલ હતી. જયરામના મિત્રો દરિયા કીનારે પ્રભાત સૌંદર્ય જોતા જોતા ચાલતા હતા. બેભાન થઈને પડેલા હીરાલાલ ઉપર સૌની નજર પડી. જોત-જોતામાં સર્વે જણા એકઠા થઈ ગયા અને હીરાલાલ જીવે છે કે મરી ગયો છે તેની બારીકાઈથી તપાસ કરવા મંડી પડ્યા. ધીમે ધીમે શ્વાસોશ્વાસ ચાલતો જોઈ દરેક જણ હરખમાં આવી ગયા; અને હીરાલાલને મહાદેવના સ્થળમાં લઈ જવાની જલ્દીથી તૈયારી કરવા મંડી પડ્યા. તેમાંના ચાર પાંચ જણા શૈલેશ્વર

રહાદેવમાં ઝડપખંધ એકી સપાટે દોડતા ગયા; અને દશ બાર
 પાવાને ડોળી સહીત બેલાવી લાવ્યા. બાત્રાઓએ શીતળ જળ
 ઠંડકરનું ભજન કરતાં કરતાં હીરાલાલના મુખ ઉપર ભગ્વતિ
 માટે છાંટવા માંડ્યું અને ભીનાં કપડાં કાઢી કાઢી નવાં કપડાં
 હિરાવવા માંડ્યાં. સૌ દોઢ હીરાલાલની સારવાર કરવામાં
 ઠંડકરદાદાનું સ્મરણ કરતા કરતા શુભાઈ ગયા. ઘડી પહેલાં
 હીરાલાલ દરિયાકીનારે જે એકલો બેઠાન થઈને પડ્યો હતો
 તે હીરાલાલ અત્યારે હરીની લીલાથી અનેકની વચ્ચે આવી
 પડ્યો. જ્યાં હરી પ્રસન્ન થાય છે ત્યાં એક ઘડીમાં લીલા દહિર
 પાય છે, અને જ્યાં હરી કોપે છે ત્યાં એક ક્ષણમાં જોતજોતામાં
 તળો કેર વર્તાવે છે. નિરાધારનો આધાર કીરતાર જ્યાં જોઈએ
 યાં સર્વઆપક જડી આવે છે. અશરણને શરણમાં લેનાર
 શ્રીહરી દરેક સ્થળે જ્યોતિર્મય જળહુળી રહેલ છે. તેની લીલાથી
 માખું જગત લીલું જણાય છે, જેના ઉપર સહસ્ર બાહુવાળા
 શ્રીહરી તુષમાન છે તેના બે બાહુવાળા જગતના શુભે દાસ
 છે; કેમકે—

*

*

*

“ રહાય જેને શ્રી હરી ખત્રકમાં રહાય જેને શ્રીહરી;

ગય બાજી સૌ ફરી પત્રકમાં ગય બાજી સૌ ફરી,

અભિમાની જે અરિ હોય તે આવે નમ્રતા ધરી, (૧)

દાસ બની અન્દાસ ઉઠાવે વન્ય જરૂર તે મરી:—ખત્રકમાં

હતા પારકા જે પોતાના પગે પડે સૌ ડરી; (૨)

વગા દગાના સગા સ્નેહમાં આવે સત્તામો ભરી:—ખત્રકમાં

આ પ્રમાણે હીરાલાલની દશા જોત જોતામાં પાછી બદલાવા લાગી. જયરામની સારવારથી હીરાલાલને સારી રીતે શુદ્ધિ આવી અને અંગમગ્ન પણ ધીમે ધીમે પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. બાવાઓએ આનંદમાં આવી શૈલેશ્વર મહાદેવની ગાજી ગાજી જય બોલાવી અને હીરાલાલને ઉચકી ડોળીમાં નાંખી શૈલેશ્વર ભણી ચાલવા માંડ્યું. ડોળીમાં સુતેલા હીરાલાલના મુખમાંથી આનંદના ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે આતે “ વીચીનો આંક કે ભાગ્યનો વાંક ? ”

સચિત્ર !

આવૃત્તિ ૨ જી

સચિત્ર !

એક ઇતિહાસીક પ્રેમકથા.

વનવાસિની.

અસંભવિત યતોષો સંભવિત યનાવવામાં વાપરેલું બુદ્ધિકૌશલ્ય, મિલન અને વિરહના ચિતાકર્ષક દેખાવો, રાક્ષસી ગૌરવનો જીવન, લોભથી કરેલી પિતૃહત્યા, ભયંકર ભવિષ્ય વાણિની સત્યતા, મહાસાની સંન્યાસીના જીવનનો અદ્ભુત ભેદ, અપૂર્વ પત્નીપ્રેમ, સંતાન રનેહ, સતી સાધ્વી સૌરભનું સન્ન્યસ્ત્રિત, ભીષણ રણસંગ્રામ વગેરે વંદ્ય હોય, બનજીવું હોય તો વનવાસિની અવશ્ય વાંચો. સોનેરી પાકું પુઠું હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૨-૦-૦. પ્રોસ્ટેજ જીવું.

પ્રકરણ ૭ મું.

કન્યાની હાથ કે પાપની હાથ ?

દાહરે.

સુખીયા દુઃખ દેખે નહીં, જન્મેત્ર ન જીવે મૃત્યુ,
ભોજન ત્યારે સાંભળે, કાળે કંકળે કૃપા.

તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાથી, ક્ષમાને સેવવાથી, ગર્વથી દૂર
રહેવાથી, દુઃખમાં ધીરજ ધરવાથી, ચડતી વખતે પડતીને
સંભાળવાથી, પાપમાં પ્રીતી ન રાખવાથી, સત્ય બોલવાથી,
વિદ્વાનેનો સત્સંગ કરવાથી, મોટાને માન આપવાથી, શત્રુને
સમજાવી શાંત પાડવાથી, પોતાના ગુણો પ્રસિદ્ધ નહીં કરવાથી
અને સર્વ જીવો પર દયા ધરવાથી મનુષ્યને આ જગતમાં
મોટાઈ મળી શકે છે.

જેને ઉરે અભિમાન ઝાઝા પુત્ર ને પરિવારનો,
પાણી નહીં પાનાર સાંસો અગ્નિના સંસ્કારનો;
જન્યન તણા મદમાં હતા જન જોહ છાકેલા અતિ,
ટપકા સહે છે શીર પર તે ઉઠવા શક્તિ નથી.

કુળ, વિત્ત, વિદ્યા, રૂપ, શૌર્ય, જ્ઞાન અને તપ એ સાત મુખ્યત્વે કરીને મનુષ્ય માત્રને મહ ચઢાવનારાં છે, એટલે એ માંની એક પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં અહંકાર વધી જાય છે અને તેથી અન્યની અવગણના કરવા મનુષ્ય તત્પર થાય છે, માટે વિશ્વમાં મનુષ્યને વાસ્તે અહંકાર એજ અનર્થનું મૂળ છે.

*

*

*

“ કાશી અર મહે જીવે સંધ્યા ઔર નિમાજ પંદ,
વેઢી દુરાન ગાપ જપે આહી જામકો;
નિરથમેં ન્હાવ કે અનંક મન માસા જપે,
નિંદ બૂખ ત્યાગી રહે તન ધન ખુખ ધામકો.
લાથ લીયે માસા જપ માસા મુખ ખોલનપી,
ધરમકે જૈયા ખત ખાત હૈ અખાજકો;
ભરનિસો કવિ કહે સુન્યા હૈ ઉખાતા યદ,
સો સો ચુદા ખાય કે ખિસાઈ ચત્રી હજકો. ”

*

*

*

“ અમારે તમારે દરી એક ગણે,
નહિ શોક કે હર્ષનો વેગ આણે;
ઢોંચી લીયો સર્વ સારં નહારં,
નથી સિદ્ધ ઇષ્ટ તમારે અમારે.
કમાયા તમે જે અમે તે કમાયા,
અમે જે કમાયા તમે તે કમાયા;
બધું એક માનો નથી ઇષ્ટ ન્યારે,

વદો વ્યર્થ શાને તમારું અમારું.
 તમે ળીજ બોયું અમે તેજ બોયું,
 તમે જોલ બોયું અમે તેજ બોયું;
 તમારા વિના કાણ છે અન્ય પ્યારું,
 પછી ક્યાં કહો છો તમારું અમારું.
 તમે બોલશે તે અમે બોલવાના,
 તમે બોલશે તે અમે બોલવાના;
 ક્યું મિષ્ટ પાણી ક્યું નેમ ખાઈ,
 નથી ભિન્ન જ્યારે તમારું અમારું.
 તમે જ્યાં જવાના અમે ત્યાં જવાના,
 નથી છુટવાં જે પડ્યાં નેલ પાતાં;
 હવે અન્યથા શું કહો હું વિચારું,
 નથી ભિન્ન જ્યારે તમારું અમારું.
 તમે ને અમે બે જમ્યા એક લાથે,
 તમે ને અમે બે રન્યા એક સાથે;
 પછી ભિન્નતાનું શું શીત ખાઈ,
 હરી એક છે જ્યાં તમારું અમારું. "

જ્ઞાનોત્તરક કાવ્ય.

અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રી પૂર જોસથી પસાર થઈ
 રહી છે. મીઠું મીઠાકાર અંધારું સર્વત્ર છવાઈ રહ્યું છે. સરિ-
 યામ રસ્તાઓ પર કોક કોક મ્યુનિસિપાલોટીના હીવા ફાનસમાં
 અરધા અરધા ઝાંખા બળ્યા કરે છે. કોઈ કોઈ સેલાણીઓ
 રસ્તે જતાં આવતાં દ્રષ્ટીગોચર થાય છે. રસ્તા પર આવેલ

જાહેર મકાનોની ખારીઓ ઘણી ખરી ગંધ દેખાય છે; કોઈ કોઈ વિશળ હુવેલીની ત્રીજા માળની ખારીઓ ખુદ્દી પણ નક્કરે પડી આવે છે. સમય રાત્રીના ખાર ઉપર દોઢ વાગ્યાનો થએલ છે, અત્યારે સર્વત્ર શાંતી પથરાએલી લાગે છે; વખતે વખતે પોળોમાંનાં કુતરાંનો ભસવાનો અવાજ કાનને અથડાય છે. કવચિત્ માની મીઠી ગોઠમાં લપાઈ રહેલ ગચ્ચાંઓના રડવાનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય છે. સારી રીતે માંડીને કાન દેતાં શ્રીમંતોના અવાસમાંથી ફેનોગ્રાફ વાગ્ગત્રના મધુર સ્વર પણ સાંભળવામાં આવે છે; ઘંટીના ઘોર પણ શોર મચાવતા કાનને અથડાઈ રાત્રીમાં પથરાઈ જાય છે; નિદ્રાની મીઠી પાંખમાં વિશ્વ વિશ્રામ લેતું અત્યારે દ્રષ્ટિમાન વિવેકાય છે; ધ્રુવડ ઘોર અને કામી જનોનો ઠાઠ અત્યારે સારી રીતે એકાંત ભૂમિકામાં ભમતો જોવામાં આવે છે. પુશ્ચિલી સધવા અને વિધવા પ્રેમદાઓના ગુપ્ત સંકેત સ્થાનોમાં અવિચારી અને અનાચારી જનોનો અવર જવર થતો સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિપાત કરતાં અવગેહી શકાય છે. કોઈ કોઈ મત્ત છાંડેલી માંડેલી અને રાંડેલી વૃદ્ધાઓ ખુણે ખોચરે સોડીયાં વાળી લપાતી છુપાતી જાવ આવ કરતી પણ નિરખી શકાય છે. કાળી રાત્રીમાં કાળુ કરતા તરુકરો પણ સંતાકુકડી રમતા ગલી કુચીઓમાં પેસ નીકળ કરે છે. રોનનું કામ જાવતા પહેરેગીરો પણ અંધાર-પીછોડો ઓઢી આમ તેમ જતા આવતા જોઈ શકાય છે. દીવ-સના સામ્રાજ્યની પ્રજા દીવસની પ્રવૃત્તિમાં ગુંથાતી અને રાત્રીના સામ્રાજ્યની પ્રજા રાત્રીની પ્રવૃત્તિમાં પેરોવાતી વિવેકી શકાય છે.

રાયપુર રોડ પર આવેલ ક્ષધર વિલિયમ પુરુષોત્તમરાય-
જીની હવેલી પણ આકાશમાં સંદેશ ચલાવતી અત્યારે અવ-
લોકી શકાય છે. હવેલીના માળામાં અત્યારે અખંડ દીપક
પ્રકાશતા દેખાય છે; કેસર, કપિલા, કાન્તા, કુસુમ, મણિલક્ષ્મી
અને કુંદન સિવાય રાયજીનું આખું કુટુંબ નિદ્રામાં વિરામ લેતું
માલમ પડી આવે છે. મણિલક્ષ્મી અને કુંદન મોસાળમાં
લાવનગરમાં રહેલ છે; કાન્તા તોરણગઢના રાજદરબારમાં ભરા-
એલ છે, કેસર આજે આનંદભૂવન નાટકશાળામાં કલિયુગની
સતિનો વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક મંડળીનો ખેલ જોવા
ગએલ છે અને બાકીની પુત્રીઓ સાસરે વસેલ છે; હવેલીના
મધ્ય ખંડમાં કેશરી ડોસા સૂતેલ છે, બાકીના ખંડોમાં રાય
જીના પુત્રો નવનીતલાલ, રસિકલાલ અને નવલશંકર ફેમીલી
સહીત નિદ્રાધીન થએલ છે.

આ પ્રમાણે હવેલી વૃક્ષના વિવિધ ડાંગે રાયજીનાં બાળ
બચ્ચાં પંખીડાંઓ હળી મળી લપાઈ છુપાઈ વસી રહેલ છે.
હવેલીના ત્રીજા માળમાં નવલશંકર અને સુભદ્રા આજ રાત્રે
ઘણાંજ મોડાં અન્યોઅન્ય નજીવા કારણસર કલેશ કરી થાકી
પાકી રીસાઈ છણકાઈ સૂઈ રહેલ છે; માળની બારીઓ તમામ
અત્યારે રીસના વમળમાં આવીને વાસવી વિસરી ગએલ છે;
ખંડના એક ખુણામાં ટેબલ પર હીન્કસનો ટેબલ લેમ્પ સળગ્યા
કરે છે. ટેબલ પાસે લોંચ પથારી કરી નવલશંકર આડો થએલ
છે; સામે પલંગમાં સુભદ્રા રીસથી થરડાઈ મરડાઈ પાચુ ફેરવી
પોઢેલ છે; પલંગ પાસે આવેલા એક નાના ડીનર ટેબલ પર

વીસ્કી અને રમની ખાટલીઓ તથા વાઇન ગ્લાસ પડેલાં છે; પથારી પાસે સીગારેટની ડબ્બી અને મેચ બોક્ષ પડેલાં છે. વિલાયતી વિલાસના બેગાસમાં શોભના ઓપતા નવલશંકરના ખંડમાં અકસ્માત રીતે એકદમ ગારીની પગથી પરથી દોડતો દોડતો એક ઉંદર આવ્યો; તેની પાછળ તલપતી ધસતી ગિલાડી આવી. ઉંદર એકદમ આંકળો ફાંકળો થઈ ભીંત પર ચઢવા ગયો; તેની પાછળ આકળી ઉતાવળી થઈ ગિલાડી ટેમ્પલ લેમ્પવાળા ટેમ્પલ પર ચઢી અને ભીંતે ચઢતા ઉંદર પર છલંગ મારી પકડી ટેમ્પલ લેમ્પ પર પટકાઈ. એકદમ લેમ્પ ગિલાડી અને ઉંદર ઉંધાં પડી નવલરાયની પથારીમાં પડ્યાં. જોતજોતામાં ચીમની ફાટી અને લેમ્પનું ગ્યાસતેલ ઉડી સળગતું સળગતું આખા મેડામાં છટાઈ ગયું. નયનના એક નિમિષમાં ચોગરદમ ભડકા થવા લાગ્યા. નવલશંકર ગિલાડી અને ઉંદર ત્રણે બળવા લાગ્યાં. નવલશંકર એકદમ બેગાકળો બની બૂમો પાડવા લાગ્યો. સુભદ્રા એકદમ વ્યાકુળ થતી ચમકી જાગી ઉડી; અને પલંગની મચ્છરદાની બળતી જોઈ કારમી ચીસો પાડવા લાગી. દારૂથી બેભાન ટેં બનેલો નવલશંકર નિશાની આંખે એક ભડકાના ચાર ભડકા દેખવા લાગ્યો, અને લુગડાની ઝાપટથી દહાડાને હોલવવા લાગ્યો; બીલાડી અને ઉંદર બળીને ખાખ થઈ ગયાં. સુભદ્રા સળગતી સળગતી બૂમરાણ કરી પલંગપરથી નીચે કુદી પડી. અગ્નિ એકદમ ઉગ્રસ્વરૂપ કરી આખા ખંડને નિર્દય અને લયંકર રીતે બાળવા લાગ્યો. ટેમ્પલ પર પડેલ વીસ્કીની ખાટલીઓ ફાટી અને દારૂ ચોગરદમ ઉડ્યો અને ખંડને ભડકાથી

ઘેરી લીધો. પવન પણ પુષ્કળ જોસમાં પુંકાતો હોવાથી ખુટ્ટી
 બારીઓમાં પ્રવેશ કરો અગ્નિને ચાર ઘણા વધારી ચોગરદમ
 દહાય ફેલાવી દીધી. નવલશંકરે દાદરો ઉઘાડી નીચેના ખંડમાં
 ચીસો પાડી પડતું મૂક્યું. સુમદ્રા મેડાની અધવચમાં બળતી
 બળતી જૂમરાણુ કરતી દહાયનો ભોગ થઈ જમીન પર પટકાઈ.
 વારનીસવાળાં હાટીયાં અને કળાટોનાં કમાડો સળગી સળગી
 નીચે પડ્યાં, તાકાનો અંદર મુકેલ વિલાયતી વાર્ષન, એસેન્સ,
 તેલ, પોમેટમ, અત્તર અને કોલનવોટરની શીશીઓ ગરમીથી
 ફાટી ફાટી સળગવા લાગી; બે ચાર રમની બાટલીઓ સળગતી
 સળગતી નીચેના ખંડના દાદર પર પડી અને ફાટી. દારૂ અને
 દેવતા જાને ભેગાં થયાં અને દહાય એકદમ કર્મની સ્ફાયાત્રી
 વધી અને આખી હવેલીને જોનજોનામાં ધુમાડા અને ભડકાથી
 ઘેરી લીધી. બેક્તેજ, વારનીસ અને ઇંગ્લીશ ઓઇલ કલરવાળી
 હવેલીની શીર્વીંગની છતો, બારીઓ અને પાટીયાં દહાયના
 ભડકાના ખેલા સપાટેજ જોનજોનામાં બળવા લાગ્યાં. હવેલીમાં
 સૂતેલા માણસોનો પુષ્કળ શોર બકોર થઈ રહ્યો અને આખો
 મહેલો કોલાહલથી ધમધમી જાગી ઉઠ્યો; પ્રચંડ અગ્નિના
 રાતા ભડકા અને ધુમાડો હવેલી વીંધી ગગન ભણી નીકળવા
 લાગ્યાં. દહાય ઘણા જોસમાં આગળ વધી અને આસપાસ
 આવેલાં પાટોસનાં મકાનોને ઘેરી લઈ બાળવા લાગી. આખો
 રાયપુરનો જીલ્લો બળભળી ઉઠ્યો અને સૌ કોઈ પોતપોતાના
 મકાનને બચાવવાનો તજવીજ કરવા લાગ્યાં કાળી રાત્રે લોકો
 દહાયના ભયથી કંપી કંપી છાતીફાટ વડોપાત કરતાં છાપરે

ચઢી ચઢી પાણીનાં બેડાં ડોલો એકઠાં કરવા લાગ્યાં. જીલ્લાની પોલીસચોકી પર દફાયની ખખર થઈ; લોકોના કમનસીબે વોટર-વર્કસનું એન્જીન બગડવાથી પાણીનો અગણોતરો કાળ પડ્યો, ચકલીઓના કાગ લોકોએ ફેરવવા માંડ્યા; પણ ખાલી પતનના ફફડાટ થઈ પાણી ન આવ્યું એટલે ગમરાટ વધી પડ્યો. અંધારી રાત્રે પોળોના કુવામાં અને ઘરનાં ટાંકામાં દોરડાં બાંધી બાંધી પાણી કાઢવા માંડ્યું. પાણી કાઢવાની જ્યાં સુધી આદ-મીઓના અંગમાં શક્તિ રહી ત્યાં સુધી પાણી કાઢી કાઢી છાપરે ચઢાવ્યું. આગમાંથી ઉજળતા દેવનાના સળગતા કોયલાઓ આવુંઆવું છાપરાં પર પડવા માંડ્યા, લોકો ખિચારાં દાઝવા લાગ્યાં, દાઝતાં દાઝતાં પણ કોયલાને પાણીથી બૂઝાવવા માંડ્યા. સમસ્ત જગતના પ્રત્યક્ષાળનો અગ્નિ જેમ કોપ કરે તેમ રાય-જીની હવેલીના અગ્નિએ કારમો પ્રચંડ કોપ કરી રાયજીના કુટુંબનો જોતજોતમાં નાશ કરી નાંખ્યો. હવેલીમાં સુતેલાં રાયજીના દીકરાઓ, દીકરાઓની વહુઓ અને નાનાં નાનાં બચ્ચાંઓ છાતીફાટ કડખાંત કરતાં કરતાં એક ઘડીમાં બગી રાખોડી થઈ ગયાં. રાયજીને આ વખતે ઈશ્વરે કાળ નિદ્રા મૂકી નિદ્રાધીન કરી દીધા હતા. આખી હવેલી બગી ખાખ થઈ ગઈ પાટોસનાં મકાનો તુટી તુટી નાચે પડવા લાગ્યાં, મ્યુનિસિપા-લીટીનાં ક્ષાયર એન્જીનો અગીઆરમે કલાકે આખો મહેલો લગભગ સળગી નાશ પામ્યો ત્યારે તતુડાં બળ્લવતાં આવી પહોંચ્યાં. હુષેશ્વર ટેલીફોન કરી વોટર-વર્કસમાંથી પાણી મેળ-વવાની જોગવાઈ કરી; પોલીસખાતા અને બંબાખાતાના માણ-

સોએ મળી જીવતોડ મહેનત કરી દહાયમાં બળી મરતાં લોકોને
 બચાવવાનો સતત પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. મકાનોના સળગતા
 ભાગોને તોડી તોડી નીચે પાડ્યા; પાણીના કુતરાને-અંખાને
 ખોલી ખોલી માંડ માંડ પાણી મહા મુશ્કેલીથી ઉંચે ચઢાવી
 દહાય જૂઝાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જીલ્લાઓનાં બીજાં નાનાં નાનાં
 ક્ષાયર એન્જીનો એકઠાં કરી પોળોના કુવામાં પાછપો મૂકી જેમ
 તેમ પાણી ખેંચી ખેંચી દહાય હોલવવાનો યત્ન આરંભવા
 માંડ્યો. જે કાંઈ બને તે સૌ કોઈએ કરવા માંડ્યું. પણ કોપાય-
 માન થયેલા કાળે જેટલું દાઢમાં ઘાટ્યું હતું તે તમામનો
 ભક્ષ કરી બધું બાળી ખાખ કરી છેવટે નિર્જીવ કરી છેડ્યું.
 અણચિન્તવી અને અકસ્માત રીતે ઉદ્ભવ પામેલી કાળસ્વરૂપ
 દહાયને જોઈ લોકો ત્રાસ પામી હાથ ઘસી ગયા. કાળાં કર્મના
 કરનાર એક રાયજી અંગારાને પાપે અનેક જણાં ઘરગાર
 વિનાનાં રખડતાં ખરાબખસ્ત થઈ ગયાં. પોલીસ અમલદારોએ
 રાયજીના કુટુંબને બચાવવાને વાસ્તે ઘણીજ જીવતોડ મહેનત
 કરી પણ સર્વ ફેકટ ગઈ. રાયજી ક્યાં દટાઈ ગયા કે બળી
 ખાખ થઈ ગયા તેની સૌ જણે ખારીકાઈથી તપાસ કરવા માંડી.
 બંગાળાતાના સિપાઈઓએ નીસરણીઓ મૂકી મૂકી ધારીઆંવડે
 સળગેલાં લાકડાંને ફેરે કરી બળેલા આસામીઓનાં શગ મેળ-
 વવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ કોયલા અને રાખ શિવાય
 કાંઈ જડ્યું નહીં. લગભગ ચાર વાગવાનો અમલ થયો ત્યારે
 આપણાં સુધારક બાનુ કેસરબાઈ નાટકમાંથી ઘેર પધાર્યા. હવે-
 લીના હાલ હવાલ જોઈ બે હાથે તેમણે પોતાનાં મામાપનાં

અને દાદાના નામનાં છાજ્યાં લેવા માંડ્યાં; રાયજીનાં સગાં અને આડોશીપાડોશીએ કેશરને ખુબ ધમકાવી ધમકાવી સુધારાના નામનાં છાજ્યાં લેવા માંડ્યાં. કેસરે પણ છાતીફાટ કદખાંત કરી બધાંને દહાયમાં બળી ખાખ થયેલાં મુણી નિરખી રાજીઆ ગાવા માંડ્યા. લોકોએ કેસરને ખુબ રડતી જોઈ છેવટે દયાળુ બની છાની રાખી અને તેને સમજાવી હિંમત આપી. રાયજીના મિત્રોએ રાયજીની જગરો શોધ ચલાવવા માંડી. હવેલીની આસપાસ પોલીસનો મજબૂત ચોકી પહેરો મૂકી દીધો.

ધીમે ધીમે સવાર થયું તેમ શહેરનું ઘણું ખર્ચ લોક દહાય જોવાને એકઠું થયું. રાયજીનાં માયા મહોબતવાળાં દરેક સગાંઓ દહાય સાંભળી સાંભળી ધસમસ્યાં રાયજીના કુટુંબની સંભાળ લેવા દોડતાં આવવા લાગ્યાં. જેમ જેમ વખત વીતવા લાગ્યો તેમ તેમ દહાયની ખગર શહેરના એક છેડાથી તે છેક બીજા છેડા સુધી ફેલાવા લાગી. રાયજીની ન્યાતના સ્નેહીઓ અને શત્રુઓ દરેક જણ રાયજીના નામ પર દયા ખાતા ખાતા રાયજીની દશા જોવા સાડ એકઠા થવા લાગ્યા. એક મોટા માતબર કુટુંબનો આવો અકસ્માત રીતે નાશ થવાથી દરેકના મનમાં દયાની લાગણી થઈ આવી. જેટલું ધન રાયજીએ અવળાં અને કાળાં કર્મો કરી ઘરમાં ભર્યું હતું તે તમામ ધન વ્યાજ સાથે અને ઘર સાથે દહાયમાં બળી ખાખ થઈ નાશ પામ્યું. જેને વાસ્તે રાયજીએ પાપ કર્યા હતાં તે તમામ આગમાં નાશ પામી ગયાં. જે રાયજી પોતાને અજ્ઞય અને અમર માની કેડ બાંધી કીરતારને કોરે કરી છકા પંચા રમતા હતા તેજ રાયજી

અત્યારે ક્યાં દટાઈ ગયા તેનો પૂરો પત્તો પણ મળવો મુશ્કેલ જણાવા લાગ્યો. જાંબાખાતાના માણસો કાટ ઉથામી ઉથામી થાકી ગયા પણ ક્યાંઈ રાયજીનો પત્તો ન લાગ્યો. જેમ જેમ રાયજીનો પત્તો ન લાગ્યો તેમ તેમ સિપાઈઓ પણ ચડસ ઉપર ચઢી જાત મહેનત કરી કરી જે હાથે કોયલા અને માટી ઉથામી ઉથામી રાયજીના શગને જોગવા લાગ્યા. કારમો ઇશ્વરી કોપ માની રાયજીની આવી અવદશા નિરખી લોકો હેંગક ખાઈ ગયા. રાયજીના ભાવી કાળે રાયજી ઉપર કારમો ક્રોધ કરી તેના કુટુંબનો જોતજોતામાં નાશ કરી નાંખ્યો. રાયજીનાં પાપ કર્મોની શિક્ષા ભોગવવાની ખાકી રહી માની રાયજીને કાળે અધોર નિદ્રામાં સૂવાર્યા હતા; તેને હવે જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ધારીયાંથી કાટ ખસેડવાનું કામ જાંબાખાતાનાં માણસોથી જે ચાલતું હતું તે કાર્યની હવે અવધ પૂરી થઈ માની પ્રભુએ રાયજીને એકદમ જાગાવી દીધા. કાટ કોરે કરતાં કરતાં સિપાઈઓને એક મોટા પાટડા તળે રાયજીનો પગ કચરાએલો જણાયો; સિપાઈઓએ શગનો પત્તો મળ્યો એમ ધારી બીજાઓને બોલાવી અધિક ઉત્સાહથી અને કારમા જળથી પાટડાને ખસેડવા માંડ્યો. માણસોએ મહાભારત મહેનત કરી પાટડાને ખસેડ્યો. પાટડો લઈ લેતાં એક મોટું જમરું કમાટ જેને આસપાસથી લોખંડનાં પતરાં જડી લેવામાં આવ્યાં હતાં તે રાયજી ઉપર પડેલું જોવામાં આવ્યું. કમાટને ઉઘાડ્યું કે તરત ચોપડા, રેશમી લુગડાં અને કાગળમાં દટાએલા રાયજી સર્વની દ્રષ્ટિ સમક્ષ સૂતેલા જણાયા. લોકો આવી કારમી પ્રચંડ

અને લયાનક આગમાંથી રાયજીને આજે અંગે ગયેલા જોઈ ચક્રીત થઈ ગયા અને હરીની માયાનો અજબ ખેલ માની પ્રભુના નામને યાદ કરી પ્રણામ સાથે જ્ય જ્ય બોલવા લાગ્યા. સિપાઈઓએ રાયજી પરથી કપડાં અને કાગળો લઈ લીધા તો ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતા રાયજી અર્ધમૂર્છાવશ હાલતમાં બેમાન જેવા માલમ પડ્યા. દરેક જણા આનંદમાં આવી ગયા અને રાયજીને ટાંગાટોળી કરી ‘રામ રાજે તેને કોણ આજે’ એમ કહી અદ્ધર ઉપાડી મેદાનમાં ગહાર લાવી એક ચોટલા પર ગોઠડું પાથરી સૂવડાવ્યાં. રાયજીના શરીરમાં જ્યાં તાજી હવા ગઈ અને કાળની કર્ણા થઈ કે તરતજ રાયજી પાસુ ફેરવી ટોળા ઉઘાડી એકદમ બેઠા થયા. આંખો ઉઘાડી જોયું તો પોતે પોતાનું ગયું જોયું જાણી બે હાથે છાતીઓ કુટતા અને રડતા વલોપાત કરવા લાગ્યા. રાયજી દાદાને જીવતા નીરખી કેસર આનંદ પામી અને રાયજીએ ગધામાંથી કેસરને ગયેલી જોઈ કેસરને કોટે બઝાડો ડુસકાં ઉપર ડુસકાં ખાવા લાગ્યા. દાદા અને દીકરી બંને જણાં એક બીજાને મહાગાંઠ સમાન બાઝી ખુબ ધરાઈ ધરાઈ રોયાં. છેવટે લોકોએ બંને જણાંને ખુબ સમજાવી ધીરજ આપી બગાટકારે વિખુટાં કરી છતાં રાજ્યાં. રાયજી પોતાના બે હાથ માથા ઉપર મૂકી ઉંચું ધાલી ઢાંચણુ વચ્ચે માથું ખોસી મૂળા જ્યાં બેઠા હતા ત્યાં ને ત્યાં કરી ગયા. આશરે અરધા કલાક સુધી વિચારમાં ગરકાવ થઈ છેવટે હીંમત રાખી કેડ બાંધી ટટાર થઈ ઉભા થયા અને કેસરને બોલાવી માથે હાથ ફેરવતા દયા ખાતા તેને કહેવા લાગ્યા કે “બેટા

ગભરાઈશ નહિ; આપણે જીવતાં રહ્યાં છીએ તો જગત જા
મારે છે; કેમ કે, ‘જીતે રહેંગે નર તો શ્રીર કરેંગે ઘર’ માં
ગયું તે દૂર કરો અને રહ્યું તે હાથ ધરો. ” આ પ્રમાણે ધીર
આપતા રાયજી ડોસા હવેલીના ગણેશા કોયલા અને મા
ઉપર નજર નાંખવા લાગ્યા; લોકો ધીમે ધીમે વીખરા
લાગ્યા; રાયજીના સ્નેહીઓએ રાયજી તથા કેસરને હીંમત
આપી ખવરાવ્યું; સ્નેહીમાંના એક બટકખોલા સ્નેહીએ ર
યજીના મોંઢા પર ખુસ્સે ખુસ્સું રાયજીનાં કરેલાં કાળાં કર્મે
સંભાળી કહી દીધું કે, રાયજી આ તે “કન્યાની હય
પાપની દહાય ?”

સુખ દુઃખના સપાટા! કાળચક્રના ઝપાટા!

કુસુમ-લતા.

ત્રણ રસિક નવલકથાઓનો સંગ્રહ.

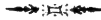
સારા સદાઈદાર કાગળ તથા સોનેરી પાકા પુરા સાથે

કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

પ્રકરણ ૮ મું.

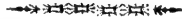
૬૨ ૩૩૩૬૬૬ ૬૬

સ્નેહની શિક્ષા કે દેહની દિક્ષા ?

દાહરે.

પ્રીતી આ સંતારમાં, જીવન કરે સારઃ
ભિન્ન સ્વરૂપ પણ એક જો, ચિતમાં કરે ચમકાર.

પ્રેમ જ પ્રેમીઓનો અહાર વિહાર છે, અન્ન જળ છે,
ધ્યાન અને ઉપાસના છે. પ્રેમ જ મધુ અમૃત છે. સ્વર્ગના તથા
પૃથ્વીના દેવતાઓ એને ખાઈને પુષ્ટિ લાગ અને જીવન
ધારણ કરે છે. પ્રેમપૂર્ણ હૃદય જ ખરેખર અમૃત લોક છે. એ
વંનું છે તે પૃથ્વીમાં રહેવા છતાં પણ સ્વર્ગ સુખ અનુભવે છે.

પ્રેમી એજ પ્રેમીનું કારણ પ્રેમ રમાયત પ્રેમીનું,
પ્રેમ એજ પ્રેમીનું તારણ વ્યર્થ જીવન છે બહેમીનું;
ઉત્તમ પ્રેમ જગત દિહારણ મરીત વાસનાનું છે મારણ,
પાપ ઓઘનું પ્રેમ નિવારણ સરે કાર્ય શુભ નેમીનું.

ચિત્રકાર—

નિર વિનાનો કુપ, તેજ વિનાનો ભૂપ, લક્ષણ વિનાનું
રૂપ, યોગ્યતા વગરનું માન, કંઠ વગરનું ગાન, દયા વગરનું
દાન, તપ વિનાનો યોગ, ઓ વિનાનો ભોગ અને ધન વગ-
રનું આરોગ્ય જેમ વિશ્વમાં દુઃખદ છે તેમ સ્નેહ વગરનું
હૃદય પણ વૃથા અપ્રિય છે.

*

*

*

પ્રેમહીમેં પરતીત રસરીત પ્રેમહીમેં,
પ્રેમહીમેં રાજનીત હારજીત જંગ દૈ;
પ્રેમહીમેં હાવમાવ સહિત સમૂહ પ્રેમ,
પ્રેમહીમેં રાગરંગ ઉમંગ અનંગ દૈ.
પ્રેમહીમેં જ્યાતા ધ્યેય જ્યાતા ધ્યેય પ્રેમહીમેં,
પ્રેમહીમેં ભોગ ભોગ પંચમૂત અંગ દૈ,
પ્રેમકો પ્રેમશ સોતો કરતાડો કરામત,
જલાં દેખો તલાં એક પ્રેમકો પ્રસંગ દૈ.

*

*

*

“ પંચ પ્રેમનો છે પાવક સમ અંત વિનાની જેતી નેમ,
પુનિત પ્રેમની ખરી પરિક્ષા અનુભવિ નર વિણ થાશે કેમ;
હિમ તન દહે ન કહે કદાપિ પ્રેમ માંહી જે સુખ માને,
એવી પીડા કમળ મનની હાય ભાનુ તે શું જાણે ?
તરસ્યાં રહેતાં દર્શન વિણ જેતાં નિત્ય ચિત્ત રાખી જેમાં,
એવા ચક્રારતી પ્રીતિ દયાદિન ચંદ્રના મનમાં ઉતરે ના;
ધુમડી ઘટા જોઈ પ્રીતમની આહ્વાદ ચિત્તથી નાચે મોર,
તેના તરફ એક ચિન્હુ ના ફેંક એવો નિર્દય મેઘ કઠોર.

પીયુ પીયુ કહી પપૈયા ખેતે પ્રાણુ ત્યાગ પણ જો કરતા,
 પાશુ પિયુ મન ધ્યાન ન આવે મહાન પાતક શિર લેતા;
 સર્વસ્વ ત્યાગ કરી રહેતા વશ પ્રતિદીન ચિત્ત ધરી શાન્તી,
 એવી પ્રીતિ મીન તણી જોઈ જળની ના ફાટે જાતી.
 જન્ય પતંગ સમીપ દીપના જલ્દી બળી પડતા તે મહિં,
 એવી પ્રીતિ પરખી દીપ મન હાય દયા કંઈ આવે નહિં;
 એવી પ્રીતિની રીતી જોતાં થાય અતિશે ચિત્ત અધીર,
 જોને માટે પ્રાણુ નિવારે તેજ ન જાણે તેની પીર. ”

જ્ઞાનોત્તેજઃ કાવ્ય.

“કુંદન બહેન કુંજમાં બેસી આમ લપાઈ લપાઈને
 શું જુઓ છો ? આજ કાલ તમારી તો વાતજ ન્યારી
 છે; હોય બા હોય જમાનામાં કુંવારાંની બલિહારી છે; જે
 વીધાયાં તે નથાયાં, અને જે નથાયાં તે પૂરેપૂરાં પસ્તાયાં
 બહેન સમજ્યાં ? ”

“ભાભી તમારો રંગ જુદો, તમારો સંગ જુદો, અને
 તમારો ઉમંગ પણ જુદો; તમારા મુખડાના મંદ હાસ્યમાં તો
 કાંક જાડુ જ ભર્યું છે. જે તમને જુએ તે ક્ષણમાં તમારું જ
 થઈ જાય ! ”

“કુંદન બા મારામાં જાડુ છે તો તમારામાં મોહની છે.”

“કુંવારાંમાં મોહની લાગે અને પરણેલાંમાં કામણ લાગે
 સમજ્યાં કે મારાં ચતુર ભાભીસાહેબ ! ? ”

“હા બા હા હું તમામ સમજી. મોહ મંદીરની સ્નેહ
 ભક્તિના તમારા સિદ્ધાંત સારી રીતે સમજી; સાકરીઆ વચ-

નથી લાવની ભુરકી તમને વેરતાં સારી આવડે છે; વગર જોયે રંગનાં છાંટણાં આટલાં બધાં છાંટી શકે છે તો રંગ જોયા પછી તો રંગનાં કુંડાં ઉછાળશે ! ! ”

“ લાલી તમારે તો કાંઈ ધંધો જ નથી, બસ આખો દીવસ મને બનાવવી એજ તમારું ઘર કામ છે. ”

“ નાની નાની નણદીઓની નેહ નજર વગર નણદીના વીરાની સ્નેહ દ્રષ્ટિ સંપાદન થઈ શકતી નથી. લાલી અને નણદીના વીરના સ્નેહ-સાગરમાં નણદ છે. તે એક મનનું નાવ છે, લાલીને સ્નેહ-સાગરમાંથી પાર ઉતારનાર નાની નણદ અને નાના દીયર છે; નણદ અને દીયર ધારે તો લાલીના ધરમંસારને એક ક્ષણમાં જો-જોતામાં સુધારી શકે છે અને બગાડી શકે છે; માટે નણદની કૃપા એ પતિ પ્રેમને આંદ છે ”

“ ગોડાવરીભાભી ! તમે તો બહુજ પહોંચેલી માયા જણાઓ છે. તમારી ખુશીનાં વખાણુ તે હું શાં કરું ? ”

“ કુંદનબહેન તમારા ડહાપણની તો વાત જ કરવાની નથી. મારૂં રડ્યું મને તો તમારી પાસેથી ઉડવાનું જરા મન પણ થતું નથી. ”

“ બાળી લોલી નણદને ચતુરાઇ શીખવાડનાર આ સંસારમાં એક સલુણી લાલી જ છે. ”

“ કાલી ઘેલી લાલીને ડાહી ડમરી બનાવનાર આ સંસારમાં એક નિપૂણ નણદીજ છે. ”

“ વાકરે લાલી વાહ ! હું તો તમારી અમ્મલ પર વારી વારી બઉં છું. ”

“ વાહરે નણુંદ યા વાહ ! તમારી ચતુરાઈ કાંઈ ઢાંકી રહે એમ નથી. ”

“ ભાભી પાછી મારી પત્તર તમે ફાડવા માંડી કે ? ”

“ નારે યા ના, હું તો તમને કુંજમાં ગાતાં સાંભળીને આવી છું; કહો મારાં બચુકડાં બહેન શું ગાતાં હતાં ? કેને સંભળાવતાં હતાં ? અને કેને તડી તડીને લડવા દોડતાં હતાં ! ? ”

“ ભાભી તમે પણ મનની વાત દૂર રહીને સારી રીતે બાણી શકો છો. ન્યારાં રહીને નયનના આવ ઠીક ઓળખી શકો છો. હસી હસીને મોઘમ માર મારી હાડકાં ઠીક હળવાં કરી બાણો છો; તમને તો જે ઓળખેતે ઓળખે ! ”

“ કુંદન યા તમે જ્યારે હડીએ ચઢો છો ત્યારે નાસવાની ખારીઓ ઠીક ઉઘાડી બાણો છો ! પકડાઓ છો ત્યારે છટકવાનાં ફાંફાં સારી રીતે મારી બાણો છો, સામાને બનાવતાં બેશ આવડે છે; પણ હું બધું બાણી ગમ્મ છું કે-

*

*

*

“ હેયું વાત કરે દરખીને વદન રીસ કરી કોધ જણાવે,
લોચન દર્શન કરે અંતરમાં આંખ મીચી બહુ નેક ચણાવે,
ગગા લગી અતી ગરજ ભરી પણ નાના કહી અમને સમજાવે,
લગન લાગી જીગરમાં જીગરી છણુકા કરી ખુખ વાત ઉડાવે. ”

“ ભાભી તમને પણ પારકાના પેટમાંથી વાત કઢાવતાં સારી રીતે આવડે છે. વાતે વાતે રસનાં ગચ્ચીઆં મૂકી સામાને છાપરે ચઢાવી ફૂલાવી કામ કાઢી લેતાં સાફ શીખ્યાં છો. ”

“ કુંદન બહેન બે બે, વિચારીને મારી સાથે વાત કરજો;

હું કાંઈ તમને છેતરી ના જઈ, ભોળગી ના દઉં, મેળવી ના લઉં.

“ બહુ સારૂ ભાલી તમને વાતે વાતે વાંધા પડે છે તો હવે અમે જોઈ ત્રિચારી તમારી સાથે વાત કરશું, પછી કાંઈ? જાઓ હવે અમારું નામ ના દેશો !! ”

“ અરે વાહરે મારાં બહેન, તમને તો ચટકો લાગ્યો ! મરી જઈરે તમારા લટકા ઉપર ! ખમ્મા બહેન ખમ્મા તમને ! હું હારી અને તમે જીત્યાં હવે જોલો ! ”

“ જાઓ અમારું નામ ન દેશો ! મને ન જોલાવશો ! ”

“ ઓહો આ તો રીસાયાં !! હાડ ગયાં ! બહેન ધીરાં ધીરાં જરા આકળાં ઉતાવળાં ન થાઓ, હું તો તમારી છું પણ પારકા જણ્યાને જ્યારે રીઝાવવાનો વખત આવશે ત્યારે પાણીથી પાતળાં થવું પડશે, સમજ્યાં કે મારાં કુંદન બા લટકાળાં !! ”

“ બહુ સારૂ જાઓ, જેને વીતી હોય તે જાણે ! પ્રેમની આગતમાં તમે શું સમજો ? ”

“ કાંઈ નહીં ! હું તો સાવ ઘેડી છું; પ્રેમનું તો નામ મેં આજે જ સાંભળ્યું ! હું ગમે તેટલી પણ અજાણ ! કાંઈ જાણે લાની હારમાં આવું ? કદી નહીં !! ”

“ બહુ સારૂ ડાહ્યડી ભાલી જાઓ !! ”

*

*

*

“ રંગ પ્રેમનો જેને લાગ્યો તેહ જગતમાં એકજ જાણે,
મૂરખ મન હાંસી કરી હરખે પીઝ પ્રેમની તે ન પ્રમાણે;
જીગર જોળીયાં ખાખ થતાં કાંઈ પ્રેમ રાખમાં પ્રાણ હરખાતો,
એકજ સંગી અંતર જાણે બહુ રંગી સંગે ગમરાતો. ”

“ હ્યો બહેન હું ભૂલી ગઈ, મને માફ કરો, તમે મોટાં અને હું નાની તો તમારે મોટા દીકરાં થઈ નાનાંને જતાં કરવાં જોઈએ. ”

“ લાભી તમારી જીસમાં કાંઈ હાડકુ હશે કે ? ”

“ નારે ના. ”

“ તમારા બોલવાનો કાંઈ બંધ હશે કે ? ”

“ બંધની વાત સંબંધવાળા જાણે ! ”

“ લાભીના એક એક બોલ લાખ લાખ રૂપીઆના નીકળે છે. ”

“ તો લાવો ત્યારે લાખ આપો ! ! ”

“ લાખમાં મારા ભાઈ તમને આપ્યા ! હવે શું આપું ? કાંઈ માગનાં લાજ આવે છે ? ”

“ નણુંદ પાસે માગનાં લાભીને શી લાજ ? ”

“ હા જ તો લાભીથી જ્યારે નણુંદ આવે વાજ, ત્યારે બિચારી નણુંદની કોણ જાણે દાઝ ? ”

“ ભાઈ મારે, નણુંદ સારે ત્યારે પારદા પેટની લાભીને કોણ બળતી ઠારે ? ”

“ જ્યાં ભાઈને વશ કરી લાભી ચત્રવે રાજ, ત્યાં નાની નણુંદીનાં કયાંથી સરે કાજ ? ”

“ જ્યાં ભાઈને શીખવાડી લાભીને ઘર બહાર કઢાવી નણુંદ ચત્રવે દામ, ત્યાં મગતરા જેવી લાભીનો સંસારમાં શો હિસામ ? ”

“આજ કાલ જમાનામાં લાભી સાહેબનાં ખુબ માન છે;

નણુંદનાં ઘેર ઘેર જ્યાં જુઓ ત્યાં અપમાન છે. ”

“ એ નણુંદ આ સંસારમાં ભાશીનો એક બીજો વર છે ! ”

“ ત્યારે ભાભી દુનિયામાં સાચે સાચું વરનું ખરું ઘર છે. ”

“ ઓહો ભાભી તમે કોઈ રીતે ગંધાતાં નથી. ”

“ નણુંદમા ત્યારે તમે એકે રીતે સંધાતાં નથી. ”

“ ભાભી તમે મને બહુ જ સાંભરશો ! ! ”

“ બહેન ત્યારે તમે ઘડી પણ વિસાર્યા નહીં વિસરશો. ”

“ દયો ભાભી આવો ત્યારે આપણે આમ તેમ કુંજમાં ફરી આનંદ કરીએ ! ”

“ દયો આવો ત્યારે ફરીએ ! ”

“ જુઓ ભાભી આ નાગરવેલ ! ”

“ હા કેવી ચંપે લપટાઈ છે ! ”

“ જુઓ આ ગમરૂ ગુલાબ ! ”

“ હા, પણ અત્યારે તેનો નવાબ નથી. ”

“ હા મારું મન પણ કુંદનખાને હીનાલાલ વર સાથે જોવાને લોભે છે ! ”

“ અં....હું જુઓ પાંખી મારી મશકરી કરી ખરી ? ”

“ અરે નારે ના, એ તો જરી ગમ્મત ! ”

“ જુઓ આ ચંબેલી કેવી તનમનાટ કરી રહી છે ! ? ”

“ અત્યારે તેનો સમય છે. ”

“ બહુ ભાભી તમે તો બહુ જ જખરાં ! ! ”

“ બહેન તમે ઘડી ઘડીમાં રીસાઈ જાઓ છો માટે બહુ જ કપરાં ! ! ”

“ભાલી મને તમારા ઉપર બહુ જ હેત આવે છે !”

“હું પણ તમારા ઉપર વારી વારી બહુ જુ !!”

“ભાલી તમારા જોડ કો'વાડથી પણ વધારે કઠણ.”

“બહેન તમારી રીસ વજથી પણ અધિક સખત.”

“એ તો જેવાં તમે એવી હું !!”

“બહેન મારી તો મારી પાસે પણ તમારી તો હરી પાસે રહી.”

“ભાલા ઈશ્વર સૌનું સાંઝું કરે છે. મારા તમારાની ભાં-જગડ હરી હાથે જ ચુકવાય છે.”

“કુંદન બહેન આઝી રીસ આઝા જોડા બવરાવે છે. સાસરીઆમાં રીસ અને પ્રીતને બનનું નથી; માટે રીસને તો પિયર જ મૂકવી પડે છે.”

“ભાલી રીસ વગર રસ નથી, અને રસ વગર પ્રેમ નથી માટે રીસ તો જ્યાં થતી હોય ત્યાં થાય !!”

“બહેન તમારું કહેવું એમ છે કે પરણ્યા આગળ રીસ થાય તો પરણ્યા પરાણે પરાણે પણ મનાવી રીસ મૂકાવી રસને અખાડે; પણ ઘણી વખત આ ધારણા ખોટી પડે છે. બધે ઠેકાણે સરખા બનાવ બનતા નથી.”

“ભાલી દરેક વસ્તુ તેની હદમાં સારી લાગે ! જ્યાં હદથી બંદે જવાય ત્યાં તમામ ઠેકાણે અળખામણું થવાય, માટે મન અને હદમાં બધુંએ સાંઝું થાય !!”

“બહેન પરણીનું રૂશણું પરણ્યાથી લાગે પણ સાસુ નણંદથી તો બમણું બળે, માટે રીસને વાસ્તે કાંઈ સરખો

નિયમ નથી રહેતો. મન અને હૃદમાં રીસ સારી કહેવાય છે એ તમારું કહેવું વાસ્તવિક છે, પણ વખતે વખતે રીસ મનને મુંઝાવી નાંખે છે અને હૃદને તોડાવી નાંખી ખરડો લાંગાવી નાંખે છે માટે રૂપણું નામ જ દુષણથી ભરેલું છે ! ! ”

“લાલી એ તો જ્યારે તમારા જેવા વર હોય ત્યાં ગિચારી વહુના ખરડા લાગી જાય સમજ્યાં ? ”

“હા બા હા; અને જ્યાં તમારા જેવી વહુ હોય ત્યાં ગિચારા વરને રૂપણથી ખુબ શકવી થકવી પાણીથી પાનળો ખનાવી પગે પડાવે ત્યારે જ વહુ વરના ખોળામાં ખેસી ખેલે; એમ ને મારાં બચુકડાં બહેન ! ! ”

“લાલી તમે ને હું વહુ વર સરજ્યાં હોત તો શી દશા થાત ? ”

“તમને ગમ્મત વળત અને મારા લોગ મળત ! ”

“ના ના એમ તો હું પજવું એવી નથી. ”

“હું તો તમારાથી તોળા તોળા પોકારન ! ”

“પણ તમને હું એવા વશ કરી લેત કે તમને એક ઘડી પણ મારા વગર ચેન ના પડત. ”

“પણ તમારી રીસથી મારા હૃદયનો સ્નેહ ઉતરો જાત. ”

“અરે તમને તો હું પળમાં ગોળ ગોળ કરી નાંખત અને મનાવી લેત ! ”

“રીસથી પ્રેમ આવો આવો લાગે છે ! ! ”

“અરે પ્રેમને તો એવો રીસમાં રસમસ કરી મૂકત કે તમને ઘર બહાર મારા વિના જરા પણ જંપ જ ન થાત ! ”

“ ઠીક ત્યારે જોઈશું ! હવે ક્યાં આશું છે ? મામાનું ઘર કેટલે તો દીવો બળે એટલે ! ”

“ લાલી તમારા મુખમાં આટલી બધી મીઠાશ છે તો પછી અંતરની શી વાત કરવી ? ”

“ એ અંતરમાં તો કડવાશ છે ! હવે કાંઈ તમારે કહેવું છે ? ”

“ નારે મારી લાલી, હું ક્યાં કહું છું કે કડવાશ અંતરમાં છે ? એ તમારા અંતરમાં તો વશીકરણનો જંત્ર છે, મોહનને મલકાવવાનો મોહમંત્ર છે. ”

“ કુંદન બહેન સમાન વયનાં, સમાન સ્વભાવનાં અને સમાન હૃદયનાં સ્નેહી જનોની જ્યારે ચાર આંખો સામસામી એકઠી થાય; ત્યારે મન મનને નચાવે, તન તનને નચાવે, અને નયન નયનને નચાવે ! નયનના એક નિમિષમાં રસ, ભાવ અને પ્રેમ અન્યો અન્યના અંતરમાંથી ઉભરાઈ જાય, આખા અંગમાં અનુરાગનો ભરતી ઝાટ થાય ! મન સરિતાને હૃદયચંદ્ર સારી રીતે થનક થનક નચાવી ઉભરાવી નાંખે, છલકાવી નાંખે અને કક્ષા બંધનના બંધ તોડી અંગ પ્રદેશમાં સ્નેહની છોળાંછોળા કરી મૂકે ! ! રીસની પુનમ અને અપીરાઈની અમાસ જ્યાં આવી કે તરતજ મન સરીતા ઉભરાણી અને સ્નેહ સાગરમાં સમાણી; અને જ્યાં સાગર અને સરિતા મળે કે તરતજ વિરહ દુઃખ એક પળમાં ટળે, સમજ્યાં કે મારાં બટકબોલાં કુંદન બહેન ? ”

“ ઓહો લાલી તમે પણ ખુબ પ્રવીણ અને ઉંડાં ઉતરેલાં જણાઓ છો ? તમારા બોલની કિંચીત્ પણ કીંમત આંકી

શકાય તેમ નથી. મારા ભાઈ આખો દીવસ તમને દેખે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. જે એક વાર તમને બુએ તે તમારું જ થઈ જાય. આઈ આજકાલ ભાભીની ખલિદારી છે. ”

“કુંદનબા કસમાં તમે કાંઈ એમાં ઉતરો એવાં નથી. તમારું જ્ઞાન પણ તમારી ઉંમરના પ્રમાણમાં ઘણુંજ વિશાળ છે. સ્નેહ સિદ્ધિના તમારા સિદ્ધાંત પણ ઘણા અચળ અને ઉમદા છે. ”

“ભાભી સાહેબ ! હૃદય સીદ્ધિના ત્રીલ દૃષ્ટાંત વગર સ્નેહ સિદ્ધિના સિદ્ધાંત ઘણાજ લૂખા અને આછા લાગે છે. પ્રેમની પરિપક્વતા, અવસ્થાને અનુસર અને મનના અંકુરની વાવણી વગર હૃદય આકર્ષણ થઈ શકતાં નથી. ”

“કુંદન બહેન લપડાક મોઢીક અને લાતની મીઠાઈ ખાધા વગર સામાનાં દીવ જીતી શકાતાં નથી. વાતના વડાં અને વચનની કઠી એવી તો હડી કઢાવે છે કે ખસ કાંઈ વાત કરો ના !! આખો દહાડો રઘવાયાં રઘવાયાં અને ઓશીયાળાં ઓશીયાળાં થઈ આથડવું પડે છે. તેમાંયે નવી વહુ થઈને ગયાં એટલે મેણાં ટુણાંનો વરસાદ, ગાળોનાં ઝાપટાં અને મારની ગાજવીજ થઈ રહે છે !! બહેન જ્યારે આ ખતું સડન કરી પિયરને નમસ્કાર મરીને સાસરાની સાખ પકડી ચોરડા પરસાળમાં આંખ મીંચીને કેદ રહ્યાં; ત્યારે પત્ની ઘરરખી, ડાહી, ઠરેલ અને હોંશી-આર વહુના ઇંકામ મળે છે. તમારા જેવી બટકબોક્ષી નાની નાની નણદીઓ જે વાત વાતમાં ભાભીને વચનનાં ચોકડાં ચાઢી કુસ્તાં હસ્તાં ટાઢા ડામ દઈ ભાભીની ખલિદારી ગાય છે અને

વખાણુ કરે છે તે બધાની તમે જ્યારે ચારપગાં થઈ પારકા ઘરમાં રહેશો અને પરણ્યાને વશ કરશો ત્યારે ખમર પડશે, અને અમે પણ તે વખતે કુંદનમાના લટકા ચટકા સારી રીતે જોઈશું અને આજો દી નણુંદમાનાં વખાણુનાં ગીત ગાઈશું સમજ્યાં કે ? ! ”

“ ભાભી જોટું ન લગાડશો હોં કે ! ! ”

“ મને તો કંઈ જોટુંજ લાગતું નથી, સાડું જોટું પિયરમાં ચાલે; સાસરામાં કાંઈ ન કહેવાય ! ”

“ ભાભી તમારો સ્વભાવ બહુજ આનંદી છે ! ”

“ સાસરામાં સદાકાળ આનંદજ રાખવો જોઈએ. બહેન તમે કાંઈ એાછું ન લાવતાં ! ”

“ મને તો તમારા સહવાસમાં કાંઈ જોટું એાછું કે માટું લાગતુંજ નથી. તમારી સોળતે તો હું મારો મંદવાડ ભૂઝી, દુઃખ ભૂઝી અને ધીકર ચિન્તા પણ ભૂઝી ! ”

“ હશે બીજું કાંઈ તો ભૂઝ્યાં નથી ને ? ! ”

“ બીજું શું ભૂઝવાનું છે ? ”

“ કાંઈ નહીં, હું તો સહેજ કહું છું ! ”

“ જાઓ બજ્યું આમ શું કરતાં હશે ? કહો કહો મારા સમ જે ન કહે તેને. ”

“ હું તો એમ કહું છું કે દુઃખ ભૂઝ્યાં પણ સુખના આપનારને તો ભૂઝ્યાં નથીને ? ! ”

“ સુખનાં આપનાર તો તમે મારી પાસે છો ! તમને હું શી રીતે ભૂઝું ? મારો જીવ ભૂલાય તો ભાભી ભૂલાય ! ”

“ લાભી તો કોરે રહી પણ હીરાલાલને ન ભૂલશો હોં કે ! ”

“ જાઓ જાઓ તમે તો મને રોજ બનાવતાં ને બનાવતાંજ રહ્યાં ! ”

“ એમાં હું શું ખોટું કહું છું કે આમ મારા ઉપર ચીડાઈ જાઓ છો ? ”

“ લાભી તમે તો સદાએ વચનનાં તીર મારતાંને મારતાં. ”

“ ત્યારે તમે ક્યાં નયનનાં તિરછાં તીર મારવામાં કોઈને કચાશ રાખો છો ? ”

“ હેં હેં લાભી આ શું બોલ્યાં ? ”

“ એ તો એજ તો. ”

“ એમાં શું ? ”

“ શુંમાં વરણાગીઓ વર. ”

“ જાઓ હવે હું તમારી સાથે કદી નહીં બોલું. ”

“ અરે વાહરે મારી નણુંદગા તમારો ભટકો ! ”

“ સાડું જાઓ, અમને ન બોલાવશો ! ! ”

“ નાની નણુંદી વાતે વાતે મરડાઈ ન જાઓ ”

“ લાભી ધીરો અધીરાઈમાં થરડાઈ ન જાઓ ” :-૦

“ બટક બોલાં ચાળા કરી માન ન ખાઓ ”

“ આમ વેત્રાં કાઢી ખુપ કાત્રાં ન થાઓ ” :-૦

“ લાભી સાચી લક્ષ્મી બધું લાભીનું વર ”

“ નણુંદી બીજો છે એક બોળી લાભીનો વર ”

“ લળી લળી ખાવાને નણુંદી લાભીને પૂછે ”

“ લાભી ભૂખી દુઃખી તેમાં નણુંદીને શું છે ”

“ ધારે તો પગ ભાભી નણદીનેા ટાળે ”

“ ભાઈને ચઢાવી ભાભી કાઢી મન વાળે ”

“ વાહરે ભાભી હુંતો દારી ”

• “ નણદીખા મેં જખમારી ”

“ બલિદારો ! ”

“ જઈ વારી ગુણ ભાભીના ગાઓ ”

“ નાની નણદી સંતોષી સુખી ઘર થાઓ ”

“ ભાભી ! ઓ ગોદાવરી ભાભી ! તમે કયાં છો ? ”

“ ઓ બહેન આવો ! આ બાબુ, આ બાબુ જરા ધીરે રહીને આસ્તેથી આવો ! ! ”

“ કુંદન બહેન તમે આવીને અહીં લપાઈ ગયાં છો ? ! ”

“ હા ગોમતી બહેન આવો ! ”

“ ભાભી તમે કાંઈ જાણ્યું ? ”

“ ના રે બહેન ! શું કાંઈ નવા જુની છે ? ”

“ હા. બાપાજીએ દરિયાની ખાડીમાં લગભગ ફરતા ફરતી પચીસ ગાઉ સુધી હીરાલાલની તપાસ કરાવી; પણ કયાંઈ તેમનો પત્તો મળ્યો નહીં ! ! ”

“ ભાભી તમે તો કહો છો કે જાન પાછી ગઈ છે. તમે અજાણેથી પડી ગયાં એટલે વર તોરણેથી પાછો વળ્યો છે; અને મામા જ્ઞેશીને બોલાવી બીજું કોઈ સારું મુહુર્ત જોવરાવો વિવાહ માંડશે, અને આ ગોમતી બહેન દરિયાની નવા જુની કહે છે ! આમાં સાચું શું ? ! ”

“ જાઓ જાઓ ગોમતી બા તમારામાં તો કાંઈ અફલ નથી. બધુંએ ઉઘાડું કર્યું. મોટો છગરડો વાળ્યો ! ! મુઆં

લોગીઆં માણસની તે કાંઈ દુનિયામાં ગણતરી થતી હશે ! ?”

“ અરર લાલી હું તો ભૂતી ગઈ, આ તો કુંદન બહેન બેઠાં છે ને ! અરેરે બધાએ મગ ચોખા લેગા થઈ ગયા ! ! ”

“ લાલી તમે મારાથી પણ દગો રમો છો કે ? ! મને પણ હવામાં અદ્ધર ઉડાવો છો ? ! શુ બનાવી બનાવી વાત કહીને આ કુંદનને પાણીમાં મુકીઓ લારાવો ! છો ! ! જાઓ કપટી ઉઠો મારી પાસેથી ! ! ”

“ ગોમતીગા તમે મોટો વરઘોડો કર્યો ! ! હવે બધાં ઘરમાં જાણશે તો મારો જીવ લેશે ! ! અરે તમારા લામ અને બાપુજી તો મારા ઉપર ખુબ કકળી ઉડશે ! ! ”

“ અરે પણ માલી હું તો ભૂતી ગઈ ! ! લોગી છું તે જેમ આવે તેમ લાખી ગઈ ! ! અહાં કુંદન બહેન બેઠાં છે તેની તો મને બિલકુલ ખબરજ ન રહી ! ! ”

“ જાઓ જાઓ તમે પાસે રહીને કોમને બનાવો એવાં છો. ”

“ અરે પણ લાલી શા માટે આટલી બધી લમણાફાડ કરો છો ? કહી દોને કે છે શું ? ”

“ બહેન કાંઈ નહીં; વાતમાં કશોએ માલ નથી. ”

“ તમને મારા ગળાના સોગન છે, જો કાંઈ અસત્ય કહો તો ! ”

“ કુંદન બા તમે જક ન કરો ! ! જે તમને ન જણાવવાનું હોય તે જાણવાની શું કામ માથાકુટ કરો છો ? ”

લાલી મારાથી પણ અંતર કે ? ! ”

“ ના બહેન ના, તમે શું કામ અમસ્તાં રાતાં પીળાં

થાઓ છો !! ગોમતીખાના કહેવામાં કશાએ લલીવાર નથી.
જેમ ખાય છે તેમ ખાલે છે !! ”

• “ ગોમતી બહેન શી નવા જુની છે મને તમે કહો ! આ
લાલી તો કાળજની કુડી છે અને અંતરની બહુજ ઉંડી છે ! ”

“ ના બહેન ના કાંઈ નથી. ”

“ બહેન તમને મારા સમ છે ! જો કાંઈ છુપાવો તો તમે
મને મૂઠ્ઠા દેજો ! ! ”

“ એ આ કુંદનખાએ લોળી આ રાજને હાથમાં લીધા.
બધુંએ ઉઘાડુ જોત જોતામાં થઈ જશે !! મને ઘરમાંથી ના
કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી કુંદન બહેનનો મંદવાડ રહે ત્યાં સુધી
બિલકુલ તેમને હીરાલાલ સંબંધી કે વિવાહ સંબંધી વાત જ
ન કરવી. આટલા દહાડા સુધી બધુંએ મેં ગુપ્ત રાખ્યું પણ
ગોમતીખાએ આવી ભડ વેર્યું. ”

“ ગોમતી બહેન કહો શી નવા જુની થઈ છે ? ”

“ બહેન જોજો કાંઈ કહેતાં; નહિ તો બાપાજી તમને
ખુબ વઢશે હોં ? ”

“ લાલી ! પણ બધી વાત બાપાજી હમણાં ખુદી કરશે,
ત્યાં શું છાતું રહેશે ? ”

“ સારૂ જાઓ તમે હવે ઘરમાં પધારો. ”

“ ના ગોમતીબહેન તમે જોસો મારી પાસે. આ લાલી
તો બહુજ નઠારી અને વઢકારી છે. શું થયું તે મને તમે કહો. ”

“ આ થવામાં એજ કે તમારા વિવાહ ટાણે હીરાલાલ
ભાઈ જાન લઈને દરિયા માર્ગે પરણવા સારૂ આવતા હતા; જેવી

જાન ખંદરમાં દાખલ થઈ કે તરતજ તમે ઝડપેથી પડી ગયાં અને વાગ્યું; આ બાળુ પવનનું મોટું વાવાઝોડું આવવાથી પાણીમાં દરિયાઈ તોફાન જાગ્યું; જેથી જાનનાં બીજાં વહાણો એક બીજા સાથે અથડાઈ ભાગી ગયાં; અને વરરાજા હીરાલાલવાળું વહાણ પવનના તોફાનમાં તણાઈ ગયું અને એક ખડકમાં જઈ પડ્યું. વાવાઝોડાના તોફાનથી વહાણનો નાશ થયો અને હીરાલાલને દરિયાઈ મોજાં પાણીમાં ધસડી ગયાં. વરરાજા ક્યાં ગયા તેનો બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહીં. આ ઉપરથી દરબાર સાહેબે ઘણા સારા તારાઓ, ખલાસીઓ અને માછીઓને દરબારી વહાણ આપી દરિયાઈ ખાડીમાં હીરાલાલની શોધ સારૂ મોકલ્યા હતા. તે સઘળા આજરોજ દરબારમાં આવ્યા અને જણાવ્યું કે હીરાલાલનો બિલકુલ પત્તો તેમને મળ્યો નથી. વરરાજાનું કાંઈ પણ નામ કે નિશાન પાણીમાં હાથ લાગ્યું નથી.”

“અરે હાય ! આ હું શું સાંભળું છું ? અરે ભગવાન મારા પાપણીના પાપે નિર્દોષીનો પ્રાણ ગયો ! હું શે ના મરી ? આ મંદવાડમાં હે દુષ્ટ વીધિ તેં મને શું કામ જીવતી રાખી ? હાય હવે હું શું કરું ?”

“ દેવો ગોમતી બહેન કાઢો કાંદો, વાત કહેવાનું આ કૃષ્ણ; જીવો બહેન તો મડદુ થઈને પડ્યાં, અરે બેશુદ્ધ બની ગયાં. જાઓ દોડો બાને બેલાવો, પાણી લાવો અને દવાની શીશી જલ્દી લેતાં આવો. ”

“ ભાભી હવે મારા ભોગ મળ્યા; અંઅં....હવે હું શું કરું ? ક્યાં જઈ ? ”

“ મારા બાપ હું તો તમારાથી થાકી ! હવે તમે નાહક રોઈને લવાડો ન કરશો; જાઓ જલદી પાણી અને દવા લઈ આવો. હરીએ જેમ ધાર્યું હશે તેમ થશે ! ”

“ ના હવે હું નહીં જાઉં, બા જાણે તો મને મારે ! ”

“ હશે ત્યારે દેવો તમે ગહેનની આંખો દગાવી રાખો હું પેલી ચકલીએથી પાણી લાવી ગહેનના મોં પર છાંટું એટલે તરતજ મૂછો વળશે ! ”

“ ઠીક ત્યારે લાભી તમે જાઓ અને જલદી પાણી લઈ આવો. ”

“ જોજો હોં આંખ દગાવી રાખજો. ”

“ સારૂ જાઓ, ખમા ગહેનને, ખમા તમને ! કુંદનગહેન તમે જરા પણ ગલરાશો નહીં પરમેશ્વર તમને જલદી આરામ કરશે ! ”

“ દેવો ગોમતીબા જરા આમ ચોરાં આવો, મને પાણી છાંટવા દો એટલે જટ મૂછો વળે ! ” આ પ્રમાણે કહી ગોદાવરી પાણીની છાલકો મુખ ઉપર છાંટવા લાગી; ગોમતી કમળનું પાન લઈ પાંખો કરવા લાગી. આશરે પાંચેક કલાક સુધી પાણી અને પવનની સારવારથી કુંદનને મૂછો વળી; અને જટ આંખ ઉઘાડી કુંદન ભેડી થઈ. ગોમતી ઘરમાં જઈ દવાની શીશી લઈ આવી ને દવાનો એક લાગ કુંદનને પાચે એટલે સારી રીતે કુંદનને શુદ્ધિ આવી.

લાભી હવે હું શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? આ પ્રાણને શા આધારે પંડમાં રાખું ? મારું જીવન નષ્ટ થઈ ગયું. હરીએ મને

આશા આપી નિરાશ કરી. અધવચ અટકાવી મને છેતરી; કુવામાં ઉતારી વરત વાઢી લીધું; માફે જીવતર બગાડી નાંખ્યું, જીવનના દોર ઉપર ચઢાવી વચ્ચે વચ્ચેથી દોર કાપી "નાંખી મને પથર ઉપર પછાડી ! મારી સુધરી જાજી બગડી; મને સ્વધર તજી પેર ધર વસાવી; અને અમાગણી પાપણી અને પનોતી બનાવી પાયમાલ કરી. અરે નિર્દય કૂર હરી આવું કરે તારા હાથમાં શું આગ્યું ? હરી તેં તને હસી હસીને મોંઘમ માર માર્યો. મારો થઈને મનેજ મારી. ન્યારો રહીને જોટી આશા બતાવીને મને નચાવી નાહક ગરદન મારી. હરી તને હું શું કહું ? તારાથી લઢતાં હું શી રીતે ફાવું ? તને મારા નવ ગજના નમસ્કાર ! હરી તારો રંગ ન્યારોજ છે, તું બહુ રૂપી ખારોજ છે. જા ભુંડા તારો સંગ હવે નકામોજ છે; મારા જેવી પામરને પીડી પીડી તું તારે આનંદ પામ્યાજ કર ! હા.... મોત મોત તું હવે ક્યાં છે ? મરણ, મરણ, મનુષ્યની છેલ્લી અવસ્થાના વિસામા રૂપ મરણ તું ક્યાં સંતાયું છે ? હા....આજ તું મારે વાસ્તે મોઘું થાય છે ? ! ”

કુંદન બહેન હવે આ બળાપો મૂકી દો ! આમ વલો-પાત ને વલોપાતમાં શરીર ખવાઈ ગયું, વદનનું નૂર ઉડી ગયું; આખું અંગ હાડકાંનો એક માળો થઈ રહ્યું. હવે મૂકો બધી પંચાત ! ”

“ અરેરે મારે હવે જીવનને શું કરવું છે ? બસ હવે તો સુખેથી મરવું છે. મૃત્યુ મૃત્યુ આત્માના વિશ્રામ રૂપ મૃત્યુ તું ક્યાં છે ? હા....મરણ પણ વખત આવે માગ્યું મળતું નથી. તે

પણ મોંઘું થાય છે.

“ મરણુ પણ મોંઘું થયું.....મારે આજ ”

“ માગ્યું મળે નહિ ટાળે ન દીઝતી દાઝ:-૦

• “ ડાહી દુઃખથી શીદ કંટાળે ”

“ વ્યર્થ વિચાર કરી જીવ જાળે ”

“ થવાનું હોય તે થાય મોત વિના ન મરાય ”

“ શે જીવાય, શે જીવાય, શે જીવાય:-૦

“ તન મન કે ધનના દુઃખે કંઈ જન મરવા સ્હાય ”

“ માગ્યાં મોત મળે નહિ મોત વિના ન મરાય ”

(માલતી માધવ-ચિત્રકાર, કાંક ફેરફાર સાથે)

“ કુંદનખેન આ શો વલોપાત ! કોનો વિલાપ ? શા સાડ ? કંઈ દશામાં ? કેવી અવસ્થામાં ? આ તોફાન શું ? કેઈ જાણે તો ઘેલું બનાવે ! છાનાં રહો, હરીએ ધાર્યું હશે તે થશે.”

“ લાભો હું એકલી અનેક માણસોને દુઃખનું મૂળ થઈ પડી છું. ઇશ્વર મારું પાનું શોધતો નથી. અનેક અનેક ઘાતમાંથી મને ઉગારે છે ! થઈ ચુક્યું-પતી ચુક્યું. બસ એ આત્યા ગયા ! મને એકલી મૂકી સંતાઈ ગયા. તેજમાં તેજ મળી ગયું, રૂપમાં રૂપ સમાઈ ગયું.”

“અરે પણ તમે શાથી કહો છો કે એ સધામ સિધારી ગયા ? દરિયામાં ડુબેલા ઘણાક જનો તણાઈને કીનારે પડી સ્વસ્થ બની ઇશ્વર કૃપાએ સજીવન થયા છે, ”

“ લાભી મારે તમારા ખોટા દીલાસા હવે સાંભળવા નથી. દરબારમાં ખખર આવી કે વરરાજાનું નામ નિશાન પાણીમાં માલમ પડતું નથી; ને તમે કહો છો કે એ તણાઈને કોઈ સ્થળે

ઉગરી ગયા હશે, એ મારાથી કેમ માની શકાય ? ”

“ બહેન પ્રભુની લીલા એવી અકળ છે. ઘડીકમાં હસાવે છે અને ઘડીકમાં રડાવે છે. સર્પદંશથી મૃત્યુ પામેલા માણસો ઘણીવાર અગ્નિદાહ કરતાં કોઈ સંત મહાત્માના પ્રતાપે ઉગરી જાય છે. જેર અને વિષના પ્રયોગથી મૃતઃ પ્રાય થએલાં કંઈક જનો અંતકાળ સમયે વમન કરી કરી બેઠાં થાય છે. વાવ કુવામાં નાંખેલા કંઈક લોકો ઈશ્વરી કૃપાથી ઉગરી જાય છે. નદીના પુરમાં તણાએલા કંઈક નરો ક્યાંના ક્યાં નીકળી જઈ બેઠા થાય છે; અગ્નિની જ્વાળામાં આવેલા કંઈક આદમીઓ કીરતારની કડ્ડણા નજરથી કંઈક ઓઠે રક્ષાઈ બચી જાય છે; માટે નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી. જે ઘડી આંસુ કઢાવે છે તેજ ઘડી આનંદ ઉપજાવે છે. આવાં આવાં અનેક અનિષ્ટોમાંથી મનુષ્યો આગસ મરડી બેઠા થાય છે એજ અવિનાશીના પ્રતાપના પુરાવા છે, પરચા છે. આકૃતમાંથી ઉગરવું એજ હરીની હાજરી છે. જળને ઠેકાણું સ્થળ અને સ્થળને ઠેકાણું જે જળ થાય છે, તેજ હરીની માયા છે, લીલા છે અને શક્તિ છે. આવાં આવાં ઈશ્વરી કૃપાનાં અનેક દ્રષ્ટાંતો અવગ્રોહી મનન કરી મનને સ્થિર કરો; અને કેવળ હરી ઉપર વિશ્વાસ રાખો. બગડી બાજી સુધારનાર એક હરી જ શક્તિવાન છે. હરીના વિશ્વાસે રહેલા હજુ સુધી કોઈ હરીજન છેતરાયા નથી. મોડી વહેલી પણ મનુષ્યોની મનકામના અનેક રીતે પુરનાર એક સમર્થ કડ્ડણાસાગર કમળાપતિ કેશવ જ છે. ઈશ્વરથી કોઈ મોઢું નથી અને ઈશ્વર જેવો બીજો કોઈ સમર્થ નથી. મનુષ્યોને મારનાર તારનાર અને ઉગા-

રનાર ક્રૃષ્ણ એક હરી જ છે. સંસારમાં લોકોને માથે મરણની ભિતિ અને જન્મની પ્રોતિ ઉપજવનાર એક હરી જ છે. ભૂખ્યા ઉઠાડનાર અને ખવરાવીને સુવાડનાર દયાસાગર હરીના જેવો બીજો કોઈ દયાળુ નથી, મારે કુંદનગહેન જે કાંઈ થાય તે જોયાં કરો અને હૈયાને સ્થિર કરી ખાઈ પી હરીનું ભજન કરો.”

“લાભી તમારું કહેવું ખરું છે, પણ મારું મન ધીરજ નથી ધરી શકતું. હું જાણું છું કે મનુષ્યના માથે જે કાંઈ કારમું સુખ પડે છે તે દુઃખને વાસ્તે અને જે કાંઈ અગાધ દુઃખ પડે છે તે સુખને વાસ્તે છતાં પણ મન રાત દિવસ સંતાપ પામ્યા જ કરે છે. ઓહો હું જન્મી ત્યારથીજ કરમમાં દુઃખ લખાવીને આવી છું. અરે મારો જન્મજ પારકાને પરિતાપ આપવાને વાસ્તે થયેલો છે. હું મારા દુઃખથી નથી ગલરાતી, પણ મારા વાસ્તે બીજાં અનેક જણ દુઃખમાંજ દુખ્યાં કરે છે. અરે બિચારા હીરાલાલ મારા સાડે જાનથી બેજાન થઈ ગયા; અરે તેમની આખી જીંદગી ધુળ મળી ગઈ; તેમના સુખનું સત્યાનાશ વળી ગયું. હરી હરી હરી મેં એવાં શાં કરમ કર્યા હશે કે મારા નામથી સુખ અને શાન્તિ દોઢ ગાઉ દૂર ભાગે છે !”

“બહેન આર્ય ઘરસંસારમાં દીકરીની માટી જ પાપથી ભરેલી છે. દીકરીનો જન્મ દુઃખનાં ચોઘડીયાં વગાડતો થાય છે. મનુષ્યના પૂર્વ જન્મના પાપનું પ્રકટીકરણ અને પૃથક્કરણ જ પુત્રી રૂપી સંતાન છે. પુત્રી છે તે એક બાપનું પાપ છે. તેના સંતોષમાં સંતાપનો શાપ છે અને તેના કકળાટમાં પણ કલેશનો સાપ છે. દીકરીના દામ ઉપજાવી માખાપ પાપી પેટને

હંડુ કરે અને તેનાં સાસરીયાં પર સજ્જાઈ દર્શાવી પછાનાં ઘરેણાં કરાવે અને પછી તેથી પુત્રીને સંતોષી એવો આનંદ માને તેમાં પણ પાતક રહેલું છે. વળી કુળવાન ઘર જોઈ કુળને ખાતર પુત્રીને કળેડું સાધી પદરના પૈસાની પહેરામણી કરે અને સારો વિવાહ માંડી વેવાઈને સંતોષે તેમાં પણ ભવિષ્યનું દુઃખ સમાયેલું છે. દીકરીનાં માળાપનો બે બાબુથી મરો છે. કન્યા બે મુખવાળી ચાકળણ છે. સાસરીયાં અને પિયરિયાં બંનેનો ભક્ષ કરનારી જવાળામુખી દેરી છે. પુત્રીનાં માળાપની મુએ પણ ગતિ થતી નથી. જાત ભાત અને કુળની તમામ આમન્યા કન્યા ઉપર આધાર રાખે છે. પુત્રી સારી તો માળાપ સારાં, સાસરું સાડું તો પિયર ઉજળું. કન્યા સુખી તો માળાપ સુખી અને કન્યા દુઃખી તો માળાપ દુઃખી!! કન્યા ગુણવાન તો પિયરિયાં ધનવાન, કન્યા ડાહી તો પિયરિયાં ડાહ્યાં, દીકરી શાણી તો પિયરિયાં શાણાં અને દીકરી ખરાબ તો બધુંએ ખરાબ!! ભલે કન્યાને લોકો દેવી કહે પણ દેવી તરીકે તેની સાથે વરતતા થોડાજ નજરે ચઢી આવે છે. કન્યાદાનને શ્રેષ્ઠ દાન તરીકે લોકો માને પણ કન્યાના વિવાહ પ્રસંગે કન્યાનાં માળાપ બારમા કરતાં પણ અધીક શોક માને છે; અને બધું લોહી વાહી જે કાંઈ ગાંઠે ગરથ હોય છે તે કન્યા વિવાહમાં વા પાણી થાય છે; કન્યાનાં માળાપને કન્યાદાન દીધા પછી, વિવાહ માંડ્યા પછી ઘરને એક ખુલ્લો લઈ જઈને પૂછ્યું હોય કે ભાઈ આ દીકરીનો વિવાહ માંડ્યો કે કન્યાનું બારમું કર્યું, તો બિચારો તરત કહેશે કે ભાઈ હૈયાની હોળી બાળી, માથેથી વેઠ

ઉતારી ! આટલા સારૂ દુઃખનું મૂળ દીકરી કહેવાય છે. જીઓ:-

*

*

*

- “ દીકરી પણ દુઃખનું ઉંદું મળે દુનિયામાં દીકું,
 સાલે માઆપને એ જળે:-દુનિયામાં
 પુત્ર તણી માતા બહુ સુભાગ્યવતી ગણાય,
 તેમ જનેતા પુત્રીની અતિ દુરભાગી જણાય,
 લોકો ઉચરે છે એ શું જૂતરે:-દુનિયામાં
 હજો ભલે માઆપને કુંવર કુંવારા અનેક
 પણ કોઈને ત્યાં નવ દશે કુંવરી કુંવારી એક
 ખેટા ખેટીનું જૂદું મૂતર:-દુનિયામાં (ચિત્રકાર)

“ જીઓ બહેન, દીકરીને માથે ડગલે ડગલે દુઃખ ને પાપ
 ભોગવવાનાં સરજાએલાં છે, માટે દીકરીએ દુઃખથી ડરવું નહીં;
 સમજ્યાં કે મારાં કુંદન બહેન ! ”

“ ભાસી આથી કરીનેજ આપણા આર્ય જનોનો ગૃહ-
 સંસાર અંગાર સમ દુઃખદ મનાય છે. દીકરીની ગણના કૂટયા
 ઘડાની દીકરી સમાનજ થાય છે. દીકરાના જન્મ ટાણે દીકરાને
 કુળનો દીવો મનાય છે અને દીકરીના જન્મ ટાણે દીકરીને
 પથરો કહેવાય છે. દીકરાને ઘડી ઘડી ખમા ખમા થાય છે અને
 દીકરીને રાંડને શા ઘા પડવાના છે કહી મોં મલકાવી રાજી
 થવાય છે. બાળોતીઆંની બળેલી દીકરીને મસાણુ જતાં સુધી
 પણ કોઈ ઠારતું નથી. જ્યાં સુધી આર્યાવર્તમાં-આર્ય સંસારમાં
 દીકરીને વાસ્તે દયા અને માન નથી, ત્યાં સુધી આર્યજનોને
 સદાકાળ દુઃખ અને અપમાન છે. જેના જન્મ વખતે મોં મચ-
 કોડાય છે, તેના મરણ વખતે આંખમાંથી આંસુ ક્યાંથી પડે ?

માળાપનાં કરેલાં કર્મો દીકરીને નડે ! માળાપના દુઃખે દીકરીને ડામ દેવાય અને માળાપના સુખે દીકરીને પેટ ભરીને મેણું અપાય ! પહેરામણીના વાંધા વચકાને બદલો દીકરીને ગાળોમાં અને મારમાં મળે, અને સ્ત્રીધન તરીકે મનાતા કન્યાના પદ્ધતિને ઉપયોગ ઘરાણે મૂકાઇ પુંજીમાં ભળે. સાસુઓ અને નણંદોના ટુંકારા ટુંકારાને લીધે ગરીબ બીચારી ગાય જેવી વહુ શોકયની શૂળી ઉપર વીંધાઇ જાય અગર સાસરાનો ત્યાગ કરી પિયર ભોગવતી થાય. દીયરોની હાંસી મશ્કરીથી કન્યાની છીનાળ તરીકે ગણતરી થાય અને કાળી રાત્રે ચોટવો ઝલાવી લાતો ખાતાં ઘર બહાર નીકળવાનો વખત આવે ! વહુ મરી તો પનોતી ગઈ અને એકને બદલે બીજી થઈ. જ્યાં આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની અવગણના થાય ત્યાં ગૃહસ્થાશ્રમનાં સાચાં સુખડાં ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી શકાય ? ”

“ ગોદાવરી ભાભી બાપાજી કુંદન બહેનનો હવે બીજું કોઈ સારું ઠેકાણું વિવાહ કરવાના વિચાર કરે છે ? ”

“ ગોમતીબા હજી પણ તમારું બાકી રહ્યું છે ? આજ તમે ધાર્યું છે શું ! ? ”

“ ત્યારે ભાભી હું તમારી વાતમાં બોલું જ નહીં ! કુંદન બહેન અને તમે મને કેવળ છોકરવાદી ઘેલી જ ગણો છો ! ! ”

“ ના ગોમતી બહેન કાંઈ એાછું આણુશે નહીં. ભાભીના બોલવા સામું જોશે નહીં. તમે તમારે ઘરમાં જે વાત થતી સાંભળી હોય તે સુખેથી મને કહો ! મારું ભાગ્ય જ જ્યાં મને દુઃખ આપવા બેઠું છે ત્યાં બીજાનો શો વાંક ? ”

“કુંદન બહેન હવે બાપાજી બીજો વિવાહ કરીને શું દહાણ કાઢશે ? જો ઈશ્વર જ તમારા વિવાહમાં અનુકુળ હોત તો આ તમારો વિવાહ લંગાણે પડત જ નહીં; અને રંગમાં લંગ થાત જ નહીં; પણ જ્યાં હરીની પ્રતિકુળતા છે ત્યાં મનુષ્યનાં કાંકાં મિથ્યા છે. કુદરતના પ્રયત્ન સામે માનુષી યત્ન વૃથા છે. જે દીનમાન અવગો હોય તો આદર્યો અધુરા રહે અને મંડાણમાં લંગાણુ પરે અને જે હરી પ્રસન્ન હોય તો સઘળું બગડતું સુધરી જાય અને જેતજેતામાં લીલા દહેર થઈ જાય, ન હોય ત્યાંથી બાવી મળે અને સઘળું આનંદમાં ભળે.”

“ભાભી એક ઉપાધી તો મટી નથી એટલામાં આ બીજી ઉપાધી સાંભળું છું. એકનો કલેશ સમ્યો નથી ત્યાં આ અણુચિન્તવ્યો બીજો કલેશ જાગ્યો છે; હવે મારે માથે પડવામાં શું બાકી રહ્યું છે. દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં છે. જે એકને તનમન આપી ચુકી તે બીજાને પ્રાણાન્તે પણ આપશે ? આવા અવગા પ્રયત્ન કરવાથી શું હીકરીનાં દુઃખો ઓછાં થતાં હશે ? ના ના, તેથી તો બમણાં અને તમણાં વધે છે. વડીલો અને માબાપો આમ ધુમઝામાં બાચકા ભરી શું કામ પ્રસન્ન થતાં હશે ? બાવળે બાથ ભરાવવાનો અવગો યત્ન શું કામ આદરતાં હશે ? ભલે જે થવાનું હોય તે થાય અને જવાનું હોય તે જાય; પણ ન કરવાનું કોઈ કાળે પણ કરાય ? તેથી ક્ષણ શું ? લાલ શો ? સંતોષ શો ? અને આનંદ શો ? મન મોતી અને કાચ તૂટ્યાં કોઈ કાળે સંધાય ખરાં કે ?”

“બહેન કન્યાને જ્યાં સુધી ચોરીમાં જેસાસી મંગળ

ફેરા ફેરવ્યા નથી ત્યાં સુધી કન્યાના વડીલો ફાવે તેવા વરના ફેરફાર કરી શકે એવું ચાલુ જમાનાનું અજળ ધોરણ છે ! કરેલા વિવાહ નજીવા કારણસર ઘડી ઘડોમાં ભંગ થાય છે; તો કુદરતના કોપથી વરરાજા ગુમ થઈ જવાથી તમારા મામા તમારા વિવાહ સાડે ખીજે વર જીવે એ સ્વાભાવિક છે. એમનું જ્યાં સુધી ચાલ્યું ત્યાં સુધી હીરાલાલ વર સાડે તમારો વિવાહ લાંબા-વ્યો અને છેવટે અમદાવાદ મૂકી ભાવનગરમાં આદરવો શરૂ કર્યો; પણ કાળ-મળે કુદરતનો મામતો ફેરવાઈ ગયો અને લગ્નમાં વિધન આવી નડ્યું ! આમાં તમારા મામા શું કરે ? તમને ક્યાં સુધી કુંવારાં રાખે ? જગતના અપવાદથી તે ખિચારા લાચાર પરવશ થઈ ગયા; હવે છેવટે હારીને, કુંવારી કન્યાને અનેક વર છે અને કુંવારા વરને અનેક કન્યાઓ છે; એમ માની તમારા સાડે ખીજે વર જીવે તેમાં મામાનો શો અપરાધ ? ”

“ લાલી હું ક્યાં કહું છું કે એમાં મામાનો અપરાધ છે. અપરાધ મારા નસિબનો છે કે મારે હવે દુનિયામાં હાડ હાડ થવાનો વખત આવ્યો ! મારી ખાતર જેણે પોતાની જીંદગીનો ભોગ આપ્યો, જેણે મારી ખાતર પોતાના સુખને દુઃખ રૂપ માન્યું અને મારા વિરહથી પડતાં દુઃખને સુખ રૂપ માન્યાં અને જેણે ઘરખાર સગાવહાલાં સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો અને માત્ર મારી આશામાંજ જીંદગી ઝેર કરી, તેને મારે હવે વિસારી શું ફરી પરણવાનું મન કરવું ? ના, ના, કદી નહીં, ભલે દુનિયા મને કુંવારી માને પણ હું તો મારા મનથી હીરાલાલ સાથે પરણેલીજ

હતી. મારો સતત અને અચળ નિશ્ચય હતો કે વરવું તો તેને જ વરવું નહીં તો આખી જીંદગી કુંવારાં ફરવું. મેં મારા મનથીજ હીરાલાલ સિવાય બીજા સઘળા ભાઈ ગાપ માન્યા હતા; તો મારે હવે કોની સાથે વરવું ? શું ભાઈ ગાપ સાથે વરવું ? ! કદી નહીં ! જો તમારા કહેવા પ્રમાણે ઈશ્વરી કૃપાથી હીરાલાલ જીવતા દરિયામાંથી નીકળ્યા હશે કે નીકળશે તો તેમને વરીશ; નહીં તો તેમના નામની માળા જપી મારી જીંદગી પૂરી કરીશ. મારા આ નિશ્ચયમાં જે કોઈ વિરુદ્ધ પડશે તે મારા કદા વેરીનું કાર્ય કરશે, અગર મારો અંત લાવી મને મરણ પામેલી જોશે ! જે કોઈ માફ હીતકારી હોય; મને મારો માનવું હોય અગર સગાઈ સંબંધીનો દાવો રાખવું હોય તેણે કોઈ કાળે પણ મારી આગળ ફરી પરણવાની વાતજ ન કરવી. મનનું પરણેતર હું પરણી ચુકી છું. દુનિયાનું પરણેતર પરણવાનું બાકી હતું; તો તે દુનિયાને સમજવાનું હતું, પણ કાળ બળે દુનિયાનું પરણેતર થવાનો વખત ન આવ્યો તો હરીની મરજી ! મારા મનના પરણેતરને મારે પરણેતર માનીને મન વચન અને કર્મથી હીરાલાલ વરવું ભજન કીર્તન કરવાનું છે; તો તે હવે હું કરીશ ! જો અહીંઆં મને મામા બા અને મામી ઉપાધી કરશે તો મોસાળને હું નમસ્કાર કરીશ. ”

“ હાં....હાં....મારાં બહેન આ શું બોલો છો ? મોસાળને નમસ્કાર થાય ? શું અમે બધાં તમારાં વેરી છીએ ? તમારાં હીત શત્રુ છીએ ? ના ના, અમે પણ તમારા સાડ થાય તે હીતનું કાર્ય કરનાર છીએ ! તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ ! શું થાય

છે તે જ્યાં કરો ! થયા પહેલાં દુઃખ માનીને વૃથા કલેશ કરવો
એ ડહાપણુ ન કહેવાય ? ! ”

“ ભાભી હું મરતાં મરતાં પણ તમને યાદ કરીશ. તમારો
આધાર મારાથી કદી પણ ભૂલી શકાશે નહિં. હું જ્યાં જ્યાં
હઈશ, જ્યાં જ્યાં જઈશ ત્યાં ત્યાં તમનેજ યાદ કરીશ ! મારા
આવા ભયંકર અને જીવલેણ મંદવાડમાં તમે જે મારી સેવા
ચાકરી કરી છે અને મીઠી મીઠી વાતો કરીને મને જે શાન્તિ
અને આનંદ ઉપજાવ્યો છે તેનો બદલો મારાથી કદી પણ વળી
શકે તેમ નથી. ખરેખર હું સત્ય કહું છું કે આ વખતે ભાભી
જો ન હોત તો મારું શું થાત ? ”

“ કુંદનબા વાતે વાતે આમઝોછું શા માટે આણો છો ?
આસું લાવે અંતરનાં દુઃખ ઝોછાં થતાં નથી. મનુષ્યના માથે તે
પડે છે ત્યારેજ તે ઘડાય છે. દશાના રંગ નિરાળા છે. ઘડી
ઘડીમાં બદલાય છે, દુઃખની વાદળીને વિખરાતાં વાર લાગતી
નથી. મનુષ્યને ઉત્પન્ન થયેલ મહના વાતાવરણમાં વિચારની
સમાનતા કોઈ કાળે પણ એક સરખી રીતે સચવાતી નથી. પળે
પળે વિચારના તરંગો ઉત્પન્ન થયા કરે છે અને બદલાયાજ કરે
છે. વાતો સાંભળીને મનને કોઈ દીવસ ભ્રમિત કરવું નહીં. વાત
સાંભળવી તેનો વિચાર કરવો; બે બાબુથી તેની તપાસ કરવી
અને ત્યાર બાદ શું કરવું તેના નિશ્ચય પર ધીમે ધીમે શાન્ત
મનથી આવવું; એકદમ ઉછળી પગ ભાગવાથી વિમાસણ થાય
છે. સાહસ કરવાથી હાણીને બદલે હાણીજ થાય છે. અણુચિ-
ન્તવ્યા આવતા દુઃખથી એકદમ વ્યાકુળ થઈ અકળાવું નહીં;

તેમ અચાનક રીતે પ્રાપ્ત થતા સુખમાં છલકાઈ જવું નહીં. મંથિર જે કાંઈ જે ઘડીએ કરે છે તે તમામ સાઈજ કરે છે !”

• “ ભાભી પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી એ કાલ્યા પુરૂષનું કાર્ય છે, સામો શું કરશે તેનો પ્રથમથીજ વિચાર કરવો જોઈએ. સુખ લોગવતા પહેલાં દુઃખને સારી રીતે ઓળખવું જોઈએ ! સાઈ કાર્ય કરવાના પ્રયાસમાં કાળબળે પછાત પડેલાં મનુષ્યો વારંવાર ઠોકર ખાઈ કેટલીક વખતે કંટાળી જાય છે; અને તેમાંએ ન કરવાનું કામ કરવા તત્પર થઈ જાય છે. માટે આસપાસનાં માણસોએ અગાઉથી ચેતી તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્યારે સૌને સૌનું માથે પડે છે ત્યારે સ્વર્થની તાણુતાણુ થઈ બગીચાના બે ભાગ થઈ જાય છે. કેટલીક વખતે તેમાં સારાનું નરસું થાય છે અને નરસાનું સાઈ થાય છે; કેમકે:-

* * *

“ સૌને સૌ સૌની પડી કાણુ પીડ પરાઈ જાણે,
સયું જડનું ચારથનું સરે પોત પોતાનું તાણે:-૦
દીકરીની ગણના પ્રત્યાઃ ઘટની દીકરી પરમાણે,
દીકરા ઘરનું ગત્ય કરે લલે દીકરી જાય મસાણે:-૦

ચિત્રકાર.

“ દયો બહેન હવે ઉઠો ! ચાલો ઘરમાં જઈએ. આપણને કુંજમાં બેઠે બહુજ વાર થઈ, માટે ચાલો ઘરમાં બેસીએ. ”

“ હા હા, કુંદન બહેન ચાલો ઘરમાં ચાલો. બાગમાં બેઠે આજ આનંદ ન થયો. ”

“ ગોમતી બહેન મારે તો ઘર અને બાગ બંધુંએ સરખું છે. જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાં આનંદ અને કલેશ છે ! તમારે મારે

સારૂ દુઃખી ન થવું, તમારા બોલવાની મને જરા પણ રીસ નથી કે કંટાળો નથી, તમે તો ભોળીઆ દીલનાં બહેન છો. હરીનું નામ છો. ”

“ કુંદનઆ હશે હવે તમે વિચાર કર કર ન કરશો, છાનાં માનાં જુઓ કે હવે શું થાય છે ? કુદરતની આજી કેવી રચાય છે; તેમાં કોણ હારે છે અને કોણ જીતે છે ? ”

“લાભી મારો ચિન્તા તમે હવે ન કરશો. હુ હવે બિલકુલ બોલીશ ચાલીશ નહીં, છાનીમાની ઘરમાં શું ખેલ થાય છે તે જોયાં કરીશ. ”

“ બહેન ચાલો હવે આપણે ઘરમાં જઈ બધું સાંભળીએ. તમારાં મામા મામી બા બધાં મળી શું વિચાર કરે છે તે આપણે તપાસીએ; કપાળે કપાળે જુદી મતિ ! ”

“ હા ચાલો ” આ પ્રમાણે હૈયાના ઉભરા બહાર કાઢી પાછા અંતરમાં સમાવી કુંદન, ગોદાવરી અને ગોમતી એ ત્રણે જણાં કુંજમાંથી નીકળી બાગમાં ફરતાં ફરતાં બંગલા ભણી વળ્યાં. આ વખતે મામા, મણીલક્ષ્મી અને મણીધરપ્રસાદ એ બધાં એક સ્થળે બેસી કુંદનના વિવાહના વિચારની વાતો કરતાં હતાં, ત્યાં કુંદન ગોમતી અને લાભી ત્રણે જણાં જઈ ચઢ્યાં. કુંદનને આવતી જોઈ મામાએ વાત ઉડાવી બીજી વાત ચલાવી કુંદન પણ મામાનો મનોવિચાર જાણી લાભી જોડે મેડે ચઢી. ત્રણેને મેડે ગયેલાં જાણી મામાએ વિવાહની વાત ઉકેલી. લાભી અને કુંદન દાદરા ઉપર બેસી નીચે થતી વાત કાન માંડી સાંભળવા લાગ્યાં; ગોમતી તેના ખંડમાં જઈ પુસ્તક વાંચવા લાગી.

“ કહો ગહેનખા હવ કુંદનનું શું કરીશું ? ”

“ ભાઈ તમારી ધ્યાનમાં આવે તે કરો. જ્યાં તમારી નજર ઠરે ત્યાં ખરી ! ”

“ બાપુ, પણ વખતે મૃશ્વરી કૃપાથી હીરાલાલ ઉગરી ગયા હશે તો તેનું કેમ થશે ? ”

હીરાલાલને વાસ્તે દરિયાઈ તપાસ તો મારા તરફથી હમ્મેશને વાસ્તે ચાલુ રહેવાની. જ્યારે તેનું શગ હાથ આવશે અગર તેનાં કપડાંલત્તાં દરદાગીનાની કોઈ પણ નિશાની પાણી-માંથી જડી આવશે ત્યારે મારું મન ખાત્રી પૂરશે કે હીરાલાલે જળવાસ કર્યો. જ્યાં સુધી નિશાની નહિ મળે ત્યાં સુધી ખાડીની આસપાસ ફરતી પચાશ ગાઉ સુધીના દરિયામાં ખારવા મારફતે તપાસ ચાલુ રહેવાની; અને ખાડીના કીનારાની આસપાસ આવેલાં ગામડાંઓમાં પણ શોધ થવાની ! ”

“ તો તો ઘણું સારું ! વાસ્તવિક રીતે થવું તો એમ જ ઘટે છે. ”

“ હા પણ કુંદનનો કન્યાકાળ વીતી જાય છે. જ્યાં સુધી કન્યા ધર્મ સચવાઈને કન્યાનાં લગ્ન થાય તે જ ઉત્તમ પ્રતિનું કન્યાદાન દીધું કહેવાય છે; ઘણી મોટી ઉંમર સુધી કન્યાને કુંવારી રાખવી એ આર્યસંસારમાં એક દૂષણ મનાય છે. ભલે સુધારાવાળા તેને એક ભૂષણ માને પણ હું તો તેને ભયંકર પરિણામ માનું છું. ”

“ બાપુ તમે કુંદન ગહેનનો બીજે કોઈ સારે ઠેકાણે વિચાર કરશો અને તે વખતે કદાચ હીરાલાલનો પત્તા મળશે

તો તમે શું કરશો ? ”

“ તે વખતે તેનો રસ્તો થઈ પડશે. હવે કુંદનને વધારે વખત સુધી કુંવારી રાખવી એ હું ઠીક માનતો નથી. કુંવારી કન્યા, ઉભરાતું દુધ અને સર્પનો ભારો એ ત્રણે સાચવવાં ઘણું વિકટ છે. તમારી સલાહ હું માન્ય કરું છું; અને તેને સારૂ કુંદનનો વિવાહ આવતા લગ્નગાળા ઉપર મુલતવી રાખું છું. આજ કાલ સારા મુરતિઆની શોધ કરી કરાવી તેનો વિવાહ નક્કી કરું છું, અને લગ્ન ચૈત્ર વૈશાખના સમય ઉપર રાખું છું. જો તે દરમિયાન હીરાલાલનો પત્તો લાગશે તો કુંદનનાં લગ્ન તેની સાથે જ કરી નાંખીશું; નહિતો પત્ની નિરૂપાય થઈ વિવાહ કરેલ મુરતીઆ સાથે પરણાવી દઈશું. આપણે ઘણુંએ સમજીએ છીએ કે આ અન્યાય થાય છે, અઘટીત થાય છે; પણ કાંઈ કન્યાતે આખો જન્મભારો કુંવારી રખાય ? ! ”

“ ગાયુ આ તમારી યોજના કુંદન બાંહેધરને પસંદ પડશે ખરી કે ? ”

“ તેને પડો વા નાપડો પણ મેં જે ધાર્યું છે તે હું કરીશ; બનશે ત્યાં સુધી અન્યાય હું કદી આચરીશ નહિ. જગતમાં જેમ થતું આવ્યું છે તેમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો રાખવો જ નહિ. આપણે જમાનાની આગળ પણ ચાલવું નહિ; તેમ પાછળ પણ ચાલવું નહિ; માત્ર વચ્ચે વચ્ચે ચાલ્યા કરવું. વિબુધ જનોએ જે માર્ગ શ્રદ્ધા કર્યો છે તે માર્ગે વિચરવામાં આપણે વાસ્તે કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ નથી. ”

“ ગાયુ આથી જમાનામાં તમારી ગણના કેવી થશે .

રાયજીમાં અને તમારામાં કેટલો તફાવત રહેલો અવલોકાશે ?”

“ ત્યારે હવે કુંદનનું કરવું શું ? તેને આમને આમ ઘરમાં કુંવારી જ રાખી મૂકવી ? કેવળ નસિબ પર આધાર રાખી પુરૂષ પ્રયત્નમાં પાછળ પડવું ? ”

“ બાપુ કુંદન બહેનનાં કદાચ લગ્ન થયાં હોત ને તેને વળાવી હોત અને દરિયામાં આવું તોફાન જાગ્યું હોત તો તમે શું કરત ? ”

“ કુંદનને પરણાવ્યા પછી જો હીરાલાલની આવી માડી ગતિ થઈ હોત તો તેમાં કુંદનના લાવીને જ દોષ ગણાત ! ”

“ તો તો પછી મરતાં સુધી બહેનને વિધવા અવસ્થામાં રાખવાં પડત ને ? ! ”

“ ઘેરો છે ! કેવી વિપરીત વાત કરે છે ! થવા કાળ થાય તેમાં આપણે શું કરીએ ? ! ”

“ તો અત્યારે કુંદન બહેનને વિધવા અને કુંવારાં એમ એક સરખાં જ માને; અને મનને શાન્ત કરી કુદરતનો મામલો જોયા કરો કે શું થાય છે ? ”

“ એવો કુદરતનો મામલો મારાથી ન જોઈ શકાય. આવા અવળા વિચારની ધારણાથી કુંદનની અંદગી ધુળધાણી થાય અને એમાં આસપાસનાંની ફજેતી થાય અને મહા વિપરીત પરિણામ આવે. ”

“ બાપુ તમારો આવો અવળો પ્રયત્ન કુંદન બહેનને કોઈ કાળે પણ રૂચશે નહિ, હું તેનું પરિણામ સારું જોતો નથી. રખેને તમારા પ્રયત્નથી બહેનની અંદગી નવાણું ટકાના જોખ-

મમાં આવી પડે. ”

“ દીકરા ત્યારે હવે મારે કરવું શું ? હું અકળાઈ ગયો અમુઝાઈ ગયો. હાથીદાંત બહાર નીકળ્યા તે પાછા ન પેસે; પટોળીએ ભાત પડી તે ન પડી થાય નહિ. સાકરના હીરા ગળ્યા તે ગળ્યાજ રહે ! કુંદન બહેનનું લગ્ન આદરવા બેઠા તે કુંદનને પરણાવીને જ શાન્તિ પમાય ! તેને હવ કુંવારી ઘરમાં ન રાખી શકાય ! તું બાણે છે કે આપણુ બધાં ઉપર રાયજી કેસરી ડોળા ધુરકાવી ભક્ષ કરવા તાકી રહ્યા છે. તેને જરા પણ તક મળતાં તે કુંદનને બારોબાર અદ્ધર ઉપાડી જશે; અને પેલા હીંમત લાલ ખવીસ સાથે એક રાતમાં ફેરા ફેરવી કુંદનની જીંદગી ધુળ મેળવશે ! બહેનનું જ્યારે બાપના હાથથી જ બગડવા બેઠું છે ત્યારે જો તેના મામાના હાથથી બાપ કરતાં સારું થઈને સુધરતુ કહેવાતું હોય તો કેમ ન સુધારવું ! સારા કામમાં દીક શા માટે રાખવી ? ”

“ બાપુ આપણે જ્યારે બંને બાબુએથી ઘુંટાવાનો ભય છે ત્યારે છાનામાના એક સ્થળે મુસાફરી કર્યા વિના બેસી રહેવું ! ઈશ્વર શું કરે છે તે જોયા કરવું. બહેનનું નસિબ બહેનને ક્યાં લઈ જાય છે તેનો તાલ નિરાંતે વેગળે બેસીને નિહાળ્યા કરવો. ઈશ્વરીસત્તા વિરૂદ્ધ યત્ન આદર વાથી ઈશ્વર હુલાય છે એ ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ. ”

“ દીકરા તમારા વિક્ષતાના સિદ્ધાંતો સંસારના દ્રષ્ટાંતમાં અવળા થઈ પડે છે. ઘણીકવાર તેથી જશને બદલે જીવિતિયાં મળે છે. ઉપદેશ આપવો સહેલ છે, પણ માથે પડે તે વખતે કરી

ખતાવવું મુશ્કેલ છે. કુંદનને પરણાવ્યા સિવાય એમને એમ છાનામાના ચુપકી પકડી એસી રહીએ તો વિશ્વમાં આપણી અવગણના થાય. ફરી બીજું કોઈ કુંદનને પરણે પણ નહીં. અવસર આવે જે કોઈ છંડાય તે સદાને વાસ્તે છંડાયલું સમજવું, અને અવસર આવ્યે જે કાર્ય મંડાય તે સદાને વાસ્તે મંડાયલું માનવું. મારો તો વિચાર હવે એમ જ થાય છે કે કુંદનને જેમ અને તેમ જલદી પરણાવી દેવી, ભલે દુનિયા મારી હાંસી કરે ! ! ”

“ જ્યારે કુંદનને પરણાવે દુનિયા તમારી હાંસી કરે તો કુંદનને કુંવારી રાખે જ દુનિયાને હાંસી કરવા દો ! ! ”

“ જો ભાઈ તું મારો જીવ ખાઇશ નહિ. હુંતો અકર્માઈ ગયો છું. આ ઝાંકરી પણ મૂર્ખ ભારલગની નીકળી કે આ તેના લગ્નની વાત કહાડી કે તરત ન હોય ત્યાંથી વિદ્ત આવીને નડે ! હું મારો વિચાર હવે બધા ઘરનાંને ખુલ્લો સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દઉં છું ! ! જુઓ સાંભળો હું અમદાવાદમાં એક સારા વિદ્વાન અને કુળવાન વરની શોધ કરાવીશ. જ્યારે વર જડશે કે તરત તેને ચાંદલો કરી કુંદનનો વિવાહ કરીશ. તેનું લગ્ન ચૈત્ર વૈશાખના લગ્નગાળા ઉપર ખાસ કરીને મુલતવી રાખીશ. લગ્ન આટો જો ફક્ત એક દીવસ રહેશે અને તેમાં હીરાલાલ જો જડી આવશે અગર તે જીવતો કોઈ સ્થળે રહ્યો છે એમ માલુમ પડશે તો તરત વિવાહ અટકાવીને જ્યાં હશે ત્યાંથી હીરાલાલને તેડાવીને કુંદનને તેની સાથે પરણાવીશ, કહો હવે તમારે કોઈને આમાં વાંધો છે ? ”

“ હા, હીરાલાલ નહીં જડી આવે તો પછી ? ”

“ પછીમાં એજ કે કુંદનને વિવાહ કરેલા નવા વર સાથે પરણાવવામાં આવશે. ”

“વાર કુંદનને પરણાવ્યા પછી હીરાલાલ જડી આવશે તો?”

“ તેમાં તેનાં નસિબ ! પછી હું શું કરું ? ”

“ સારૂ તેનાં નસિબ. વારૂ ધારેલી મુદતમાં કદાચ હીરાલાલ જડી આવ્યા તો ? ”

“ તો તે વખતે કુંદન સાથે તેનું લગ્ન કરવું ! ! ”

“ અને વિવાહ કરેલ વરને વાસ્તે શું પગલું બરવું ? તેને તો તોરણ આવ્યો પાછો જ વાળવોને ! ? ”

“ હાસ્તો, કાંઈ છુટકો છે ? બીજો કોઈ સારો ઉપાય હોય તો તું બતાવ ? તું મારો દીકરો છે; કુંદનનો ભાઈ છે. સોળ વર્ષના દીકરાને મિત્ર તરીકે માની તેની ઘરના કાર્યમાં સલાહ લેવી એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. ”

“ જુઓ ત્યારે સાંભળો ! લગ્નની ધારેલી મુદતમાં હીરાલાલ જે મળી આવે તો કુંદનનાં લગ્ન હીરાલાલ સાથે કરવાં એ નિર્વિવાદ વાત સમજવી, અને મુદત બહાર હીરાલાલનો પત્તા લાગે તો આપણી નાની મંગળી બહેન જે દશ વર્ષની છે તેને હીરાલાલ સાથે પરણાવવી; અને મુદતમાં વિવાહ કરેલ નવિન વરને જે મુદતમાં હીરાલાલ મળે તો પણ મંગળી બહેનનાં લગ્ન લેઈ તે વખતે કુંદન બહેન સાથેજ કરવાં. એક ચોરીને બદલે બે ચોરીઓ ખાંધી ખંને વિવાહ સાથે માંડવા. એકેને નિરાશ થવાનો વખત ન આવે, કહો આમાં

કાંઈ વાંધો છે ? જે કાંઈ કરો તે પૂરતો વિચાર કરીને જોજો, સો ગરજો ગળીને પાણી પીજો ! ”

“ લાઈ તારી વાત તમામ મારે અક્ષરે અક્ષર માન્ય છે, કબૂલ છે; જો તને વિશ્વાસ ન હોય તો હું લખત કરી આપીને કબૂલાત આપું ! કહો બહેનબા આમાં તમારો શો વિચાર છે ? ”

“ લાઈ તમે જે કરો તે મારે કબૂલ છે તમે કોઈ પરાયા છો ? મારા કરતાં તમે કુંદનનું હીત વધારે હૈંટે ધરાવો છો ! આ વખતે જો બીજો કોઈ લાઈ હોય તો તરતજ બહેન ભાણીને સાસરે વિદાય કરી દે અને પોતાના માથેથી ભાર ઉતારી હળવો થઈ જાય અને ન્યારો ખસી જાય ! તમે અને લાઈ જે કરશો તે ઉત્તમજ કરશો. મારા અભિપ્રાયની હવે વાટ ન જોશો ! ”

“ બાપુ થયું ! હવે સંતોષ થયો ! નિરાંત વળી, શાન્તિ થઈ ! હવે ચાલો આ વાત મૂકી દો અને આવતી કાલથી વાતના વિચારમાં ફરો. ”

“ આ પ્રમાણે વિવાહ પગરણની ચર્ચા સારી રીતે ચર્ચાઈ અને તમામ જણાં એક મતે મળી સંતોષ પામી ઘરકાર્યમાં ગુંથાઈ ગયાં. મામા કપડાં પહેરી રાજમહેલ ભણી ઉપડયા અને મણીઘરપ્રસાદ બહાર ફરવા ગયા. સ્ત્રીવર્ગ ઘરકાર્યમાં ગુંથાયો અને રાતના વાળુની વ્યવસ્થામાં પડયો. ભાણી અને કુંદન આ બધી વાત સાંભળી દીગમૂઠ બની ગયાં. છેવટે ગોદાવરી ભાણીએ કુંદનને હાથ ઝાડી ઉઠાડી અને પોતાના ખંડમાં લઈ ગઈ, કુંદન ગોદાવરીના કંઠે બાઝી ખુબ પેટ ભરી રોઈ; ગોદાવરીએ તેને છાતી સરસી ચાંપી ખુબ દીલાસો આપ્યો

અને જ્ઞાનની વાર્તા કહી નળ હમયંતીનાં દ્રષ્ટાંત આપી આપી તેને રડતી છાની રાખી. કુંદન ઘણી ગસરાઈ ગઈ, અને ઘરનાં તમામ માણસો એક મતે થઈ ગયેલાં જોઈ નસિબ પર હાથ રાખી ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ હવે શું કરવું તેનો ઉપાય શુભપણે મનમાં છુપો છુપો શોધવા લાગી. અને આજ રાત્ર મોસાળને નમસ્કાર કરી જવાના અંતિમ નિશ્ચય ઉપર આવી; હવે અંતરમાંથી કલેશને દૂર કરી ધૈર્ય ધારી અવનતી હિમત રાખવા માંડી. કલેશને બદલી મુખ ઉપર કૃત્રીમ હાસ્ય પ્રગટ કરી લાભીને સારૂ લગાડવા લાગી; હૃદયના નિશ્ચયને શુભ રાખવા માંડ્યો. આમ તેમ મામાની હવેલીના દરેકે દરેક ખંડમાં ફરીફરી બારી બારણાં તપાસવા લાગી. ઝરૂંબે આવી છત્ત જાળીયાં પણ ઝીણી નજરથી જોવા લાગી. પહેલા માળના છત્તના લાગમાં આવી, ત્યાંથી પાછલી પછીતના ઝરૂંબાના કઠેરા આગળ આવી આમ તેમ નજર કરી સરીયામ રસ્તાના માર્ગ નિહાળવા લાગી. થોડીકવાર સુધી જેટલું જોવાય તેટલું તમામ જોઈ લીધું અને ખંડમાં બારી આગળની ખીંટી ઉપર એક દોરડું લાવીને મૂક્યું; તેના ઉપર એક જૂનો મજબૂત સાંલો કહ્લી વાળોને મૂક્યો અને પછી પોતે નીચે આવો જાણે કાંઈ જાણતી નથી તેમ અજાણ બની પરાણે પરાણે આનંદ પ્રગટ કરી લાભી અને મામી જોડે વાતચીત કરવા લાગી. ગોદાવરીને આ વખતે કુંદનના કૃત્રિમ હાસ્ય આનંદ અને વાતચીત ઉપર કાંક કાંક સંશય પડવા લાગ્યો; કુંદન પણ પોતાને કોઈ કળી ન જાય તેટલા સારૂ બારીક સાવચેતી રાખી સર્વેના સાથમાં

સાંભળવા લાગી. જે પ્રકારની વાતચિત ચાલે તે પ્રમાણે પોતાના મનોભાવ દર્શાવવા માંડ્યા અને આમ તેમ હરીફરી ક્યારે રાત પડે તે સાડે અઘીરી ગની વખત વીતાડવા લાગી. ધીમે ધીમે દિવસ અસ્ત થવા લાગ્યો. સાયંકળ શરૂ થઈ, રાત પડી. દીવા-ગત્તીઓ પ્રગટ થવા માંડી. મામા અને ભાઈ પણ બહારથી હરીફરી ઘેર આવ્યા. વાળુનો વખત થતાં દરેક જણાં જમવા ખેઠાં. મૂખ અને રૂચી પ્રમાણે વાળુપાણી કરી પરસાળમાં આવી ગળ્યાં સળ્યાં મારવા માંડ્યાં. વાતચિતમાં રાત પસાર થવા લાગી. લગભગ દશ વાગ્યા. મણીઘર ઉઠી પોતાના સુવાના ખંડમાં ગયો. ભાભી ગોદાવરો પણ થોડીકવાર પછી કુંદનથી છુટી પડી મેટે ગઈ. મામા અને મામી પણ પોતાના શયન અવાસમાં ગયાં. મણીલક્ષ્મી અને કુંદન પણ પહેલા ખંડના ઓરડામાં સુવા સાડે ગયાં. ચાકર રસોઈઆ પણ વાળુપાણી એડવાડ અખોટ કરી સૌ સૌના નિવાસ સ્થાનકે જઈ નિદ્રાધીન થવા લાગ્યા. હુવેલીના ચાકીદાર વર્ગ આરમ મકરાણી પણ હુક્કાપાણી અને ચલમો પીતા પીતા ધીમા ધીમા વાર્તાલાપ કરતા રાત પસાર કરવા લાગ્યા. જોતજોતામાં મધ્ય રાતનો સમય થયો. ગરામર બાર ઉપર એકનો અમલ થયો. ચંદ્ર માથે આવ્યો. નિદ્રાની મીઠી પાંખમાં આખું જગત ઉંઘવા લાગ્યું. સૌ જળજળી ગયું. મામાના ઘરનાં તમામ મનુષ્યો ભર ઉંઘમાં પડી નસકોરાં બોલાવવા લાગ્યાં. માતા મણીલક્ષ્મી પણ આજે વેરણ નિદ્રાના વેરણમાં બેરાણી. વખત વિચારી લાગ બેઈ કુંદન બેઠી થઈ. માતાના મુખ સામું જોયું. માનુ પ્રેમને લીધે આંખમાં

ઝળઝળીઆં આવી ગયાં. છેવટના મનને કઠણ કરી માને પ્રણામ કર્યા; માને સારી રીતે આજે નિદ્રામાં ઉંઘતી જોઈને તેને પણ કાંક જીવને નિરાંત વળી. એકદમ ઉઠી માના પગ આગળ બેસી ઉંચું જોઈ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી; પછી બે હાથ જોડી દંડવત પડી માના પગને પ્રણામ કર્યા. પોતાના હાથથી માતાના પગના અંગુઠાને ઘણાજ ધીમે અને કોમળ સ્પર્શ કરી હાથ આંખે અડાડ્યા; અને પછી ઉઠી ખોંટી પરથી દોરડું અને સાડ્યો હાથમાં લીધા, અને ઝરખામાં જઈ કઠેર! આગળ દીવસના સંકેત પ્રમાણે દોરડું અને સાડ્યો બંને ણાંધ્યાં. કોઈ જગીને જોશે તો પોતાનું શું થશે અને પકડાઈ જતાં મામા મામી બા વગેરે શો ગજબ કરશે, કડખાંત કરશે તેનો ગિલકુલ જ્યાલ લાવ્યા સિવાય પ્રમુની મરજી હશે તેમ થશે એમ ધારી સડોડાટ કરતી હાથમાં દોર પકડી કાછડો વાળી છબ્બને ફલંગ લરી ઓળંગ્યું; અને એકી ટસે મામાની હવલી લાણી પગવાર સુધી જોઈ રહી; છેવટે એકદમ આંખ મીંચામળીથી આંધળીઆં કરી મોસાળને છેવટની સલામ લરી દોર ઉપરથી નીચે સરકી; નીચે ઉતરતાં દીવાલ સાથે શરીર અથડાયું, લમણા કુટાઈ ગયા અને હાથ છોલાઈ ગયા. આંગળાં લોહી લોહીલુહાણ થઈ ગયાં છતાં પણ છાતી કઠણ કરી મુંઠીઓ વાળી જેમ દોડાય તેમ દોડવા લાગી. દોડતાં દોડતાં સડક પર બે ત્રણવાર પડી ગઈ; દીંચણમાં વાગ્યું, આંખમાં આંસુ આવી ગયાં પણ ચાલવા માંડ્યું ! આ વખતે ઇશ્વર પણ તેના સાહસમાં ઘણો સાનુકુળ થયો. એણે જે દીશા લાણી કુંદન દોડવા લાગી તે દીશાના તમામ ચોકીદારો, પહેરેગીરો, પોલીસ

2

•

•

•

“હું પ્રેમની જોગવાઈ અને વિશ્વ જાણવા ચાહી.
વિશ્વને જાણવા ચાહી હવેનું જોધવા ચાહી ”

૧ એમ બાતો દર્શિતી પ્રાથના કરવા સાગી

અને રક્ષકોને આંધળાભીંત જેવા બનાવી દીધા. કોઈએ પણ કુંદનને ટોકી નહિ, અર્થાત્ વિધીજ જાણે કુંદનને મોસાળ છોડાવી નસાડવામાં કેડ બાંધી તૈયાર થયો હોય તેમ કુંદનને બાંધે આલી જોતજોતામાં ભાવનગરની ભાગોળ બહાર ધકેલી મૂકી દીધી. કુંદને પણ એકી શ્વાસે અને એકી ટસે દ્રષ્ટિ સામેની દિશામાં જેમ ઉતાવળથી જવાય તેમ જવા માંડ્યું. છેવટે ભાગોળ વટાવી સીમાડાના રસ્તા નજીક આવી ત્યારે તે થોડી-કવાર મુઠ્ઠી અટકી ઉભી રહી. ગામના પાઠર ભણી ટગર ટગર જેવા લાગી. આંખમાંથી ટપક ટપક આંસુ ટપકતા લાગ્યાં, ડુસકાં ઉપર ડુસકાં આવવા લાગ્યાં. હૈયું ઘડક ઘડક ઘડકવા લાગ્યું, પરાણે પરાણે પણ છાતી ફાટ રોવાઈ ગયું. તે આકાશ ભણી નજર નાંખી વિશ્વેશ્વરને વિનવવા લાગી: અને છેવટે મામા, મામી, ભાઈ, માતા, ભાભી અને બહેનને આશિર્વાદ આપી પ્રણામ કરી માર્ગ ભણી ધીમે ધીમે ચાલવા મંડી. ચાલતાં ચાલતાં તેના મુખમાંથી અંતરંગાન નીકળવા લાગ્યું કે:-

* * *

* હું પ્રેમની નિર્મળ બની પિયુ શોધવા ચાલી,
પિયુને શોધવા ચાલી, જીવનને બોધવા ચાલી;
મારા બહાણની નિર્મળ બની પિયુ શોધવા ચાલી:-૦
પ્યારને શોધવા ચાલી, મારાને બોધવા ચાલી;
રેલી ધરી ઉર સ્નેહની પિયુ શોધવા ચાલી:-૦

* * *

બહુ પ્રેમની વાટે, હું નડાયા પ્રેમના ઘાટે;

મળે તો મેળવું ફળ એજ મારા પ્રાણને સાટે -પિયુ.

*

*

*

સાગર પ્રેમને મોઝાર, હું પ્રેમ તુંજડે તરનાર:

મુખથી પ્રેમનો ઉચ્ચાર, કરતાં પહોંચું પેલે પાર:-પિયુ.

આ પ્રમાણે મોસાળનો ત્યાગ કરી ગરીબડી, બાપલડી અને નિરાધાર ગાવલડી કુંદન નસિંગ જ્યાં લઈ જાય ત્યાં અથડાતી, કુટાતી, ભટકાતી, રડતી, રડવડતી અને આમ તેમ ખાડા ખેંચામાં દોડતી પડતી આથડતી માર્ગ કાપવા લાગી ! અત્યારે કુંદન સંસારી મટી જોગણુ ધર્મ. હીરાલાલને વાસ્તે ઘરખાર, મોસાળ, માળાપ ભાઈ બહિન અને તમામ સગાંબહાલાંના સંબંધ સ્નેહનો ત્યાગ કરી કાળી રાત્રે વિષમ અને પેરાન જંગલની વાટ તેણે લીધો ! બુઝાલા વાંચકો આને “ સ્નેહની શિક્ષા કે દેહની દિક્ષા ? ! ”

સમાપ્ત.

રસિક સામાજિક નવલકથા

સરસ્વતી.

આ નવલકથામાં હિંદુ સંસારમાં એક મરણને કાંદિ પહોંચેલા મુંબાઈનો છુદ્દો શેકિયો પોતાનો એક પગ ચેહમાં પડ્યા છતાં એક બાળકુમારીકા સાથે લગ્ન કરી પોતાની ભવિષ્યની છંદગી (બાપા શેની હોય તે !!) સુખી કરવા ધારે છે. તેમ કરતાં તે છુદ્દો કાઠિયાવાડી કન્યાદલાલોના પંજમાં ફસાઈ પેસાનું પાણી કરે છે અને કન્યાને બદલે એક છોકરા સાથે તેનાં લગ્ન થાય છે. વધારામાં મુંબાઈની હિંદુ બોળી શેકાણીઓ છોકરાંઓ લેવાની આશાએ હુતારા સાથે સંન્યાસીઓના પંજમાં ફેવી રીતે ફસાય છે તેનું આખંડુય ચિત્ર વંત્રું હોય તેમજ મુંબાઈના બોળા અથવા તો મજા શેકિયાઓની શ્રીમંતાઈનો ખોટો ઉપયોગ થતો વેતર્ક જરૂર હસકું આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વળી સાધુના વેપમાં ફરતા ગઢીયાઓ પણ આહોશ માણસોથી ફેવી રીતે ફેતરાય છે અને ફસાય છે તે ચિતાર જોવો હોય તો અવશ્ય આ ચોપડી વાંચો. પાકું સોનેરી આઈન્ડીગ હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૧-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાક -અમદાવાદ.

એક હિટકટીવ નવલ.

માનવ-શયતાન.

અથવા

પાપી પિશાચોની પ્રપંચજાળ.

આ નવલકથા એક વત્સલ દંપતિની પરસ્પર ગેરસમજ-સંદેહ પર ગોઠવવામાં આવી છે. લૉર્ડ નોરટન જે આ નવલકથાનો મુખ્ય નાયક છે તે એમ ધારે છે કે તેની સ્ત્રી ' એલન વિલિયમ નામના ખીજા માણસને આપ છે; એને મારી સાથે લગ્ન કરી પરતાય છે. ' એમ માની તે લગ્ન હદયે તેની ઉપેક્ષા કરે છે. ખીજા તરફ એલન માને છે કે, ' નોરટનનું મન લુઈસા નામની કોઈ સ્ત્રી ઉપર લાગ્યું છે, અને તેથીજ એ મારી ઉપેક્ષા કરે છે. ' લૉર્ડ નોરટનની ચિત્ત-વૃત્તિનો એ આમ બુદ્ધેજ અર્થ કરે છે અને મનમાંજ મુંઝાય છે. તેમ થતાં એ દંપતિનાશત્રુઓનું ચઢી વાગે છે. તેમની પ્રપંચજાળ વધારે ને વધારે ફેલાય છે; પરંતુ પાપનો ઘડો પ્રુથ્વા વિના રહેતો નથી. અંતમાં સર્વ પાપી પિશાચોનો આપ જ્યૉર્જ મિલ્ટન પકડાય છે અને તેનું આખું મંડળ પણ સપડાય છે. અંતમાં વાંચકના મન પર તેઓ માટે તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આ નવલકથા એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધા પછી તેને પડતી મૂકવાનું જરાય મન થતું નથી. કાગળની સખ્ત મોંઘવારી હોવા છતાં પણ મોનેરી પાકા પુઠા સાથે તેની કીંમત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ રાખવામાં આવેલી છે.

સોલ એજન્ટ.

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૪૦ પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

ભાગ ૬ ફો

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

સચિત્ર

સંવત ૧૯૭૬

સન્નં ૧૯૨૦

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ,

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફેશનનો માર !

ભાગ ૬ હો.

પ્રકરણ ૧ હું.

જંગલની બેગણ કે જાડાણની વિબેગણ.

૩૩૩૬૬૬

દાહરો.

જેશું જેને પ્રીતડી તે તેને મન શુદ્ધ;

જળનો તરણો નવ ચહે પીવા ઉત્તળ દૂધ.

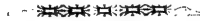

વિશ્વમાં વિશેષ બંધનો છે, પરન્તુ પ્રેમબંધન જેવું
બીજું એકે બંધન નથી. કારણ કે વાંસને કોરી નાખનાર
મધુકર કમળ કોષમાં બંધાય રહે છે, પણ પ્રેમને લીધે કમળના

કોમળ દળને કોરીને બહાર નીકળી શકતો નથી. કાપવા છતાં ચંદન પોતાની સુગંધ છોડતું નથી; વૃદ્ધ થવા છતાં ગજરાજ પોતાની લટકદાર ચાલ તજતો નથી; પીલાવા છતાં શેરડી પોતાની મધુરતા મૂકતી નથી; તેમ પ્રેમી પર અનેક સંકટો પડતાં છતાં પોતાના પ્રેમને તજતો નથી.

બ્રહ્મા તણા વિભોગમાં સુખ રૂપ વસ્તુ શી મળે,
આત્મા તણી આદતી મૃતિં પ્રીતી દુઃખને દળે;
વૈભવ વૃથા વ્યવહારના કરતા વ્યથા પ્રતિ પળ પળે,
માતંગ કીચડમાં કળે પતંગ પ્રેમે પરજળે.

મયુરનું ધ્યાન જેમ ઘનઘોરમાં, નટડાનું ધ્યાન જેમ દોર-
માં, પતંગનું ધ્યાન જેમ હીપકમાં, પનિહારીનું ધ્યાન જેમ
ઘેડામાં, ચકોરનું ધ્યાન જેમ ચંદ્રમાં, મીનનું ધ્યાન જેમ જળ-
માં, અને ચક્રાકનું ધ્યાન જેમ સૂર્યમાં લાગી રહ્યું છે, તેમ
પ્રેમીનું ધ્યાન પણ ક્રૂપા પ્રેમમાંજ લાગી રહ્યું છે.

*

*

*

નયનાંકી નોકૈં જુરી નિકસ જાત જસ નીર,
હેરે ધાવ ન પાછએ બેધા સકત શરીર;
બેધા સકત શરીર જૈદા ડા કરે જૈદાઇ,
કરિ હૌં કાટિ ઉપાય ધાવ નહિ દેત દિખાઇ.
કહૈં ગિરીધર કવિરાય બિરહીની હોન હૈં ચોકૈં,
સમુજિ જુઝિકે ચકો જુરી નયનાંકી નોકૈં ! !

ચંદ્રરાજ ઘડી ઘડી વાદળમાં સંતાકુકડી રમતો દ્રષ્ટિ-
ગોચર થાય છે અજવાળું અને અંધારું અવની પર વારાફરતી
પથરાતું જાય છે. ભાવનગરની સામીપ્ય આવેલ પહાડી પ્રદેશ
અત્યારે ઘણાજ ભયંકર ભાસે છે. ડુંગરાની ડરામણી ઝાડી
રાત્રીના અંધારામાં એક વિશાળ ગુફા સમાન જણાય છે. શિતળ
સમીરના સુસવાટાથી વનનાં વૃક્ષો ડોલી રહ્યાં છે. ઝાડીમાં આ-
વેલ ઝાડનાં પાંદડાંઓ વેલાઓ અને ડાળીઓ રાત્રીમાં હૃદય-
કંપીત અવાજો કરી રહ્યાં છે. આસપાસ જંગલી જનાવરોની
બુમો સંભળાયા કરે છે. વખતો વખત વાદળના તાડુકા પણ સં-
ભળાય છે. સિંહની મેઘ ગર્જના જીગરને જખમી કરી નાંખે
છે. ઘડી ઘડી વાડોમાંથી શિયાળવાં કુદી કુદી નાસતાં ફરે છે.
રાંછ, વરૂ અને દીપડાઓ પણ ઝાડીમાં આમ તેમ ભટકતાં જ-
ણાઈ આવે છે. ભલભલા શસ્ત્રધારીઓની છાતી ફાડી નાંખે
એવી આ ડુંગરી ઝાડી અત્યારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી
છે. મોસાળ મૂકી નાસી છુટેલી પામર, નિરાધાર અને ગરીબડી
કુદન અત્યારે અવળી વાટે ચઢી આ ઝાડીમાં આવી ભરાણી છે.
દીશા કે ગામનું કાંઈ પણ ઠામ ઠેકાણું નહીં જડવાથી જ્યાં માર્ગ
મળે ત્યાં જવું એવો નિશ્ચય કરી કુદન મૃત્યુના સામી થતી
ડગલાં ભરતી ભરતી ઝાડીની વચ્ચે ચાલી જાય છે. તેનાં વસ્ત્રો
ડાળીઓમાં ભરાઈ ફાટી ગયાં છે. અંગે ઉઝરડા પડ્યા છે. કાંટા
અને ઠેસો વાગી વાગી પગ પણ સૂજી રાતાઓળ થઈ ગયા છે.
કપાળે અને હાથે પણ લોહીનાં ઠેર ઠેર ચકામાં પડ્યાં છે. આંસુ
અને લોહીના શેરડાથી ગાલ પણ ખરડાઈ શ્યામ થઈ ગયા છે.

જ્યાં સુધી ચાલવાની શક્તિ રહે છે, ત્યાં સુધી ચાલે છે, થાકી જાય છે ત્યારે માર્ગ વચ્ચેવચ્ચ બેસી થાક ઉતારે છે. ભય અને ખીકને તેણે મામાની લાગોળના ચોતરાપર મૂકી દીધાં છે. મરવું અથવા ંહાત્રાને મળવું, એવો અંતિમ નિશ્ચય કરી જ્યાં નસીમ લઈ જાય ત્યાં જવું એમ બોલી જંગલમાં વગર ખીકે ચાલી જાય છે. વખતે વાટમાં વાઘનો ભેટો પશુ થઈ જાય છે. વાઘને જોઈ કુંદન ઉલટી સામી હસતી હસતી જાય છે; વાઘ વીરા વાઘ વીરા કહી વાઘ પાસે જતાં વાઘ ઉલટો ભય પામી 'પૂંછડું' હલાવતો હલાવતો નાસી જાય છે.

કુદરતનો કાયદો છે કે કોઈપણ વસ્તુનો કેટો લેવો નહીં; કેટો લેવાથી વસ્તુ વિચરીતપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. કુંદન અત્યારે જીવનનો કેટો લેવા તૈયાર થઈ છે; તે અત્યારે મરણ તેનાથી આધુ ને આધુજ જાય છે. હિંસક પશુઓ પોતાનો હિંસક સ્વભાવ તણ દઈ જીવ લઈને દૂર લાગી જાય છે. વનદેવીની માફક કુંદન વનમાં અત્યારે ચોગરદમ નિર્ભય થઈને ચડાલે છે. રસનાએ હીરાલાલને જાપ જપતી જપતી જેમ આવે તેમ ધુમે છે. ઘડીમાં ગાય છે, તે ઘડીમાં રૂવે છે; ઘડીમાં બેસી જાય છે તે ઘડીમાં ઉભી થઈને મૂઢીઓ વાળી નાસે છે. પ્રેમના ઉતાપમાં દેહનું ભાન તે વિસરી ગઈ છે. સ્નેહના ઉન્માદમાં આવી તે ઉન્મત્ત બની આમ તેમ લવારી કરતી ભટકે છે. જીવનના અજંપામાં અધીરી બની અટવીમાં અટકાય છે. કાંઈ શોધતી હોય અગર કોઈને મળવા જતી હોય તેવી વિકળ દશામાં આકુળવ્યાકુળ થતી વલ્લવલતી ટળવળતી હરતી ફરતી માલમ

પડે છે. અત્યારે કાંઈ વિચાર આવતાં પ્રેમધુનની મસ્તી લલકારતી
ચાલતી જણાય છે.

* * * * *
“ હું પ્રેમની નેગણુ બની પિયુ શોધવા ચાલી,
પિયુને શોધવા ચાલી જીવનને બોધવા ચાલી:-૦

* * * * *
પ્રેમની કફની ધરી ને પ્રેમની ઝોળી,
અંગે ભળુની પ્રેમની યસ પ્રેમથી ચોળી:-૦

* * * * *
કરું સાધના શ્રંગારની ધરું નાથનું દર્શન,
રટું મંત્ર કર માળ લઈ યસ પ્રિયતમ પ્રિયતમ:-૦ ”

“ ઓ મારા બહાલા તમે નક્કી સમજજો કે જ્યારે હું
તમને શોધી કાઢીશ ત્યારેજ જ'પ વાળીશ. તમારે સારૂ મેં સર્વ
મૂક્યું; જ્યારે તમે મને નહીં જડો ત્યારે યસ મારું થઈ ચૂક્યું.
મને તલસાવી તલસાવીને તમે શું લ્હાણુ કાઢશો ? મને દુઃખી
જોઈને તમે હસશો તો ભલે હસો, પણ હું તમારો કેરો મૂકનાર
નથી. તમને પકડી પાડ્યા સિવાય હું પાછી વળનાર નથી. તમે
ક્યાં જશો ? જ્યાં હશે ત્યાં હું તમને આવી મળીશ. આવું
કરતા હઈશું ? જાઓ બળ્યું આમ કલ્પાવે શું રાજી થતા હશે ?
અલબેલા આટલા બધા આકરા શું કામ થતા હશે ? મારા
ચિતડાના ચોર, મનડાના મોર, કાળજીની કોર ચતુર ચંદ્ર આ
ચકોરીને નાહક જલ્પાવે શું હાથમાં આવતું હશે ? બહાલા
જોતજોતામાં આમ ક્યાં ચાલ્યા ? ? ”

“ ચાલ્યા ચંદ્ર ચતુર ચિત ચોરી,
 ઝુરે ઘેલી બનીને ચોકોરી;
 કાપી અધવચ પ્રેમની દોરી,
 કીધું કામણુ કાળજ કારી.
 તાળી હાથમાં આપીને ચાલ્યા,
 મારગ અવળા મોહને ઝાલ્યા;
 વિર નણુદીના ઘટે ન આવું,
 વાતે વાતે વલ્લભ શું રીમાવું, ”

“ અરે તમે રીસ પણ નાકના ટેરવે રાખતા જણાઓ છો. વાંધો પડતાં જરા પણ વાર લાગતી નથી; હસતાં હસતાં વાત-વાતમાં વચકાઓ છો ! બહુનું, જાઓ જાઓ આમ શું કરતા હશે ? તમને તો કાંઈ કહેવાયજ નહીં; સહેજ સહેજમાં રજતું ગજ કરો છો. આંખ મીંચતામાં આ સંતાણા ! આવો હવે ઝાઝા ન તલસાવો ! ! ”

“ હાર હૈયાના કહો ક્યાં સંતાણા,
 માને મોહન શીદ ભરાણા;
 જોતજોતામાં જીવન ક્યાં જવું,
 નાથ નમેરા ઘટે શું થાવું.
 આવો ઓરા બોલાવું અલખેલા,
 જાવો આવું કરીએ રસધેલા;
 મોંના મીઠા ને મનના છો મેલા.
 છેલ્લે હમકલે કરતા છેલા. ”

“ નેણુના સાંધા અને વેણુના વાંધા એનો પાર શી રીતે આવે ? નગણુ જોડે નેહ બાંધ્યે કદી સુખી થવાય ! જેને આંખે

આંખ મેળાવતાં ઓછું આવે તેને શી રીતે પહોંચાય ! મોંની મીઠાશ વાપરનારને શી રીતે રાજી રખાય ? આવું આવું અને કાંઈ નહીં એનો પાર ક્યારે આવે ? જેને વચનનો સંતોષ આપવાની ટેવ પડી તેને શી રીતે હાથ કરી શકાય ? ! ”

“ બોલે સાચા ન પડતા છેગાળા,
લાલા ધરી ધરી ચાતા કાલા;
હુંતો લટકે લોભાણી બહાલા,
કર્ચું ચેટક ચટકે ઠાલા.
ઠાકે ઠગી ઠાકર જાદુવાળા,
મારી મોંઘમ મારે રઠીયાળા;
કુવે ઉતારી વરતજ વાઢયું,
કોડે કપટી કાસળ કાઢયું । ! ? ”

“ થયું ખસ. હવે રાજી થયાને ? અમદાવાદ મૂકાવ્યું, ઘરખાર તજવ્યું; મોસાળમાં વસાવી અને છેવટે ત્યાં પશુ છેહ દઇને છેતરી ગયા. તોરણે આવી ચાલ્યા ગયા, બાળાને ચાળા કરી દહાળા પ્રગટાવી કોરે ખસી ગયા. ચોરીની ચિતા બનાવી મને જીવતી સળગાવી સંતાઈ ગયા ! જ્યારે આવું ધાર્યું હતું ત્યારે મિથ્યા ધારણા શું કામ દીધી ? ”

“ બહુ બોલી બનાવી આ બાળા,
કોને કહું ચતુર તમ ચાળા;
રચી ફંદ ફસાવી જીવનજી,
ચિત ચોરું ચોરીથી મોહનજી.
મારા ભાગ્યની કેવી આ કહાણી,

અધવચમાં અખળા આ અકળાણી;
મરતાં જીવતાં ખગર લ્યોને મારી,
હાથ હેઠા પડ્યા હવે હું હારી. ”

“ ઓ હઠીલા મને શું કામ તમારી સાથે ન લીધી ?
હવે ન રહી ઘરની, ન રહી બહારની, ન રહી કુંવારી, ન રહી
પરણેલી, ન રહી માંડેલી, ન રહી છાંડેલી. હવે મારે શું કરવું ?
તમે તો મને અધવચ મૂકી ! મારા ચતુર, હુંજ તમારાથી ચુકી
કે તે વખતે મેં તમને જવા દીધા !! હા.....જીવ.....હવે મારી
શી દશા ? પ્રેમના પંથે ચાલતાં આ દહાણુ ? ભાગ્ય ભૂવનમાં
પેસતાંજ આઠો મોટો પહાણુ ? ”

“ માથે વિત્યાં વિનકણાંની વાતો,
કાણુ રૂઝવે અંતરની આધાતો;
કાંઈ નહીં આપલડીનું બેલી,
કચરાતી કુંજર પગે વેલી.
થયાં વિશ્વમાં બહાસાં સૌ વેરી,
થઈ તથા જીવન જગ ફેરી;
દીધાં છોડી પીતા અને માતા,
મૂકી ભગની અને મૂક્યા બ્રાતા. ”

“ હવે તો દયા લાવો, ઓ મારા ડાહ્યા ડમરા દીલહર,
એકવાર તો આવો. અરે મને તમારા કામળ મુખનું છેલ્લીવાર
તો દર્શન કરાવો. હું તમને ઝાઝા નહિ રોકું. બિલકુલ પજ-
વીશ નહીં. જરા પણ હઠ નહિ કરું. જીવનહાર ! મન મોટું
રાખો, આ મૂર્ખ માનનીના અપરાધની ક્ષમા આપો અને મને

દયાથી માપો. મોહન મારા તો તમે ત્રાતા છો, મારો ઉદ્ધાર તમારાથીજ છે. વહાલા અમીર્દ્રાષ્ટિ કરો, કેમકે, ”

• “ છોડ્યો સગાં વહાલાંનો સંબંધ,
તોડ્યો વિશ્વ વ્યવહારનો બંધ;
થયા પાલક મારક મારા,
ક્રોધ આવી ઊગારે આ દારા.
મૃક્યું ધર ને મોસાળ આવી,
ત્યાંતો કરવા ધરી એક ના'વી;
બાળ બગડી બગડ્યું મુજ લાવી,
વિવાહ અદ્ધર ઉડ્યો નવ કાવી. ”

“ અલખેક્ષા અતિશય તાણે તુટી જાય. વધુ રીબાવવામાં વિપરીત પરિણામ આવે, વલખાં મરાવ્યે કાંઈ ન વળે, દશા ફરે ત્યારે વહાલાં પણ વૈરી થાય. મારા મનાતા અત્યારે ન્યારા થઈ ગયા. માથું પટકી પટકીને વિનવું છું, પણ વહાલાને દયા આવતીજ નથી. આટલા બધા અબેલા શા સારૂ થાઓ છો ? મેં તમારું શું બગાડ્યું છે ? મારા ઉપર આટલા બધા કેમ રૂઠ્યા છો ? આવો, હવે હું કોઈવાર કટુ વેણ તમને કહીશ નહીં. અરેરે,

“ ન્યારે વેળા મારી બદલાણી,
થયા સ્નેહી શત્રુ રંક બાણી;
જીતી બાળ બધી પલટાણી,
વાત વિપરીત થઈ ગબરાણી.
બુકે નાવ કિનારે આવેલું,
જાય વાસીદામાં સાંભેલું;

ફરી માતા ને ફરીયા મામા,
સૌ થઈ ગયાં મારા સામાં ! ! ”

“ હવે હું ખોળા પાથરીને તમને કરગરું છું. મારો વાંક દરગુજર કરો; હવે તમારો વિયોગ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ રહી નથી. હઠીલા ! હવે હાંસી જવાઘો, હસવામાંથી ખસ-વું થશે; કસોટીમાં કુડું થશે. હવે આ કુંદન વધારે વખત નહીં જીવે; ખસ હવે મનાઓ, ઝાઝા માનમાં ન ભરાઓ; હવે માઈ તમારા સિવાય કોઈ ખેત્રી નથી; માઈં ખધું ખગડયું:—”

“ એક ભવના બે ભવ તો ધાર્યા,
વાર્યા મામા ને ભાઈ તો હાર્યા;
કાળી રાતે ધર મુકી હું નાડી,
દશા મારી થઈ હવે માડી.
ખતી જોગણ જંગલમાં ભટકું,
થઈ વિજોગણ વહાણની અટકું;
જાઉં ક્યાં હવે જડે નવ રસ્તો,
મેંધો જીવ થયો હવે સસ્તો ! ! ”

ઓ થોડાખોલા અનં થાંભલા કોરા, હવે તમારો ટેક જવાઘો. તમે જીત્યા અને હું હારી. મારા વડાલા તમારી તો સદાય બલિ-હારી. તમને કોઈ ન કળી શકે; તમારા હોય તે પણ એક વાર ગોથાં ખાય; તમારી ખુબી ખલકમાં ન્યારીજ છે. જ્યારે હવે આ અખજાને મારવી ધારી છે તો મારો; સુખેથી મારો ! જીવ દ્યો. જીવનને હવે હું તમારા પાખી ટકાવા માગતી નથી; ખસ હવે આ જંગલમાં ભટકી ભટકીને માઈં અધુરું આયુષ્ય પૂરું કરીશ.

“ ચાલી ચાલી ચતુરા આ થાકી,
 પગ મારા ગયા હાથ પાકી;
 • વહાર મારી કરો વનમાળી,
 ભિંત ભાગ્ય ભૂવનમાં ન ભાળી;
 દયા દાસી પર દીનખંધુ કરજો,
 અધ ઓધ તણા હરિ હરજો;
 સ્નેહી કહેવાનાં નવ મળજો,
 સગાં સ્વારથીઆં સૌ ટળજો. ”

“ હરી હરી હરી !! હું પ્રેમના પંથે ચઢી પસ્તાણી. પ્રીતિ
 એક કારમું મરણ છે, તેને વાસ્તે અદ્ય પણ ઉધાર નભતું નથી.
 જોતજોતામાં પાવકમાં પડી પતંગ પ્રજ્જળી ખાખ થઈ જાય છે.
 ખરેખર પ્રીતિ એ પાવક છે. અંગારા ખાવા હોય તોજ પ્રીતિ
 કરવી. કરવી પ્રીતિ સહેલ છે, પણ નભાવવી અતિ મુશ્કેલ છે.
 ખાવી પ્રીતિ સાકર છે, પણ પચાવવી પ્રીતિ ઝેર છે. ભાગ્ય
 વિના ભાવની ભલક મારી જાય છે. ભલમલા વિધીઅંક પંકમાં
 કળી જાય છે; કેમકે, ”

“ ભોગ ભાગ્ય વિના નવ ફળજો,
 યોગ ભક્તિ વિનાનો બળજો;
 સુખ ભાગ્ય વિના નહિ આવે,
 દુઃખ ભાગ્ય વિના નહિ જાવે.
 ધાર્યું ધરણીધરનું થાયે,
 મિથ્યા માનવી મદમાં મુંઝાયે;
 માને મનથી મારું ને તારું,

ધડી એકમાં થઈ જાય ન્યારું. ”

“ ખરેખર ! હું છખીલાથી છેતરાઈ ગઈ, નવિન પંથે વિચરતાં નવિન થઈ ગઈ. હવે ક્યાં જવું તેની કાંઈ સૂઝ પડતી નથી. શામળીઆ સ્નેહજાળમાં પંખીણીને જકડી સંતાઈ ગયા. પાતળીઆ પરવશ બનાવી ભર પંથે પડતી મૂકી રીસાઈ ગયા. હૃદય ઠલવી ઠલવી રોઈ રોઈને રસીકને મનાવ્યા પણ એકના બે ન થયા. ચતુર ગયા તે બસ ગયાજ ગયા. હવે રહ્યું રોવું સદા મનમાં, રહ્યું વસવું સદા વનમાં; રહ્યું તપવું સદા તનમાં અને રહ્યું જપવું જીવન જનમાં ! ! ”

“ બચવાનું જડે નવ બાર,
મન મીણું પીગળે મિચારું;
આંખ માંહી આંસુડાં ન આવે,
રોતાં દૈવ દયા નવ લાવે.
મારા શામસુંદર શામળીઆ,
પ્યારા પ્રિયતમ વર પાતળીઆ;
નાથ નગીના નાના નાવલીઆ,
પૂજ્યું પ્રેમ ધરી પાવલીઆ.
હામા કરો અપરાધ દાસીના,
દુઃખ હરો પ્રીતિ પ્યાસીનાં;
એકવાર મૂખડું બતાવો,
મને મોહન શીદ સતાવો. ”

જીવનહાર ! હવે કરૂણા કરો. કદ્દાપાંત કરી કોડે ટળવળતી દાસીની અરજી હૃદયમાં ધરો. બહુ થયું રસિક હવે બહુ થયું.

જ્યાં હો ત્યાંથી આવીને એકવાર આ અલેતી બાળાને મળો. આપના વદનકમળનાં મને મરતાં જીવતાં બસ છેલ્લાં બહેલા દર્શન કરાવો. મોહન હું હવે બીજું નથી માગતી. મારા હૃદય-વલ્લભ, જીવનચંદ્ર આ ચક્રોરીને છેલ્લીવારનું મુખ દેખાડી, જવું હોય તો ચાલ્યા જાઓ, મારી ના નથી. પણુ ઓ મારા રઢીઆળા સહુણા શામ ! મને હવે છેવટની એકવાર આંખી કરાવો. આવો, આવો, બસ નથીજ આવતા ! નથીજ માનતા, લ્યો ત્યારે આ મરેલીને મારી ખુશી થાઓ. ”

કંઠપાંત કરતી કુંદન હાથ મારી આ પ્રમાણે ધરણીપર બેઠાકગી બની ઢગી પડી. અચેત અવસ્થામાં મૂર્છાવશ બે કલાક સુધી પડી રહી. રજની સમ સમ કરતી પસાર થવા લાગી. સમય ઉપા પ્રદીપ્તનો થવા આવ્યો. પ્રાચી આસ્તે આસ્તે પીગી થવા લાગી. ઉદ્યાચયન પર દિનકરદેવની ઉદયપ્રભા આંખી આંખી વરતાવા માંડી. પ્રભામય પ્રકાશતા તારલાઓ તેજવિહિન થવા લાગ્યા. મૂર્છા રહી રહીને કુંદનને વળવા લાગી. પ્રેમઘેલછા ફરી ફરીને પ્રગટવા લાગી; લવારી પર ચઢવા લાગી અને ઉડી ઉડીને નાસવા માંડી. ઘડીવાર ઝાડને હાથ જોડી વિનવવા લાગી, ઘડીવાર આકાશ ભણી જોઈ કરગરવા લાગી અને ઘડીવાર જાણે કોઈની સાથે લડતી હોય-તડતી હોય તેમ વઢવા લાગી. સામે ઉભેલા હીરાલાલને મૂર્તિમાન નિહાળી તેની સાથે વાત કરવા લાગી, વિનવવા લાગી અને મ્હેણાંટુણાં દઈ ઉપાલમ્ભ પણુ આપવા લાગી.

“ બહાલા તમે તો ખુબ રીસાણા હો ! ઘણાજ માનમાં બસાણા ! વાત વાતમાં છેકજ હાડ ગયા. જ્યારે અમરગઢમાં

હતા ત્યારે કેવી પ્રેમ-પત્રિકા લખી કાલી ઘેલી કુંદનને પટાવતા
હતા, અને હવે કરભેડી કરગર્યે પણ સામું જોતા નથી. મીઠા
મીઠા શબ્દોથી મોહની તો ખુબ લગાડતા હોંકે ! વાહરે કામણ-
ગારા તમારી ખુબી ! શું કાગળમાં સાકર વાપરતા ! !

* * * * *
"સ્વસ્તીશ્રીરે રનેહપુરી સુખકારી સુખ શાંતિ સુધા ન્યાં સારી,
મનહરણીરે મૃધા મધુરી મારી મૃગલોચની મોહની ઝારી,
જીવદોરીરે બાલ કીશોરી સારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:-"

દીડી દીવ્ય જખી દેવી તારીરે,
નાંખી બૂરકી ભાવની ભારીરે,
મોહ મંત્ર મનને મારીરે.

લાગા લગનીરે લલના લલિતજ તારી ચિત શુદ્ધિ શુદ્ધિ વિસારી,
ધીરજ ધારીરે થાક્યો હવે હું નારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:-"

કર્યું કામણ કાંઈ કારીરે,
હર્યું હીર હૈયાનું પ્યારીરે;
ભર્યું બનદુ જીવનમાં ભારીરે,

રસવેલડીરે કાંઈ કુમક કર વારી, છેલડી જખી રહે શીદ ન્યારી;
અલખેત્રડીરે એક તું બેલી મારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:-"

લોભાબો લલિતા લટકેરે,
ચોર્ય ચિત ચતુરા ચટકેરે;
મીડી મૂર્તિ અંતર ખટકેરે,

પ્રીતિ કટકેરે પટકી નાંખ્યો મારી ઘટ ઘટ ખટકત ધાવજ કારી,
નથી કોઈ માંરે એક હતી તું મારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:-"

મેથ ગરજે માનો મયુરીરે,
ચંદ્ર તલસે ચિત ચંકારીરે;
મત મેલી ન જાણે નમેરીરે,

હરિવંદનીરે ભિતર ભાવ વિચારી લ્યો ઉરમાં અરજ ઉતારી:
કર્મ કથાનીરે ગાથા હીરલે ઉચ્ચારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:-૮”

“ઠહાલા આતે ઠહાલ કે બાળી ભોળી બાળાને બનાવવાનો
બ્યાલ ? આતે ચિતડાનું ચિત્ર કે પ્રેમની પ્રતિત ? આને કહેવું
શું ? શું વાંચવું, શું વિચારવું, શું વર્તવું અને શું વિમાસવું ?
આતે ઉરના ઉમળકા કે મનડાની આંટી ધુંટી ? આતે સ્નેહ કે
આતે છેદ ? આતે રૂશણું કે રસિકનું શમનું ? આતે હૃદયભા-
વનાની પ્રણાલીકા કે નેતિ નેતિની પ્રવાહીકા ? સકામતાની ધાપ
કે નિષ્કામતાની ધાપ ? શું ટેક, શું વિવેક, શું નેક અને શું
છેક ? વારી જાઉંરે મારા વરણાગીઆ તમે પણ વરણાગીની
હૃદવાળી, આવો આવો ઓરા આવો !!”

“ ઓરા આવો તો કહું વાતડી બિહારીલાલ,
તમ માટે ગાળી મેં જાતડી બિહારીલાલ,
રાંધ રાંધ વિતાડી મેં રાતડી બિહારીલાલ,
તોયે કઠણ શી છે જાતડી બિહારીલાલ.
તમ માટે મક્યાં મેં માત તાત બિહારીલાલ,
તમ માટે જોયાં ન દીન રાત બિહારીલાલ;
તમ માટે મક્યાં મેં ધર્યાર બિહારીલાલ,
હાંડી છે દુનિયાની દરકાર બિહારીલાલ.
ઉભા તલસાવો શું આવો બિહારીલાલ,

તમ સાથે દુનિયાનો દાવો બિહારીલાલ. ”

“ આવો આવો બસ નહિજ આવો; દયો ત્યારે હુંજ તમારી પાસે આવું પછી કાંઈ ? ! ”

આ પ્રમાણે હૃદયગાનમાં લવારો કરતી કુંદન ઉન્માદના ઉછાળે ચઢી પ્રેમચક્ષુએ દૃશ્યમાન થતા હીરાલાલની કોટે બાઝવા સારૂ ઉછાળો મારી કુદી ભેટવા ગઈ; રસિલી બાળાને રસિયાને બદલે ઓરસીયો વાગ્યો ! હીરાલાલને બદલે પત્થરની છાટ ઉપર કુંદન પડી. પડતાની સાથેજ કુંદનની ઘેલછા જતી રહી; અને એક કારમી ચીસ પડાઈ ગઈ. માથું પત્થર સાથે અફળાઈ કૂટી ગયું અને કપાળમાંથી રક્તની ધારા બહવા માંડી. આસપાસ લોહીનું કુંડાળું થઈ રહ્યું અને ભરજંગલમાં ભગવાનને આધારે ભામિની ચતીપાટ મૂર્છાવશ થઈને પડી. સૂર્યનારાયણ પણ ધીમે ધીમે પ્રકાશમાન થવા લાગ્યા. સમય સવારના સાતનો થયો. આખી રાત કુંદને જંગલ પસાર કર્યાજ કર્યું; છેવટે એક છેડેથી બીજા છેડે આવતાંજ વિકળ બની બેમાકળી થઈ મૂર્છાવશ પડી. કીનારે આવેલું નાવ કીનારેજ બૂડ્યું. ભર દરિયાનો ભય બંદર-માંજ પૂર્યો ? શરીરમાંથી અતિશય રક્તસ્રાવ થવાથી કુંદન એક નબળી હાલતમાં આવી ગઈ. તેની આસપાસ લોહીનું ખાખોચીયું ભરાઈ ગયું. કાંક કુદરતની કૃપાથી લોહી બંધ પણ થઈ ગયું. એકલડોકલનો રામ બેલી એ કહેવત અનુસાર કુંદનના બેલીને પણ કાંક કાંક કુંદનની ચિંતા થવા લાગી. આશામાં નિરાશા અને નિરાશામાં આશા એ ન્યાયાનુસાર નિરાશાના સાગરમાં આશાનું હોડકુ ઘણે દ્રરથી હલેસા મારતું દ્રષ્ટિગોચર થવા

લાગ્યું. ઉત્તર દિશાના પ્રદેશમાંથી ઘણેજ દૂર એક માડા જેવું આવતું માલુમ પડવા લાગ્યું. જેમ જેમ વખત વિતતો ગયો તેમ તેમ દ્રષ્ટિપ્રદેશ સમક્ષ ગાડાને બદલે એક રાજવંશી ઠાઠમાઠ જેવો માફે તરવા લાગ્યો. આમ આ બાજુ પ્રભાતનો શીતળ સમીર કુંદનના કમળવદન પર સુસવાટા મારવા લાગ્યો. શીતળ હવાથી જેવી તેવો શુદ્ધિ કુંદનના શરીરમાં ઘણીજ ધીમે ધીમે ચૈતન્ય વ્યવહારમાં વહેવા લાગી. રાજવંશી ઠાઠમાડવાળા રથ-માંથી એક નવયૌવના સુંદરાએ રથનો પડદો ઉંચો ચઢાવી મ્હોં બહાર કાઢી સમયની નિરીક્ષા કરવા માંડી. સુંદર પ્રભાત, કુદરતની લીલા અને વિશાળ વૃક્ષોના સમુદાયવાળા સુંદર વનપ્રદેશને નીરખી તેનાં લોચન આનંદ પામ્યાં.

“ ગુલાબ જ્હેન જુઓ પ્રભાત થયું. હવે રથને થોડીવાર ઉભો રખાવી આપણા માણસોને દાતણ પાણી કરાવી સર્વે સાથ ભેગો કરી પગી રસ્તે પળીએ; કહો તમને કાંઈ હરકત છે ? ”

“ જેવી ચંબેલી જ્હેનની મરજી ! તમને ગમ્યું તે મને પણ ગમ્યું. તમારી પસંદગી એજ મારી પ્રસન્નતા અને મરજી ! ”

“ અરે ભાઈ વખતશંગ હવે રથને અહીંજ ઉભો રાખી બળદને છોડી વિશ્વાન્તી આપો. ”

“ જેવો બાનો હુકમ ! ”

“ હ્યો જ્હેન રથમાંથી હેઠાં ઉતરો. આવો જરા આમ તેમ હરીફરી પગને છુટા કરીએ. ”

“ વખતશંગ રથમાંથી સાથરો બહાર કાઢી અહીં બિછાવો. તમે નિસંતે બળદને બાંધી દાતણપાણી કરી કસુંબો હ્યો. અમે

આટલામાં ફરીએ છીએ. આપણા માણસોને આવવા દો.”

“ બહેન આ જંગલની વાટ છે; માટે આઘાં પાછાં બહુ ધરો નહીં. જુઓ ! વળી આ પાસેજ સુંદર પાણીનો ઝરો છે; આમ આ ગાદુ જંગલ આવી રહ્યું છે; અને વળી પ્રભાતનો પહોર છે એટલે જંગલી જાનવરોનો ભો વધારે લાગે. સવાર, અને સાંજ એ ટાંણે વાઘ દીપડા સીંહ અને ચિત્તા જરૂર પાણી પીવા આવે, માટે બહુ સાવચેતીથી ચાલવું.”

“ ના ના એતો અમે જાણીએ છીએ; આતો જરા રહેજ હરફર કરીએ છીએ.”

“ તો સુખેથી કરો. ઉભાં રહો મને જરા દેવતા પાડવા દો, તાપણી સળગાવવા દો. જંગલમાં દેવતાનું દૈવત દેવ કરતાં પણ અધીક છે.”

“ ઠીક ઠીક ઠાકોર, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો; પણ અમે જરા આટલામાં ફરીએ છીએ.”

“ બહેન બે દાતણ લઈ દ્યો. આવો જરા ઝરા કાંઠે બેઝી વનલીલા જોઈએ.”

“ હા ચાલો.”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતી બે નવયુવાન યુવતીઓ રથમાંથી દાતણ અને કળશીઓ ઝાલી ઝરા કાંઠે આવી દાતણ કરવા લાગી. રથની પાછળ રહેલા રાવણીઆઓ પણ આવી પહોંચ્યા. તાપણી પાસે બેસી થોડીવાર તાપી હુકો ચલમ પી જંગલ જવા લાગ્યા. રથવાળા ઠાકોર પણ હુંગાપાણી કરી ખુંખારા પર ખુંખારા ખાવા લાગ્યા ! ! ઝરાથી થોડેક દુરજ

કુંદન પડેલી છે.

“ આ બધો રાગો જોગો કીરતારે જોતજોતામાં કરી દીધો, એક ઘડી પહેલાં જ્યાં ચકલું સરખું પણ ફરકતું નહોતું ત્યાં માંણસોની હાજરી નિમિષ માત્રમાં થઈ ગઈ. પણમાં તૃણનો મેરૂ અને મેરૂનો તૃણ કરનાર પરમાત્માની કળા અકળ છે, અગમ્ય છે અને અલૌકીક છે. તેની મીઠી નજર જે સ્થળે અને જેના પર પડે છે ત્યાં તમામ મીઠું થાય છે અને જ્યાં કડવી દ્રષ્ટિ થાય છે ત્યાં તમામ કડવું થાય છે. વ્યવહાર દર્શનમાં જેને એકલડા અને આધાર વગરના અવલોકી દયા ખવાય છે; તે જોતજોતામાં એકલડા અને આધારવાળા થઈ આશ્રય આપવાને લાયક થાય છે. છતનો છલકાટ અને અછતનો ગલરાટ અંજવાના નીર જેવો નિર્રથક અને દુઃખદ છે. જગતમાં સુખી અને દુઃખી એ કર્મ-નાટકનાં પાત્રો છે. તેમનું કાર્ય જોઈને દરેક જણે પોતાના મન ઉપર કાર્ય કસોટીનો ઘડો લેવાનો છે. હસતા જોઈને હરખાવું નહિ અને રોતા જોઈને ગલરાવું નહિ. પ્રાણી માત્રને યથાશક્તિ અને યથામતિ મદદગાર થવું, એજ જીવન વ્યવહારનું ઉત્તમ વર્તન છે. જગતમાં જેટલું થાય તેટલું સાંજ કરવું; સાંજ ન થાય તો એક કોરે છાનામાના ન્યારા બની બેસી રહેવું; પણ કોઈનું ખુર કરવા તત્પર ન થવું એજ મનુષ્યદેહનું શ્રેષ્ઠ સાર્થક છે. પ્રાણીમાત્રની કરણીનો બદલો આપનાર કીરતાર છે; માટે ઇશ્વરી સત્તાની વિરૂદ્ધ પડી કોઈનું પણ ભુંડું કરવા તત્પર બનવું અર્થાત્ પરમાત્માથી વધારે ડાહ્યા નજ થવું. હું પદના ગાલા બાંધી હરીને કોઈ કાળે પણ હુલવેલો નહિ.

હુભાવેલો હરિ કરણીનો ખદલો આપ્યા વગર રહેતોજ નથી. કર્મ સ્વરૂપમાં અંજલિએલા નિર્દોષ જીવાત્માનો બેલી અંતે હરિજ છે. તેના પૂજકો આશ્રીતોના અન્તે કલ્પાન્તે રણ છોડવી ન્યારા થએલાને મારાજ કરે છે. હરિના જેવો ઉત્તમ આધાર નથી; હરિના જેવો શ્રેષ્ઠ મિત્ર નથી. હરિના જેવો કોઈ ત્રાતા નથી અને હરિના જેવો કોઈ રિપુ નથી; માટે જીવનકથાના માર્ગમાં ડગલે ડગલે અને પગલે પગલે હરિની ભીતિ રાખી હરિપર પ્રીતિ કર્યાજ કરાવી; હરિનું ભજન એજ મોક્ષ જીવન છે.

દાતણપાણી કરી ઝરા પરથી ઉઠી બે સુંદરીઓ જંગલના નોં લણી શીતળ પવન ખાવા સાડ જવા લાગી. ઝરાનો પ્રદેશ મૂકી જંગલના નેળીઆમાં વાતો કરતી કરતી તેઓ દાખલ થઈ. જે શિક્ષા આગળ કુંદન પડેલી હતી ત્યાં તેઓ હસતી રમતી હવા ખાતી ખાતી આવો ચઢી; વધારે દૂર ન જવાની ઠાકોરની શીખામણ છતાં પણ શીખ બૂકી વાતચીતના તાનમાં બેઠએ તે કરતાં પણ આગળ વધી ગઈ.

“ખેન નગરના નાગરીકોને નગર કરતાં વન વધારે બહાલું લાગે છે.”

“હા; વનમાં વસતા વનવાસીઓને વન કરતાં નગર સાડ લાગે છે.”

“સખો રાત દીવસ પાસે રહેતી વસ્તુની કીંમત વસ્તુ પાસે હોય છે ત્યારે લાગતી નથી.”

“હા ખેન મને તેનો અનુભવ છે. વસ્તુ વિના જ્યારે થવાય છે ત્યારેજ વસ્તુની વાસ્તવિક કીંમત અંકાય છે.”

1

2

3

4

5

“ॐ नमो भगवते वासुदेवाय”

“ સખી કહે ના કહે પણ મને આ વન વધારે બહાલું લાગે છે. ”

“ સખી કુદરત કોને અળખામણી લાગે ? ”

“ બહેન એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો તે વધારે મહત્વનો છે. ”

“ હા, દરેક મનુષ્યોને કુદરતના કાનુનમાં રહીને કાર્ય કરે તો તેમને સદાકાળ કુદરત સાકર જેવો લાગે; પણ જો તલમાત્ર કુદરતની કક્ષાની બહાર જાય તો તરત કડવી ઝેર જેવી લાગે. ”

“ કુદરતનો વિકાસ એજ વિશ્વપતિની પ્રભુતા છે, અને કુદરતનું પીછાન એજ સાચું વ્યવહારીક જ્ઞાન છે. કુદરતનો અણગમો એજ અજ્ઞાન છે. ”

“ બહેન જો જો પેલું કોણ સૂતું છે ? ”

“ હેં હેં ક્યાં છે ? ”

“ અરે જો પેલ્લ વૃક્ષની પાછળ ! ! ”

“ હા....ગરાગર, કોઈ સ્ત્રી જેવું જણાય છે ખરું. ”

“ તો ચાલો આપણે જરાક પાસે જઈને જોઈએ. ”

“ હા, ઠીક ચાલો. તેની સાથે વાતચીત કરવાથી વનની સ્હેલગા સારી રીતે થશે. ”

“ ઓહો બહેન એતો કોઈ બેભાન થયેલી સ્ત્રી છે. ”

“ અરરર સખી, જો જો તેની આસપાસ લોહીનું ખાખો-ચીયું ભસ્યું છે ! ”

“ હા....ખિચારી કોઈ મરણ પામેલી જણાય છે. અરે ભગવાન તેને શું રસ્તામાં પ્રસવ થયો હશે ? ”

“ ના ના પ્રસવ જેવું તો કાંઈ નથી, પણ કોઈ જંગલી જનાવરે મારી ખાધી જણાય છે. ”

“ અરે ના ના કોઈ વગડાના લુંટારાએ ઘરેણા સાફ તેનું ખૂન કર્યું હોય તેમ જણાય છે. ”

“ જ્ઞેન ગમે તેમ હો પણ મને તે બિચારી જીવતી લાગે છે. જો ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતી જણાય છે. આવ આપણે તેની માવજત કરીએ ! ”

“ જ્ઞેન જા જા તું જઈને આપણા વખતશંગ ઠાકોરને બોલાવ. એ અનુભવી અને ઘરડો ઠરેલ ગરાસીયો છે, તે તરત એાળખી કાઢશે અને તેનો સારવાર કરશે. ”

“ અરે વખતશંગ ઠાકોર એ ઠાકોર, અરે ઠાકોર અહીં જલ્દી આવો, દોડતા આવો. ”

“ અરે અહીં ઉભી ઉભી ખૂમો ના પાડ. આપણે દૂર છીએ. ખંધાણી માણસ એકદમ નહિ સાંભળે. જા જરા પાસે જઈ ટૌકો કર. ”

“ હે ઠાકોર, અરે બનુજી, ધનેશંગ, મહારશંગ જે કોઈ હોય તે એકદમ દોડતા આવો. ”

આ પ્રમાણે ખૂમો અને ઘાંટો સાંભળતાંજ એકદમ ઠાકોર અને રાવણીઆ ચમક્યા, અને જરૂર કાંઈ વાઘબાઘ હશે એમ ધારી ઉઘાડી તરવારે ધસમસ્યા દોડતા આવવા લાગ્યા; ઠાકોરે જામગીરી ચેતાવી ખંદુક ફેાડી ભયનો નાશ કર્યો; અને હાંફલા ફાંફલા દોડતા આવી પહોંચ્યા.

“ ખમા ખમા જ્ઞેન શું છે, કાંઈ વાઘબાઘ છે ? ”

“અરે ગભરાશો નહીં, ધીરજ રાખો, ભય કાંઈ નથી; આ તો એક સ્ત્રી જંગલમાં ઘવાઈ પડી છે. તે ગિચારીનો પ્રાણ બચાવવા સારૂ તમને ઘાંટા પાડી બોલાવ્યા છે. અમને કાંઈ પણ ઉની આંચ આવી નથી; તેમ વાળ પણ વાંકો થયો નથી.”

“હાથ ભલા લગવાન તેં અમારી લાજ રાખી.”

“અરે ઠાકોર બુચ્ચોને આ ગિચારી સ્ત્રીને શું થયું છે !”

“અરે જોઈને એ તો કોઈ વખાની મારી જંગલમાં આવી ચઢી હોય તેમ લાગે છે.”

“અરે બનાજી, કહો ના કહો પણ છે કોઈ ખાનદાનનું ફરજદ !”

“હા ભાઈ મારૂં સાળુ મને પણ એમજ લાગે છે; રસ્તામાં કોઈએ લુંટી હોય અગર વાઘગાંધે ઝડપી હોય એમ જણાય છે.”

“હા કાંઈ ગડગડ હોવી જોઈએ ખરી.”

“અરે ઠાકોર. મને તો એમ લાગે છે કે કોઈ દુરીજને આંખ આડી કરી હોય એમ જણાય છે. આ ભલી બાઈ લાજની મારી આટલું દુઃખ પામી હોય એમ વરતાય છે.”

“ભાઈ તમે કહો છો તે ખરૂં, પણ મારૂં મન માનતું નથી; હાથે કરી જંગલના દવમાં આવી ચઢેલી આ બાઈ છે. પગ ઉપર કુહાડો મારવાનો ઉદ્યોગ તેણે કર્યો જણાય છે. કપાળમાં પથ્થરનો ઘા છે, માટે નફી દુઃખની મારી અકળાઈ અમુઝાઈ વગડામાં આવી વિલાપ કર્યો જણાય છે.”

“હથે, ગમે તેમ હો પણ આપણે મદદ કરી તેને બચાવવી જોઈએ.”

“ જાઓ મારા ભાઈ એ શું બોલ્યા, પુન્ય કર્યું કયાં જતું રહેવાનું છે ? સ્ત્રી જાતનો જીવ ઉગરશે એ તે કાંઈ નાનું સુનું કામ છે ? ”

“ ઠીક, ત્યારે એને જીવની પેઠે જાળવીને ધીમેથી ઉપાડો. લઈ લ્યો તેને રથમાં. ”

“ હાસ્તો ભાઈ, નજરે પડી તે કાંઈ રસ્તામાં રખડતી મુકાય ? હાં ઉપાડો મારો ખાપો. ”

“ એ જોજો, ધીમેથી જાળવીને; શાંતિથી, તેને કાંઈ ધક્કો ન લાગે ! ”

“ અરે ઠાકોર રામ રામ કરો; ધક્કો તો લાગી ગયો. આતો આપણને પરમેશ્વરે મોકલ્યા !! જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? ! ”

“ હાં ચાલો મારા ખાપલા ચાલો !! ”

“ વાહરે ભગવાનીઆ તારી લીલા !! ”

“ મારા ખાપ તું પણ આલલામાં બેઠો બેઠો વગડામાં ગજગ ગુજરે છે. ”

“ અનાથ ગરીબ કુંદનને આ પ્રમાણે ઠાકોર અને ગંદા-શીઆ ટાંગાટોળી કરી ઉપાડી ગયા. વનલીલા જોતી બે નવયુવક સુંદરીઓએ કુંદનની જીંદગી બચાવી. રથ જોડાવી કુંદનને સૂવારી ધીમે ધીમે તેની માવજત કરતી કરતી તેને લઈ અંબેલી અને ગુલાબ રસ્તે પડી !! જેને હરિ ઉગારે તેને કોણ મારે ? બહાલા વાંચક વૃંદ ! “ આને ગિચારી જંગલની જોગણ કે બહાલાની વિજોગણ ? ! ! ”

પ્રકરણ ૨ જી.

સુધારક અધરહુડ કે વિહારક બ્રમીત ભૂંડ !

દાહરો.

ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ, કર્મ ઉપર નહિ પ્રીત;
શર્મ નીતિ નહિ નયનમાં, ભણી ગુમાવે વિત્ત.

માણસ અનુકરણ કરનારૂંજ પ્રાણી છે અને તે કેવી રીતે
ધાય છે તેની ખબર પડતી નથી. સાવધાની કામ આવતી નથી,
તેથી સંગનો ખરાબ રંગ લાગે તેવાના પ્રસંગમાં ન આવવું એ
શ્રેયષ્કર છે. માણસની સોગત તેના સ્વભાવની ઝોળખાણુ આપે
છે, ને તેટલા માટેજ માણસ જેવી સોગતમાં હોય તેવાજ
તેના ગુણ હોવા જોઈએ. નીચ વૃત્તિના માણસોમાં ભળવું એ
નીચ બુદ્ધિ જણાય છે અને એવી સંગતમાં વારંવાર રહેવાથી
આપણી વૃત્તિ પણ નીચત્વને પામે છે.

આઈસ લવંડર સોડા બીરકુટ સીગારેટ સાઈરપ્સ મજે,
બુટ પાટલુન બકીટ પાકીટ લાકીટ લટકે દામ રજે;
દાકતર, માસ્તર ને બારીસ્ટર થાય હોય જો ચામ રૂડી,
લાડી ગાડી વાડીમાં કેળવણી પામે હાય કુડી.

મનની ગતિ એવી છે કે તે નીચે માર્ગે વેગથી વળે છે, એટલે નીચાની સોગત થતાંની સાથે હૃદય સંકોચાવા લાગે છે અને ધર્મનીતિની વૃત્તિ નગળી પડી જઈ સ્વભાવ નિર્ભળ, અનિશ્ચયવાળો અને સમયાનુસાર સ્વાર્થ સાધનાર થઈ જાય છે. આમ થવાથી ખરી મહત્તા અથવા ઉદારવૃત્તિથી માણસ કેવળ વિમુખ થઈ રહે છે. આપણા કરતાં વધારે બુદ્ધિમાન ચરિત્રવાળા અને વધારે અનુભવી માણસના સંગથી આપણું મનોબળ વધે છે.

*

*

*

*

જુઓ! સુધારાની રીત જન સહુ વિચારીને ચિત્ત,
કોટ છુટ ને પાટલુનો પહેરે કર પકરે છે સોટી;
ખાવા માર્ગે છે ખુરશીએ લૂગડાં સોતા રોટી:-
માટી ખાતાં દારૂ પીતાં દોષ ગણે નહીં જરીએ,
કરથી ખાવું બંધ કરીને ખાય છે 'કાંટા છરીએ:-
ધુમાડાના ઢગલા કાંદે ચીરટ મોંમાં ઘાલી,
એક બળે ત્યાં બીજી કરમાં તુરત લેછે ઝાલી:-
નાતા મહોળતવાળા આવે કે સગા ને બહાલા,
જમવાનો કોઈ ભાવ ન પૂછે આપે સ્થાના પ્યાલા:-
સોળતીઓને કહે સાહેબજી કાંઈ કામ ને સેતા;
મારે ધક્કો દઈ પાનને આતે કેત્રા કહેવા:-
કેળવણીમાં મૂકે કાળી મેળવણીમાં ભારે,
દુઃખ કયું દુનિયામાં મોટું ચાલુ આ સુધારે:-

“ અમારા વેગને અહીં કોણ છે અટકાવનારું,
 અમારું નામ ન્યારું ધામ ન્યારું કામ ન્યારું:-૦
 કહે કદી કોઈ અમને ગાશીલ દાના કે દીવાના,
 નથી પરવા અમે જાણ્યું બધા જગને અકારું :-૦
 રસમ આવી અમે આત્મ તણી દીડી નજરથી,
 કહે કોઈ સારું તો તેને કહે કોઈ નકારું:-૦
 અમારી આંખ ન્યારી કાન ન્યારા ચાલ ન્યારી,
 અમારો દેશ ન્યારો વેશ ન્યારો ભિન્ન પાર:-૦
 જવાનું છે અમારે અન્ય સ્થાને અન્ય માર્ગે,
 અમારું રૂપ એકજ એક સાથે છે જનાડું:-૦
 અમે કહીયું નહિ કવરાગી કે વિતરાગી જાએ,
 અમે અહીં કોણ જાએ જાણે એ અંતર અમારું:-૦
 ભલુ આ એક ભાવ્યું કે મળ્યો ઉસ્તાદ અમને,
 દેવે આ શ્રેયમાં નથી કોઈ આડે આવનારું:-૦

આજરોજ આપણી નવલકથાના નાયક મી. મધુકર
 પોતાનાં માઆપ મરી જવાથી ખારમા તેરમાના કારજ વરા
 પ્રસંગે સુધારાના એક ઉમદા ઘડા તરીકે પોતાના સુધારક
 મિત્રોને સુધારક પ્રધરહુડ તરીકે એક ડીનરપાર્ટી આપનાર છે.
 તેના સગા વડાલાઓ અને જુના વિચારના સનેહીઓ અને
 મિત્રો તેના આ ઉદ્ધત અને નવિન પગલા સામે ખુબ કકળી
 ઉઠ્યા છે. તેના સુધારક મિત્રો આ સુધારણા સારૂ એકે પગે
 આનંદિત થઈ તેનાપર ધન્યવાદનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે.
 એકાએક આવું ઉદ્ધત સુધારાનું પગલુ ભરવાને વાસ્તે મધુકરને
 એક ખાસ કારણ મળ્યું હતું. મધુકરના બાપને બપોરના ખાર

વાગતા સુધીમાં પણ કોઈ સગુંહાલું ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા આવ્યું નહોતું. મધુકર સાહેબ કોઈના મરણ પ્રસંગે સ્મશાન જતા નહીં અને કુસુમને પણ રોવા કુટવા જવા દેતા નહીં; આથી તેના સગાં હાલો દરેક જણ અતિશય તેના ઉપર ગુસ્સે થયા હતા; અને પ્રસંગ મળતાં આડાઅવળા થઈ તેને એક ચાનક સાડ સજ્જડ દાખલો બેસાડ્યો હતો. આ દાખલો કુદરતી એવો તો સજ્જડ અને વિષમ હતો કે સાહેબ બહાદુરને ઘાંચીના બળદને એકકો લાવવાની જરૂર પડી હતી. પિતાના શખને એકામાં ઘાલી સ્મશાન લઈ જતાં મધુકરને પારાવાર પ્રીટકાર અને ધિક્કાર પાડાપાડોશી અને સગાંહાલોંઓ તરફથી અપાઈ રહ્યો હતો. આ વેર વાળવા સાડ મધુકરે દશમું બારમું કરવું ઉડાડી દઈ ડીનરપાટી આપવાની યોજના ઘડી કાઢી હતી. નાહકનું ખર્ચ કરી સગાંહાલોંને ખવરાવવું અને ખાનારાં સગાંહાલોંઓ તેની પુંકપાછળ નિંદા કરે. એ તેને ઠીક નહિ લાગવાથી બ્રધરહુડની તૈયારી કરી હતી. આ સુધારાની ધમાલમાં તેણે પિતાની મરણોત્તર-ક્રિયા પણ વિસારી દીધી હતી. પોતાના કુળગૌર આચાર્યને પણ અવગણના કરી ધમકાવી કાઢી મેદ્યો હતો. એકંદર દુનિયાની લાજ મૂકી પોતાનું ધાર્યું કરવા તે એકે પળે ખડો થયો હતો. પોતાના આ કાર્યને જગત કેવું કહેશે તથા ન્યાતન્નતમાં તેની કુડી કહેણી રહી જશે તેની પણ તલમાત્ર પરવા ધરી નહોતી. એક સુધારાનું જમણુ તમામ સુધારક મિત્રોને બોલાવી એક ભાણે અને એક ટાણે આપવું એજ ધૂન તેના મગજમાં સત દિવસ સતત ચાલી રહી હતી. આજરોજ પોતાનું

ધાર્યું કરવા, સુધારાને જાતિલોગથી આદરવા, સગાંબહાણાંઓના વેરની વસુલાત લેવા અને પોતાની સુધારા સમાજમાં એક જખરો જશનો ડકો વગડાવવા પગરણ માંડ્યું હતું. ધ્રુવરહુડના જમણને વાસ્તે રાયપુર દરવાજા બહાર આવેલો એક શેડીઆનો બંગલો કાંકરીઆ પાસે ભાડે રાખેલો હતો. બંગલાને સારી રીતે અપટ્ટોટ છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનનાં ફર્નીચરથી શ્રેષ્ઠગારવામાં આવ્યો હતો. મેમાનાંને દરેક પ્રકારનો આનંદ મળે તેવી સંભાળ ભરી ઉત્તમ યોજના તૈયાર કરવામાં આવી હતી. બેન્ડ ફોનોગ્રાફ અને સંગીતની આનંદદાયક ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. જમણ પણ ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારનું સુરતથી રસોઇઆ બોલાવી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આજરોજ મધુકરની આખી ન્યાત આ તાલમેલ જોવા તૈયાર થઇ હતી. દશમું બારમું કાઢી નાંખવાથી આખી ન્યાતમાં હોહા થઇ રહી હતી. બરાબર ડીનરનો ટાઇમ થતાંજ મોટરો, વિક્ટોરીઆ અને ભાડાની ગાડીઓની ધમાલ થવા માંડી. આખો રાયપુરનો રસ્તો ધમધમી ઉઠ્યો. જોતજોતામાં બંગલો આમંત્રણ કરેલાં સુધારક સ્ત્રી પુરૂષોથી ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો, ન્યાતીલાઓનાં પણ ટોળેટોળાં બંગલાની આસપાસ અને કાંકરીઆ તળાવ પર ફરવા નિમિત્તે આવવા લાગ્યાં. ઘણા ઘણા ચિકિત્સકો સુધારક ધ્રુવરહુડની ચિકિત્સા કરવા સાડા આમતેમ અવનવા વેશમાં ફરવા લાગ્યા. મેમાનોના સત્કાર અને આનંદ સાડા બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા લાગ્યા. ડીનરની પણ ધીમે ધીમે તૈયારી થવા લાગી. બંગલાની પાછળ આવેલા ચોગાનમાં ટેબલો ગોઠવાવા લાગ્યાં. પીરસનારાઓની પણ સારી

સંખ્યા લપકાળંધ પોશાકમાં સજ્જ થઈ આમ તેમ ધુમવા લાગી. છેવટે સુધારા સમાજના સેક્રેટરી સાથે વાતો કરતો મધુકર બંગલાનાં પગથીઆં ઉતરતો ઉતરતો છેક ચોગાનમાં આવી સર્વ પ્રકારની સરભરાની વ્યવસ્થા નિહાળવા લાગ્યો.

“ બુઓ સેક્રેટરી સાહેબ, આ પ્રધરહુડનું નવીન પગડું મેં તમારા કહ્યા પ્રમાણે ભર્યું છે, હવે એ સૌ સારી રીતે પાર ઉતારવું તે તમારા હાથમાં છે. ”

“ નેવર માઈન્ડ માઈ ડીયર મધુકર ! નેવર માઈન્ડ. સૌ સારા વાનાં થશે. દ્યો ચાલો હવે આપણે કાર્યની શરૂઆત કરીએ. ”

“ હા ચાલો. દરેકને મીલાવીને કામ પાર ઉતારો ! ”

“ વેલ મી. પાસ્કોલ અને મીસીસ પાસ્કોલ, આય સાઈડ પર આવો. ટેક ચોર સીટ હીઅર. ”

“ ઓહ થેન્ક યુ ! ! ”

“ અરે મી. આનંદરાવ, તમે તમારા ફ્રેન્ડો સહીત આ સાઈડ પર બિરાજો. ”

“ ઘણીજ ખુશીથી સાહેબ ! ”

“ આવો બાવા આદમજી તમે મારી પાસે બેસો ! ”

“ અરે વાહરે સાહેબ ! આય શું બોલીયા ! ! ”

“ ઓહ મી. જુક કમ ઓન કમ ઓન હીઅર ! ”

“ ઓહ હાઈલી ઓબ્લાઈજડ ! ! ”

“ વેલ મી. ચીયુ સીટ ધેર ! ”

“ થેન્ક યુ. ”

આ પ્રમાણે દરેક કોમના ગૃહસ્થોને ઘટતો આવકાર આપી ઘટતી ઘટતી જગ્યાએ વેલકમ કરી બેસાર્યા !! દક્ષણી, વણિક, નાગર, પારસી, ઇસ્લામી, પાટીદાર અને બીજી વિવિધ કોમના આગેવાન ગૃહસ્થોને એકજ સ્થળે અને એકજ ભાણે નાત જાતનો તફાવત મૂકી ડીનર પીરસાવવાની તાલમેલ તાકીદે કરાવવા માંડી !! શરૂઆતમાં બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા શરૂ થયા. દરેક જણ આનંદ અને કુતુહલથી હળી મળી પોતપોતાના સ્થાન પર ગોઠવાઈ ગયાં.

શરૂઆતમાંજ સુપની રકાબીઓ આવવા માંડી ! સોડા, લેમન, જીંજર અને રોઝમરોની બાટલીઓ ખુલવા લાગી, દરેકની માગણી મુજબ મનગમતી ચીજો તાકીદથી પૂરી પડાવા લાગી. છરી કાંટા અને ચમચ વતી સુધારક મેમાનો નવીન સુધરેલું જમણુ ઉડાવા લાગ્યા. ઉપરા ઉપરી વિવિધ જમણુની વાનીઓની રકાબીઓ ચોગરદમ પીરસાવા લાગી. જુદી જુદી પ્રકારના મધો પણ સારી રીતે સોડાના ગ્લાસોમાં રેડાવા લાગ્યા. જેને જેવો જોઈએ તેવો મનગમતો ખોરાક સારી રીતે પૂરો પડાવા લાગ્યો. ન્યાત જાતનો તફાવત વિસારી એક ટ્રેબલ પર મનગમતા ખાણુ પીણુની મીઠી મોજો સુધારક મેમાનો મારવા લાગ્યા. લગભગ અડધું જમણુ ખલાસ થયું કે તરતજ મી. મધુકરને વાસ્તે સલામતી લેવાની શરૂઆત થઈ !!

“ ગૃહસ્થો !

આજ રોજ આપણી સમાજના પ્રોમીનન્ટ સુધારક મેમ્બર મી. મધુકર ભાઈએ જે નવીન સાહસનું પગલું ભર્યું છે તેને

વાસ્તે આપણે તેમના ઘણા ઉપકારી છીએ. તેમના માળાપના મરણ પ્રસંગે દશમુ અગીઆરમુ બારમુ અને તેરમુ નહીં કરતાં આપણી સમાજના મેમ્બરોને એક સગા વ્હાલાથી પણ અધીક માનીને સુધારક ધરહુડનું ડીનર આપ્યું છે, તેને વાસ્તે તેમને ઘણો ધન્યવાદ ઘટે છે. હું આવા મંગલ પ્રસંગે તેમને ખાસ મુબારકબાદી આપું છું. આમીન, આમીન, આમીન. ”

“ લાઇઓ અને બાઇઓ ! ”

“ મારો જીવ પણ મારા જીવમાં તેમને ધન્યવાદ આપવા ઉછાળા મારી રહ્યો છે. તેમણે ‘ થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ’ એ સુત્રાનુસાર તેમનાં સગાંવ્હાલાંને એક જગરી થાપડ લગાવી સુધારાનો અર્થો દાખલો બેસાડ્યો છે. સુધારાના હુડ-હડતા શત્રુઓ જેઓ રાત દિવસ ખાઈ પીને સુધારકોની આંખ માંથી નિંદા કર્યા કરે છે; તેમને આ વખતે મધુકરભાઈએ સારી રીતે ખંખેરી કાઢી વિસારી દીધા છે. મરણ પ્રસંગે નાડકનું હુદ ઉપરાંત ખર્ચ કરી વિધન સંતોષી સગા વ્હાલાઓને જમણુ જમાડી સંતોષવા તે કેવળ દૂધ પાઈને સાપ ઉછેરવા સમાન છે. તે લોકો ખાઈને ખોદે છે, પૂંડ પાછળ નિંદા કરે છે અને રાત દિવસ ખવરાવનારની ઈર્ષ્યા કરી તેનું બૂરૂ વાંચે છે, માટે લાયકને લાયકના બદલાની જે કદર કરવામાં આવી છે તે ઘણીજ ઉત્કૃષ્ટ છે. હું પણ આ પવિત્ર પ્રસંગે મી. મધુકરને મુબારકબાદી આપું છું ! કલ્યાણ, કલ્યાણ, કલ્યાણ ! ”

“ જેન્ટલમેનો !

મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મી. મધુકરભાઈનાં સગાં

ઠ્ઠાલાંઓ ઘણાંજ નીચ અને દુષ્ટ છે; તેમની નીચતાની હદ રહી નથી. મને કહેતાં ઘણીજ દીલગીરી પેદા થાય છે કે તેમના પિતાના મરણ પ્રસંગે તે અધમ લોકો શય ઉપાડવાને વાસ્તે પણ આવ્યા નહોતા. ગિયારા સીધા રસ્તાના લગ્ના મી. મધુકર ભાઈને ખૂબ કનડયા હતા. છેવટે પ્રેત સંસ્કારને વાસ્તે એક ભાડાની ગાડી લાવવાની જરૂર પડી હતી. આ પ્રમાણે રંબરી તે લોકો વિદ્વસંતોષી ગન્યાહુતા. આ આપણા મધુકરભાઈ તેમનાથી ગિલકુલ પણ ડર્યા નહોતા; તેઓ ઉલટા બહાદુર બની જાતે ભાડાની ગાડી કરવા ગયા હતા; અને બળદીઆને રેશમી કંતાનનું જોતડું બાંધી જાતે ગાડીમાં પિતાના શયને પથરાવી સંસ્કારપિતા સ્મશાનમાં હંકારી ગયા હતા. સુધારાનો આ પણ એક નવીન દાખલો તેમણે જન સમાજ ઉપર પાડ્યો હતો. ઈર્ષાબોર સગા ઠ્ઠાલાઓની ગિલકુલ પણ તેમણે દરકાર રાખી નહોતી. આત્મભોગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપી તેમનાં મોઢાં સદાને વાસ્તે કાળાં બનાવ્યાં છે. સુધારાના આ નવીન સાકુસને વાસ્તે હું પણ તેમને ખાસ સુગારકળાદી આપું છું. હુરરે, હુરરે, હુરરે.”

“ મીસ્તરો !

કાળબળે જે કાંઈ થાય છે તે સાંજ થાય છે. જ્યારે એકાદ જણ મરણ પામે છે ત્યારે તેની પાછળ એક જગડું ધાંધલ થાય છે. તે ધાંધલમાં જમાનાના ફેરફાર સાથે જે સુધારા થાય છે તે તમામ આવકારને પાત્ર થાય છે. માણસ મરી ગયા કેડે તેને ત્રણ ચાર ગાઉ દૂર સુધીના સ્મશાનમાં ઉચકીને લઈ જવું તે એક આ જમાનામાં મુશ્કેલીનો સવાલ થઈ પડ્યો છે. જો તમામ

સગાંબહાલાંઓ સંપ કરીને સાથે આવે છે તો કામ પાસ થાય છે; નાહ તો કામ તરત નાપાસ થાય છે. મારા મહેરબાનો મારી મશકરી કરશે નહિ, મને પણ ચાર વરસ ઉપર મારી સ્ત્રીના મરણ પ્રસંગે આવેજ દાખલો અનુભવવો પડ્યો હતો. યારો તે વખતે એક જખડું તોફાન મચી રહ્યું છે. ઘડીમ ઘડીમ કુટાણું ચાલે છે; કાણુ ઉપર કાણો આવે છે; અને છેવટે કેડ ગાંધી કાછડા મારી એક શ્વાશે મુંગાઈની મેલ છૂટે તેમ મડદાને કાંધ પર ચડાવી સ્મશાન સુધી લઈ જવું પડે છે. ઉચકનારા મરી જાય છે, પાછળ આવનારાઓ આઘાપાછા થઈ મોં સંતાડી નાસતા ફરે છે; આ પ્રમાણે કમળજી થાય છે. આવીજ હેરાન ગતી મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસંગે પણ પડે છે. મહેરબાનો કોઈ માઈનો પૂત જાગે ત્યારે મધુકરભાઈના જેવો નવીન સુધારો દાખલ કરે! જ્યાં એકે સુધારો કર્યો કે તરતજ તેની પાછળ દેખાદેખી કરનારા ઘણા જણ નીકળી આવે. ગૃહસ્થો આપણામાં પહેલ કરનારની ખામી છે. તે ખામી જ્યારે આવા દેશ હીત ચિંતકો મધુકરભાઈ જેવા બહાર પડશે ત્યારે તે પૂરી પડશે. મારા મહેરબાનો હાલમાં બારમા તેરમાના અનિષ્ટ રિવાજોથી ઘણી હાની થાય છે; વડીલોનાં ભરેલાં જીનનાં ટાંકાં ઠલવાય છે. નવાં ટાંકાં ભરવાને કોઈ શક્તિમાન થતું નથી, છતાં ઉલેચી ઉલેચીને નાતજાતને ખવરાવવામાં આવે છે અને સગાં સંબંધીઓને પોષવામાં આવે છે; તે સઘળું તે લોકો જોતજોતામાં ભૂલી જાય છે. મધુકરભાઈ ઉપર વિતેલા દૃષ્ટાંતથી આપણે ધણું શિખવાનું છે. ડોશી મરવાનો ભય નથી પણ જમ પેંધવાનો ભય છે. આજ

એમની વલે અને કાલ આપણી વલે. કાળગળે જેને કાંઈ વીતે તેમાંથી ડાહ્યા પુરૂષે ઝીણી નજરથી તારણ શોધી કાઢવું જોઈએ. ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે. કાગડા બધે કાળા છે; તેમ સગાંબહાલાં દરેક જણને હોય છે. ને દરેકને તેમની સાથે પ્રસંગ આવેજ છે; માટે આપણે હાલમાં કાંઈ નવો સિદ્ધાંત સુધારા સંબંધી બાંધી તારણ કાઢવું જોઈએ. બ્રધરહુડનું જમણુ જમી પછી છાનામાના તાલીઓ પાડી ઘેર ચાલ્યા જવું એ શરમ ભરેલું છે; માટે સઘળા મેમાનોએ કાંઈ વિચાર કરી સુધારાની બોલબાલા બોલાવવી જોઈએ. હું આજના યાદગાર પ્રસંગે મધુકરભાઈને ધન્યવાદ આપું છું !! વિજય, વિજય, વિજય, શ્રીરંગ !!!

“ સુધારક મેમાનો !

હું આપના સમક્ષ એક નવીન સુધારો મૂકવા માશું છું. મારો સુધારો ઘણેજ ડહાપણભર્યો અને ઉમદા છે. તેને અનુસરવામાં માણસ જાતનું કડયાણુ અને ઉદય રહેલાં છે. મધુકરભાઈના વિતકણાથી મને ઘણીજ દીલગીરી થાય છે અને દીલગીરી સાથે આનંદ પણ પેદા થાય છે. દીલગીરીનું કારણ એટલુંજ છે કે મધુકરભાઈ જેવા આહોશ અને કુશળ સુધારકને તેમના પિતાના શબ સંસ્કારને વાસ્તે કોઈ સચું બહાલું ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા ન આવ્યું; અને આનંદ એટલાજ સારૂ થાય છે કે મધુકરભાઈએ સગાંબહાલાંના આવા દુષ્ટ કૃત્યથી ડર નહિ પામતાં એક લાડાની ગાડી કરી તેમાં શબને પધરાવી જાતે સ્મશાન પહોંચાડયું અને તેને બાળી વહેવરાવી દીધું. ગૃહસ્થો સુધારો તે આનુંજ નામ !! સગાંબહાલાંને લાત લગાવી મધુકરભાઈએ સુધારાને ઘણેજ

પગભર મજબૂત બનાવ્યો છે. બારમા તેરમાના ચાલને પણ
 પિતાના શખની રાખ બેઠે ગંગાજીમાં પધરાવો દીધો છે. ભાઈ-
 ઓ મધુકરભાઈએ આજથી બારમાને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર
 ચાલુ કર્યું છે !! મહેરબાનો સુધારો આનું નામ ! અરે સુધારકો
 સુધારો આને કહેવાય. લાંબાં ભાષણો હાથના લેઈકા કરી કરવાં
 એ સુધારો નહિ પણ માથે પટેલીને બહાદુરીથી વેડી લઈ લાગ
 આવે કાંકરી મારી દાવ જીતી લઈ સુધારાની પહેલ કરવી એનુંજ
 નામ સાચા સુધારો અને એ કરનારજ સુધારક કહેવાય !! બાકી
 બીજા સુધારક નામના કહેવાય !! હવે આપ સાહેબો સમજ હું
 મારો સુધારો પ્રગટ કરું છું. ભાઈઓ ! જ્યારે આપણે ઘેર કોઈ
 કુટુંબી મરણ પામે ત્યારે તેને વાસ્તે ખાસ કરી લારી કે ગાડીની
 ગોઠવણ કરવી. ઘર આગળથી રોવા કુટવાનું તદ્દન બંધ કરાવવું.
 પોતાના અંગના કે ઘરના બે ચાર મુખ્ય માણસે શખને બોલે
 ગાડી હાંકાવી સ્મશાન લઈ જવું અને તેને બાળી વહેવરાવી દેવું.
 મરણની ખબર આપણા સુધારા શંખનાદ પત્રમાં પ્રકટ કરાવવી.
 મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસંગે કારજ વરો નહિ કરતાં
 ફક્ત આપણી સમાજના સુધારક મિત્રોને આમંત્રણ આપી ઘેર
 બોલાવવા અને આવું બ્રધરહુડનું ડીનર કરી સુધારાની વાહ વાહ
 બોલાવવી !! આથી એક પંથ ને દો કાજ થશે. એક કાંકરે બે
 પક્ષી મરાશે ! પૈસાનો અને વખતનો બચાવ થશે ! કલેશ કંકાસ
 અને દુઃખ શોકનો ત્રાસ જશે ! મરનાર મરતું જાય છે તેની સાથે
 તેની પાછળ જીવનારને મારતું પણ જાય છે. આ જગતમાં મર્યું
 એટલે તર્યું ! પણ પાછળ જે રહ્યું તેને કમોતે મરવાનું અરે

સદાય શોકની ચિંતામાં બળવાતું થયું !! મરણ પ્રસંગની માઠી અને મુખ્ય અસર પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઉપર વધારે થાય છે. પુરૂષ જ્ઞાનબળે મરણનો શોક વિસારી દે છે અને સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન બળે મરણનો શોક દિન પર દિન વધારી દે છે; માટે મારા મહેરબાનો આપણે વેળાસર ચેતવું જોઈએ. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી જોઈએ. હું આજના પ્રસંગને વાસ્તે મધુકરભાઈને મારા અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું અને તેમને સદાને વાસ્તે દુવા ચાહું છું. આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ સાહેબો !

હું આજના પ્રસંગથી ઘણોજ ખુશી ખુશી થઈ ગયો છું. હું મારી મીઠકતમાંથી એક લાખ રૂપિયા આપણી સુધારા સમાજને હસ્તક સોંપું છું. તેના વ્યાજમાંથી સુધારા શંખનાદ માસિક પત્રને ડેઈલી પેપર રાજીંદુ પત્ર બનાવવું, અને તેની અંદર આપણા સુધારક મિત્રોને ઘેર થતાં જન્મ અને મરણની નોંધ રોજ પ્રગટ કરવી. આથી મારા સમજવા પ્રમાણે આપણા સુધારો ઘણોજ આગળ વધશે. દેશ દેશાવરમાં બનતા તાજ સુધારાના સમાચાર, સુચના અને સ્વરૂપો હંમેશાં બાળવામાં આવશે. બીજું આજના માંગલિક પ્રસંગ જેવાં બ્રધરહુડનાં ડીનરો દરેક સુધારકને ઘેર થવાની ખાસ જરૂર છે. જેવું બ્રધરહુડનું ડીનર મરણ પ્રસંગે થવાની જે સૂચના થઈ છે; તેવીજ બીજી સૂચના હું મારા તરફથી મૂકું છું કે મરણ જોડે વિવાહ અને લગ્નાદિ ખુશાલીના પ્રસંગે પણ બ્રધરહુડનાં ડીનર ખાસ કરીને થવાં જ જોઈએ. આવા ડીનરથી આપણા સુધારકોમાં

લવ રીગાર્ડ પ્યારની લાગણી વધશે. સંપ થશે અને તેની સાથે સુખ દુઃખના સમાચારો મળતા રહેશે; અન્યો અન્યમાં લાઈચારો વધશે અને તેની સાથે સુધારો પણ તેના સાચા અને સુંદર સ્વરૂપમાં કાંઈ ઓરજ પ્રકાશી નીકળશે; હું આજની અણુભેલી તકને વાસ્તે મધુકરભાઈને ઘણીજ શાખાશી આપું છું!! શાખાશ! શાખાશ! શાખાશ!!”

“ બંધુઓ !

હું પણ મધુકરભાઈના માનની ખાતર અને તેમને માથે વિતેલા દુઃખના કાયમના નિવારણ સારૂ મારી મીઠકતમાંથી પચાસ હજાર રૂપીયા સુધારા સમાજને હસ્તક સોંપું છું. તેના વ્યાજમાંથી મડદાં લઈ જવાની ખાસ કરીને નવીન ગાડીઓ તૈયાર કરવી; તેને લઈ જવાને વાસ્તે ગ્રાહ્ય નોકરો કાયમને વાસ્તે રાખવા. ગાડીઓનું મથક ખાસ કરીને શહેરની વચ્ચેવચ રાખવું. જેને ઘેર મરણ થાય તેના ઘરમાંથી ગમે તે એક જણ મથકમાં જઈને ખર્ચ આપે કે તરતજ ગાડી તેના ઘર આગળ જાય અને મડદાને લઈને સ્મશાનમાં પહોંચવું કરે!! હાલમાં અજમાયશ દાખલ પાંચ ગાડીઓ તૈયાર કરવી. પાંચ ઘોડાઓ અને દશ ગ્રાહ્ય નોકરો રાખવા; સુધારક મિત્રો અને મેમ્બરો પાસેથી એક પાઈ પણ ચાર્જ લેવો નહિ; અને બીજા પાસેથી ફક્ત નોમીનલ ચાર્જ તરીકે એક રૂપીયો લેવો. જો આપણી આ સુધારાની સીસ્ટમ પ્રજામાં પ્રિય થાય તો પછી તેને વાસ્તે હું પણ કાંઈ લાંબો વિચાર કરી મારો હાથ લંબાવીશ. મહેરબાનો આ આપણી ગાડીઓનું નામ ‘સુધારક મડદા ટેકોંગ કેરેજ’

રાખવું; આનાથી વખત અને પૈસાનો ઘણોજ બચાવ થશે. તેની સાથે માંદલા મડદાતેજી માણસોનો મડદાં ઉપાડવાના ત્રાસમાંથી છુટકારો થશે. જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ આ સુધારાની લોકોને કીંમત થશે. અત્યારે જે કાંઈ થાય છે તે ઘણુંજ સાડ થાય છે. આજના પ્રધરહુડના ડીનર પ્રસંગમાં પ્રભુની અતુલિત શક્તિનું તાદ્રશ્ય દર્શન થાય છે. હું મધુકરભાઈને ઘણાજ માન સાથે મુબારકબાદી આપું છું. મુબારક ! મુબારક ! મુબારક ! !”

“ ગૃહસ્થો !

આજના મંગલ પ્રસંગે મને પણ બહુ અસર થઈ છે. હું પણ મારો હાથ લાંબાવીને આપ સાહેબોને બહાર કડં છું કે આજરોજ સુધારા સમાજના હસ્તકમાં હું પાંચ લાખ રૂપીઆ સોપું છું. એ પાંચ લાખમાંથી એક સુધારક પ્રધરહુડના ડીનર સાડ સુંદર બંગલો બનાવવો; બીજું સુધારક સમાજનો એક મુશોભિત ભવ્ય હોલ બનાવવો અને ત્રીજું રીમેરેજ પુનર્લગ્ન સાડ એક રમ્ય વિધવા વિવાહ મંદીર બાંધવું; બાકી જે કાંઈ રકમ રહે તેના વ્યાજમાં સુધારાના વધારા સાડ પુસ્તકો લખાવવાં અને તેને પ્રજામાં મફત વહેંચાવવાં. આજના ડીનરની દરેક જણને ઘણાજ સારી અસર થઈ છે. મધુકરભાઈનો આપણે જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો થોડો છે. તેમણે આજે કાર્ય કરી દેખાડ્યું છે. દુનિયામાં પગ ઉપર કુહાડો મારવાની ખાસ જરૂર છે. સાહસ સિવાય સુધારો થતો નથી. અત્યારના જમાનામાં લોકચરોનો વખત નથી, જે કાંઈ થાય તે કરી દેખાડવામાંજ શોભા છે. આજરોજ તેમણે પ્રધરહુડનું ડીનર કરી નામના કરી છે. તેમ-

ના પર વીતેલાં દુઃખો ડીનર પ્રસંગે કહી બતાવતાં દુઃખોનો સમુજગો નાશ થયો છે. એકને લીધે અનેક જલ્પ સુખી થયા છે. સુધારાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હવે વખત જતાં પૂર બહારથી ખીલી નીકળશે. સુધારાના હડહડતા શત્રુઓને આજના ડીનરથી ઘણો સારો ધડો મળશે. હું માન્યવર મહાશય મધુકરભાઈને મુબારકબાદી આપું છું. ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ધન્ય છે !! ”

“ ભાઈઓ !

આ જમાનામાં સુધારક પ્રધરહુડના ડીનરની ખાસ જરૂર હતી, તે જરૂરીઆત આજરોજ મધુકરભાઈએ પૂરી પાડી છે. આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની પ્રજા છીએ. નાના મોટા ગરીબ તવંગર ઉચ્ચ અને નીચ તેની દૃષ્ટિમાં દરેક જણા સરખા છે; તેના નિયમને માન આપવામાં મનુષ્યનું ડહાપણ સમાયેલું છે. એક ટાણે એકઠા મળી એક ભાણે ખાવું અને એક પરમેશ્વરને એકતાથી ભજવો તેના જેવું ખીજું એકે પુન્ય નથી; શુભ કર્મ નથી !! માટે મારા મહેરબાનો આજના પ્રસંગમાંથી આપણે એકતાનો પાઠ શિખવાનો છે. ભિન્નતાની ભ્રમણા મગજમાંથી દૂર કરવાની છે. દેશોદયનાં સાધનમાં ભિન્નતા ઘણીજ હરકત કરે છે. દુનિયામાં જે કાંઈ જશના ડંકા થયા છે તે તમામ એકતાના બળથીજ થયા છે. પાશ્વિમાત્ય પ્રજા જે કાંઈ સુખ લોગવે છે તે એકતાનુંજ પરિણામ છે અને પૂર્વની પ્રજા જે કાંઈ દુઃખ લોગવે છે તે ભિન્નતાનોજ પ્રતાપ છે. ભિન્નતાના નાશને વાસ્તે અને એકતાના પ્રકટીકરણને વાસ્તે આવા પ્રધરહુડનાં ડીનર થવાની ખાસ જરૂર છે. ન્યાત જાતનો તક્ષાવત

એકતાને તોડી નાંખે છે. આપણે બધા એક ઈશ્વરનાં સંતાન છીએ; તેની દૃષ્ટિમાં દરેક જણા સમાન છીએ. આ સૂત્ર વારંવાર આપણે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ તે પ્રમાણે ચાલતા નથી, એ આપણી ભૂલ છે. આજ રોજ મધુકરભાઈએ તે ભૂલ સુધારવાનો અપૂર્વ પ્રસંગ રચ્યો છે, તેને વાસ્તે આપણે બધા તેમના અનહદ ઉપકારી છીએ. હું તેમને ખાસ કરીને મારા જીગરની લાગણીથી ધન્યવાદ આપું છું! ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!”

“ મહેરબાનો !

આજરોજ ઘણું કહેવાયું છે, મારે શું કહેવું તેની મને કાંઈ સૂઝ પડતી નથી; છતાં પણ બે બોલ બોલી આનંદ પામું છું! આપણી સમાજમાં મધુકરભાઈ એક રત્નનર છે. તેમના સુધારાની કીમત થવાની નથી. તે જે જે કાર્ય કરે છે તે કાંઈ અલૌકીકજ કરે છે. ઈશ્વરે તેમનામાં સાહસ બુદ્ધિ કાંઈ એવા પ્રકારનો મૂકેલી છે. અત્યાર સુધી આપણે બધા અંધારામાં ઝોકાં ખાતા હતા; હાલમાં જે અજવાળામાં આપણે આનંદ કરીએ છીએ તે બધો પ્રતાપ તેમનોજ છે. સુધારો શું છે અને તેનો કેટલો પ્રભાવ છે, તે તેમણે પોતાના આત્મસોગતા દૃષ્ટાંતથી પૂરવાર કરી આપ્યું છે. અત્યારે જે જે સૂચનાઓ થઈ છે તે ઘણીજ કીમતી થઈ છે. ભલે કોઈને કડવી લાગતી હશે; પણ પાછળથી અનુભવમાં આવ્યે મીઠીજ લાગશે. જમાનાનું જેટલું મધુકરભાઈને જ્ઞાન છે તેટલું બીજા કોઈને મારો માન્યતા પ્રમાણે ઘણુંજ એણે હશે!! તેમણે ટુંક વખતમાં ઘણું કરી દેખાડ્યું છે. આ જગતમાં આગળ પડી કામ કરનાર પર હમેશાં શરૂ.

આતમાં અપવાદજ આવે છે; એક મહાપુરુષના વચન પ્રમાણે હું આપને જણાવું છું કે જેની શરૂઆતમાં નિંદા થાય છે તેનાં પાછળથી ઘણાંજ વખાણ થાય છે ! માટે જગતની દરકાર નહિ રાખતાં જે કાંઈ સાડ જણાય તે બેઘડક કરવું અને જે કાંઈ ખરાખ જણાય તે તરતજ મૂકી દેવું. કેવળ અંધ શ્રદ્ધા રાખી પૂર્વજ્ઞેના જ્ઞાના કુવામાં ભુડી મરવું અથવા ગાડરીઆ પ્રવાહ પ્રમાણે દેખાદેખી કરવું તે માણસાઈ નથી. આપણે જે કાંઈ કાર્ય કરીશું તેની ભવિષ્યની પ્રજા પર કેવી છાપ પડશે તેનો પૂરતો વિચાર કરવો. જમાનામાં જેમ જેમ સુધારાની જરૂરીઆત જણાય તેમ તેમ તાગડતોળ અને નિડરપણાથી સુધારો ગ્રહણ કરવો. આજરોજ મધુકરભાઈએ જે કાંઈ કહેવા કરતાં કરી દેખાડ્યું છે તેને વાસ્તે હું તેમને થેન્કસ આપું છું ! શાઆશ ! શાઆશ ! શાઆશ ! ! ”

આ પ્રમાણે ઉપરા ઉપરી મુખ્યારક્ષાદીઓ મધુકરભાઈને અપાવા લાગી. ડીનર ટેબલ પર બેઠેલા દરેકે દરેક મેમાનોમાં અપૂર્વ આનંદ અને ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. જગતનું એક ધોરણ છે કે જેને પાટલે બેઠા તેનાં નીચા નમી સુંદર ગીત ગાવાં. મેમાનોના મનમાં પ્રધરહુડના ડીનર સંગંધી ગમે તેવી અસર થઈ હશે પણ ઉપર ઉપરથી ઘણા જણાએ ધન્યવાદના શબ્દો કહી મ્હોંની મોળ ઉતારી. ‘ ચડ જાઓ બેટા શૂનીએ લઈ ખુદાકા નામ ’ એ કહેવતાનુસાર કંઈ કંઈ ટીંખળી અને બટક-બોલા મેમાનોએ મધુકરભાઈની મીઠી મીઠી અને ઠંડી મશકરી પણ કરવામાં બાકી રાખી નહિ. કેટલાકે ઉપરથી સાડ મનાવ્યું

અને કેટલાકે મ્હોં મલકાવી મૌન રાખી સારૂ મનાવ્યું. ડીનરમાં વિલાયતી અંન ગામઠી અને પ્રકારની સોઈ રાખવામાં આવેલી હોવાથી સુધારક મેમાનોને કાંઈ ઝાઝો વાંધો પડ્યો નહિ. કેટલાકે મ્હાપાણીથી ચલાવ્યું; કેટલાકે લેમન, સોડા અને બીસ્કુટથી ચલાવ્યું; કેટલાકે ફલાહારથી ચલાવ્યું, કેટલાકે મીઠાઈ અને ભજ્યાંથી ચલાવ્યું અને કેટલાકે નંબર ગ્લાસોથી પણ ચલાવી લીધું. કેટલાકે મટન, ચાયસુપ, ડબલરોટી, પાંઉ, કેક, પુલાવ અને સુધારેલી વાનગીઓની રકાબીથી ચલાવ્યું. જેને જે જોઈતું હતું તે દરેકને આ ઔધરહુડના ડીનરમાંથી મળી આવ્યું. વાંધો ફક્ત સાથે બેસી જમવાનાં હતો; તે જમાનાના બળે અને ફેશન પોઝીશન અને સુધારાના પ્રભાવે કરી દૂર થઈ ગયો. ઑલરાઈટ અને ઑલઈકવેલ એ ન્યાયાનુસારે ઑલ મેમાનો ઑલરાઈટ ડીનરમાં સામેલ થઈ ગયા અને મનગમતી ખાણાપીણાની મીઠી મોજ મારવા લાગ્યા. દરેક કોમના દરેક ગૃહસ્થો વાંધા વગર દરેક સાથે આનંદ અંન છુટથી ભેળાઈ ખાવા પીવા લાગ્યા. જગત પાછળથી શું કહેશે તથા ધર્મશાસ્ત્ર અને વર્ણાશ્રમનાં કર્મકાંડાદિ પુસ્તકોનાં સિદ્ધાંતો પર કેવું પાણી ફરશે તેના તલ-માત્ર પણ વિચાર કર્યા વગર જગન્નાથજીનું તીર્થ અને જે ખાય તે પવિત્ર એ પ્રમાણે આખ મીંચી ડીનરમાં ડુબવા લાગ્યા. લગભગ ડીનર ખલાસ થવા આવ્યું એટલે સમાજના આગેવાન અને પેટન તરીકે ગણાતા ગૃહસ્થો મધુકરભાઈને સુમારકગાદી આપવા ઉભા થયા.

“ મારા વડાલા ગૃહસ્થો !

આજરોજ જે શ્રમ મી. મધુકરભાઈએ આપણને આનંદથી સંતોષવા સારૂ ઉઠાવ્યો છે તેને વાસ્તે તે ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે. તેમને ઘણા લાયક ગૃહસ્થો તરફથી સુધારક પાદ્રી અપાઈ છે તે યોગ્યજ થયું છે. બંધુઓ આજરોજ સુધારક પ્રધર-હુડનું નવીન પ્રકારનું ડીનર આપણી સમાજને અપાયું છે તેને વાસ્તે સમાજ તેમની ઉપકારી છે. પ્રધરહુડના ડીનર સંબંધી જે જે સૂચનાઓ અને અર્થો થઈ છે તે વ્યાજગી થઈ છે. પ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમાં થાય તે ઘણુંજ સારૂ છે. લગ્નાદિ અને મરણાદિ પ્રસંગો વખતે આવાં ડીનર થવાની અત્યારે જે સૂચના થઈ છે તે સૂચના ઘણી આવકારદાયક છે. મારે તે સંબંધી કંઈક કહેવાનું છે તે હું આપ ગૃહસ્થો સમક્ષ કહેવાની રજા લઉં છું. ગૃહસ્થો આપણે જેને ઉદર જન્મ લીધો છે અને જેના પવિત્ર હાથમાં લાલનપાલન અને પોષણથી ઉછરી મોટા થયા છીએ; તેવા પવિત્ર દેવ અને પ્રભુ સમાન ગણનાં મા અને ગાપ, તેમના મરણ પ્રસંગે તેમની ઉત્તરક્રિયા કરવી વિસારી દઈ અને તેમના છેવટના સંભારણ તરીકે ગણનાં જ્ઞાતિ ભોજન કરવાં ભૂલી જઈ તે વખતે આવું સુધારક પ્રધરહુડનું ડીનર કરવું એ ઘણુંજ શરમ ભરેલું છે, ધિક્કારવા લાયક છે અને અનિષ્ટ કાર્ય છે. દુનિયાની દરેક કોમ યથાશક્તિ અને યથામતિ માતૃ પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા કરી પિતૃઋણની ફરજમાંથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરેછે; તો આપણે ભણેલાં ગણેલાં અને સુધરેલા સભ્ય ગૃહસ્થોએ માગાપ મરી જાય એટલે તેને ભાડાની ગાડીમાં જાનવર મરી જાય તે પ્રમાણે ઘસડાવી લઈ સ્મશાનમાં બાળી ફૂંકી મારવાં;

અને તેમનું દશમું અગીયારમું અને બારમાની પ્રેતમુક્તિની ઉત્તરક્રિયા ન કરવી; અને તેમનો દહાડો પાણી પણ ન કરવાં, તેના જેવું બીજું કયું પાપ છે ? માઆપનો મુકેલો વારસો ભોગવવો; અને છેવટની તેમની ક્રિયા ન કરવી એવી નીચતા તમારા સુધારકો વગર બીજા કોણ કર ? માઆપને જીવતાં રંજાડવાં અને બાળવાં અને તેમને મુઆ પછી પણ મોક્ષનાં સાધનની ક્રિયા કરવા વિસારી દેવી તેના જેવો બીજો કીયો ભયંકર ગુનહો છે. જે પ્રસંગે માઆપના અલૌકિક પ્રેમના સંભારણાનાં આંસુ દીકરાની આંખમાંથી ટપકવાં જોઈએ તે પ્રસંગે આવાં તાગડ-ધિન્નાનાં ડીનરો કરી મુખારકબાદીના ટોપલા માથે લેવા તેના જેવું બીજું કીયું નીચતાનું પગલું છે ? નાનેથી મોટા કર્યા, બીનેથી કોરા કર્યા, દુઃખ વેડી સુખમાં આગળ ધર્યા અને હુલાવી કૂલાવી તેડી ઉચકીને દરેક ઠેકાણે કર્યા, પરણાવી પસ્તાવી ઘર માંડતા કર્યા, મણાવી ગણાવી વિદ્વાન બનાવ્યા અને સંસારમાં સાડું નરસું પારખતા કર્યા, તેવાં દેવાંશી પવિત્ર માઆપના મરણ વખતે; તે માઆપને પ્રેમથી કાંઈ ઘરી છેવટના સ્મશાન સુધી વળાવવા જવું તો રહ્યું પણ તેમને પશુના શબની સમાન સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજમાં ઉપડાવી સ્મશાનમાં પહોંચતાં કરાવવાં, હાય !! એ નીચ કૃત્ય જેવું બીજું કીયું નીચ કૃત્ય છે ? ! ગૃહસ્થો બ્રધરહુડના ડીનરની હું વિરૂદ્ધ નથી; પણ વ્યવહાર દર્શનનાં કાર્યને કરવાં વિસારી દઈ તેને બહલે ડીનર કરવાં તેની હું વિરૂદ્ધ છું. મારા કહેવામાં આપ મહેરબાનો ફક્ત સાર સાર બ્રહ્મ કરશો તો હું આપનો ઉપકારી થઈશ. ગૃહસ્થો હું આપની

ફતેહ ચાહું છું. આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ સદ્ગુણસ્થો !

હમણાં જે ટીકા થઈ તે ઘણીજ ડહાપણ ભરી થઈ છે, તેથી આપણે કોઈએ માહું લગાડવાનું નથી. હીતસ્વી હોય તે ખરી હીતની વાત કહે ! કડવું ઓસડ વ્યાધીના નાશને વાસ્તે પાવામાં આવે છે, તેમ સખત પણ પરિણામે મીઠા ગુણવાળી ટીકા સમાજનું જે અંતરથી ભલુ ચહાતો હોય તેજ કરે ! અધર-હુડના ડીનર વિરૂદ્ધ હું પણ નથી; દુનિયાદારીમાં કરવાં જોઈતાં તમામ કાર્ય કરી પરવારી આવાં આવાં આનંદી ડીનરો કરવામાં આવે તો તેથી ઘણોજ ફાયદો થાય. મરણ પ્રસંગે અથવા લગ્નાદિ શુભ પ્રસંગે પ્રસંગની જરૂરીઆતની ફરજે અદા કરી આવાં ડીનરો કરવાની શુભ હીલચાલ થાય તો બેશક આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધે અને સમાજની તેથી ઘણીજ ઉન્નતિ થાય. ધી સુધારક મહદા ટેકીંગ કેરેજ કરવાની જે સૂચના થઈ છે તે સૂચના ઘણી વ્યાજબી થઈ છે, તેમાં કોઈના બે મત છેજ નહિ. જ્યારે કોઈને ઘેર મરણ થાય ત્યારે મરનારનાં સગાંવહાલાં જો મહદાને લોક રીવાજ મુજબ સ્મશાન લઈ જવાને અશક્ત હોય તો તે વખતે આવી ગાડીઓનો આશ્રય લેવામાં આવે તો ઘણુંજ સારું થાય; પણ ફરજઆત સુધારણાની ભલામણ કરવી તે ગેર-વ્યાજબી છે. બીજું મરણની ઉત્તર ક્રિયાઓ સારી રીતે કરવી અને જો પોતાની શક્તિ હોય તો વ્યવહારિક ક્રિયાઓ પણ કરવી; અને ત્યાર બાદ જો ઘરના સુખી હોય તો અધરહુડના ડીનરની ગોઠવણ કરવી તેના જેવો બીજો એકે સારો સુધારો

નથી; પણ અમુક વ્યવહારિક કાર્ય કરવું ઉડાવી દઈ તેને બદલે
 પ્રધરહુડનું ડીનર કરવું તેની હું વિરુદ્ધ છું. પ્રધરહુડનું ડીનર
 સુધારકોમાં કમ્પલસરી ફરજિયાત ન થવું જોઈએ તેવી મારી
 ખાસ લલામણુ છે. જેને મળે તે સુખેથી કરે અને જેને ના મળે
 તે ખાઈ પી વિરુદ્ધતા દર્શાવ્યા સિવાય બેસી રહે એવી ગોઠવણુ
 થવી જોઈએ. મધુકરભાઈને મારા સમજવા પ્રમાણે સગાંબંડાલાં
 ઘણાજ કડવો અનુભવ મળ્યો હશે અને કદાચ તેથી બેવકુફાને
 ઠેકાણે લાવવા સાડ આ કાર્ય તેમણે કર્યું હશે તો તે, વખતે
 વ્યાજખી કહેવાશે; પણ તેમની દેખાદેખી દરેક જણાએ તેમના
 જેવું કરવું એવી મારી લલામણુ નથી. દરેક જણનાં સગાંબંડાલાં
 મૂળ અને જગલી હોતાં નથી, ભલે કદાચ કોઈને હોય તો તે
 સુખેથી આવું કરે; પણ ન હોય તે સ્વપ્ને પણ આવું ન કરે
 એવી મારી નમ્ર સૂચના છે. ગૃહસ્થો મારા કહેવામાં કોઈ ઓછું
 આણુશો નહિ. હું તમારો શુભેચ્છક છું. મારા શબ્દોમાંથી જે
 કાંઈ શુભ લાગે તેજ ગ્રહણ કરજો! અશુભ મૂકીજ દેજો!! હું
 આપ સઘળાનો વિજય ચાહું છું. આમીન! આમીન! આમીન!!”

“ મહેરગાન ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો !

આજના પ્રધરહુડના ડીનરથી હું ઘણાજ આનંદ પામ્યો
 છું. અત્યારે સુધારા સંબંધી જે જે સૂચનાઓ થઈ છે તે મારા
 સમજવા પ્રમાણે ઘણીજ વ્યાજખી અને કીમતી થઈ છે. બીજું
 હું એક સૂચના આ પ્રસંગે કરવી યોગ્ય ધારું છું. ખાવા પીવાના
 પ્રસંગ અને શોખ સાડ નાત જાતનો તક્ષાવત ફર કરવો તે ગેર-
 વ્યાજખી છે. વર્ણાશ્રમનાં ધર્મ અનાદિ કાળથી ચાલતા આવેલા

છે; તે ધર્મ દૂર કરવાની હીમાયત કરવી તે કાંઈ નાની સૂની વાત નથી; અને તે વળી બધા એકજ પ્રસંગે અને એકજ ભાણે ખાવા પીવાની ગમ્મત સાડ દૂર કરવા તે લયંકર અને હેરાની-અત ભરેલું કૃત્ય છે. જ્યારે તમે બધા એક મત થઈ વર્ણાશ્રમ દૂર કરવાની પહેલ કરો છો ત્યારે તમારે બધી કોમ સાથે કન્યા વ્યવહાર કરવાની પણ પહેલ કરવી જોઈએ. જ્યારે ખાવા પીવાનો વાંધો નથી ત્યારે બેટાબેટી દેવાનો શા સાડ વાંધો ઉઠાવવો જોઈએ. ખાવા પીવાના સુધારા સાથે કન્યા વ્યવહારનો સુધારા કાયમ કરવામાં આવે તો તેથી દેશને ઘણોજ ફાયદો થાય. સંપનો વધારો થાય અને પ્રજામાંથી ભિન્નત્વ નાશ પામે અને સર્વત્ર એકતાનો વધારો થઈ આબાદાની થાય. પુનર્લગ્ન, સુધારક પ્રધરદુડનાં ડીનર અને સુધારક કન્યા વ્યવહારના સુધારા જે આપણામાં દાખલ થાય તો આર્યાવર્તની ઉન્નતિ એકદમ થવા માંડે અને દેશમાંથી કુસંપ અને ઈર્ષાનો જન્મીથી છોડો આવી જાય. જ્યારે સુધારા સમાજના પ્રતાપથી સુધારક પ્રધરદુડના ડીનરની શરૂઆત થઈ દે; અને તે સાડ દરેક તરફથી આટલી બધી પસંદગી બતાવવામાં આવી છે તો હવે આપણે દરેક જણુએ હવેથી જાહેરમાં હીંદુ મુસલમાન અંગ્રેજ પારસી, વાણીઆ બ્રાહ્મણ અને શુદ્ર કોમ સાથે વગર હરકતે ભોજન વ્યવહારના પ્રસંગમાં આનંદથી જોડાવું જોઈએ. દરેક સાથે લાયક વર અને લાયક કન્યા મળતાં લગ્ન વ્યવહારની પણ રસમ બાંધવી જોઈએ. આ પ્રમાણે સુધારાની આત્મભોગ ભરી પહેલ કરવાથી દેશનો ઉદય તત્કાલ થશે અને કળ્યામાં સુધારાનો

દિગ્વિજય થશે. હું આજના પ્રસંગ સારૂ મધુકરભાઈને દીલોભની ભર્યો આવકાર આપું છું. આનંદ ! આનંદ ! આનંદ ! ! ”

“ જેન્ટલમેનો !

સુધારાને કહી દેખાડ્યા કરતાં કરી દેખાડવામાં જાતિ-લોગની ખાસ જરૂર રહે છે. જે પ્રજા આત્મલોગની કીમત સમજે છે તેજ પ્રજા આખાદાની સારી રીતે લોગવી શકે છે. જે દેશમાં આત્મલોગનું વધારે અનુકરણ થાય છે તે દેશ સુધારામાં ઘણો આગળ વધી શકે છે. અત્યારે જે જે સૂચના ડીનર પ્રસંગે કરવામાં આવી છે, તે ઘણીજ કીમતી અને સોનેરી છે. કલેશ અને કંકાસના નાશને વાસ્તે સુધારાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ન્યાતજ્ઞતનો તક્ષવત જો ભૂલી જવામાં આવે તો આપણે સુધારો નિમિષ માત્રમાં ઘણોજ આગળ વધે. જ્યાં ને ત્યાં નીચા અને ઉંચાનીજ મારામારી ચાલ્યા કરે છે. આ મેં કર્યું અને આ તેં કર્યું એના તક્ષવતમાં સર્વત્ર કલેશ જામ્યા કરે છે. હવે સુધારાના પ્રભાવે કરી જો પ્રજા એટલું સમજતી થાય કે આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની ચોલાદ છીએ, દરેક જણા એક ટાણે અને ભાણે સલાહ, સંપ અને આનંદથી ખાવા પીવાને બંધાયેલા છીએ; આપણે સર્વે સરખા છીએ, આપણામાં કોઈ નાનો મોટો અને નીચ ઉંચ નથી; દરેક જણાએ બ્રાતૃભાવથી દરેક જણને પ્રેમથી રહાવું જોઈએ અને દરેક જણાએ એકતાથી અને ઉમંગથી સુધારામાં આગળ વધી પોતાની દેશ પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવી જોઈએ; તો જોતજોતામાં આખા હિંદુસ્થાનમાં સુધારાનો સૂર્ય ચોગરદમ પ્રકાશી નીકળે અને કુધારા અંધકારનો એકદમ

નાશ થઈ પ્રજા સંપૂર્ણ રીતે સુખ અને આનંદ લોગવતી થાય ! આપણે અનેક પ્રકારની મુશીબતો વેડીએ છીએ; ઠોકરો ખાઈએ છીએ; દુઃખ લોગવીએ છીએ છતાં પણ આપણી આસપાસ અવલંબી રહેલા સુધારા પ્રત્યે અણગમો દેખાડીએ છીએ. ગૃહસ્થો ! આપણી આ એક મોટી ભૂલ છે. પાસેનાને પડતું મૂકી આંધેનાને ઓળખવું તે એક પડતીનું ચિન્હ છે. અત્યારે જે કાંઈ કહેવાયું છે તે ઘણુંજ ઉત્તમ કુદરતીજ કહેવાયું છે. હવે આપણે ધીમે ધીમે આળસ તજી ડીનરમાં થયેલી સૂચનાનો સ્નેહથી સ્વિકાર કરવો જોઈએ. આવાં પ્રધરદુડનાં ડીનરો પણ પ્રસંગોપાત પ્રસંગ મળતાં ઉજવવાં જોઈએ. આજના ડીનર પ્રસંગ સાડે છું મધુકરભાઈને ઘણો ધન્યવાદ આપું છું. ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ધન્ય છે !”

“ ગૃહસ્થો !

અહાહાહા...યારો મને ઘણુંજ હસવું આવે છે ! ગિરાદરો આજનો આનંદ કાંઈ ઓરજ છે ! વાહ વાહ ! વાહ વાહ ! શું ઉમંગ ! શું આનંદ ! શું પ્રેમ ! આપ સઘળા ભાઈઓના મોંઢા પર છવાઈ રહ્યા છે ! બસ કાંઈ વાત ન પૂછો યારો ! આજનું ડીનર આલસાઈ છે ! એકસેલન્ટ છે ! વાહ વાહ ! શું તારીફ કરે તેની ! કયા મઝા છે એની ! સુપ ! વાહ વાહ ! શરણત ઓહો ! પુલાવ બસ રહ્યા ! ડાબલરોટી, પાંઉ, કેક, બીસ્કુટ ! વાહ ભાઈ વાહ ! અરે પુડીંગ ઓહો ! ! યારો એકસો નંબર વન દુ થ્રી ફોર ફાઈવ સીક્સ સેવન વાહ વાહ તેની તો વાત ન કરવી ! બસ જરા લીધું કે શુભતાન, અમન, ચમન, આનંદ, રમ્મત,

ગમ્મત, રંગ, રાગ, આહા ! વાહ વાહ ! અહાહા....મહેરખાનો
મને કોઈ ગાંડો ગણ્યો નહિ. આજના ડીનરનો આનંદ અલૌ-
કીક છે. આજના ધ્રુવરહુડના ડીનરની મારા પર ઘણીજ એકસે-
લન્ટ છાપ પડી છે. આજનાં તમારાં લેકચરોની પણ મને ઘણી
ડીપ લાગણી થઈ છે. સાહેબો ! આજના સુધારાની એવી તો
ઉંડી અને મીઠી અસર મને થઈ છે કે મારો આનંદ અને ઉમંગ
મારા તાબામાં રહી શકતો નથી. અરે માફ જીગર મારા કોન્ડ્રો-
લમાંથી છટકી જાય છે; મારે આવું આનંદજનક મારાથી જાય
જાયનું બોલી જવાય છે. તમે મને લેજાનો ચટકેલો નહિ સમ-
જશો. સાહેબો ! હું ઘણો વિચારવત અને ડાહ્યો છું. હું આજથી
પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે મારે પણ જુદા જુદીના મરણ પ્રસંગે આવી
એક ડીનરની પાર્ટી કરવી ! હું મી. મધુકરને આજના ડીનર
સાફ થેન્કસ આપું છું. હુરરે ! હુરરે ! હુરરે ! !”

“ મારા બહાલા મેમાનો !

મારા આજના સુધારાના સાહસને આપ સઘળાએ માન
આપ્યું છે તેથી આપનો હું મોટો ઉપકાર માનું છું ! સુધારક
ધ્રુવરહુડના ડીનરનો આપ સાહેબોએ પધારી સ્વિકાર કર્યો છે,
તેથી હું ઘણીજ આનંદ પામું છું. આજરોજ ડીનર પ્રસંગે જે
જે સૂચનાઓ મારા ઉપર સુધારાને અનુસરતી થઈ છે તેથી હું
માફ અહોભાગ્ય માનું છું. જમાનો જેમ જેમ આપણને શિખવે
છે તેમ તેમ આપણે શિખવું જોઈએ. સુધારાના હડહડતા
શત્રુઓ જેવી રીતે આપણને થપ્પડ મારે છે તેમ આપણે પણ
પ્રસંગ મળતાં થપ્પડ મારવી જોઈએ. આ જમાનો ડાહ્યા બની

બેસી રહેવાનો નથી. હાથ પગ જોડી બેસી રહેવામાં આપણા
 દેશની આવી સ્થિતિ થઈ છે; માટે હવે તો આપે તેને રામ !
 માર્કટ ઈઝ રાઈટ. બળીઆના બે લાગ ! કમરકસી બહાર પડીશું
 તોજ આપણો ઉદય થશે અને ત્યારજ જનસમાજ આપણી
 કીંમત કરતી થશે. કારજ વરાના કુડા કુચાત્રોથી આપણી પડતી
 થઈ છે. આપણા ચોરડાની લક્ષ્મી બહાર ચાલી ગઈ છે. ફરજ-
 યાત કર વેરા માફક આપણા વિવાહવાજન અને મરણ પ્રસંગના
 ખર્ચાણુ રિવાજોએ આપણને પાયમાલ બનાવી ભીખ માગતા
 કર્યા છે. આપણાં ધર્મનાં અનિષ્ઠ બંધનોએ આપણને ઢીલા અને
 બાયલા બનાવ્યા છે. ન્યાતબીતના તક્ષવતે આપણે ઉદય માર્ગમાં
 ઘણા પછાત રહ્યા છીએ. કન્યા વ્યવહારના એકમાર્ગી ધુંસરાથી
 આપણે અધવચ અચકીને બેઠા છીએ. પરદેશ ગમનના પ્રતિ-
 બંધે આપણે અંધારામાં પડ્યા છીએ; માટે મારા સ્વદેશ-પ્રેમી
 સુધારકો હવે આજસ તજ બહાદુરીથી બહાર પડો અને
 સુધારાનો ઝુંડો હાથમાં પકડી દુનિયાના નવે ખંડમાં ફરી
 નામના કરો ! જે કાંઈ સાડ લાગે તે એકદમ કરો ! હવે વિચાર
 કરવાનો વખત તજ ઘો. વિચારમાં ને વિચારમાં આપણે સઘળા
 નીચોવાઈ ગયા છીએ. નાઉ ડીને ઈઝ ડેન્જરસ ફોર યુ ! હવે
 ઢીલ આપણે વાસ્તે એક ભયંકર ચીજ છે; માટે દરેક જણા
 એકત્રતાથી, એકતાથી, ઉમંગથી, આનંદથી અને પ્રેમથી હળી-
 મળી સુધારાના મેદાનમાં બહાર આવો અને કુધારાનો નાશ
 કરી સુધારાનો વિજય કરો. જીહ્વસ્થો ! મારી સુખારકબાદી વાસ્તે
 હું આપ સઘળાની સલામતી રહાઉં છું ! ! આમીન ! આમીન !

આમીન ! ”

આ પ્રમાણે સલામતી અને મુનારકગાદી અન્યોઅન્યમાં અપાયા પછી ડીનરની છેવટની બાકી રહેલી શરૂઆત થવા લાગી. પુર્ડીંગ અને આઈસક્રીમની રકાબીઓ ચોગરદમ આવવા લાગી; નંબરની બાટલીઓ પાછી ઉપરાઉપરી ખુલવા લાગી અને મેમાનોમાં છુટથી વપરાવા લાગી ! આખા ડીનરમાં ચોગરદમ રંગ રંગ વરતાઈ રહ્યો. બંગલાની આસપાસ સંતાઈ રહેલા મધુકરના ન્યાતીલાઓ ડીનરનાં લેકચરો સાંભળી દીગમુઠ બની ગયા અને દરેક જણા સુધારક ધ્રુધરહુડના ડીનર પ્રત્યે ધિઃક્રારની નજરે જોવા લાગ્યા. મધુકરને વાસ્તે લવિષ્યમાં કેવાં પગલાં લેવાં તેનો ઉંડો વિચાર કરતા કરતા ઘર બહાર ચાલવા લાગ્યા. કેટલાક હડહડતા વિશુદ્ધ આર્ય આગેવાનો સુધારક ધ્રુધરહુડના ડીનરમાં લેગા થએલા ગૃહસ્થો સાડે એક શ્રીટકાર અને ધિઃક્રાર ભરી ચર્ચા વર્તમાન પત્રમાં છપાવવા સાડે તજવીજ કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક દેશ પરદેશ સભાઓ ભરાવી દીલગીરીને ઠરાવ કરાવવા સાડે યોજના ઘડવોના વિચારમાં પડ્યા. આ અરસામાં એક કુતુહલનો બનાવ બન્યો; મધુકરને ઘેરથી કેટલાક ઈર્ષાખોર અને ટીખળી સગા વડાલાઓ મધુકરના બાપના બારમાના પ્રસંગે મધુકરના મામા અને કેટલાક દૂરના સગા વડાલાઓ ખરખરો કરવા સાડે કાણુ પ્રસંગે મધુકરને ઘેર આવ્યા હતા, તે સંઘળાને લઈ આ ડીનરના બંગલે દોરી લાવ્યા. તમારો ભાણીઓ તમારા બનેલીની ઉત્તરક્રિયા કાશીના પંડીતો બોલાવી બંગલે કરે છે; માટે તમે જોવા ચાલો. આ પ્રમાણે

ઉંધુ ચતુ સમજવી આ ઓલા દોલા કાણીઆઓને ખંભલે લાવ્યા; ખંભલે આસો પાલવનાં તોરણો ખંધાએલાં જોઈ તથા વાળાં બેન્ડ અને નગારાં વાગતાં જોઈ; દરેક જણુ આલા બની ગયા અને વિચારમાં પડ્યા. મધુકરના મામાને ખંભલા નીચે ખેસાડી ખરખરો કરવાનો કહ્યો અને એક જણુ મધુકરને ખખર આપવા ડીનરના હાલમાં ગયો. મામાએ તડેડાવીને બનેલીના નામની પોક મૂકી અને બીજા કાણીઆઓએ પણ જોડે પોક મૂકી; ખેસાંઓએ ધડીમ ધડીમ કુટવા માંડ્યું; આ આનંદના પ્રસંગમાં એક કાણુનો પણ કુતુહલનો પ્રસંગ થઈ પડ્યો !! આ ખરખરાના ખૂમખરાડાથી મેમાનો રંગપાણીમાં ગરકાવ થઈ અચંખામાં ઝોકાં ખાતા ડીનર હાલમાંથી બહાર આવ્યા; છેવટની સલામતી સારૂ બેન્ડ પણ જુસ્સાથી વાગવા લાગ્યું; એક બાજુ કુટણીની રો કકળ અને એક બાજુ બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા લાગ્યા. ખંભલાની બહાર મધુકરના ન્યાતીજાઓ હવે શું બનાવ બને છે તે ચુપકીથી જોવા લાગ્યા !! મધુકર એકદમ જુસ્સાથી છાંટાં પાણીમાં ચકચુર બની ધગડ ધગડ કરતો નીચે આવ્યો, અને કાણીઆઓનો ઘોઘરો પકડી લાત મારી બહાર કાઢવા લાગ્યો; બધા મેમાનો પણ કાણીઆ અને મધુકરની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા.

“ગદ્દા, ઓ કયા કરતે હો ! ચક્કાવ નિકલો એકદમ બહાર !”

“અરે હાં હાં ભાણીઆ આ શું કરે છે ?”

“થુપ ખચચરો એકદમ બહાર નીકળો !”

“ અરે ભાણાભાઈ ભાણાભાઈ ધીરા થાઓ; તમે ના કહેતા હશે તો અમે નહિ રોઈએ; પણ આમ માર માર શું કરો છો ? ! ”

“ સુવરો બહાર જાઓ ! ”

“ પણ છે શું ? ! ”

“ રાસ્કલ આ સુધારક પ્રધરહુડ છે ! ”

“ પણ ભાણીઆ તેમાં શું થઈ ગયું ! તું આમ ગાળો કેમ લાંડે છે ? ! ”

“ અરે તમારો ભાણીઓ આજે રંગપાણીના છાંટામાં ગુલતાન છે ! ! ભાણાભાઈ કાણીઆને ઓળખતા નથી ! ! ”

“ પણ આપણી આ બધું છે શું ! ! ”

“ અરે અ.તો સુધારક પ્રધરહુડનું જમણ છે ! હિંદુ મુસલમાન પારસી, અંગ્રેજ વાણીયા પ્રાદ્યક્ષને જોડે બેસી એક દેખણપર આવતું ડીવર છે ! ! ”

“ ઓય મારા દીયર ! આતો ગજબની વાત ! હુળાડળ કલયુગ ! પાપનું કામ ! વહી ગયેલાની મોઢાકણ ! વટલાઈ જવાનું સ્થાન ! ગજબ ! પરમેશ્વર ગજબ ! ! ”

“ ઓ દેમ જલડી કુલ નીકળો બહાર ! ચલાવો, નહિ તો ઓચાં પકડી પકડીને ધકેલવા પડશે ! ! ”

“ આ તે મારા દીયર વકરાએલા હુવર, ભુંડ ! ”

“ અરે ડાન્કી ! આતો સુધારક પ્રધરહુડ ! ! ”

“ અરે મારા મૂરખા ! આતો એક જુકુ ખાનારા અને વિષા પાણી પીનારા ભુંડ ! ”

“ ચલાવ સાલે એકદમ અળીને અળી બહાર નિકલો ! ”

આ પ્રમાણે રંગપાણી પીને છાકટા બનેલા લાણુલાઈ મધુકરલાઈએ પોતાના મામા અને બીજા સગા બહાલા કાણો-આઓને લાત મારી મારી બંગલાની બહાર કાઢ્યા ! વિચાર-શિલ વાંચકો આતે “ સુધારક બ્રધરહુડ કે વિદારક બ્રમીત હુંડ ! ” આ પ્રમાણે રંગપાણીની ધીંગામસ્તી કરી સુધારકો લથડીઆં ઉપર લથડીઆં ખાતા ઘર ભણી વળ્યા ! !

સચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધરા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

જુલ્મી નરપિશાય ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણુમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પ્હાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, બૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુકું છતાં કીંમત રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

પ્રકરણ ૩ જી.

ફંશનમાં વહાલીને વિલાસ કે લેસનમાં લક્ષ્મી
અને નીતિ ખલાસ !! ?

દાહરો.

સાંકળ તૂટી સ્નેહથી થયો છમકલો છેલ,
ધરમાં પેસે ધાણુ તે દલન કરે છે દેલ.

મનોહર રૂપાળી ચતુર અને સારા ગુણથી ભરેલી, વળી શરીરે કોમળ તથા કુળવાન શોભા વધારીને જે શોભે છે, સિવાય પ્રેમથી ભરેલ નિર્ભળ વહાલાં વચન બોલનારી અને મનમાં પ્રેમ લાવી પતિ સાથે હમેશાં અનુકુળ રહેનારી તથા પતિને આવતા જોઈને હર્ષથી સામે ચાલીને જરા હસીને જે પતિનું સન્માન કરે છે, એવી સ્ત્રી સાથે હમેશાં વિલાસ કરીને જે પુરૂષ આયુષ્ય વિતાવે છે, એથી બીજો કોયો ભાગ્યશાળી વધીને શોભે છે ? !

પોશાક સુંદર પોલમાં છોગાં છખીલી ખુબ ધરે,
ફંશન તણા કંઈ કંઈમાં કરમાં રમાલો ફરફરે;
વચનો વહે ખડુ ચાવીને નયનો નચાવે પલકમાં,
શાણી બને સ્વામિ થકી સંતાપી કંથને ખલકમાં.

કરી કમાણી કાંઈ ન લાવે ખ.ય વેચી ધરખાર,
 છેવટે ખાવા વાસણો ટાળે રમવાને જુગાર:-૦
 દારૂડીઆની સોજતે ચઢી પીયે દારૂના ડોઝ,
 ફેલશીતુરો કરતો ચાલે મનમાં માની મોજ:-૦
 ખાવા આવે જ્ઞાનની પેટે જ્ઞાનની પેરે ખાય,
 મુલાને આવે અરધી રાતે ગામ બધું ઉંઘી જાય:-૦
 મીઠાજ ખાટો આમલી જેવો નવ ખોલાયો થાય,
 કહે ત્રિભુવન આદની આમાં જીંદગી શેણે જાય:-૦

“આહ માઈ જાડ ! વોટ નોનસન્સ ! કેવું હુમ્મજ !
 આ શહેરનું ખજાર કેવું આડ અને બેડ છે ! એક ઘડીનો પણ
 વિશ્વાસ નથી. ખજારમાં ચાલીએ ત્યારે સાહેબ પધારો, સાહેબ
 પધારો કહી દુકાનમાં પરાણે બોલાવે અને માલ લેવા મીઠાં મીઠાં
 વચન બોલી લલચાવે; આ માલ લીધો અને ખીસ્સામાં બીજા
 ઘાલી રસ્તે પડ્યા કે તરતજ બીજા દોવસથી ઉધરાણીના ધક્કા
 ધર આગળ શરૂ થયા. ગુમાસ્તાને વાપદા કરીએ પણ કાંઈ સમ-
 જેજ નહિ. એક નફ્ટની માફક બે દોવસ થયા કે પાછા ધર
 આગળ આવીને છાતી પર ઉભા રહ્યા. એટ્રોકેટ પોલીશન એતો
 સ્વપ્ને સમજેજ નહિ. બસ લાવોને લાવો, અરે બસ લાવોને
 લાવો ! સાદ્દો લાવોનોજ હડકવા તેમને થાય ! તે કેમ કરીને
 મટેજ નહિ. પૈસાનો મેનીઆ મટે પણ શી રીતે ? જે આવે તે
 લાવો ! આમ બૈરી પણ જીવ ખાય, ગુમાસ્તા પણ જીવ ખાય
 અને બજારવાળા પણ જીવ ખાય ? હવે કરવું શું ? આ બધાને

ખાઉં ખાઉં ! આહ માઈ લૉર્ડ, હવે આ પાપમાંથી મને મુક્ત કર !

‘ જૈયાં છોકર જૈરી બાવા સગા સહોદર પૈસામાં

દુનિયાના સૌ રગડા ઝગડા હાય રહ્યા છે પૈસામાં ’ .

આ મારો બેટો પૈસો શું જીલમ કરવા બેઠો છે ! જે આવે તે પૈસો ! જે આવે તે પૈસો ! પણ પૈસો લાવવો ક્યાંથી ! ? એનાં તે સાળાં કાંઈ ઝાડ ઉગે છે, કે ટાંકાં ભોંયરાં ભરી રાખ્યાં છે, કે કાંઈ ખાણો ખાણો ખોદી રાખી છે કે ઝટ જઈને લઈ આવીએ ! આ બેવકુફ દુનિયા પૈસામાં શું પ્રતાપ જોતી હશે ! સાદલુ કાંઈ સમજતું નથી ! આ પૈસા સાડ વિલાયત જઈ ખારીદર થઈ આવ્યા; આ પૈસા સાડ આખો દિવસ કેસ હોય તોયે ઠીક અને ના હોય તોયે ઠીક પણ કોરટનાં પગથીઆંએ તોડી નાંખ્યાં, અને આ બુટની એડીઓ પણ બુટી થઈ ગઈ; આખો દિવસ તાપથી આ ભેળું પણ બહેર મારી ગયું; અરે બદનના પરસેવથી આ ખમીસ અને કૉલર પણ ગંધાઈ ઉઠ્યાં; લેકચરના બરાડાથી કાન પણ બહેરા થઈ ગયા ! પણ ક્યાંઈથી સાળો હાથ ભરાતો નથી. હાય અફસોસ ! હવે કરવું શું ! આહ મની, મની મની તું ક્યાં છે ? અરે હું તને ક્યાં શોધું ! વાયરલેસ ટેલીગ્રાફી ચલાવું કે તને લેવા સાડ એરોપ્લેનમાં બેસી અરે ભૂલ્યો ઉડીને આવું ! અરે તું જવાબ આપ કે તારા વાસ્તે હું ક્યાં આવું ? અફસોસ કોણ સાંભળે છે ? પૈસા પૈસા તારો શું વિશ્વાસ આજી જી તુંજ જીતો છે ! મનુષ્ય સાચા છે ! તારે સાડ વાયદા જીતા થાય એમાં નવાઈ નહિ; છ છ મહીના થયા પણ નોટ કે ગીનીનાં દર્શન ન થયાં. પૈસા સાડ પ્રેક્ટીસની

પત્તર જધી નાંખી પણ હાથ ન ભરાયો ! વકીલના કેસ ખારીદર થઇને નજીવી રકમમાં ચલાવા માંડયા પણ ખીસ્સાં ન ભરાણાં ! હા...., વૉટ શુડ આઈ ડુ ! આ ઑપ્રીસના ગુમાસ્તાને પગાર શી રીતે આપવો, ચાકર નફરને શી રીતે નભાવવા ? આ કપિલાને પણ શી રીતે શાંત રાખવી ! સુધારાવાળી ઐરી પણ માથાની મળી ! ચોરી કરો, ઘર ફાટો કે જાત ઘરાણે મૂકો પણ મારે જોઈએ તે મને આણી આપો ! બજારનું દેવું પણ શી રીતે ચુકાવવું ! હવે કાંઈ સૂઝ પડતી નથી. વાઈફ પણ સુધારામાં પડી છકી ગઈ, પોલીશન ને એટીકેટના ધર્તીંગમાં ઘણીને ધમકાવતી થઈ ! હવે તો ખુલ્લી રીતે સામું બાલે છે; કોઈ ટ્રેન્ડ બેકો હોય અગર કોઈ મેમાન કે પરોણા ઘેર આવ્યો હોય તો પણ જરા માન સાચવતી નથી. જ્યાં સુધી તેને મોં માગ્યા પૈસા મળ્યા ત્યાં સુધીજ તે મારી સાથે હસી હસી વાત કરતી; જ્યાં પૈસાની તાણ પડી કે તરતજ સામી થઈ મૂઝું મગજ ફેરવી નાંખે છે; સાદ્દા ગુમાસ્તા પણ રાત દિવસ જીવ ખાઈ જાય છે; ઑપ્રીસની આવક અને હીસાબમાં કોણ જાણે કેટલા બધા ગોટાળા ચાલે છે કે કાંઈ કહેવાની વાતજ નહિ. આ જરા કાંઈ બોલ્યા કે તરતજ પગાર લાવો પગાર લાવો કહી માંથુ પકવી નાંખવા માંડે છે. હા....દેવ ! પૈસા વિના આવા હાલ હવાલ થયા ! ઑહ લૉર્ડ મર્સી અપ-ઓન મી ! ઓ ઇશ્વર હવે તું મારા ઉપર દયા કર ! દયા કર ! આ પ્રમાણે પૈસાનો બળાપો કરતા કરતા ખારીદર સાહેબ એક આરામચેર પર પડી વિચારમાં લીન થઈ ગયા; થોડીક વાર થઈ કે તરતજ ઑપ્રીસના ગુમાસ્તા આવીને ખુરશી પાસે ઉભા રહ્યા.

સાહેબને આંખ મીંચી ખુરશીમાં ગંભીર વિચારમાં પડેલા જોઈને ઘાલચંદ અને મેલચંદ એક બીજાના સામું જોતો મૌન પકડી ઉભા રહ્યા; એવામાં બારીદર સાહેબે તરતજ આંખ ઉઘાડી તેમના સામું જોયું.

“ સાહેબ પેલો મનસુખ મીસ્તરી આશીસના છુક કેસ સારૂ પૈસા લેવા વાસ્તે આવ્યો છે ! ”

“ તેને કહો કે આવતે મહીને પૈસા મળશે ! ”

“ તે માનતો નથી ને દાવો કરવાનું કહે છે. ”

“ તો તેને કહી દો કે દીવાની કોર્ટ દેવાદારના બાપની છે, દાવો કરશો એટલે દાવાનો નિકાલ થતાં ખાસા છ મહીના લાગશે માટે વિચાર કરજે ! ”

“ સાહેબ તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ માનતોજ નથી ! ”

“ જાઓ બાવા જાઓ મારો જીવ ન ર્યો ! રવિવારને દિવસે તો પાંચ મીનીટ પૂરો જાંપીને બેસવા દો ! લેણદાર કરતાં તમારો જીલમ બહુ છે ! ”

“ સાહેબ આજરોજ શેઠાણી સાહેબે બેસલેટ લેવા સારૂ ઓરડર આપ્યો છે. જવેલરી માર્ટવાળો લોગીલાલ કહે છે કે જીનો આંકડો ચુકાવી જાઓ અને પછી નવો ઓરડર આપી જાઓ ! ”

“ સારૂ જાઓ હું હમણાં શેઠાણીને બોલાવી સમજાવીશ. ”

“ સાહેબ પેલા પેમલા મોચીના હોલ ખુટના તથા શેઠાણીની સ્ત્રીપરના પંદર રૂપિયા છે તે આપો ! ગઈ કાલે તેણે બજાર વચ્ચે મિલ્કત ખાઈને મને ધમકાવ્યો હતો ! ”

“ સાડ જાઓ આવતા અઠવાડીયામાં તેને વાસ્તે મેનંજ કરીશ ! ”

“ સાહેબ મ્યુનિસીપાલ્ટીટીના ટેક્ષના પૈસા વગર હવે આવશે નહિ ! તેનો કલાર્ક ગઈ કાલે ઘણું બોલી ગયો છે ! ”

“ ઠીક છે; હું જાને તેના ઉપરીને મળીને બંદોબસ્ત કરી લઈશ ! ”

“ સાહેબ, એક પચીસ રૂપીઆની મારે જરૂર છે તો મહેરબાની કરી મને પગાર પેટે આપો ! ”

“ અરે સાહેબ તમે લોક કેવા ઝાંડ છો ! તમેજ લોકો મારી કેડીટ પર પાણી ફેરવો છો ! ઘડી ભરનો પણ તમને વિશ્વાસ નથી. માડ લોહી પીઓ ! ઓ બ્રડ થસ્ટી મારો જીવ લ્યો ! ગેટ આવ ક્રોમ હીઅર ! ”

“ લ્યો સાહેબ આ ચાલ્યા ! ગુસ્સે ન થાઓ ! તપી ન જાઓ ! ”

“ વેલ ડીયર ! ”

“ ઓહ કોણ વાઈફ ! માઈ હાર્ટ ! તું ક્યાં હતી ? ”

“ હું જરા સૂઈ ગઈ હતી ! માઈ માથું દુખતું હતું તેથી જરા આડી થઈ હતી ! ”

“ હવે કેમ છે ? જરા કૉલનવોટર લગાવું ! લાવ ડીઅર હું જરા ચાંપું ! ”

“ ના ના હવે મટી જશે ! વેલ લવ, મારા વાસ્તે જરા બીલીયારનાં એરોંગ મંગાવો ! ”

“ હા હું તેની તજવીજમાંજ છું ! આ એકાદ કેસ હાથ-

માં આવે કે તરતજ મંગાવું ! ”

“ તમે રોજ મંગાવું મંગાવું કરોછો પણ કાંઈ મંગાવતા નથી ! ”

“ વ્હાલી હમણા જરા પૈસાની તાણ છે તેથી ઢીલ થાય છે. એસ્કયુઝ માઈ ડીઅર ફ્રેન્ડ ડીલે ! ઢીલને વાસ્તે વ્હાલી મને માફ કર ! ”

“ તમારે તો સદાને વાસ્તે પૈસાની તાણ રહેશે ! મારે એરિંગ વગર એક કલાક પણ નહિ આવે ! ”

“ ઠીક ત્યારે કાંઈ મેનેજ કરીશ પણ તને જલદી અપાવીશ. ”

“ નહિ મને કહો ! મારે વાસ્તે શું ગોઠવણ કરશો ? ”

“ બાવા મારો જાન લે ! હું તો તમારાથી થાક્યો ! ”

“ સાહેબ નહોતી ખબર કે સુધારાવાળી સ્ત્રી સાથે પરણતાં તેને અપટુડેટ ફ્રેશનમાં રાખવી પડશે ! ”

“ પ્લીઝ નાઉ ગો આવે ! લેટ મી સ્કીપ ફ્રેન્ડ આ વ્હાઈલ ! જરા મહેરબાની કરી મને જાંપવા દે ! ”

“ સાહેબ પેલું આપણું જીનું મકાન છે, તેને વાસ્તે ઘરાક આવ્યું છે ! ”

“ ઓહ યસ વેલ સેઈડ ! જાઓ જાઓ તેને બજારભાવ જોઈ ફટકારી મારો ! ”

“ નાઉ ડીઅર હવે મારે વાસ્તે મેનેજ કરશો ? ! ”

“ યસ, સ્થુઅરલી, સરટનલી ! મારા હાથમા પૈસો આવે તો તરતજ તારે વાસ્તે ગોઠવણ કરું ! મારી વ્હાલી મારે તારાથી શું વધારે છે ? ! ”

“ જાણ મારો મન ન કોઈ દે તો તમારાથી આશીર્વાદ ”

“ અરે ખારીદરસાહેબ છો કે ? ! ”

“ અરે કોણ ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ! આવો ! પધારો ! ”

“ કહો ભાભીસાહેબ, છો તો આનંદમાંને ? ! ”

“ હા. તમને જોઈને વધારે ! ? ”

“ કહો સાહેબ આજ શા વિચારમાં પડ્યા છો ! ? હમણું જરા તમારી તગિયત દિવસે દિવસે લેવાતી જાય છે તેનું શું કારણ ? ”

“ આ તગિયતમાં ધંધાના કઠાપા ! આવકમાં સાઈફર ! લેણદારોનો ત્રાસ ! ! ”

“ એ તો સાહેબ સંસારમાં સદા થતું આવ્યું છે ! ઉંટેને ધાંધડતાં પલાણુવું જોઈએ. આની પાઘડી આને માથે અને આની પાઘડી આને માથે એ પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. જમાનાના ઝપાટામાં બધાને અપાટો લગાવવો જોઈએ ! ! એવી નકામી ચિન્તા ન કરતી ! માથે પડી લોગવી લઈએ ! ! દેવું દોને માથે હોય ! સ્ત્રીઓને માથે ન હોય ! મરદનેજ માથે હોય ! ”

“ હો સાંભળો ! આ તમારા મિત્ર શું કહે છે ? ખુશાલરાયભાઈ ! આ તો દેવાથી અકળાઈ જાય છે અને આખો દિવસ ઘરમાં બધાને કડખાઉં કરે છે ! હું તો તેમનાથી થાકી. હમણું થોડાક દિવસ વાસ્તે તમે અહીં રહેવા આવો; નહિ તો સાહેબનું હવે મગજ બગડી જશે ! !

“ ખુશાલરાયભાઈ ! હવે હું તો ઘણોજ કંટાળ્યો છું ! ! આ ઈન્ડીઆમાં પણ દઈને કુલ બન્યો છું. જેટલા દિવસ

લન્ડનમાં રહ્યો ત્યાં સુધી આનંદ આનંદ અને આનંદ ! અહીં આવી હું તો બમણી પીડામાં પડ્યો છું !! મારા વિલાયતના ફ્રેન્ડોએ મને વિલાયતમાં રહેવાની ખાસ સૂચના કરી હતી; અરે મારા મેરેજને વાસ્તે પણ ત્યાં મેનેજમેન્ટ થઈ ચુકી હતી !! અરે સાહેબ ત્યાં જો મેરેજ થયાં હોત તો મેરેજ સાથે વારસો પણ મળત !! પણ કીસ્મતના યોગે પીરસેલી થાળી ડેલી ઈન્ડીઆમાં આવ્યો; અને આ પદમણી સાહેબ સાથે પાતું પડ્યું !! ”

“ હ્યો સાંભળો ખુશાલરાયભાઈ ! સાહેબને તો વિલાયતમાં રહેવું હતું; અને વિલાયતમાંજ પરણવું હતું, અરે પગથી તે માથા સુધી વિલાયતીજ બનવું હતું ! કહો હવે મારા જેવી નેટીવ સ્ત્રી અને તમારા જેવા નેટીવ ફ્રેન્ડ એમને શી રીતે ગમે ? હું તો હજી પણ કહું છું કે સાહેબ વિલાયત પધારો ! ”

“ વેલ ડીયર હાલમાં જો મારી પાસે પૈસા હોય તો હું તરતજ વિલાયત જાઉં ! સીઅત્લી આ ઈન્ડીઆથી હું કટાળી ગયો ! અરે તમારા જેવાથી તો પ્રભુ તોખા ! આ લાવો ને આ લાવો ! આ લાવો ને આ લાવો ! સાહેબ બધો વ્યાપારજ આખો દિવસ લાવવાનો ! માગણીનો તે કોઈ છેડો છે ? ”

“ સાહેબ દુનિયામાં સ્ત્રીઓની તૃપ્તિનાં તે કાંઈ અંત હોય ? સ્ત્રી એ કોણ ? માયા, દેવી, લક્ષ્મી, ચંચળ જાત, વાત-વાતમાં રોસાઈ જાય અને મરડાઈ જાય ! ”

“ ચુ આર કવાઈટ રાઈટ માય ફ્રેન્ડ ! વાતે વાતે બહાલીને વાંધો પડે ! ઘડી ઘડીમાં થરડાય ને મરડાય ! મિનીટે મિનીટે

ખોટું લાગતાં વાર ન થાય ! ”

“ સાહેબ જ્યારે આટલો બધો લોનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારે થોડો લેડીને રીઝવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈતો હતો ને ? ! ”

“ યસ રીઅલી રાઈટ ! ઈટ ઈઝ માઈ ગ્રેટ મીસ્ટેક ! હવે મારે પેપરમાં એક આરટીકલ આપવો છે કે કૉલેજીયનો, વકીલો બારીષ્ટરો અને દાક્ટરોએ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી ડીગ્રી મેળવતાં સુધીમાં સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવાની વ્યવહારિક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી લેવો; કારણ કે પરણ્યા પછી તેમના ઘરસંસારમાં રીસામણા મનામણાનો જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તરતજ એક મિનીટમાં સ્ત્રીને રીઝાવી વશ કરી લેવાય ! હાલમાં જો કોઈ ગટરકલાસ અરે ભૂંડ્યો ભૂંડ્યો હાઇકલાસ લીટરેચરનો પ્રોફેસર અરે પ્રીલેક્ચર એકાદ કલાક સાડ નાઈટ સ્કુલ કાઢે તો મારા જેવા અભ્યાસીઓને ઘણોજ ફાયદો થાય ! આ સાળુ વાતે વાતે ઉંહું....ઉંહું....ઉંહું એની કડાકુટ મટી જાય; અરે તરતજ ઉંહુંનું એસડશરૂ કરી બહાલીને મનાવી લેવાય ! પણ લાચાર ! આ હિંદુ સંસારમાં બાળલગ્નોએ લવને પગમાંથી લૂંટી દરી નાંખ્યો છે. ”

“ બારીષ્ટરસાહેબ વિલાયતમાં તો મારા સમજવા પ્રમાણે લવની ઘણીજ સ્કુલો હોવી જોઈએ ? ”

“ અરે ત્યાં તો નેચરલી લવજ શિખાય છે ! તમે ગમે તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા સાડ વિલાયત જાઓ કે તરતજ શરૂઆતમાં લવનો સ્ટડી શિખવાની ફરજ પડે છે. ”

“ ત્યારે તમે કેમ કહો છો કે મેં કાંઈ વિલાયતમાં લવ શિખવાનું સાધન ન જોયું ! ”

“ અરે લવ શિખવાનું સાધન નહિ પણ લેડીને રીઝવવાનું સાધન ન જોયું. વિલાયતમાં લવ શિખવાનાં સાધનો પાર વિનાનાં છે. આ દેશ કરતાં ત્યાં લવ અને લવરની ઘણોજ કીંમત છે ! ત્યાં લેડી સાથેનો પ્રસંગ ઘણોજ આનંદી અને પ્રેમથી ભરપુર હોય છે. ત્યાંની લેડીઓમાં વાતે વાતે ઉંહું ઉંહુંનો ઘણોજ તિરસ્કાર હોય છે; અરે હિંદુસ્તાનમાં લવના મંદીરમાં પેઠા કે તરત ઉંહુંનો સત્કાર કરવો પડે છે. અહીં વાતે વાતે બહાલીને મનાવવી પડે છે અને ત્યાં વાતે વાતે લવરને મનાવવો પડે છે. વિલાયતમાં લેડીઓ કીડીઓની માફક ઉભરાઈ જાય છે અને આ દેશમાં લવરો કીડીઓની માફક ઉભરાઈ જાય છે. વિલાયતમાં લવરની કીંમત છે અને હિંદુસ્તાનમાં લેડીની કીંમત છે; અને એટલાજ સારૂ આ દેશમાં વિલાયત જઈ આવનાર સારૂ ઘણીજ સખત અને કડક ટીકાઓ થાય છે. ”

“ કેમ જોયું ખુશાલરાયભાઈ ! સાહેબનો કેટલો બધો ડીપ અનુભવ છે ? તે કેવી રીતે તમને તથા મને વાતે વાતે ઉડાવે છે ! ખારીષ્ટ થયા એટલે જ્યાં ત્યાં બ્રીફથી વાત કરવી. ઘરમાં વાતે વાતે દટીલ કરી સ્ત્રીને પજવવી એ તેમનો સહજનો સ્વભાવ થઈ પડ્યો છે ! ”

“ હુયે ભાભીસાહેબ ઠંડાં પડો ઠંડાં ! તમારા વાસ્તે સાહેબના મનમાં ઘણીજ ઉત્તમ લાગણી છે ! ”

“ શું પત્થરની લાગણી છે ? જો લાગણી હોય તો તરતજ મારી માગણી પૂરી ના કરે ? હું ક્યારની એરીંગ એરીંગ કહી મરી જાઉં છું, પણ એમને જાણે કોણ સાંભળે છે ! ”

“ ખુશાલરાય આ લેડી મારો જીવ ખાઈ ગઈ! તેને આટલું આટલું આપતાં પણ મારા વાસ્તે સારો વિચાર ધરાવતી નથી! એક બાબુ ઘરમાં કંકસ! આપ્રીસમાં ગુમાસ્તાનું પોગળ અને ધીંગાણું અને બહાર લેણુદારોની પજવણી! હું તો આ ત્રણ બાબતથી ત્રાસી ગયો! કંટાળી ગયો! સાળુ લાવો લાવો ને લાવોજ લાવો! લાવવા સિવાય બીજી કાંઈ વાતજ નહિ. આ જરા ઘરમાં આવીને બેઠા કે તરતજ મને પેટું લાવી આપો અને મને એટલું લાવી આપો! લાવવા સિવાય બીજી કાંઈ વાતજ મળે નહિ! પ્રભુ પ્રભુ આ સ્ત્રીથી જીલમ જીલમ, તોખા તોખા!”

“ જોયું ખુશાલરાયભાઈ કેટલું બધું ધનસંઘટ કરે છે! હુંજ જાતે લલ્લી છું કે આટલું બધું સહન કરી તેમના ઘરમાં પડી રહી છું; હું પણ ઈશ્વર પાસે માગું છું કે મારો હવે જલ્દીથી છુટકો કર! વિલાયતના લલકામાં મોટી પડીને હુંતો પરતાણી!”

“ વેલ માય ડીઅર કપિલા હવે મને ક્ષમા કર! હું તારાથી હાર્યો!”

“ અરે હાંહાં બાબી સાહેબ અને બારીષ્ટરસાહેબ આમ વાતે વાતે બંને જણાં ચઢી ન જાયો! શાન્ત થાઓ! ધીરાં પડો! એક ગરમ થાય કે તરતજ બીજાએ નરમ થવું જોઈએ!”

“ ખુશાલરાય હું તો હવે એટલો બધો કંટાળી ગયો છું કે જો હવે આમને આમ લાંબો વખત ચાલશે તો મારી જીંદ-

ગીનો છેડા આવી જશે ! સાલી આટલી બધી બઠરીની તાબે-
દારી ઉઠાવું છું છતાં પણ સ્વપ્નેય આનંદ અને સુખ મળતું
નથી !”

“ સાહેબ એ તો હોય ! સુધારો, પોઝીશન અને એટી-
કેટના અમિનયમાં બધું આદ્યું જાય ! સુધારામાં સ્ત્રીની કીંમત
અને તાબેદારી ન થાય તો પછી થાય શેમાં ? ! ”

“ અરે પણ દુનિયામાં દરેક બાબતની હદ હોવી જોઈએ !”

“ આ જમાનામાં ફક્ત સુધારાને વાસ્તે હદ રહી શકતી
નથી ! જ્યાં સુધારાનું નામ આવ્યું કે તરતજ હદ દોઢ ગાઉ
દૂર નાસી જાય છે ! ”

“ જોયું ખુશાલરાયભાઈ ! તમારા બારીષ્ટરસાહેબ કેવા
પ્રવીણ અને અંતરના ઉંડા છે ! આટલી બધી નકામી લમણા-
ફેડ કરે છે, પણ એમ નથી કહેતા કે જાઓ એરીંગ હું આણી
આપીશ ! ”

“ એહ માઈ ડીઅર લેડી ! એ તો હું ક્યારનો ભસી
ચુક્યો છું કે લાવી આપીશ ! ”

“ નહિ મને પ્રોમીસ કરો કે હું એક વીકમાં લાવી આપીશ.

“ આલરાઈટ માઈ સૉલ ! લે આ પ્રોમીસ ! મારા હાથમાં
જેવા મની આવશે કે તરતજ હું તને એક વીકમાં એરીંગ
આણી આપીશ ! ”

“ અરે મની તો કાલ પરમ દિવસે આવશે, હમણાંજ
તમે શુમાસ્તાને પેલું જીનું ઘર વેચી મારવાનો હુકમ કર્યો તે
બૂલી ગયા ! ”

“ જોહ સોરી સોરી માઈ સ્વીટહાર્ટ ! હું તદ્દન ભૂલી ગયો ! મને માફ કર ! ચાલ જોવા મની આવશે કે તરતજ હું તારી.આશા કુલફીલ કરીશ ! પછી કાંઈ ? ”

“ હા....એક વાત રહી ગઈ છે સાંભળો ! જુઓ તમે મારું તમારા ફ્રેન્ડના દેખતાં સખત ઇન્સાઈટ કર્યું છે તો તેને વાસ્તે તમે શું કરો છો ? ! ”

“ યસ ક્વાઈટ રાઈટ ! હું તારી માફી માગુ છું. મારી વહાલી હવેથી હું તારું કોઈ પણ દિવસ પ્રાઈવેટમાં કે પબ્લીકમાં જરા પણ ઇન્સાઈટ નહિ કરું ! કેમ હવે પ્રસન્ન થઈને ? ”

“ યસ માઈ ડીઅર ! નાઉ આઈ એમ ગ્લેડ ! હા વહાલા હવે હું ખુશી થઈ ! ”

“ શાહુમાશ ! શાહુમાશ ! શાહુમાશ ! ઘણીઘણીઆણી રાજી તો કયા કરે મિયાં કાજી ! ચાત્રો ભાભીસાહેબ અને ભાઈસાહેબ અને જણાં આનંદથી મનાયાં છે ! રીસામણી મનામણીને પાઠ સારી રીતે ભજવાઈને આજ ખતમ થયો છે ! ભાભીસાહેબ કહો ના કહો પણ કાંઈ તમારામાં અજબ બદલ છે ! ભારે મોહીની છે ! જે કોઈ તમને જુઓ કે તરતજ તમારું થઈ જાય ! મારા સાહેબ તો ગિયારા તમને જોઈને ગાંઠા ને ઘેલા થઈ જાય છે હોં ! ”

“ જુઓને ખુશાલરાયભાઈ ! તો પણ તમારાં ભાભી-સાહેબને કાંઈ મારા વાસ્તે માન છે ? ”

“ નહિ સાહેબ ! મારાં ભાભીસાહેબ ! પણ તમને અંતરથી ખુબ રહાય છે ! એતો સ્હેજ જરા ઉપરથી ગમ્મત કરે છે ! ”

“ ત્યારે હું તેમને ક્યાં થોડું ચઢાઉં છું ! તે પણ માફ
જીગર છે, કલેબું છે ! અરે આંખની કીકી છે ! મારા શરીરનું
લોહી છે ! અરે માફ ચૈતન્ય છે ! ”

“ યસ નાઉ ઘેર લાઇબ ધી બ્યુટી ! હવે જરાજર રંગ
આવ્યો ! સાહેબ હવે તમે કાંઈ પ્રેમના ગ્રંથ વાંચી રીસામણી
મનામણીની વિદ્યા થોડી થોડી જાણો ! ”

“ અરે મારા મિત્ર મી. ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ! હું તો
હવે રાત દિવસ લવમાંજ ગુંથાએલો રહું છું ! ”

* * * *

“ જોઈ જોઈને સઘળું જોયું, ખત્તા ખાઈને ખૂજ જોયું;
ધન ખરચીને ઘણું જોયું, પ્રીત બાંધીને ચિત જોયું.
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું:—
નમી નમીને માન મેં જોયું, કહ્યું કરી કરી જ્ઞાન મેં જોયું.
જપી જપ બાન મેં જોયું, રાખી કાચા કાન મેં જોયું;
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું ! ! ”

“ અરે થેન્કસ થેન્કસ સાહેબ થેન્કસ છે તમને ! તમે
પણ એક અજબ પૂતળું છો ! ”

“ અરે સાહેબ સાહેબ પેલો રૂસ્તમ ઈરાની ચાહના બીલ
સાફ ઘણીજ ધાંધલ કરે છે ! મારો જેટો તમને અને મને છએક
ગાળો ભાંડે છે ! ”

“ ઓહ માઈ ગોડ પ્રભુ તોઆ ! આય અમદાવાદના બજારને
વાસ્તે પ્રભુ તોઆહ ! સાક્ષી દુકાનદારને કાંઈ ધીરજ ન મળે !
કેટલી બધી અધીરાઈ ! દુકાનવાળા સરાફ અને ઘરાક માત્ર

દેવાળીઆ ! શું શહેરનો ન્યાય છે ! અરે દોસ્ત ખુશાલરાય કાંઈ આનો રસ્તો કાઢી આપો ! ”

“ સાહેબ ગલરાઓ છો શા સાડ ? તેનો પણ ઉપાય છે ! આપણી પાસે ન્યુક્રાઉન્ડલાન્ડ ડોંગ ટોમી છે; તેને આપ્રીસના બારણા આગળ નીચે બાંધો ! જેવો કોઈ લેણદાર ઘાંટા પાડી ધુરકતો આવશે કે તરતજ ટોમી સાહેબ લોતીયું લઈ તેને વેલ-કમ કરશે. ડોંગને એવો કેળવીને તૈયાર કરો કે જે કોઈ માગનાર આવે અન જરા કાંઈ ગડગડ સડમડ કરે કે તરતજ ધુધવાટો કરી તેને ચોંટી પડે ! કુતરાના કરડવાની બીકને લીધે દુકાનદારના ઉધરાણીના શુભાસ્તા દોઢ ગાઉ દૂર ભાગશે ! અને તેમાંએ વાણીઆના દીકરા તો નવગજના નમસ્કાર કરી ચોપડા મૂકી મૂકી ભાગી જશે ! ”

“ વાહવાહ દોસ્ત વાહવાહ તમે પણ ઠીક યુક્તિ બતાવી ! અખતરો આગાદ શોધી કાઢ્યો ! કહો વડાલી મિત્ર વિના આવું દુઃખ કોણ દૂર કરવાની સલાહ આપે ? ”

“ હું તો તમને ઘણા વખતથી કહું છું કે ખુશાલરાયભાઈ જમાનાનું રમકડું છે ! તમે બારીદર છો પણ એ તો બારીદરના પણ બારીદર છે ! ખુશાલરાયભાઈ તમારે તો નવરાશના વખતમાં અહીંજ આવવું ! મારા સમ છે તમારે તો જરૂર અહીં આવવું ! ”

“ એહ યસ મી. ખીસ્કોલી, તમારે જરૂર આવવું. તમારા વિના અમારા ધણી ધણીઆણીના અગડા બીજું કોણ મટાડી શકે એમ છે ? ”

“ જાઓ મેલચંદ તે ઇરાનીને આપ્રીસમાં બેસાડો. ”

“ તેનું કેટલું બીલ છે સાહેબ ? ”

“ અરે ફક્ત પચીશ રૂપીઆ ! ”

“ લે આ પચાશનું નોટ લઈ જા. તેને વટાવીને ઇરાનીનું બીલ ચુકવી પહોંચ લે અને બાકીના રૂપીઆ પાછા લાવ ! ”

“ અરે હાં હાં ખીસ્કોલી ! તમે મારા સારૂ આજે ભારે તકલીફ ઉઠાવી છે ! દોસ્ત આ જમાનામાં તારી કીંમત થાય તેમ નથી ! ”

અરે એમાં શું છે ! મેં મારી ફરજ બજાવી છે ! પૈસા હાથમાં આવે ત્યારે આપજો ક્યાં નાસી જવાના છે ? ”

“ અરે વાહવાહ એ શું બોલ્યા ? દૂધે ઘોઈ તમારા પૈસા મારે આપવા જોઈએ ! ”

“ હ્યો સાહેબ હવે કાંઈ ફરવા ચાલ્યો ? જરા હવા બાઈ દીલને ગહેલાવશે ? ”

“ હા હા ચાલો આજ તો કાંઈ હવા બાઈ ખાખ આનંદ કરીએ ! ”

“ વેલ ડીઅર ત્યારે આજ ગરમ ગરમ ભજીયાં એક બે ડીસ ભરીને બનાવી દે, એટલે જરા ટેસ આવે ! ”

“ જુઓ પાછો ઓરડર કર્યો ! તમે ના કહ્યું હોત તો પણ હું બનાવવાના વિચારમાં હતી ! અરે તમે મને છેક બેવકુફ ગમાર ગણો છો ? શું હું સુધારો સમજતી નથી ? ”

“ અરે તમે સદાને વાસ્તે શેઈમલેસ કાચરજ રહ્યા ! ઓરડરલી કામ લેવામાંજ શું સુધારાનું લક્ષ્યજિંદુ સમાએલું ! ”

છે ? ! જાઓ આજ હું ભજ્યાં કરવાની નથી ? ”

“ ઑલરાઈટ મારી વહાલી ! લાવ હુંજ આજે મારી થએલી ભૂલના દંડ તરીકે પ્રાઈમસનો સ્ટવ સળગાવી તૈયાર કરું ! ”

“ કહો લાભીસાહેબ ! બારીષ્ટરસાહેબ કેટલા બધા નિખાલસ દીલના પ્રેમી છે ? તમારા ઉપર કેવો અનડોન્ટેડ લવ છે ! હોય એ તો ચાટ્યું જાય ! ફરગેટ અને ફરગીવ એ સૂત્ર સુધારામાં ખાસ કરીને રાખવું જોઈએ ! ”

“ હું ક્યાં ના કહું છું સાહેબ ! એમનો સ્વભાવ એવો તો ભૂલકણો છે કે ઘડી ઘડીમાં તે ભૂલી જાય છે. ”

“ વહાલી હવે હું નહિ ભૂલી જાઉં !! ચાલ તું કપડાં પહેરીને તૈયાર થા; એટલામાં હું જલ્દીથી ભજ્યાં બનાવી લઉં ! ”

“ લાવો રહેજા ઘો ! હું બનાવી આપું છું ! ઠીક છે કે ખુશાલરાય માઈ તો ઘરના માણસ છે; અરે એ તો આપણું અભ્યંતર છે; પણ કોઈ અબજયું હોય તો તમારી ને મારી કીમત કરે ! હ્યો હવે તમે રૂંસ પહેરી તૈયાર થાઓ; એટલામાં હું પણ પરવારી તૈયાર થઈ જાઉં ! ”

“ ઓહ થેન્ક યુ માઈ ડીઅર ! ”

કપિલાગૌરી ભજ્યાં બનાવવામાં ગુંથાણી ! ખુશાલરાય ખીરકોલી ઑફીસની રૂંમમાં બાકીના રૂપીઆ લેવા ગયા; અને બારીષ્ટરસાહેબ પોતે હાથે શેવીંગ હન્ડમન કરી ન્હાઈ ઘોઈ તૈયાર થવા લાગ્યા. કપિલા ભજ્યાં તૈયાર કરી પોતાનો મન-

મોહક અને ફેન્સી ટૂંસ સજવા સાગી. આજરોજ તે કાંઈ હમેશના કરતાં નવાજ રંઝમાં હતી. તેની આંખમાં આજના પ્રસંગનો રંગ કાંઈ એર તરેહનોજ જામી ગયો હતો. ખુશાલરાયને વાસ્તે તેના હૃદયમાં આજે કાંઈ અવનવો ઉમળકો પેદા થયો હતો. પ્રસંગોપાત ખુશાલરાય, બારીષ્ટરસાહેબ પાસે આવતો જતો હતો અને કપિલા સાથે પણ ઘણી છુટથી વાતચીત કરી આનંદ મેળવતો હતો. કપિલા જો કે અવગચંડી અરે સુધારામાં છકેલી અને ફેશનમાં તણાએલી હતી; પણ એકદમ સાહસિક મનોવેગવાળી નહોતી. તે એકદમ કોઈને દીલ આપે તેવી નહોતી; તેમ સામા માણસ સાથે એકદમ છુટથી વરતતાં અચકાય તેમ હતી. તેના મનનો મેલ એકદમ ટંગી શકે તેમ નહિ હોવાથી ઘણી ઘણીવાર બારીષ્ટરસાહેબ અને ખુશાલરાય બંને જણા પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી કરી મથતા હતા, પણ તે એકની બે થતી નહોતી. જ્યારે તેનું મન માનતું હતું ત્યારેજ તે આનંદથી બોલતી ચાલતી હતી; નહિ તો ગંભીર મુખમુદ્રા રાખી ઘણીક વાર અણુગમો બતાવી ચલાવતી હતી. આજરોજ તે ખુશાલરાય ઉપર ઘણીજ મોહ પામી હતી. તેને હૃદય રાગથી રહાતી હતી. એકાએક અણુચિંતવ્યું તેનું મન ખુશાલરાયના દીલમાં પરોવાયું હતું; દિવસે દિવસે જમાનાના બળે લુખા થતા બારીષ્ટરસાહેબ ઉપરથી તેની પ્રીતિ ઓછી થતી હતી. બારીષ્ટરસાહેબ પણ કપિલાની અવગચંડી ટેવથી ઘણીવાર કંટાળી જતા હતા; પણ મને ક મને કરીનેતે મનાતી હતી ત્યાં સુધી મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી પોતાનો

ઘરમાં સાર ચલાવી લેતા હતા. તેમના દીલનો કલેશ એકદમ
 બહાર પડી શકતો નહોતો. ખુશાલરાય સિવાય બીજું કોઈ બંને
 જણાંના હૃદયનું અભ્યાસી નહોતું. આજે બારીદરસાહેબના
 હાલ હવાલથી અને ખુશાલરાયના ઉદાર હાથની સહાયતાથી
 કપિલાના મન ઉપર ઘણીજ અસર થઈ હતી. ખુશાલરાય જેવા
 સ્નેહી અને સહાયક ગૃહસ્થ સાથે જો કાંઈ દીલની ગુંથણી ગુંથી
 હોય તો વખત આવે અંતરની ભાવના પાર પડી શકે; અને કોઈ
 દિવસે બગડતી બાજી સુધરી શકે, એવા હેતુથી તે ખુશાલરાય
 પ્રત્યે સ્નેહ ભરી દ્રષ્ટિથી જોતી હતી. અત્યારે પૂરા આનંદના
 વેગથી અને પ્રેમના સતત તરંગથી ખુશાલરાય સાથે ફરવા જવા
 તૈયાર થઈ હતી. એકદમ તે ઉમંગમાં આવી ઝટપટ ડૂસ પહેરી
 તૈયાર થઈ ગઈ, અને ટેમલ પર ભજ્યાંની ડીસો ગોઠવી ખુશા-
 લરાયભાઈને બોલાવવા લાગી; ખુશાલરાય પણ બાકીના રૂપીઆ
 લઈ એક ધુમાડાને ચીઠ્ઠી લખી આખી પોતાના સ્નેહીની
 ધુમગાડી મંગાવી ઝટ દીવાનખાનામાં આવ્યા. બારીદરસાહેબ
 પણ પૂરતા લેખાશમાં બહીકણી ટેમલ આગળ આવીને બેઠા;
 ત્રણે જણાં હળીમળી આનંદથી નાસ્તો કરી પાન સોપારી
 ખાઈ ધુમગાડીની રાહ જોવા લાગ્યાં; બારીદરસાહેબ ચીરટ
 સળગાવી ધુમાડા ઉપર ધુમાડા કાઢતા વિચાર તરંગમાં ડુબવા
 લાગ્યા; કપિલા પંખાથી પવન ઉરાડતી ખુશાલરાયને રીઝવવા
 લાગી; ખુશાલરાય પણ કપિલાના આજના અલૌકિક પ્રેમતરંગમાં
 પડી ઝુલવા લાગ્યો. તેના મનમાં પણ કપિલાને વાસ્તે કાંઈ પ્રેમ
 ભરી લાગણી થઈ આવી; એકંદર રીતે બંને જણાંનાં ચક્ષુમાં

વિકારી પ્રેમ-લાવનાની કામના તરવા લાગી ! બારીદરસાહેબ આ બંનેના નવિન રાગ તથા હૃદયદાવની લાવનામાં ભૂલા પડી ભટકવા લાગ્યા; કપિલા થનક થનક પ્રેમમાં મસ્ત બની નાન્યવા લાગી; અને દરેક રીતે ખુશાલરાયને મોહથી મનાવવા લાગી; આ પ્રમાણે બીતર લાવનાની મસ્તીમાં તદ્દીન બનેલાં સ્નેહી હૃદયોને ખુમના સૂચનથી મુનિમે પ્રેમ કિનારેથી ઉઠાડ્યાં; અર્થાત્ દરેક જણ તૈયાર થઈ ખુમમાં બેસી એલોસપ્રીજ તરફ ફરવા ગયાં. ગાડી ઝડપમાં બળરમાં જવા લાગી; અને જોના. જોતામાં રસ્તો કાપી ભદ્ર નજીકના બાગ આગળ આવી; એટલામાં બારીદરસાહેબના એક મુંબાર્જના સ્નેહી વકીલ મી. આયરલેએ ખૂમ પાડી ગાડી ઉભી રખાવી !

“ ઓહોહો મી. આયરલે તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ હું ગઈ કાલનાં અહીં છું, આવતી કાલ સાંજે બોમ્બે જનાર છું. તમારા ભણી આવવા નીકળ્યો હતો; એટલામાં રસ્તામાંજ તમારો મેળાપ થયો ! હ્યો ચાલો હવે ગાડીમાંથી નીચે ઉતરો ! ”

“ અરે ત્યારે આપજ અમારી સાથે પધારો, ચાલો ફરવા જઈ જલ્દીથી ઘેર જઈશું ! ”

“ અરે તમેજ જરા તરદી લઈને ભદ્રમાં મારા સ્નેહી મિત્ર આપરડેને ત્યાં ચાલો ! એક અગત્યનો મુકરદમો છે; તેમાં તમારી સલાહની ખાસ જરૂર છે. મારાથી હાલમાં અહીં રોકાઈ શકાય તેમ નથી. તમે એ કેસ હાથમાં લઈ અહીં ચલાવો. મારે તમને અને આપરડેને લેગા ફરવાની ખાસ જરૂર છે; માટે ચાલો ! ”

“ વેલ મી. ખુશાલરાય કેમ કરીશું ? ”

“ ઠીક ત્યારે ચાલો તમે જાને જણા બેસી જાઓ. લદ્રમાં તમને ઉતારી દઈએ. તમે વકીલસાહેબ સાથે મળી મુકરદમો સમજી જાઓ અને અમે પુલ ઉપર આંટો મારી ઘર લણી વિદાય થઈશું ! ”

“ આલરાઈટ ત્યારે ચાલો ! ”

એકદમ ગાડી લદ્રમાં મારી મૂકી; ખારીદરસાહેબ અને વકીલસાહેબને ખાપરડેન ત્યાં ઉતારી દીધા; અને ત્યાંથી ધ્રુમ-ગાડી પરભારી એલીસપ્રીજ તરફ હંકાવી ! કપિલા અત્યારનો કુદરતી રસમય પ્રસંગ મળ્યો જોઈ અંતરમાં હરખાવા લાગી; ખુશાલરાય પણ અનુસરતો પ્રસંગ તળવાથી મનમાં મલકાવા લાગ્યો !

“ કહો ભામીસાહેબ તાબયત તો મઝામાં છેને ? ”

“ તમારી આટલી બધી પ્રેમ-ભરી લાગણીને વાસ્તે હું આપનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે ! ”

“ બોલો હવે એલીસપ્રીજ પરથી ક્યાં ફરવા જઈશું ? ”

“ તમારી ધ્યાનમાં આવે ત્યાં; હું અત્યારે આપને આધીન છું ! ”

“ આલરાઈટ ત્યારે કાંકરીયા લણી ગાડી ચલાવરાવું ? ”

“ હા. મારી ના નથી. ”

“ અરે રામા ! ”

“ જી ! ”

“ ગાડી ચંડોળા તળાવને રસ્તે થઈ કાંકરીયા લણી

ચલાવ ! ”

“ બહુ સારૂં સાહેબ ! ”

ગાડી કુલ સ્પીડમાં આસ્તોડીઆ દરવાજા લણીની સડક પર ચાલવા લાગી ! ખુશાલરાય મુંછમાં ઝીણું ઝીણું હસતો હસતો કપિલાના પ્રેમભાવ આડકતરી રીતે જોવા લાગ્યો. કપિલા પણ કંઈ પ્રેમની મારી શરમાતી શરમાતી અને લજવાતી લજવાતી જરા જરા ગભરાવા લાગી; આ વખતે શું બોલવું, કેમ ચાલવું અને શું કરવું તેની કાંઈ સૂઝ પડી નહિ. એકદમ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગંભીર બની અંગુડાથી જીમગાડીની જમીન ખોતરતી ખોતરતી તે મૌન ધારણ કરી બેસી રહી; વખત પણ સંધ્યાનો નજીક આવવા લાગ્યો; ધીમે ધીમે ચોગરદમ અંધાર થવા લાગ્યું; ગાડી દરવાજા મૂકી અંડોળાના એકાન્ત રસ્તાની સડક પર થઈ ચાલવા લાગી; ખુશાલરાયે હવે તકનો લાભ લેવા શરૂ કર્યો; કપિલાને સારી રીતે પ્રેમમાં તન્મય બનેલી જોઈ તેણે કપિલાના ગળામાં હાથ નાંખી પ્રેમથી સારી રીતે પોતાની છાતી સરસી દાખી; અને તેનું મુખ પોતાના હાથથી પરાણે ઉચું કરી તેના ગુલાબી ગાલ પર પ્રેમનું ચુંબન કર્યું ! ચુંબન કરતાંની સાથે કપિલાના હૃદયમાં પ્રેમનો ચમકાર થયો; અને આખું અંગ પુલકાયમાન થઈ ગયું. કપિલા પણ ખુશાલરાયના કંઠે આલિંગન કરી વેલડી સમાન બાંધી રહી. થોડીક વાર સુધી ખુશાલરાયે તેને ઘણાજ હેતથી દાખી દાખી ચુંબન ઉપર ચુંબન કરી અકળાવી દીધી; છેવટે પોતે પ્રેમમાં છે એમ જાન આવવાથી વિનયની મર્મદામાં આવી પ્રેમથી તેને વાણીવિનોદના

વિનાનો કરી દીધો. ”

“ મારા મનહર મોહન, માફ પણ મન તમે આજે ચારી લીધું ! ”

“ કહો રસિકા હવે આપણે અહીં બેસીશું કે ઘેર ચાલીશું ? મુઓ રજની પણ પૂર બહારમાં વ્યાપી રહી છે. ”

“ હા હવે આપણે ઘેર જવુંજ જોઈએ. વખત પણ ઘણુંજ વિત્યો છે ! ”

“ બહાલી બહાલનાં વિકલ્પાં એવાંજ હોય ! આજ તો અલબેલી તમે મને ખૂબ ખાંધી લીધો, સાંધી લીધો અને રૂંધી લીધો ! ”

“ રસિક અન્યો અન્યની ગતિ સરખીજ છે. પ્રેમ ઉભય-પક્ષે સરખીજ અસર કરે છે ! ”

“ તો ચાલો ચિત્તહર ચતુરા હવે ચાલીએ ! ”

“ ત્યારે ચતુર ચાલો ! ” કપિલા અને ખુશાલરાય મંદ મંદ પગલાં ભરતાં નગીનાવાંડી વટાવતાં વટાવતાં ખુમગાડીમાં બેઠાં; રામાએ પણ વખત વિચારી ખુમને મારી મૂકી ! શ્રીમંત ગૃહસ્થોના કોચમેનો પણ જમાનાના સારી રીતે ખાધેલા હોય છે. તેઓ હૃદયના ખરેખરા પરીક્ષક હોય છે; કાને સાંભળેલી વાત પેટમાં રાખી શકે છે; અને આંખે દીઠેલા રંગ હૃદયમાં છુપાવી શકે છે. તેઓની ધારણા ક્રૂત પેટ ભરવાનીજ હોય છે. હરકોઈ રસ્તે પૈસો કમાવો એજ તેમનો હેતુ હોય છે. શ્રીમંતોના ઉછરતા યુવકો અને યુવતીઓની તેઓ સારી રીતે મરજી સાચવી બાળે છે. એકજ કુટુંબમાં નોકરી કરી અનેક જણાની પ્રસન્નતા

મેળવી શકે છે. મા, બાપ, ભાઈ, બહેન, શેઠ અને શેઠાણી દરેકના નોખા નોખા રસ્તા પ્રમાણે નોખી નોખી રીતે નોખ રાખી જાણે છે. દરેકની વાત દીલમાં દગાવી રાખે છે. તેઓ કેવા દીલના છે તેની સામાને ખબર પડવા દેતા નથી. દાડૂડીઆ જોડે દાડૂડીઆ થાય છે; ઘરડા જોડે ઘરડા થાય છે, નાના જોડે નાના થાય છે, અને ઉદ્ધત જોડે ઉદ્ધત થાય છે; પણ દરેકની મસ્તી મગજમાં સમાવી શકે છે. જ્યારે પાપ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે ત્યારેજ દરેક પ્રકારની મસ્તીના ઘોટાળા બહાર પડે છે; નહિ તો વરસોનાં વરસો સુધી શ્રીમંત કુટુંબોમાં અનીતિના અખાડા ચાલ્યાજ કરે છે; તેમ આપણા કોચમેન રામો પણ અત્યારે વખતને વિચારી યુમ સપાટાબંધ હંકારી બારીબરસાહેબના ઘર આગળ આવ્યો અને બંને જણાંને ઉતારી તરતજ યુમને ડેલામાં દાખલ કરી ઘોડા છોડીને ચાકરી કરવા મંડી પડ્યો. રામાને જતી વખતે ખુશાલરાયે એક દશ રૂપીઆની નોટ હાથમાં મૂકી દીધી. નમન કરી રામાએ નોટ ખીસ્સામાં ઘાલી; આંખ મારી હસીખુશીથી વિદાયગીરી લઈ રસ્તે પડી ગયો. ખુશાલરાય અને કપિલા બંને જણાં વિકારમાં છલકાતાં છલકાતાં દીવાનખાનામાં આવ્યાં; એક આરામચેર પર ખુશાલરાય પડ્યો, અને કપિલા તરતજ તેની ગ્રાઈવેટ રૂમમાં ડૂસ બદલી સાદા આછા અને ઘણાજ મોહક પોશાકમાં સજ થઈ પંખો હલાવતી હલાવતી ખુશાલરાય પાસે આવી; અન્યોઅન્ય મંદ મંદ હાસ્યે નચાવતાં નયને અને ઉછળતા હૃદયે સ્નેહ રાગમાં પુલકાયમાન થવા લાગ્યાં. હૃદય સાહસ કરવાને ઉશ્કેરાઈ ગયાં પણ નયન આમન્યા અને શરમના ચેર-

ડામાં પડી ગયાં; અર્થાત્ એક બીજાએ શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગયાં; ખુશાલરાય તખતનો વિચાર કરી સાહસ ન કરવું એવું હૃદયમાં ધારી ધીમે ધીમે વિકારને દબાવવા લાગ્યો. કપિલા સ્નેહરાગમાં ઘણીજ આગળ વધી ખુશાલરાયને પ્રેમમાં તન્મય કરી તેના હૃદયની અધિકારી થવા સાડે પ્રયત્ન કરવા લાગી. અવિચારી અબળા એકદમ પ્રબળા થવા લાગી; ભિરૂતાનો એકાએક ત્યાગ કરી સાહસમાં દોડવા લાગી !

“ દ્યો ભાભીસાહેબ હવે હું રજા લઈશ ! ”

“ અરે સાહેબ બે ઘડી તો બેસો ! આપે આજે ઘણીજ તરફી લીધી છે ! ”

“ તેમ તમે પણ મારા હૃદયના પ્રેમની કદર કરી મને કૃતાર્થ ક્યો છે ! મનમોહની તમારા હૃદયની ઉદારતાને વાસ્તે હું તમારો ઘણોજ આશીર્વાદ છું ! ”

“ સાહેબ હું બોલી છું ! બાળા છું ! મને બધું સાડું સાડું અને સુંદર લાગે છે ! તમારી સારાશમાં અને સુંદરતામાં હું મુગ્ધ થઈ ગઈ છું ! ”

“ ભાભી હવે બહુ થયું ! મને રજા આપો ! ”

“ અરે બહુ બેસોને ! જવાય છે ! આમ ઉતાવળ શું કરો છો ! તમારા મિત્ર આવે એટલે ખુશીથી જાઓ ! ”

“ આજે તેમનું કાંઈ મનાય નહિ, મુકરદમાનું કામ એટલે કાંઈ અનુમાન ન થઈ શકે ! બે પૈસા પેદા કરવાનો અત્યારે સમય છે, એટલે બારીષ્ટરસાહેબ વધુ રોકાય તો ના પાડી શકાય નહિ ! ”

“ સાહેબ આજનો પ્રસંગજ કાંઈ ઓર છે ! ”

“ હા, તેમાંયે તમારા હૃદયનો રંગ પણ કાંઈ વધુ ઓર છે. ”

“ મારા વહાલા આજે તમારી અને મારી કીંમત થઈ. હૃદયભાવનાની અલૌકિક કસોટી થઈ ! ”

“ ભાભીસાહેબ, આજે મેં તમને સારી રીતે ઓળખ્યાં ! ”

“ ત્યારે સાહેબ ! મેં પણ આપને અધિક રીતે ઓળખ્યા ! ”

“ અલબેલી તને તો આજે મેં અંતરમાં સજ્જડ રીતે જડી લીધી ! ”

“ અલબેલા મેં પણ તમને હૃદયમાં મઢી લીધા ! ”

“ તો વહાલી હવે ભવિષ્યમાં ઘણોજ આનંદ થશે ! ”

“ હા....મારું મન પણ સાક્ષી પૂરે છે કે હવે મારું અંતર દુઃખ દૂર થઈ જશે ! ”

“ ચાલો આનંદની વાત પણ મને હવે જવા દો ! ”

“ અરે આમ જઈ જઈ શું કરો છો ? ”

“ ના હવે મારે જવુંજ જોઈએ ! ”

“ બસ ત્યારે જશોજ ! ”

“ હા. ”

“ અરે આમ તલસાવીનેજ જશો ! ”

“ લાચાર ! જવુંજ પડશે ! ”

“ અરે પણ વહાલા જવાય છે ! ” આ પ્રમાણે કહી કપિલા પ્રેમમાં ઉન્મત્ત બની ખુશાલરાયની કોટે બાંધી પડી; ખુશાલરાયે

પણુ તેના પ્રેમનો સત્કાર કરી તેને ચુંબન પર ચુંબન કરી વધાવી લીધી. પ્રેમથી ગદગદીત થઇ સ્નેહથી ખૂબ દબાવી સમજાવવા માંડી !

“ જ્ઞાતી હજી પ્રેમની શરૂઆત છે ! અધિક સાહસ અણગમે ઉત્પન્ન કરાવે છે. ”

“ મને હવે તમારા વિના ઘડી પણ નહિ ગમે ! ”

“ મનને શાંત કરો. વિભળ ન બનો ! ”

“ હા પણ તે મારા અધિકારમાં નથી. જેની સત્તા તમારા પર અને મારા પર અત્યારે ચાલી રહી છે તેણે મને પરવશ બનાવી લીધી છે ! જવાબ છે ચાલો કોચ પર તો બેસો ! હું પાન કરી આપું ! ખાઈને પછી જાઓ ! ”

“ પ્રિયે હવે પાનથી શું અધિક છે ! ”

“ તો પણ ખાતાજાઓ, ચાલો આવો મારા સમ તમને ! ”
કહી બગ કરી પરાણે કપિલા ખુશાલરાયનો હાથ ઝાલી તાણી ગઈ; અને દીવાનખાનાનો જ્યાં પલંગ હતો ત્યાં સુધી સરજેરી કરી ઘસડી ગઈ અને કોચ પર ખુશાલરાયને બેસાડી પોતે ટેબલ પર પેટી મુકી પાન કરવા બેઠી !

“ ભાણીસાહેબ તમારો પ્રેમ મારા ઉપર તો કાંઈ અલૌકિક છે. જેમ જેમ વખત જાય છે તેમ તેમ તેની ખૂબીનું કાંઈ નવું ને નવુંજ દર્શન થાય છે ! ”

“ સાહેબને ક્યાં પરવા છે ? આટલું આટલું જોળા પાથરી પાથરીને વિનવું છું છતાં પણ બે ઘડી બેસતા નથી, એ હુઝ કોને કહેવું ! ”

“ હવે હવે પાન લાવો ! રૂશણામાં રાત ઘણી ગઈ !
હૃદય પ્રીતિથી રંગાઈ ગયું ! હવે તો જવા દો ! ”

“ ચાલો આજ તો પાન હું મારા હાથ થકી તમારા મોંમાં
મૂકીશ ! કહી કપિલાએ ખુશાલરાયના મોંમાં પાનની ખીડી
મૂકી દીધી; અને પોતે ઠઠે બાઝી ખૂબ બળ કરી ખુશાલરાયને
પ્રેમના માર્ગમાં ઉશ્કેરવા લાગી; ખુશાલરાય પણ જમાનાનો
બાધેલો હતો; તેથી એકદમ છુટનો લાલ લેવાનું મોકુફ રાખી
કપિલાને પ્રેમ તરંગમાં ચઢાવી ફેસલાવવા ખાતર તેના મુખમાં
પોતાનું આવેલું અરધું પાન અધર સાથે અધર અડાડી મૂકી
દીધું અને તેને જતાં જતાં એક ચુંબન કરી પરાણે હાથ ઝાલી
પ્રેમથી પટાવતો પટાવતો દીવાનખાનાની બહાર આવ્યો; અને
પોતે નીસરણીનાં પગથીઆં ઉપર પગ રાખી તેનો હાથ હાથમાં
ઝાલી કહેવા લાગ્યો-”

“ બાલીસાહેબ માફ કરજો ! હાલમાં હું જાઉં છું ! ”

“ વાહ....વાહ....સાહેબ મને છળ કરી છેતરીને જાઓ
છો ! ! ”

“ હવે બહાલી હવે રજા લઈશ ! ” કહી હાથ પર જતાં
જતાં ચુંબન કરી નિસરણી ઉતરવા લાગ્યો; એટલામાં અચાનક
અને એકદમ સુંદરલાલ ખારીદરસાહેબ પાછલા હોલનું બારણું
ઘડેલી દીવાનખાનામાં આવ્યા ! કપિલાએ તરતજ ખારીદર
સાહેબને જોઈ વાલનો રંગ એકદમ ફેરવી નાંખ્યો !

“ હવે ખુશાલસાહેબ આ તો તમારા સાહેબ એકદમ
પાછલા હોલમાંથી આવ્યા; હવે આમ ક્યાં નાસીને જશો ! ”

“ઓહ માઈ લવ હજી સુધી તું જાગે છે ! અરે મિત્ર ખુશાલરાય હજી સુધી તમે ઘેર નથી ગયા ? !”

“સાહેબ લાલીસાહેબ અહીંથી જવા દે ત્યારેને હું જાઉં ! એ તો જક લઈને મારી પાછળ મંડ્યાં છે કે તમારા સાહેબ આવે ત્યાં સુધી એસો ને પછીથી સાથે જમીને ઘેર જાઓ ! એકલા જવાય નહિ; તમારા સાહેબ હમણાંજ તમને મળવા અધીરાં બની આવશે !”

“યસ માઈ ડીઅર ક્વાર્ટ રાઇટ યુ આર ! તું મારા હૃદયની વાત ખરેખરી રીતે જાણી ગઇ છું. મિત્ર ખુશાલરાય સાહેબો પ્રસંગ એવો આચિંતો બન્યો કે મારે એકાએક તમને છોડીને જવું પડ્યું. માફ કરજો મિત્ર મારાથી એટીકેટનો ભંગ થયો છે. હું તમને ઘણો ધન્યવાદ આપું છું કે તમે અત્યાર સુધી મારા ઘરમાં રહી તમારા પવિત્ર પ્રેમની મને ખાતરી આપી છે. માઈ ડીઅર કપિલા તારો પણ હું ઉપકાર માનું છું કે તેં પણ સુધારાની પોઝીશન સારી રીતે જાળવી રાખી છે. મારા મિત્રને પરાણે પરાણે મારા આવતાં સુધી રોકી રાખ્યા છે. ખરેખર ફ્રેન્ડ મી. ખીસ્કોલી આજ તો આપણે ગદ્યાંએ સાથે જમીને આનંદ કરવો જોઈએ. તમે આજે મારા ઉપર ઘણા ઉપકાર કીધો છે. રૂસ્તમ ઇરાનીના જલિમ દુઃખમાંથી મને મુક્ત કર્યો છે ! એ ગદ્યો ધન્યવાદ તમને અને આ માઈ ડીઅર કપિલાને ઘટે છે !”

“ખારીદરસાહેબ ! ખરો ધન્યવાદ તો આ મારી બહાલી લાલીસાહેબને ઘટે છે ! તમારી ગેરહાજરીમાં એમણે મને

ઘણુંજ માન આપ્યું છે અને તમારા પ્રેમની જરા પણ ન્યુનતા આવવા દીધી નથી. સુધારો, પોઝીશન અને એટીકેટ તે ઘણીજ સારી રીતે સમજે છે ! ”

“ ઓહ યસ તે હું પણ ખુશીથી કબુલ કરું છું ! ”

“ દ્યો ફ્રેન્ડ ચાલો હવે આપણે જમી લઈએ ! ”

“ એમ ! જમ્યા વગર નહિજ ચાલે ! ”

“ ના સાહેબ નહિજ ચાલે ? ”

“ ઠીક ત્યારે લાલીસાહેબનું કાંઈ અપમાન થાય ? ”

“ દ્યો ચાલો ટેબલ પર બેસીએ, રાત ઘણીજ ગઈ છે ! ”

“ ચાલો તમને ના પડાય ”

“ માઈ ડીઅર ખુશાલરાય, એ ફ્રેન્ડ ઇન નીડ ઇઝ ફ્રેન્ડ ઇન્ડીડ ! જે હૃદય પારખી હૃદયને સાચવી રાખે તેજ હૃદયનો જાણુ સન્નિવ્રત કહેવાય ! આજે મારો આનંદ માતો નથી. મારા દોસ્ત ખુશાલરાય તમે આજે મને નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ આપ્યો છે ! ”

“ મેં મારી ફરજ બજાવી છે. સારા માણસો હંમેશાં બીજાને સારા જુએ છે ! ”

“ ડીઅર કપિલા તેં પણ આજે માફ ઘણુંજ માન રાખ્યું છે ! ”

“ સાહેબ, લાલીસાહેબ એતો તમારા ઘરનું એક રત્ન છે, શ્રંગાર છે ! સુધારાનો સાર છે ! ”

“ યસ ક્વાઈટ રાઈટ હંમેશાં ફ્રેશનમાંજ મારી વંડાલીનો વિલાસ છે ! ”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં કપિલા, ખુશાલરાય અને
ખારીદર સાહેબ ટેબલ પર ખાવા પીવાની મોજ મારવા લાગ્યાં.
ઠાણા વાંચકો આતે “ ફ્રેશનમાં ઠાણીનો વિલાસ કે લેશનમાં
લક્ષ્મી અને નીતિ ખલાસ ! ”

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંગાઈમાં ચાલેલી હૃદયમેદક મરકીનો તાદ્રસ્ય હેવાલ,
અલખેલી મુંગાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસં-
ગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની
યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ
કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર
ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કીં. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

પ્રકરણ ૪ થું.

સુધારાની સલાહ કે ફેશનની ખલા ?

હાહરો.

આત્મમથી અતડી રહી, ભલકે કરે ભણેલ,
પગ પૃથ્વી પર ના ધરે, ઉરે ગુમાન ભરેલ.

જગતમાં જ્યાં સુધી સ્વાર્થ હોય છે, ત્યાં સુધીજ વળગ્યા
રહેવાનો ક્ષુદ્રજનોનો સ્વભાવ છે. કાગડાને શ્રાદ્ધપક્ષમાં ખીર ને
રોટલી મળે છે, ત્યારે યોગરહમથી એકઠા થઈ વીંટાઈ વળે છે.
પણ શ્રાદ્ધપક્ષ જતાં તેઓ દૃષ્ટિએ પડતા નથી; એવી રીતે
અસ્ત સમય થતાં અને પડતીના પ્રસંગે સ્વાર્થીજનો એકદમ
અચાનક અલોપ અને અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

સદા વધ્યા દદા વધ્યા હઠા થયા જન વાયદે,
બંધન તુટ્યાં, ફંધન તુટ્યાં નરનારો છુટાં કાયદે;
કાળે રૂઢી બદલાઈને કાળે નવલ ધારા રચ્યા,
કાળે વરે વિવવા પુત્રર કરવા મદદ મોટા મચ્યા.

સુવર્ણ જોઈને ચોરીનો ભય ન રાખે, યુવાન સ્ત્રી જોઈને
લજ્જાનો ભય ન રાખે, મિદ્ધાત્ત જોઈને અભુજ્જનો ભય ન
રાખે, અને સંસારના મોહક વિષયો જોઈને મરણનો ભય ન

રાખે તો અંતે હાનીજ થાય છે. નદીનો પ્રવાહ હંમેશાં ઢળતી જગો તરફજ વહે છે, અને જેમ ઢોળાવ વધારે તેમ તેનો વેગ વૃદ્ધિ પામે છે, તેની પેઠે મનોવૃત્તિ રૂપી સરિતા પણ નીચાં કાર્યોમાં ઉત્તવળથી ગતિ કરે છે.

* * * *

મહુ ધરનાનાં મન ચોરાયે, ગમે ન કોઈનું બોલ્યું કાન;
 સુધાસમ શિખામણુ દેતાં લાગે કડવી ઝેર સમાન
 સંપ તણો સંહાર કરીને કરવાં સૂઝે છે તોફાન,
 અનુભવી અક્ષતથી જાણો પડતીનાં છે એજ નિશાન:-૦

ઉંઘ આળસના વધે પોટલા, જે દરકારી ઝાઝી થાય,
 નિંદા કરવી ગમે જગતની ગાણું બિભત્સ મુખથી ગાય;
 અપશબ્દોના એાવજ વાળે વચનો રૂપી દે જે ડામ;
 આંખ ઉઘાડી જાની જાણો પડતીનાં છે એજ નિશાન:-૦

વધો કરવો કંઈ નહિ સૂઝે, દે ડાંપણુ વિસારી જ્ઞાન,
 ખાત્રા ખીત્રા ઉડાવવાને દોરાયે દુર્ગુણમાં ધ્યાન;
 ધીનાળાં કરવાં સૂઝે છે આખર જનવાને હેરાન,
 મહુ સજ્જનને કહું છું સાચું પડતીનાં છે એજ નિશાન:-૦

મદ વિચારો મનમાં નાંવે જન હિતકારી કરવા કામ,
 થઈ નવરા ને ગણ્યા કરે છે જ્યાં ત્યાં જઈને જે તે ધામ.
 મગરૂરી મનમાં બહુ લાવે ગણે ન મનસ્વી કો ગુણવાન,
 ચતુર ચેતો ચિત્તમાં નિત્યે પડતીનાં છે એજ નિશાન:-૦

ધર નારી ધરમાં હોય રૂડી તદપિ રાખે લુચ્ચી રાંડ,
 નર્ક દારમાં લઈ જનારી લુંદારી ધુલી જગ દાંડ

મનથી જાણે તદપિ રાજે બોળીને નિજ કુળનું નામ,
અવલોકન કરશે કાવિદ મન પડતીનાં છે એજ નિશાન:-

*

*

*

*

“ જમાનો વહી ગયો જૂનો અરે ફેશન વિના સુનો:
અમારો સાખ પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ભણે ઘરમાં નથી ખાવા ભણે બાપા અને બાવા;
નવિન પોશાક પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ગમે ના ઘર માંહી ખાવું સદા દોટક વિષે જાવું:
તહાનો જ્યાદ સારો છે અમારો એ સુધારો છે,
અહાહા બ્રાન્ડી ને ખીટી અમારી સ્વર્ગની સીડી;
ખીએ ના તે ગમારો છે અમારો એ સુધારો છે.
અમે તો પ્યારમાં ઘેલા ચતુરાના બન્યા ચેલા;
ગુરૂજી એ અમારો છે અમારો એ સુધારો છે
ગમે તે જાતિનું ખાવું અરે એકું જૂઠું ફેવું:
અરે ખોટા વિચારો છે અમારો એ સુધારો છે. ”

મણિકાન્ત. ”

દેશકાળ જેમ જેમ બદલાય છે તેમ તેમ વ્યવહાર રૂઢી
પણ બદલાય છે. જેમ જેમ મનુષ્યોના આચારવિચાર બદલાય
છે તેમ તેમ અહાર વિહાર પણ બદલાય છે; અને ધીમે ધીમે
જમાનાના પ્રવાહ સાથે સંસ્કાર ભાવના પણ નષ્ટ થઈ નઠોરતા
બને કઠોરતા સર્વત્ર વિલોકાય છે. પ્રસ્તુત ધોરણ પ્રમાણે કાન્તા
બને કાલુભા ઠાકોરસાહેબના સ્નેહલગ્ને આખા તોરણગઢના
ટેટમાં સુધારો પુનઃલેશ અને ફેશનનું વાતાવરણ વિસ્તૃત કરી

દીધું. સમગ્ર પ્રજાવર્ગમાં એક છેડેથી તે છેક બીજા છેડા સુધી ફેશન અને કેવળવણીની ચર્ચા ચોગરદમ ચાલી રહી. રાજ્યનાં તમામ મૂદકી ખાતાંઓમાં સ્ત્રી અધિકારીઓથી જગ્યાઓ પૂરાવા લાગી. ડાકોરસાહેબના ભાયાત વર્ગમાં સર્વત્ર હાહાકાર વરતાઈ રહ્યો. રાજરાણી રૂપાળીબા પણ સ્નેહલગ્નની સમિક્ષાના સંતાપથી પ્રાણ પરહુરી પંચત્વને પામી ગયાં. દરબાર સાહેબને હવે મનગમતું કરવાનું પર્વ આવ્યું. વચ્ચેથી પ્રીતિ અંકુશનો કંટક નષ્ટ થવાથી મનમાનતી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ. રથલો ખવાસ પણ દિનમાન ફરવાથી દીવાનથી બદલે દમામ રાખી દમમાં મહાલવા લાગ્યો. સ્ટેટથી દરેક માઈલ દૂર સ્નેહલગ્નની હનીમુન ચંદ્રરજની સાડે એક લવ્ય અને દીવ્ય બગીચાના બંગલામાં દરબાર સાહેબનો મુકામ રખાવરાવ્યો. રાત દિવસ દરબાર, રથલો અને કાન્તા એ ત્રણે જણાં ઋતુ ઋતુના વિવિધ વિહાર કરવા લાગ્યાં. રાજકાજનો ઘણો ખરો કારોબાર કાન્તાએ પોતાની સાહેલી સ્ત્રી અધિકારીઓના હાથમાં સોંપ્યો. કાન્તાએ પોતાનો પક્ષ જેટલા પ્રમાણમાં વધારી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં વધારી મજબુત બનાવ્યો. દરબારને એક પાળેલા પોપટ સમાન ધારી કાન્તા અને રથલો બૂબ રંગ ઉડાવવા લાગ્યાં. રથલા સાથે રંગસગ માણુવાના નિમિષે દરબારને બૂબ મીઠા શબ્દોના કૃત્રીમ હાવભાવથી હુલાવીકુલાવી તરેહતરેહનાં ફરનીચર, ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ, દરદાગીના અને રંગરાગનાં સાધનો દેશ દેશાંતરથી ખરીદ કરાવરાવી બગીચાના બંગલામાં એકઠાં કર્યા. દરબારી

માં રથલાએ પણ બૂબ તરેહથી બેસી ફરવા માંડ્યું.

પોતાના સાથીઓને પણ સારી રીતે હાથ ભરાવી ન્યાલ કરવા માંડ્યા; કાન્તાએ પણ પોતાની સુધરેલ સહીપણીઓને બંગલામાં એકઠી કરી કરી દરબારસાહેબ પાસેથી પેશાક પારિતોષિકથી તૃપ્ત કરાવી પોતાની બોલબોલા બોલાવરાવવા માંડી. કેટલીક કાન્તાની હાથ હા કરનારી અને રાતદિવસ કાન્તા અને રઘલાની તહેનાતમાં રહેનારી સુધરેલી સુંદરીઓના સ્વામીઓને પણ દરબારમાં કેટલાક સારા સારા હોદ્દાઓ દરબાર પાસેથી અપાવરાવ્યા. લાયક અને નાલાયકનો પ્રશ્ન ફક્ત અને સુધારાના આડંબર આગળ-દબાઈ જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે સ્નેહલગ્ન પોલંપોલ વરસ દિવસ સુધી ઠીક ઠીક ચાલવા લાગ્યું. દરબારી તીજેરીનું તળીયું પણ જરાતરા દેખાવા લાગ્યું. કાલુભાના બનેવી સમરસિંહ પરમાર પર કેટલીક નનામી અરજીઓ રાજકન્યાના હીતની જાળવણી સારૂ રૈયત તરફથી લખાઈ લખાઈ જવા લાગી. આખા રાજ્યમાં અંધાધુનીનો કારભાર ચાલવા લાગ્યો. બન, બળાત્કાર, ચોરી અને લુંટફાટ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યાં. રૈયત વર્ગમાંથી કેટલાક વિખુદજનો પણ ધીમે ધીમે બીજા સ્ટેટોમાં જઈ વસવા લાગ્યા. અંધાધુનીનો જરા પણ અવાજ કાન્તા અને રઘલાએ દરબારના કાન સુધી આવવા દીધો નહિ. દરબારને રાત ને દિવસ રંગમાં ચલતાન બનાવી રંગમાંજ લોટાવવા માંડ્યા.

એક દિવસે દરબારના કેટલાક કારકુનો અને રૈયત વર્ગમાંના કેટલાક આગેવાન શુદ્ધરથો આંધળીઆં કરી બગીચાના બંગલામાં જબરજસ્તીથી આવ્યા. રઘલા અને કાન્તાએ

તેટલા પ્રયાસો કરી આગેવાનોની વાત ઉઠાવવા માંડી અને બિલકુલ દરબારસાહેબ સાથે મુલાકાત થવા ન દીધી. આખરે આગેવાનમાંના એક જણે રઘલા અને કાન્તાને ઘણીજ સખત ધમકી દીધી, અને છેવટે તેમના સમક્ષ કટાર ખાઈ મરવાનું સાહસ સુણાવી દરબારસાહેબની મુલાકાત માગવા માંડી. રઘલો બાજુ છેક હાથથી બગડતી બેઈને દરબાર પાસે આગેવાનમાંના થોડાક જણને લઈ ગયો. કાન્તા પણ બણીઠણી દરબાર પાસે બેસી દરબારને ઉશ્કેરવા લાગી. દરબાર પણ છાંટા પાણી ના છાંટકાવમાં જેમ આવે તેમ તેઓને ધમકાવવા લાગ્યા.

“કહો તમારે શું કહેવું છે ? માળા અત્યારે પણ મારા રંગમાં ભગ પડાવવા કેમ આવ્યા છો ?”

“સાહેબ એક અગત્યનો મુકરદમો આપને સાંભળાવવાનો છે !”

“અત્યારે અમે તમારા મુકરદમા સાંભળવાને નવરા નથી સમજ્યા ? જે કાંઈ હોય તે આ મારી કાન્તા રાણીને કહો !”

“અરે પણ સાહેબ આતો તમારે ખાસ સાંભળવા જવો છે !”

“અરે જે કાંઈ હોય તે લખીત જણાવો ! મોંની વાત કાંઈ કામમાં ન આવે. તમે તમારે અરજીઓના થોકડા મૂકી ચાલતા થાઓ ! કાગળમાં લખાણ તેજ વંચાણ સમજ્યા !”

“અરે પણ બાપુ આમાં નિર્દોષ માર્યો જાય છે !”

“ત્યારે મરવા દો ! રાજ્યમાં કમો નવા જન્મની ખોટ

થવાની છે ? ”

“ અરે લગવાન ! ”

“ બાળો અહીંથી રસ્તો પકડો ! લગવાન આમલામાં
ગિરાજે છે ! ”

“ કહો ત્રીકમલાલ તમારે શું છે ? ”

“ સાહેબ એક ખૂનનો કેસ છે ! ”

“ ખૂન ! ખૂન તે વળી મારા રાજ્યમાં ! થવા દો ! તેમાં
પ્રભુનો હાથ હશે. મરનારનો જો કાળ આવ્યો હશે અને ઈશ્વર
રને તેની જરૂર હશે માટેજ ખૂન થયું હશે ! એનું મોત નિર-
માણ થયું ત્યાં બાપણે શું કરીએ ? કેમ રવા બંદે છેને ? ! ”

“ ઇ હા, ઇ હા; બાપુ પ્રભુની મરજી સિવાય એક
પાંદડું પણ હાલતું નથી ! ”

“ કહો તમારે શું છે ? ”

“ સાહેબ એક વ્યભિચારનો કેસ છે અને તેના ઉપર
ખુદ આપ સાહેબને અપીલ કરવાની છે ! ”

“ અરે વ્યભિચાર ! શું મારા રાજ્યમાં વ્યભિચાર ! છટ
એવું કદી બનેજ નહિ. બાઈનો ઘણી બાઈ ઉપર ખૂબ જુલમ
ગુજારતો હોવો જોઈએ. તેથી બિચારી બાઈ કાંઈ આધીપાત્રી
થતાં તરકટી લોકોએ અને સુધારાના શત્રુઓએ વ્યભિચારનું
તહોમત મૂકી દેવડીમાં દોરી હોવી જોઈએ ! પ્રેમના બળમાં
વ્યભિચાર હોયજ નહિ ! કેમ કાન્તારાણી હું બોલું કહું છું ? ”

નહિજ ! અક્ષરે અક્ષર સત્ય કહો છો ! ગરીબ બિચારી
સ્ત્રીઓ ઉપર સુધારાના વિરોધીઓને સત્તા બળવવી છે, અરે

તેમને શુલામડી ગણી રાત દિવસ કામ લેવું છે; તે શી રીતે લેવાઈ શકાય ? આ તો દુઃખે છે પેટ અને કુટે છે છાતી ! જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓને સંસારમાંથી કલંકિત કરી ઉતારી મૂકવાની બાજી રચી બેઠા છે ! ”

“ બરાબર બરાબર તમારું કહેવું વાસ્તવિક છે ! માળો એ બાઈનો ધણીજ બેવકુફ હોયો જોઈએ ! તેનામાં એવા શા રામ કે તેને મૂકી બાઈને બહાર જવાની વખત આવે ! ચલાવો તે કેસ અપીલમાંથી કાઢી નાંખો ! માળા આવા આવા અક્કલના અરી માથું ફેંડાવવા શીદ આવતા હશે ! ”

“ સાહેબ એક રેવન્યુખાતામાં રૂશવતનો ઘણોજ જરૂરી કેસ છે. ”

“ શું રૂશવત ! અને તે વળી મારા સ્ટેટમાં ! ? અરે જાઓ લાઈ જાઓ એવું કદી બનેજ નહિ; અને તેમ છતાં ધારે કે બન્યું તો આપનારના નસિબમાંથી જવાનું હશે અને લેનારના નસિબમાં એટલું ધન પ્રાપ્ત થવાનું હશે તેમાં નાહકના દરબાર ચડી-શું કામ લોકો પૈસો બગાડતા હશે ? માળા મુર્ખા એટલું પણ સમજતા નથી કે ‘ જે જાત દરબાર તેનાં જાત ધરબાર ’ કેમ રઘલા ખડું છે ને ? ”

“ ઇ, ઇ, ઇ, ઇ હા, હા. બાપુનું કહેવું કદી ખોટું હોય ? ”

“ કહો કેશવલાલ તમારે શું છે ? ”

“ સાહેબ પેલા વાળો કેસ ! ”

“ કીયો ? પેલામાં હું કંઈ સમજતી નથી ! ”

“આપની જહેનપણીના મામાજીનો ! પેલા વિવાહ લાગેનો !”

“ઠીક ઠીક જાઓ તમે એ કેસના દરકારીઓની જુખાનીઓ પુરાવા વગેરે લઈ કેસ કરી સહી માટે રજુ કરજો !”

“પણ બાસાહેબ હું એકલા હાથે કેટલું કામ બજાવું ?”

“અરે તમે તો કેવળ ગધેડા જેવા છો ! નકામું માથું ફેડાવો છો; આમ ઉમ્મરમાં વધ્યા જણાઓ છો પણ અમલમાં લમરડા જેવા છો !”

“અરે પણ બાપુ મારું પોતાનું કામ પણ એટલું બધું છે કે તે પણ હું માંડમાંડ પૂરું કરું છું. મારી મદદમાં કોઈ કારકુન પણ હાલ નથી; તમારી જહેનપણીનો વર પેટ્રો પ્રાણુલાલ તેને પણ તમે આદેશ કાઢ્યો !”

“કામ કરનાર કોઈ ન હોય તો જાઓ ઘરામાં પડો ! રાજીનામું લખી આપો કાં તો રજતનો રીપોર્ટ દઈ ઘર ભેળા થઈ જાઓ !”

“થઈ રહ્યું ! બાપુ પતી ચૂક્યું ! નેવનાં પાણી મોલે ચઢ્યાં ! તન તોડો તોડાવીને જાનને જોખમે હરિની નજરે કામ કરતાં આ વાળ ઘોળા થઈ ગયા, અરે ડાચાં બેસી ગયાં, અને છેવટે અમારું સર્વસ્વ તમારી તહેનાતમાં સોંપ્યું તેના બદલામાં ગધેડાનો આંદ મળ્યો ! વાહ નસિબ વાહ !”

“અરે જાઓને મારા ભાઈ ‘જે કરતા હો તે કરો અને છાશની દોણી ભરો’ નોકરીઆત માણસને વળી જીલ હલાવવાની વેળા આવતી હશે ! માળુ આ મુધારાના જમાનામાં શરીર-

જાગને બદલે ડાચાગળ બહુ વધી ગયું !”

“ અરે બાપુ તમારા શુકન હું માથે ચઢાવું છું; પણ સાહેબ આપ આમ ભગવાનને આધીન રહી આંખ આડા કાન કરો એ ઠીક નહિ !”

“ અરે માળા મૂરખ ! આમ ભગવાનને આધીન ના રહીએ તો ક્યાં જઈએ ! હરિ અને ભગવાન કાંઈ બુદ્ધ છે ? એ તો જ્યાં આંખ આડા કાન કરવા પડતા ત્યાં ત્યાં કરવા પણ પડે ! હરિના અખાડામાં રણુશીંગડુ કયા પુંકાય છે તેની કોને ખબર પડે ? ”

“ અરે પણ બાપુ મને એક મદદગાર આપો એટલે જટ કામ પુરું થશે ! પણ બાપુ કીરપા કરો કોઈ મરદ કારકુન સોંપાવજે ! ભણેલી મહેતીઓ કચેરીમાં ન ઘાલશે ! બાપા ભણેલીથી પરબુ તોળા ! ”

“ એ તે સાળુશી રીતે બન ? તમારું કામ કરી શકે એવો બીજો કોયો કારકુન છે ? જોઈએ તો આપણા લાંબા ઉમરખાનને લઈ જાઓ ! એ કેસ ઠીક ચલાવશે ! ”

“ બાપુ એ વાત પણ બનવી અશક્ય છે. મીઠું મીઠું હશે તે આપ ખાઓ અને કડવું કડવું હશે તે ઉમરખાનલાઈને મોકલશો એ કેમ બનશે ? માટે એમને મોકલશો તો કામ પાછાં ધકેલાશે અને નાહુક આગરૂના કાંકરા થશે ! એ લાંબામાં કામ કરવાની આવડત નથી અને નાહુક મિબ્બજ ભારે છે; માળો મોંને બહુજ મીઠો છે; જેને તેને કુવામાં ઉતારી હાથ મૂકાવશે પણ વખત આવે દરબારી મોટરનું પૈડું ફરે તેમ ફરી જશે ! ”

“ અરે જહાન્નમમાં જાય સાળુ આ તમારું ખાતું ! અરે ઉંઘ્યાં તેનાં કામો ! મારા તો જવાબ દઈને દઈને લમણા દુખવા આવ્યા. રઘલા ચડ હાલ્ય મેડીમાં ! લાવ જરા રંગનો જામ ! રઘલા જરા થવા દે ! ”

“ ખમા બાપુને ખમા ! થવા દો ! રંગ વગર રંગ આવેજ નહિ. ”

“ તો ચાલો હવે મહેલાતમાં ! માળુ હાળુ બે ઘડી નવરા બેડા કે આ આવી જીવ ખાધો ! શું દરબાર થયા તે કાંઈ ગુનેહગારી કીધી ! ”

“ અરે નારે બાપુ ! જેને હાથ દુનિયાની સરદારી તેજ દરબાર ! જેને માથે આખા અમારા જેવા રાંકની જવાબદારી તેજ દરબાર ! અને જેના હાથમાં આવાં ભણેલાં ગણેલાં સુધરેલાં મનગમતાં કાન્તા રાણીસાહેબની મુખત્યારી તેજ દરબાર ! ”

“ અરે દરબાર એટલે શું ? તો આખા જગતના એક બીજા કીરતાર ! તેને કોની દરકાર ! તે તો દરેકના સરકાર ! કાવે તેમ કરવાના એજ એકલા મુખત્યાર ! દરબારના તે વાદ હોય ! તે જે કરે તે સાફજ કરે ! માળા આ સ્ટેટના લોકોજ ધેવકુદ્ છે કે જે દરબારના કામ પર ટીકા કરે છે ! એવા ટીકા કરનારાઓને તો અવળી ઘાણીમાં પીલી નાંખાવવા જોઈએ ! ”

“ ત્યારે રધા હવેથી આવા મુકરદમા તો તારેજ ચુકવી નાખવા ! અપીલ બપીલ જે કાંઈ થાય તે તમામનો ફેંસલો

કાન્તા રાણીએ કરી નાંખવો ! મહેતી આવાં કામ તમે કાં નથી કરતાં ? ”

“ બહુ સાડે સાહેબ ! હવેથી તમારા સુધી કાંઈ પણ કામ નહિ આવવા દઈએ ! ”

“ ભાઈ જાઓ હવે ! નાહક જમીન ભારે ન કરો ! આજતો આવ્યા તો આવ્યા પણ હવે પછી આવ્યા તો જનથી જશે, માટે જાઓ ઝટ ઘર ભેળા થઈ જાઓ ! ”

આગેવાનો અને કારકુનો પ્રીતિકૃત્ય પડી મોં વીત્તાં કરી પસ્તાના પસ્તાતા રસ્તે પડ્યા; કપાળે હાથ ધસી,

“ પરી એક અધિરી ને ગંડુ રાગ,
દેશે શેર ભાજી દેશે શેર આગ;
અંધી ચીજ વેચાય ત્યાં ભાવ એકે,
નાદિ હોય શિક્ષા ગુનાની વિવેક. ”

એ કાવ્ય યાદ કરી બોલતા બોલતા નગર માણી વળ્યા. દરબાર અને રઘવો ઝડપે ગયા; રગ પાણી ઉડવા લાગ્યાં, અને હાજીડામાં બાપુ ખમા ખમા થઈ તરવા લાગ્યા. કાન્તાએ રઘલા ખવાસને કુંજભુવનમાં વિલાસ સાહિત્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી !

“ દરબારસાહેબ, આજરોજ આપની પ્રસન્નતાને વાસ્તે એક નવીન પ્રકારની સંગીત યોજના તૈયાર કરી છે ! ”

“ વાહ વાહ કાન્તારાણી વાહવાહ ! તમે જે નહિ કરો તે બોલું ! માળાં લણેલાં સુધરેલાં અને વળી ફેશનમાં ફૂલેલાં પછી શું બાકી રહે ? ”

“ સાહેબ આજ રોજ મારી પચીસ બહેનપણીઓ મને મળવાને અહીં આવવાની છે ! તેઓ ગાવા બજાવવામાં ઘણીજ પ્રવીણ છે; વળી સુધરેલી અને કૃશનેબલ સુંદર છે. ”

“ તાહ વાહ ત્યારે તો સંગીતની સારી ગમ્મત થયો ! નવા નવા કુલોનો નવી નવી સુગંધી લેવાશે ! ”

“ જે કાંઈ થશે તે તમામ તમારા આનંદ સાહેબ થશે ! મારે તો હરકોઈ રસ્તે તમને પ્રસન્ન કરવા તે કરવાજ ! ”

“ ત્યારે થવા દો રાણીજી થવા દો ! ” દરબાર રંગની દહેરમાં ચકચર થઈ એક કોચ પર પડ્યા ! કાન્તાએ કુંજલુવનમાં જઈ રઘલા સાથે સર્વ તૈયારી કરાવવા માંડી. કુંજલુવનમાં એક નાનો સરખો હોજ હતા તે હોજમાં રઘલાએ શુભાબજળ ભરાવ્યું, અને આસપાસ નાના નાના સુંદર બીકેરી કાચનાં પાત્રમાં સારી રીતે સુગંધીદાર અત્તરો ભરાવ્યાં. વચ્ચેવચ્ચ ટેબલ, કોચ, ખુરસીઓ વગેરે ગોઠવી દીધાં. વિવિધ પ્રકારનાં હાઈકલાસ ઉંચાં મઘો પણ મૂકી દીધાં. કુસુમના ગજરા અને હાર પણ છાગ ભરી ભરી ગોઠવી દીધા. ઇનામ પોશાકના ગાંસડા પણ મનમાનતી ગોઠવણ કરી તૈયાર કરાવી દીધા. આ અરસામાં કાન્તાની સુખ્ય બહેનપણીનો વર એકદમ ઓચિન્તો એરંડીઆનો જીલ્લાગ દીધા જેવું મ્હોં કરી આવ્યો !

“ કેમ ભાઈલાલ આજ આવું મોંદું કેમ કર્યું છે ? શું તબિયત સારી નથી કે ગજરાબહેનના સંબંધમાં કાંઈ કલેશ થયો છે ? ”

“ ના ના એમાંનું કંઈજ નથી. મને તમે હજુરનો

આસીસ્ટન્ટ નીમ્ચો તેની બહુ પંચાત થઈ પડી છે. પેલા સાળા કારકુનો કંઈ કામ કરતાજ નથી. હુકમ માનતા નથી. હું તો એ ખાતામાના શબ્દોજ સાળા સમજતો નથી. ત્યાં કામ કેવી રીતે કરવું ? અહીંનું કરવું, ત્યાંનું કરવું અને તેમાંયે વળી તમારી બહેનપણીની અને તમારી તબિયત ઉઠાવવી એ તે માફ જોડું શી રીતે અને ? વળી રઘલાભાઈના ગામમાં દર શુક્રવારે રઘલાભાઈની ટપાલ લઈને જવું ! અરે મૂર્ખ આ નોકરા અને બળ્ય આ જીવનર ! મારા ક્યાં લોગ લાગ્યા કે મેં રાંડને લણવી ગણવી નોકરી કરતી કદી ? ”

“ લાઈલાલ તું તો જન્મને જ ગમાર રહ્યો ! જેમ આવે તેમ બકે જાય છે ! બસ ખાવું ને પેદું જોવું ! મેં તને સો વાર કહ્યું કે તું આકળો ન થા. પીરે પીરે સૌ સાઈં અશે કમણાં તો જેમ તેમ નસાવે ! કારકુનોને સમજાવી પટાવી અને ચઢાવી ચઢાવીને કામ થયો ! મારી જીમના કુચા થઈ ગયા. માખણીઆ કારકુનોને કબજામાં રાખતા એ તે શી વિશાત છે ! હું સી જાત છું અને આખા દરવારસાહેબ અને સ્ટેટને કબજામાં રાખી શકું છું સમજ્યો ! ”

“ બાઈ ‘ જણે મૂકી લાજ તેને ઘેર નાનું સરખુ રાજ ! ’ આ જમાનામાં તમે લણેલી લામનીઓ જેટલા વેશ કોઢો તેટલા થોડા ! તમારી આંખે ત્રિમુવત ડોલે તો પછી દરવારને ડાલાવવા એ શી વિશાત છે ? અમે તો લાયકા રહ્યા ! અમારાથી કાંઈ ન વળે ! આજ કાલ તમારા જેવાં સુધરેલાં લણેલાં અને ફેશનવંતાંને જોઈને સૌ કોઈ અંબાઈ જાય અને મારા જેવાને

લઠ્ઠ સામા થાય; સમજ્યાં ! મારી તમારી સરખામણી શી ?”

“ અરે પણ તને તો પહેલેથીજ રાખવાની દરબારસાહેબે ના કહી હતી, છતાં પણ મેં જેમ તેમ અટમસટમ સમજાવી આજે રખાવ્યો છે. ઘણાંખરાં કામ તો તારી સહીથી ચલાવવા પાવર અપાવરાવ્યો છે; હવે જ્યારે તારામાં રામ ન હોય તો પછી હું શું કરું ? ”

“ અરે પણ બાઈ કચેરીમાં રામને શું કરવા ? રામ તો રણમાં કામ આવે કે મર્ણમાં કામ આવે ! મારા બહાલા પેલા કાઠીયાવાડી કારકુનો મારો હુકમજ ક્યાં માને છે ? તે તો કહે છે કે તમને અમારા પર હુકમ કરવાનો શો અખત્યાર છે ? જાણો જઈ નિશાળની છોકરીઓ સમજવો ! મહેતાપણું અહીં ન ચાલે ! મારા એકલા હાથે આખા ખાતાનું કાન શી રીતે થઈ શકે ? ખરું પુછવો તો હું તો હવે કામ કરવાને ખુશી પણ નથી. જોકે તો તમારી બંહેનપણીને ત્યાં રાખો પણ મનં ગુપ્ત કરો ! ”

“ એવકુફ ગધેડા આના કરતાં તો તું નારી થયો હોત તો હજાર દરજ્જે આડું થાત ! ”

“ હું પણ કહું છું કે બાયડા કરતાં બાયડી થયો હોત તો આખા સ્ટેટમાં તમારી માફક ધુમન ! આજકાલ જમાનામાં હવે બાઈડીઓનાંજ માન રહ્યાં છે. રાજવળા પાં બૈરાંની મારફત જેટલાં કામ થાય છે તેટલાં કામ આદમીની મારફત થતાં નથી. જેના ઘરમાં સારી અને સુધરેલી નારી તેજ આ સ્ટેટમાં જબરે અધિકારી સમજવો ! ”

“ ઠીક હવે તારી લાયરી જવાહે; જા જલ્દી જઈને ગજરા

“હેનને મોકલ.”

“બહુ સારૂ આ ચાલ્યો ! આ બધો ઘોટાળોજ ગજરીએ કર્યો જણાય છે.”

ભાઈલાલ બડબડતો બડબડતો રસ્તે પડ્યો. કાન્તા અને રઘવે રાસ રંગની વ્યવસ્થામાં રોકાયાં. ધીમે ધીમે કાન્તાની બહેનપણીઓ એક પછી એક આવવા લાગી. આમ રઘવે ખવાસ પણ અવનવાં કપડાં પહેરી દરબારથી જાહે દમામમાં મુંઝે તાર દેતો હરવા ફરવા લાગ્યો. કાન્તા પણ મનગમતો મોહક ટ્રેસ સજ્જ કરવા લાગી. દરબાર પણ ખુખારાપર ખુખારા કરી થાણીઆ સમારતા કમરકપ્પી જીવાનીના રંગમાં રંગાવા લાગ્યા. સાહેલી મંડળ નમામ આવી ગયું. રઘવે પણ કુંજ-ભુવનમાં દાખલ થઈ ગયો. કુદત દરબાર અને કાન્તાજ આવવાનાં બાકી રહ્યાં. રઘલાએ વિવિધ પ્રકારનાં સાજસંગીન દરેકની પ્રવીણતા જોઈ લાયકાત પ્રમાણે વગડવા આપ્યાં. બરા પર નિર્માણ કરેલા ટાઈમના ટકોરો થતાંજ દરબાર અને કાન્તા સ્નેહલગ્નના રાજવી ઠાઠમાડમાં ઝગકતા ઝગકતા અને ફેશનમાં ચમકતા ચમકતા લટકે મટકેથી લલિત ચાલમાં ચરણ ભરતાં ભરતાં કુંજભુવનમાં દાખલ થયાં. રઘલાએ જો મોટા કુસુમના હારગજરા સ્મિતહાસ્યે ખમ્ખા ઉચ્ચારી બંનેને પહેરાવ્યા સુધરેલા સાહેલી મંડળે કુસુમની વૃષ્ટિ કરો દરબારસાહેબને વધાવ્યા!

“ પધારો સ્નેહતા રાજ, પધારો સ્નેહતી રાણી;
વધાવે વ્હાલથી દાવી ઉરે આનંદને આણી. ”

“ બલિહારી મારી પ્રેમની પટરાણી કાન્તા, લ્યો આ ફૂલની

માળા, પહેરાવો દરબારને, અને બોલાવો સુધારાની બેલબાલા!”

“ વધાવે બહાલથી વસંત, વધાવે કાટીયા કાળી;
વધાવે પુષ્પ કુંભેનાં, વધાવે ભાવથી બહાલી ! ”

“ ખમ્મા મારી શાણી સજની ખમ્મા તમને ! દ્યો આ
ગુલાબની છડી અને રીઝાવો રાજવીને ઘડી ઘડી ! ”

“ ઓહો મગલ ઘડી આજે, સુગંધી હેમમાં રાજે;
મૃદંગો કામતી વાજે, શશિ રૂપ તીરખી લાજે. ”

“ પધારો રતિ રસરાજના અવતાર પધારો ! બહુન દ્યો
આ કુસુમ, ને રાજવીને અમારી વતી સ્નેહથી વધાવો ! ”

“ હુગ્યો છે પ્રેમનાં ભાન, કમળ આનંદથી ખીટ્યાં;
મેઘ રસ રાગને કાજે, મધુકર પ્રેમથી આવો. ”

“ પધારો રસિલા કમળ ભમર પધારો ! રસિકી કાન્તા
લે આ ચંબેલી નાન વધાવ તારા ચંપકને ! ”

“ જીવનના સુખનો બહાવો, રસિકી રંગમાં લેવો;
ભિતરના ભાવથી ભેટી, રસિલા રંગમાં રહેવો. ”

“ કાન્તા અહો ભાગ્યે પ્રાપ્ત થયેલા રસિલા રાજવીને
જીવ્તીથી રીઝાવી લેજો ! જોજો જરા પણ પ્રેમમાં કચાસ રાખતી ! ”

“ વરસાવો પ્રેમની ધારા, ઉમંગે પ્રેમ ક્યારામાં;
હૃદયને રાગથી સાંધી, નયનને લલ ઈન્તરામાં. ”

“ સુખી રહો, સુખી રહો, પ્રેમી જોડુ સદા અવિચળ
સુખી રહો ! ”

“ કાન્તા અને દરબારસાહેબ આનંદદાયક આવકારથી

ઘણાંજ ખુશી થઈ ગયા. રઘલાએ પણ ખુશામતની ખુબ તાલમેલ કરવા માંડી. કાન્તાએ પોતાની સાહેલીઓની દરબારસાહેબને ધીમે ધીમે વારાફરતી ઓળખાણ આપવા માંડી. દરબારસાહેબને પ્રસન્ન કરવા સારૂ એક રાસ મધુરા સંગીતના આલાપ સાથે ડાંડીઆ સહિત લેવરાત્રી ગુંથણ વિદ્યાનો નૌતમ નમુનો દેખાડવો શરૂ કર્યો. દરબારસાહેબ વચ્ચેવચ્ચે એક આરામ-ચેરમાં ગિરાજ્યા. રઘડો દરબારને ચમ્મર કરવા લાગ્યો. કાન્તા રાસ રંગ મધુરો મધુરો વિલાસ દરબારને કરાવવા લાગી. સંગીતના આલાપમાં દરબાર તન્મય થઈ ડોલવા લાગ્યા. રઘલાએ પણ તક વિચારી રંગના જામ ઉપર જામ ભરાવી દરબારને પીવરાવવા માંડ્યા. કાન્તા દરબારને લઈ રાસની વચ્ચે ફરવા લાગી. દરબાર પણ નાનુક નાનુક સુંદરીઓના સુંદર કમળ વદનને નાનુક હાથોથી નાનુક નાનુક સ્પર્શ કરી નાનુકાઈમાં નાચવા લાગ્યા. રઘડો પણ રંગમાં લાન ભૂંડી નાનુકાઈનો દહાવો લેવા મંડ્યો; બાંધી દડીના ગેંડા જેવા દરબાર બાપુ પણ ધુમવા લાગ્યા. કાન્તા પીયાનો વગાડવા લાગી. કુંજભુવનમાં રાસ સંગીતની ખૂબ ધુન મચી રહી. ખમા ખમા, ઘણું જીવો, બલિહારી, વારી વારીના મીઠા શબ્દોના પોકાર થઈ રહ્યા.

અવિનાશીની કળા અકળ છે. મન ધારેછે કાંઈ અને થાય છે કાંઈ હું કઈ કહેતાં હરિ હુમાય છે; અને તું ત્યાં કરતાં મનની ધારણા જોતજોતામાં ધારી ધુળ મળી જાય છે. એક બાબુ અનાચારીઓ અનાચારમાં પ્રવર્ત થયા, ત્યારે બીજી બાબુથી કાંઈક પ્રમુ અમલકારના પરચા રૂપે સમરસિંહ પરમાર એકાએક તોર-

જીગદમાં આવી પહોંચ્યા. પ્રજાના આગેવાનોની અસંખ્ય અરજીઓથી, કુદરતની પ્રેરણાથી, અગર વિધીના નિર્માણથી, અગર પ્રજાના સહસાગ્રયે કે કુંવરીના ભાગ્યગણે એકાએક આ બનાવ બન્યો. કચેરીના તમામ જીના કારકુનો અધિકારીઓ અને અન્ય પરિજન વર્ગ જે કાન્તાના કારભારમાં બરતરફ થયેલા હતા; તે તમામ વર્ગે એકત્ર થઈ સમરસિંહ પરમારને કાન્તા અને રઘલા ખવાસના અત્યાચારથી વાકેફ કર્યા; અને જે નવીન સ્ત્રી અધિકારી વર્ગ હતો; તથા માબણીઓ કારકુન વર્ગ હતો તે તમામ એકીશ્વાસે જીવ લઈ મુઠીઓ વાળી દરબારસાહેબના રોટ બહારના બંગલા ભણી દોડ્યો. સમરસિંહ પરમાર અંધાધુનીનો કારભાર અવલોકી ઘણા દીલગીર થયા અને પોતાની બેન મરતાં બનેલીની અવદશા થયેલી જોઈ ક્રોધાતુર પણ પાર વિનાના થયા. આગેવાનોમાંના મુખ્ય માણસોને તથા કારકુનોને લઈ મારોગાર દરબારના બંગલા ભણી ઉપડયા. બગીચાના કુંજબુવનમાં જ્યાં રાસ રમાઈ રહ્યો હતો ત્યાં નવીન અધિકારી વર્ગ આવી પહોંચ્યો અને દરબારને સમરસિંહ પરમારના આવાગમનની ખબર આપી. દરેક જણ રંગમાં ચકચુર હોવાથી પરમારના આવાગમનની દરકાર પણ કરી નહિ; અને તેમને ભાગ્યા તુટયા જવાગ આપી બુવન બહાર રાસ ખલાસ થાય ત્યાં સુધી બેસવાને કહ્યું. સમરસિંહ પરમાર જીના અધિકારી વર્ગ તથા પોલીસ વર્ગને લઈ બગીચામાં દાખલ થયા. દરવાને પરમારને રજા સારૂ રોકતાંજ દરવાનનું ડોકુ પરમારની તલવારથી ઘડથી જુદુ થયું. જ્યાં આગળ રાસ સંગીતના ડાંડીઆનો અવાજ આવતો હતો; ત્યાં તરતજ પરમાર જઈ

પહોંચ્યા. ગોપીઓમાં કાન મ્હાલે તેમ યુવતીઓના ટોળામાં દરબારને મ્હાલતા જોઈ પરમારના ટોળા નીકળી પડ્યા. રથલાને રંગમાં, શુભતાન જોઈ તથા કાન્તાને પણ જોલાન અવસ્થામાં જોઈ પરમાર દીગમુઠ બની ગયા. દરબારને લાનમાં આણવા સાડ ઉપરા ઉપરી બંદુકના અવાજ કરાવ્યા. બંદુક ફુટતાની સાથેજ રથલાને નિશો ઉતરી ગયો અને કાન્તા ખુમ પાડી ચમકી ઉઠી; માંખણીઓ કારકુન વર્ગ ખૂમ ઉપર ખૂમ પાડી મદદ માગવા સાડ પોકાર કરી રહ્યો. સ્ટેટની પોલીસે તમામને બેડી પહેરાવી કેદ કર્યા; પરમારે દરબારને પકડી લાંઘા; અને રથલાને પકડવા જતાં રથલો પરમારને કટાર મારી સટકી ગયો; કાન્તા પણ તરતજ વાઘણુ સમાન તલપ મારી રથલાની પાછળ દોડી; પરમારે તમચો તાકી ફેડયો, પણ કમનસિબે ગોળી નિષ્ફળ ગઈ; રથલો દરબારી મોટરમાં બેસી કાન્તાને લઈ બગીચાના બીજાં અંધેથી જંગલમાં નાઠો; દરબારે રંગના નિશામાં જેમ આવે તેમ બકવા માંડ્યું ! માંખણીઆ અધિકારી વર્ગે પરમાર સમરસિંહની ક્ષમા માગવા માંડી; અને મહેતીજીઓએ રોઈ રોઈ ધમરાણુ મચાવી દીધું. સમરસિંહે દરબારને પકડી ખૂબ ધમકાવ્યા, ઢંઢોળ્યા અને હલાવ્યા પણ નિશો ઉતર્યો નહિ. તે તો રંગમાં શુભતાન બની જેમ આવે તેમ હસવા લાગ્યા; અને વખતે ગાળો ભાંડવા લાગ્યા ! માંખણીઆ અધિકારી વર્ગે બે હાથે ટાબેટા પાડી બહુચરાજીની સ્તુતિ કરવા માંડી, અને તેમાં દરબારસાહેબ પણ બે હાથે તાળીઓ પાડી હસવા લાગ્યા ! સમરસિંહ પરમાર સ્ત્રી અધિકારીઓની સત્તા અને રાજનો

બગડેલો મામલો જોઈ અચંબામાં પડી ગયો ! માંખણીઆ કારકુનોએ દરબારની કુળદેવીને યાદ કરવા માંડી !

“ હે આશપુરી અંબામા સાહ્ય થા ! અમારા ક્યાં લોગ લાગ્યા કે અમે સરકારી નોકરીઓ મૂડી ખેવડા લાલ સારૂ તોરણ-ગઢમાં આવી ભરાણા ! હે મારી મા હેમખેમ રાજનગર લેગા કરીદે ! ”

“ હે બહુચરમા અમારાં ક્યાં પાપ પ્રકટ થયાં કે અમે આ ત્રિયારાજમાં આવી ફસાણા ! હે માવડી સાહ્ય થા ! ”

“ હે જગતજનુની આતો સ્ટેટને લુંટતાં અમે લુંટાર્થ ગયા. ઘર ભરતાં ગાત્ર ભરાઈ ગયાં. હાડહવાલ થયા. માવડી ખાધેલું એકવાનો સમય આવ્યોરે બાપલીઆ ! ”

હે દયાની દેવી સાહ્ય થા, એકવાર રાજનગર લેગા કર, પછી રજવાડાનું મરતાંએ નામ નહિ દહએ એ મારી મા ! ”

“ હે માવડી સ્ટેટને લુંટી લુંટી અમદાવાદમાં હવેલીઓ ઉંચી કરી લોગવવા ના રહ્યા મારી મા ! હવે મરતાં જીવતાં ખેરી છોકરાંનાં મોં જોવા સારૂ ઘર લેગા કર મારી મા ! ”

*

*

*

ઃ

“ હે તુજ શરણે આવ્યા માન બાળી બહુચરાજી મા,
હે તું સાલ્ય થજો દિન રાત બાળી બહુચરાજી મા;
તારા સેવક બ્યંડળ સર્વ બાળી બહુચરાજી મા,
તુજને લજએ તજને ગર્વ બાળી બહુચરાજી મા,
માથે ચુંદડી ખરી લાલ બાળી બહુચરાજી મા,
હાથે ચુડી અમ રખવાળ બાળી બહુચરાજી મા;

અમારો હીજડીઓ છે પંથ બાળી બહુચરાળ મા,
 અમારા કાંચળીઆ છે કંથ બાળી બહુચરાળ મા.
 લાખો રૂપીઆ લુટ્યા માત બાળી બહુચરાળ મા,
 ખેમે જઈ વસીએ ગુજરાત બાળી બહુચરાળ મા;
 એવું દેને દેવી આપ બાળી બહુચરાળ મા,
 તેથી વધશે તુજ પ્રતાપ બાળી બહુચરાળ મા.
 દેને સુખ મંગળ આ કાળ બાળી બહુચરાળ મા,
 છીએ સર્વ તમામ બાળ બાળી બહુચરાળ મા. ”

“ જય જય જગતજનુની રહાય થા ! હે મા, તારે પાને
 આવેલાને ઉગાર ! ”

“ હર હર હર શલો ! આ શો બુલમ ? લાખોને ધુળવે
 તેવા બહાદુર વીર કાલુલા તેની આ દશા ! તેની આસપાસ
 આવો કાંચળીઓ વર્ગ ! અરે શું ભેઈ રહ્યા છો ? પકડો દરેકને !
 એકદમ જાંજીર પહેરાવી તેમને નજર કેદ કરો. પેલા હરામ
 ખોર રઘવાની પુંડ પકડો અને પેલી કાન્તાને પણ પકડી અહીં
 હાજર કરો. ”

“ પરમારના મેહોમાંથી શબ્દ નીકળતા પહેલાંજ કેટલાક
 ઘોડેસ્વારો રઘવાની પાછળ પડ્યા હતા; અને આ વખતન
 વધારાના હુકમથી પણ કેટલાક રજપૂત ઘોડેસ્વારો રઘવાની
 પાછળ દોડ્યા. રઘવો કાન્તાને લઈ મોટર દોડાવી ક્યારનો રસ્તે
 પડી ગયો હતો; ઘોડેસ્વાર અને મોટર તેની વચ્ચે હાલમાં ઘણુંજ
 અંતર પડી ગયું. મોટર ધમધમાટ જેટલી પાવરથી જઈ
 ચલાવાય તેટલી જલ્દી રઘવાએ ચલાવવા માંડી અને પાછળ

રજપૂત સરદારોએ જોટલા ઘોડાને મારી મૂકાય તેટલી પુર ઝડપે ઘોડાને મારી મૂક્યા; છેવટે ઘોડા ઠાકર ખાઈ ખાઈ રસ્તામાં અધવચ ઢગી પડ્યા; કેટલાક સરદારો લોહી લુહાણુ ભોંયભેગા થઈ ગયા, અને કેટલાક થાકી કંટાળી કેડો મૂકી રસ્તામાં અધવચ કાયર બની વિચારમાં ઉભા રહ્યા; છેવટે ચાર પાંચ સરદારો મરણીઆ થઈ મોટરની પાછળ દોડવા માંડ્યા; દોડતાં દોડતાં ઘણા વિલંબે મોટરની પૂંઠ તેમણે પકડી પાડી; આમ મોટર પેટ્રોલ ખુટવાથી ધીમી ચાલવા લાગી; રઘલાએ ઘણીજ તનતોડ મહેનત કરી પણ મોટર બહુજ ધીમી પડી ગઈ; વળી અધુરામાં પુરું તેના કમનસિંબે મોટરના આગલા વ્હીલમાં પંકચર પડી ગયું; વધારાનું વ્હીલ ચઢાવી મોટર રઘલાએ ઘણી મુશીબતથી ચલાવવા માંડી પણ મોટર તેના કમનસિંબે અચકી પડી; પાછળ પૂર વેગથી ઘોડેસવારોને આવતા જોઈ રઘલાએ મોટર અધવચ રસ્તામાં પડતી મૂકી કાન્ટાને લઈ પગ પાળે જીવ લઈ નાસવા માંડ્યું. ઘોડેસવારો લગભગ રઘલાની નજીકમાં આવી પહોંચ્યા; રઘલાએ જીવ ઉપર આવી તમંચાથી ઘોડેસવારો સામે લઢવા માંડ્યું. ઘોડેસવારોમાંના ચાર જણા રઘલાની ગોળીના ભોગ થઈ પડ્યા; એક બહાદુર સરદારે રઘલાને છાતીમાં ભાલો મારી જમીન પર ગમડાવી પાડ્યો. રઘલાએ પડતાં પણ સવારની છાતી ગોળીથી વીંધી નાંખી; સવારે મરણીઆ થઈ રઘલાને ઠટારથી ચીરી નાંખ્યો; અને કાન્ટાને જીવતી પકડી દોરડાથી બાંધવા માંડી ! કાન્ટા પણ બળ કરી સવારની સામે થઈ; છેવટે બાથંબાથાના યુદ્ધમાં સવાર જમીનપર ઢગી પડ્યો;

પડતાં પડતાં પણ કાન્તાનું નાક કટારથી કાપી લઇને પડ્યો; કાન્તાએ પણ જમીનપર પડેલો લાલો લઈ સવારની છાતી. વીંધી નાંખી અને તેને પ્રાણરહીત કરી દીધો. રઘલો ઘણાં તરફડીયાં મારી પ્રાણ મૂકવા લાગ્યો; કાન્તા રઘલાની અવદશા જોઈ ધીરજને પરહરી રડી પડી. રઘલો બે હાથ ઘસી ઘસી આકાશ ભણી ઉંચું જોઈ બહુજ તરફડીયાં મારવા લાગ્યો; છેવટે છેલ્લીવારને વાસ્તે કાન્તા પાસે પાણી માગ્યું; કાન્તાને મર જંગલની વાટ હોવાથી તથા તદ્દન રસ્તાની અભણ હોવાથી પાણી ક્યાંથી આપવું તેની સૂજ ન પડી; છેવટે હારી રઘલાના મુખ સામું જોઈ રડવા લાગી. રઘલો પણ કરેલાં કાર્યનો પસ્તાવો કરતો કરતો ક્રોધથી દાંત પીસતો પીસતો અને લાચારીથી હાથ ઘસતો ઘસતો હાથવૈંચ કરી કાન્તા સમક્ષ અત્યંત કષ્ટ પામી મરણ પામ્યો !

ભર જંગલમાં કાન્તા નોંધારી પડવાથી ઘણીજ ગભરાઈ ગઈ. આસપાસ ઘોડેસવારોના તથા રઘલાના શબને જોઈ ચમકવા લાગી; તેની આંખમાંથી ખૂનનો નિશો ઉતરતાંજ તે અંખવાણી પડી ગઈ; હવે શું કરવું તેની મૂંઝવણમાં મૂંઝાઈ ગઈ. ચોગરદમ લોહીનાં ભરેલાં ખાખોચીયાં જોઈ તે કંપવા લાગી. હવે તેનું શું થશે તેની પ્રીકર તેને થવા લાગી. થોડીકવાર સુધી તેણે ચોગરદમ નજર નાંખવા માંડી; છેવટનાં દરેક શબનાં મ્હોં જોઈ લીધાં; અને બે હાથે કપાળ ફૂટી નાક પર લૂગડાનો પાટો બાંધી, હાથ મારી-ચીસ પાડી જીવ લઈ જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડ્યું. આમ જ્યાં આગળ દરેકનાં શબ પડ્યાં

હતાં ત્યાં પાછળ રહેલા ઘોડેસવારમાંના ફેટકાક જણા આવી ચઢયા. રથલાને મુએલો જોઈ દરેક જણ ત્યાં ખમચાઈ ઉભા રહ્યા; અને કાન્તા ક્યાં છે તેની જંગલમાં શોધ કરવા લાગ્યા; શોધતાં શોધતાં કાન્તાનો પત્તા નહિ લાગવાથી છેવટે કંટાળી આગળ શોધ કરવી માંડી વાળી, રથલાના શમને લઈ જવાના નિશ્ચય પર આવ્યા. બે જણા મોટરને રથલાના શમ આગળ હાથથી ઘસડી લાવ્યા. રથલા તથા ઘોડેસવારની લાશો ઉંચકી ઉંચકી મોટરમાં નાંખી અને માથાના ઘેડા મોટર જોડે બાંધી ઘોડા ઉપર બેઝી મોટરને ઘસડી લઈ જવા લાગ્યા; આ પ્રમાણે અનાચારીઓનો અંત આવ્યો; વડાજી વાંચકો કાન્તાનાં પાપ વધારે હોવાથી પરમાત્માએ તેને વધારે રીખાવવા સાડુ જીવતી રાખી; તે ભલે તેને જીવતીને જીવતી જીવ લઈ જંગલમાં નાસવા દો. પાપનો ઘડો જ્યારે પૂરો ભરાય છે ત્યારેજ આપો આપ કુટે છે; તે પ્રમાણે રથલાનો અંત આવી ગયો. વાંચકો આ પાપણી કાન્તાને આપણે સુધારાની સલા' કહેવી કે ફ્રેશનની બલા કહેવી ? શું કહેવું ? બોલો ત્યારે વિચાર કરી કહી દો કે તે 'સુધારાની શક્યા હતી અને ફ્રેશનની બલા હતી; અફસોસ ! આ તે "સુધારાની સલા' કે ફ્રેશનની બલા !"

પ્રકરણ પ મું.

પ્રીતિનો ભોગ કે નસિબનો યોગ ?

દાહરો.

પ્રેમ કુંડ પાવક ભયોં, મન માને અનુમાન;
પર પર કહે પામીઓ, પડ પડ કહે છે પ્રાણ.

મેઘની ધારા જોડે જેમ ચપળાની કળા વધે છે, નીર-ગળ વધવાની જોડે જેમ કુમુદ પોયણીની ડાંડી વધે છે. સર્પના ભોરાક બાવાની જોડે જેમ તેના મુખમાંનું વિષ-ગળ વધે છે, પવનની પ્રચંડ ગતિ જોડે જેમ તેની પરિમળ સુગંધ શક્તિ વધે છે, હુતાસનનાં અગ્નિના વધારા જોડે જેમ ધુમાડાનો વિસ્તાર વધે છે, તેમ સ્નેહ પ્રીતિના વધારા જોડે વિરહનો પણ વિસ્તાર વધે છે.

સ્વામિ શશિ નહિ મળે કુમુદી સૂકાયે ભાનુ વિના કમળને બાહુ દુઃખ થાયે;
જીવે નહિ મિન કદી નહી હોય વારી, ચાહે ચક્રાર શશિને દ્રગ એકધારી.
પ્રેમી પતંગ નિજ અંગ દીવે દઝાવે, પ્રેમાન્ધ સારસ તણો કરી દેહ બનવે;
ખેંચાય લોહચમકે ત્યમ પ્રેમી પ્યારી, છે પ્રેમની ગતિ અતિ સર્વેથી ન્યારી

ચિંતારૂપી પત્થર, સંકોચરૂપી અરણ્ય, મોહરૂપી સિંહણ
પ્રેમરૂપી દાવાનળનું બળવું, અર્થાત્ ક્રુધા ખ્યાસ સાંખીને ચાલ-
વું, દુઃખ રૂપી ખોહ, ચાલવાનો માર્ગ તેડો અર્થાત્ વાંકો ચુકો,
મિત્રના ધ્યાન રૂપી પક્ષીઓનું ઝાલવું, વિરહરૂપી મછવાઓ-
ના ઝોલા જુલી રહ્યા છે, લગ્નરૂપી ગંગા પાર ઉતરવી, ભયનું
ખંડન, અર્થાત્ નિર્ભય થઈને ચાલવું; ઇત્યાદી ઉપાધીઓ
જેમ કેદાર પંથમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; તેથી અધીક બલકે લાખો
ઉપાધીઓ પ્રેમના પંથમાં ડગલે ડગલે વિલોકાય છે.

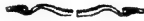
* * * *

“ અરે ઓ પ્રેમ તારા નેમ નવામ તો પમાડે છે,
મહા રાજેન્દ્રને પણ તું રમદડા સમ રમાડે છે;
રખડતા કંઈક થયા રાતે દીવાના કારણે તારે,
પડ્યા યાહોમ કરી રણમાં ખાખ્યા ખાંડા તણી ધારે.
કરીને પ્રાણ પરવશ તું મીઠી નિંદ્રા બધી ટાળે
ચિતા ચિંતાની સળગાવી અહો રાત્રો બદન બાળે;
કરીને કેશમાં યુવતીન બાહુ બુરું બકાવે છે,
બલે ભુટે રથજે પાડી ખરે તું ધુળ ફકાવે છે.
કરાવે તું પરાયું કામ રડાવીને હસાવે તું,
ક્રુધાને તાપથી તાવે નીચા સંગે ફસાવે તું;
મરે માફ કરી મૂરખા છતાં નેત્ર બનો અંધા,
જૂલીને ભાન માન વિના ઉંધા સૌ આદરે ધંધા. ”

* * * *

“ કાંધી જેણે ગુણી જનની કદર તેણે બધું કાધું,
લીધી જેણે ગરીબોની ખગર તેણે બધું કાધું;

- ખજરોમાં નથી મળતી રહમ કીંવા કદરદાની,
જીગરનું નર છે એ તો નથી વસ્તુ તમાસાની.
- નથી શું મોતી ને હીરા ખત્રક કેરા ખજનામાં,
પરન્તુ આખ જોતામાં જરૂર તેનો જમાનામાં;
તવારીખો ઘળી વાંચી અમીરા બાદશાહોની,
રહી ગઇ લીટીઓ જેની ખરા ખોટા ખીયાલોની.
સુનાસિન પુખ્તની ખુશખો નથી છાનીજ રહેવાની,
વિવિધ સ્થાને પવન દ્વારા હરી એતો પસરવાની;
હૃદયને લાય લઈ જાતો નમાવે પાત્ર જે પુન્યનું,
વિવેચન શું પછી કરવું હરિ એના મહદ્ ગુણનું. ”

“ હીરાલાલ, મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે કે એક બીજાને
વ્યવહારમાં ઉપયોગી થવું. અન્યોઅન્યના સુખ દુઃખોમાં સહાય
કરવી અને નજરે પડતા દુઃખી જનોને દુઃખમાં મદદ કરવી.
આ ન જેવા ગુણવાન વિદ્વાન અને ધર્મપરાયણ મનુષ્યને મારાથી
યથાશક્તિ જે કાંઈ મદદ થઈ શકી તેથી હું મારું અહોભાગ્ય
ગણું છું. ઇશ્વરનો ઘણો ઘણો ઉપકાર માનું છું. દુનિયામાં જન્મ
લક્ષ્મીને જે પારકાનું કહ્યાણ કરી શકાય તોજ માનવ જીવનની
સાર્થકતા છે; અરે જન્મ ધર્યાનું જનની જઠર પ્રમાણુ છે. ”

“ જયરામ શેઠ હું આપનો જીવન પર્યંત કાળી છું. આપે
તથા આપની પુત્રી લગવતિ લાગીરથી અને મારી માતાજી
જમનાંએ જે સેવા ચાકરી અને બરદાશ કરી છે તે આ જન્મા-
રામાં ભૂલાય તેવી નથી. અરે મારી ચામડીના જોડા બનાવી

આપને પહેરાવું તો પણ તે અદ્વય છે, આપના કુટુંબ તથા સ્નેહીનો મારા ઉપર અદ્વૈત પ્રેમ છે. હું આજથી નવી દુનિયામાં આવ્યો છું. ‘બહુ રત્નાની વસુન્ધરા’ એ સૂત્રાનુસાર આર્ય-ભૂમિમાં આપના જેવા પરોપકારી પુરૂષ નિહાળી હું ઘણાજ આનંદ પામ્યો છું. ધન્ય છે તમારા પ્રેમને ! ધન્ય છે તમારા જીવ-તરને ! ધન્ય છે તમારી લક્ષ્મીને અને ધન્ય છે તમારા કુટુંબને ! આર્યભૂમિમાં આપ કોઈ અવતારી મહાત્મા છો !”

“ હીરાકાલ જગતમાં સારા જનો બીજાને સારાજ જીએ છે. દરેક ઠેકાણે મનુ પ્રતિબિંબ પડે છે. આ વિશ્વમાં દરેક વસ્તુનો દરેક વસ્તુને આધાર છે. આધાર વિના કંઈ નથી. જન્મધારી જીવોને જન્મમારામાં અન્યોઅન્યનો આધાર લઈનેજ જીવવું પડે છે. જડ અને ચૈતન્યનું પણ એક બીજાનો આધાર લેવો પડે છે. આધારે આ અવની અદ્વર રહેલી છે. આધાર વિના એકલું આ જગતમાં અવિનાશી સિવાય બીજું કંઈ નથી. મનુષ્ય મનુષ્યન મદદનો ટેકો ન કરે તો પછી જગત ચાલે કેમ ? દુનિયા દંડને વાસ્તે નથી પણ દયાને વાસ્તે છે. દયા ધર્મને વાસ્તે છે અને ધર્મ જીવનને વાસ્તે છે. ”

“ વિશ્વમાં સ્વફરજને સમજનાર વિરલાજ હોય છે. દાંભિક જનો દયાનો ઉપયોગ માનને વાસ્તે કરે છે. ધર્મનું રહસ્ય વદનની વાચામાં ધર્મ શબ્દને બોલીનેજ સાચવી જાણે છે. રહેણી કરો બતાવનારા કરતાં કહેણી કહી બતાવનારા ઘણા હોય છે. નમ્રતા અને વિનયમાં વીંટાળી દયા બતાવનારા દયાળુ કોકજ દુષ્ટિગોચર થાય છે. ધર્મ અને દયા એનાં સ્વરૂપો અંતરમાં

સત્યતાથી સમજી વ્યવહાર માર્ગમાં વાસ્તવિક રીતે વાપરનારા કોઈ ભાગ્યેજ નિરખવામાં આવે છે. આપ જેવા ધનવાનને નમ્રતાના નિયાયમાં પડેલા જોઈ હું ઘણોજ આનંદ પામું છું.”

“હીરાલાલ તમારા જેવા વિદ્વાન વિપ્રવર્યની સેવા તો કપુરનું વૈતરૂ છે. બ્રાહ્મણોનું સન્માન એજ ધનવાનનું ખરૂં માન છે. નિરાધારને આધાર આપવો એજ અવનિમાં ઉપકાર છે. આજ રાજ આપને શાંતિ અને સુખમાં નિહાળી હું ઘણોજ ખુશી થયો છું. આ તમારા શરારે દિનપરદિન અધિક આરામ થતો જોઈ હું ધીરનંદા આગાર માનું છું. આપ હવે જરા આરામ લ્યો ! વધારે યોત્તેશો તો વળી પ્રકૃતિ કાંક બગડી આવશે. વૈદ મૌનમાંજ શાંતિ જણાવે છે તો આપ થોડીક વાર સુખાળા થાઓ !”

“મારા ધર્મના મિત્ર સાચા માલીક આ તમારા ઉપકારનો ખત્તો હું ક્યારે વાળીશ ? રહેવા ઘો વડીલ રહેવાઘો ! અઘટિત થાય છે. મારૂં વિછાનું સાફ છે. આપ ખંખેરશો નહિ. આપના જેવા ધનાઢ્યને આવું કરવું ન જાણે !”

“હાં હાં હીરાલાલ આ શું કરો છો ? મને ખંખેરવા ઘો. જોજો એકદમ ગમછાનામાંથી ઉભા થઈ જતા !”

“ત્યારે રહેવા ઘો ! લ્યો હું આ સૂઈ જાઉં ! આપ તસ્દી ન લેશો ! આપને કામ કરતા જોઈ મારૂં મન કચરાય છે ? !”

“લ્યો ઠીક ત્યારે આપ સૂઈ જાઓ. હું જરા બહાર બળ્તરમાં આંટો મારી આવું છું.”

“હા પધારો ! હુકાનમાં હવે જરા વધારે ધ્યાન રાખો. આપ જેવા ધર્મી ધનવાનના પવિત્ર અન્નપાનથી મને નહું

જીવન પ્રાપ્ત થયું છે; મુરખી હવે મારી ચિન્તા મૂકી દો ! ”

મંદારગઢનો લક્ષાધીપતિ ધનવાન જયરામ શેઠ હીરાલાલની ખર્ચ અંતર પૂછી બંધરના કામ સારૂ બહાર ગયો. હીરાલાલ પણ વાતચીતથી થએલા શ્રમથી વધારે શ્રમીત થઈ આંખ મીંચી નિદ્રાધીન થઈ ગયો. શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી હીરાલાલની સેવા ચાકરી ઘણાજ ઉમંગથી અને પ્રેમથી કરતી હતી. શેઠાણી જમના પણ હીરાલાલની સારવાર કરવામાં કાંઈ મણા રાખતાં નહોતાં. હીરાલાલના ઘરમાં આવવા પછી જયરામ શેઠને જોતજોતામાં અઢળક ધન પ્રાપ્ત થયું હતું. શેઠને સંતાનમાં કુળ લાડકી પુત્રી ભાગીરથીજ સંતાન રત્ન હતું. શેઠાણી જમના પણ સાધ્વી પતિપરાયણ સ્ત્રી હતી; ભાગીરથીને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયા કેડે શેઠ શેઠાણીની મમતા ઘણી ખરી સસાર ઉપરથી ઉતરી ગઈ હતી. શેઠ પણ ઉદાર હોયે પુત્ર માર્ગમાં પૈસો વાપરતા. શેઠાણી પણ સદાવ્રત પાછળ સારી રીતે ગરીબ ગરબાંને અન્ન દાનથી સતોપ આપી જીહ્વાશ્રમની પવિત્ર કૃષ્ણ અદા કરતાં હતાં. હીરાલાલની ધર્મપરાયણ વૃત્તિથી શેઠ તથા શેઠાણી ઘણાજ આનંદ પામતાં હતા. જ્યારે જ્યારે ઉભયને વ્યવહારિક વિટંબણાથી કલેશ થતો હતો ત્યારે હીરાલાલ તેમને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવી પરમ શાન્તિ પમાડતો હતો. વખતે વખતે શેઠને દુહિતાના વૈધવ્યથી અનહદ સંતાપ થઈ આવતો હતો; પણ હીરાલાલના સમાગમથી ચિત્ત પરમ સુખને પામતું હતું. ભાગીરથીને પણ હીરાલાલ અપરોક્ષ રીતે ઘણાજ ઉપદેશ આપતો હતો; તેના મનમાં જ્ઞાન માર્ગના ઉચ્ચ

સંસ્કાર સ્થાપતો હતો. આખા ઘરમાં તથા શેઠના તમામ સ્નેહી મંડળમાં હીરાલાલ એક પરમહંસ તરીકે મનાતો હતો. તેની પાસે દરેક વ્યક્તિને ગમે તે વખતે જવાની છૂટ હતી. મંદારગઢના પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષો હીરાલાલના વચનામૃતથી પરમ સંતોષ પામી ચક્રીત થઈ જતા હતા. આખા ગઢમાં જયરામ શેઠના ભાગ્યની બલિહારી બોલાતી હતી. એક વખતે પુત્રીના રંડાપાથી શેઠની ઘણીજ અવદશા થઈ ગઈ હતી; અને આજ કાલ હીરાલાલના ઘરમાં આવવાથી શેઠના નસિબની ખારીઓ તમામ ખુટી ગઈ હતી. વ્યાપાર, રોજગાર, વ્યવહાર અને સાંસારિક હરેક પ્રકારના કાર્ય ક્રમમાં શેઠની સોગટી હીરાલાલના ચરણ પ્રભાવ પ્રતાપે આગાદ વાગતી હતી, અર્થાત્ જયરામ શેઠની સંપુર્ણ રીતે હીરાલાલના આવવાથી જોનજોતામાં ચઢતી થઈ ગઈ હતી. શેઠ સ્વસ્થિતિના ઉદયકાળથી ઘણાજ નમ્ર વિવેકી અને પુન્યશાળી બની રહ્યા હતા. હીરાલાલની મન વચન અને કર્મે કરીને સેવા ચાકરી કરતા હતા. શેઠ જ્ઞાતે વણીક કોમના હતા; અને હીરાલાલ પવિત્ર બ્રાહ્મણ કોમનો હતો; એટલે શેઠને સોનામાં સુંગંધી ભાગી અને શેઠાણીને ગરીબને ઘેર ગંગા વળી અને ભાગીરથીને દૂધમાં સાકર મળી એ પ્રમાણે થઈ રહ્યું હતું.

અત્યારે હીરાલાલ નિદ્રાધીન છે. શેઠ બહાર બજારમાં ગએલ છે. શેઠાણી પણ કોઈ કાર્ય પ્રસંગે બહાર સીધાબ્યાં છે. આખા ઘરમાં હીરાલાલ અને શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી બંને જણાંજ છે. એક નિદ્રાવસ્થામાં છે; ત્યારે બીજું જોખનાવસ્થામાં છે; ભાગીરથી શેઠની લાડકી દીકરી, શ્રીમંતાઈના તેજથી

જળહુણીત, બાલવિધવા, ભર યુવાનીમાં ઝગકતી મસ્ત મનો-
 વેગી ચપળા, અરે એકવાર અવિચારી સાહસિક અગળા અરે
 તરંગોમાં તણાતી પ્રગળા ભાગીરથી અત્યારે મહા વિચારસાગરના
 ઝોલે ચઢતી બેઠી છે. હીરાલાલ તરફથી થએલ તમામ જ્ઞાનોપદેશ
 અત્યારે ભુલી જવાની તૈયારીમાં છે. પોતે કેવી સ્થિતિમાં છે અને
 કોની પુત્રી છે તે પણ ક્ષણવાર વિસારી અનર્થ આદરવા તૈયાર
 થએલ છે. અત્યારે ભાગીરથીને કાણુ જાણુ કેવાએ વિચિત્ર
 પ્રકારના વિચારો આવવાથી તે તદ્દન ગદ્ગદાઈ જઈ અવિચારી
 નારીરૂપ ધારણ કરી અર્થાત્ આજ રોજ નિત્યના કરતાં નિરા-
 ણાજ વધારે નવીન પ્રકારના ઠાઠમાઠમાં આવી બણી ઠણી રૂમઝૂમ
 લટક મટક કરતી રૂક્ષ નિમિષ રૂપે વૈધવ્ય અવસ્થાના નામ
 ધારી નુન્ય ચિન્હ તરીકે હાથે રૂક્ષ કુંદનની ગગડીઓ રાખી
 હાવભાવમાં હીલોળાતી હીલોળાતી હીરાલાલના ખંડમાં દાખલ
 થઈ. હીરાલાલને નિદ્રાગ્રીન નિદ્રાળી પગવાર સુખી વિચારમાં
 અચકાઈ જડવત્ કમાડ ઝાલો ઉમીને ઉમીજ રહી. છેવટે મન
 સાથે કાંઈક નિરાળો વિચાર કરી નયનને નવીન આશામાં
 પલકાવતી અધરને દંતથી દાગતી અને દમ્ભમાં ચરણને એડી
 પ્રહારથી ધરણી પર ચાંપતી હીરાલાલના ઓશીકા આગળ બેડી.
 થોડીકવાર સુખી ઘણાજ પ્રેમના ઉમળકાથી હીરાલાલનું વદનકમળ
 નિહાળી રહી. તેના અંતરમાં હેતના ઉમળકા ઉપર ઉમળકા
 આવવા લાગ્યા. આખું શરીર અનંગના ચમકારથી પુલકાયમાન
 થઈ રહ્યું. મનડું મદનના મનોવેગમાં થનક થનક થનકારા ભારી
 રહ્યું. તેણે ઘણાજ પ્રેમથી નીચી વળી હીરાલાલના કપોલ પ્રદેશ

પર પ્રેમનું ચુંબન કરવાનું સાહસ આદરવા માંડ્યું. જેવી ચુંબન કરવા બંધ છે તેવુંજ હીરાલાલને ઉધરસનું હુંસકું આવ્યું. લાગી-રથી તરતજ ઉધરસના હુંસકાથી પાછી પડી; પાછી પડતાની સાથેજ હું થું કંઈ છું તેનું સહજ સહજ ભાન આવ્યું; ભાનની સાથેજ પાછી વિચારમાળામાં પડી ટગર ટગર હીરાલાલના મુખને જોવા લાગી. હીરાલાલ અત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવતો હતો. તેની અંતરદ્રષ્ટિ સમક્ષ કુંદન રમી રહી હતી. ઘડી ઘડી પ્રેમથી કુંદનને વિનવતો હતો અને ઘડી ઘડી ક્રોધ ભરી દ્રષ્ટિથી ઉપાલમ્બ આપતો હતો; વળી વળી પ્રેમતત્વનો બારિક વિચાર કરી તત્વ-જ્ઞાનમાં પણ તદ્દલીન થતો હતો; અર્થાત્ સાંસારિક ભાવનાના જે જે અવતરણ તેના વાતાવરણમાં રમતા હતા, તે તે પ્રકારની અજબ દશા અનુભવતો હતો.

“ કુંદન, રસીલી કુંદન તું ક્યાં ! તારા વિના હું પણ રૂનો ! શૂન્યકારમાં એક તારી આશાનોજ રણકાર મારા કરણ પટ પર આવે છે.”

* * * *

દીવ તખ્તે જગો તારી કાંઈએ પૂરી નહીં,
હરદમ તથા પથારી દીવમાં સતી નહીં;
દુનિયા પ્રીતિ ભરી ભલે, ઝીલે સુભાગી જન,
હો ભલે એ સો ગણી, આ દીવને પૂરી નહીં.
ભાવે રમાડું તુજને જેસાડું સાને પાસ,
ભેટ્યા હું જાઉં ત્યાં મૂર્તિ દીડી નહીં;
મૂર્તિને હું ન માનું કામ થું તે સાથ,

એજ નયનોની મઝા મુજને અધુરી નહિ.
તું મળી હતી મુજને રહી એક જે પળવાર,
ધા કરી દીલ કરી ગઇ રંગમાં પુરી નહીં.
એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉ હું તારું નામ,
તું વીના કીરતારની ખુશી મને પૂરી નહીં;
આવ કે ના આવતું તું તુજ આઠે જમ,
હું તું એ ખુવારીમાં મને અધુરી નહિ. “મળી”

આહા પ્રેમ ઉચ્છવાસ નથી, એ શક્તિ વિક્રમ છે. સર્વ સત્વનો, ધર્મા ચારિત્રની યજ્ઞવતી અભિવ્યક્તિ છે. એજ જીવની શક્તિ છે. વિદ્વાન લેખક પ્રાઉનીંગ જણાવે છે કે, Love is the energy of life નાના મોટા જ્ઞાની, મૂર્ખ, રાજા, પ્રજા, પશુ, પક્ષી, દેવ માનવ યજ્ઞજ સમાજમાં પ્રવેશ અને આદર મેળવવાનો પ્રેમજ જાણે અનુમતિ પત્ર પરવાનો હોય તેમ લાગે છે. જર્મન કવિ ગેટે કવે છે કે,

Love whose perfect type is woman,
The divine and human blending:
Love for ever and for ever,
Wins us on ward still ascending.

નારીજ પ્રેમનો શ્રેષ્ઠ આદર્શ છે. તેમાં સ્વર્ગીય અને માનવીય લાવનાનો સુંદર મેળાપ થાય છે. આ પ્રેમજ નિત્યકાલ આપણને ક્રમોદ્ધારી કરીને ઉચ્ચથી ઉચ્ચતર ત્રિદિવમાં લઈ જાય છે. સંસાર કીડાભૂમિ નથી, પણ એક વિદ્યાલય છે. અહીં પ્રેમશિક્ષા પ્રેમાનુશીલન કરવું પડે છે. માનવના આ છાત્ર

જીવનમાં અવકાશ કાલ નથી. એક અનંતપાઠ અનંતકાલ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે, એક શમશ્યાનો ઉદ્ભેદ કરવો પડે છે, તે આ છે, “ શી રીતે પ્રેમ લાભ કરાય ? શી રીતે પ્રેમીક થવાય ! ” હૃદયના અનુશીલ નથી, અનુશિલ દ્વારા શિષ્ય, સંગીત, સ્થપતિ વિદ્યા વગેરેમાં ચઢતી કરાય છે. શિષ્ય વિજ્ઞાનનાદિના પ્રમાણે એનો પણ નિત્યશિક્ષા અને અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કંઠનું અનુશિલન નહિ, આંગળીનું અનુશિલન નહિ, હાથની કસરત નહિ પણ એ આત્માનું અનુશિલન અધ્યાત્મ કસરત છે. આપણે સમાજમાંજ જીવનસગ્રામમાં રહેવું જોઈએ: કારણ કે, ‘Talent develops itself in solitude: character in the stream of life’ એકાંતમાં લોકાલપથી દૂર માનસિક શક્તિયો વિકસીત થાય છે; પણ સંસાર સાગરમાં ડૂબતાં ડૂબતાં ચારિત્રનો વિકાસ થાય છે. અરે અપ્રેમ પ્રેમશિક્ષણ મળે છે. પ્રેમજ ધર્મ છે. ધર્મ તનદુરસ્ત આત્માનું સ્વભાવિક કાર્ય છે. પ્રાણીના શ્વાસોશ્વાસની જોડે ફેફસાના સંકોચાવવા તથા વિસ્તૃત થવાના વિના બીજું કંઈજ નથી. આંતરીક પ્રકૃતિનો સ્વભાવિક સ્ફોટનજ ધર્મ છે. પ્રેમ પ્રિય વસ્તુને આનંદ આપવા ચાહે છે, એટલા માટે જે કામ કર્યાથી તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય તે પણ કરવા ચાહે છે. પ્રેમના વેગ અનુસારે તે કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ પણ બળવતી થાય છે. પ્રીતિ પ્રિય કાર્ય કરવામાં તત્પર હોય છે. જીવની સેવામાંજ સત્યજ્ઞાન તથા પવિત્રતાની ઉપાસનામાં ભગવાન પ્રસન્ન છે; તે કારણથી પરમાત્મામાં જેની પ્રીતિ છે તે સત્યાનુરાગી છે, સત્યવાદી,

જ્ઞાનાતુરાગી, સંયતેન્દ્રિય તથા વિશુદ્ધ સ્વભાવ છે. જેમાં લગવાન ખુશી થાય તે વિષયમાંજ પ્રેમિક ઉપાશક નિરંતર તેમાંજ આંખ ફેંકે છે. પ્રેમીકના જે જે નેત્ર પર પડે છે, તે પ્રેમ રૂપથી જુએ છે. વૃક્ષની ઓળખાણ ફળથી થાય છે. ધર્મની ઓળખાણ પ્રેમથી થાય છે. પ્રેમજ જીવનની સફળતા છે. જીવાત્માથી પરમાત્માની પાસે પહોંચાવાય છે. જીવાત્માની ઉપર પ્રેમજ આપણને પરમાત્માની પાસે લઈ જાય છે. તેના ઉપર અથવા તેના પ્રિયજીવને ચાહવું એ એક સરખું છે. મહાત્મા ત્રિપિતચંદ્ર પાલના શબ્દોમાં કહીએ તો He that loveth another hath fulfilled the law' જે માણસ એક જણને ચાહે છે તે પ્રિય પરિજનની પેઠે, પતિવ્રતા સતીની પેઠે, ઇચ્છાપ્રકાશ કરવાની પહેલાંજ પ્રભુની મતલબ જાણીને લગવાનનાં પ્રિય કાર્ય કરે છે, લગવત વિધી પાલન કરે છે, પ્રેમ અનુજ્ઞાનો ગુલામ છે. ગુલામ શેઠની ઇશ્વરતથીજ મતલબ સમજી શકે છે, તે ત્વરાથી તેને લગતાં કામ કરવાને તત્પર થાય છે, તે શા ઇરાદાથી કામ કરે છે ? લય તથા શરમથી નહિ, પ્રેમથી તેને માટે લાવાં ચઢાવવાં માર મારવો, અથવા સજનો ધારો બનાવવો પડતો નથી. એક જણના ઉપર ચઢા રાખવો અને ઇશ્વરનો નિયમ પાળવો એ એકજ છે. પ્રેમ પંડિત જ્ઞેન કહે છે કે, This is love that we walk after his commandments આપણે તેની આજ્ઞા પાળીએ છીએ એજ પ્રેમ છે; અને એટલા વાસ્તેજ કહેવાય છે કે, Love is the fulfilling of the law વિધી પાલનજ પ્રેમ છે. આ બધા મહા વાક્યના

રહસ્યમાં અગણિત રત્નો સમાએલાં છે.

ઈશ્વર પ્રેમ સ્વરૂપ છે. જે પ્રેમમાં રહે છે, તે પરમાત્મામાં રહે છે અને પરમાત્મા તે પ્રેમીકના અંતરમાં રહે છે. મુક્તિ પ્રીતિની દાસી છે. મુક્તિમાં પ્રેમિકનો અધિકાર છે. પ્રેમિક મુક્ત આત્મા છે કારણ કે તે પ્રવૃત્તિ શૂન્ય છે. પ્રેમજ તે પુણ્યક છે કે જેનાથી જીવ શરીરે સ્વર્ગ ઉપર ચઢે છે, દુનિયામાં જે ચઢાતો નથી તે પરમાત્માને પિછાનતો નથી, અર્થાત્ પરમાત્માજ પ્રેમ સ્વરૂપ છે, માટે,

*

*

*

*

“ પ્રીતિ પ્રેમ વદુ જય જય જય વાણી ભર્યા પ્રેમ થકી પવન આસ પાણી,
શીનલ પ્રાણુ રહાય આપનો સમીર સુરજ અંદર તણો પ્રેમ શો ગંભીર;
પિતા પુત્ર માત પતિને સંસાર દીસે પ્રેમ વડે દીપતો જગાર,
તુડ્યો પ્રેમ શીટી જય છે સંસાર પરબલ તણી યોજના અપાર.
પૂરો પ્રેમી અંશ પ્રેમગુંજ અંગ સદા ઝીંકતો પ્રીતિ તણા તરંગ,
મળે સાથ કદી લાખમાંથી એક ગદન પ્રેમ અકત્ર યોજના અમેદ;
મનુષ્ય જીવ મનુષ્ય જીવ શું નાણાય પ્રગટ પ્રેમ તારી કરપના જણાય,
પ્રિયા પ્રિતમ તણે કંઠ લીન થાય પિતા કંઠ વિશે બાકેદો ભરાય.
લિલ દામ લિલ લિલ રૂપ ભાસે અર્ધે પ્રેમ તુજ એકલો પ્રકાસે,
નથી દુઃખ ભેઘ પ્રેમ શક્તિ તારી તિમિર દુઃખ પ્રેમ તેજ દે વધારી;
અર્ધે બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મ પ્રેમ બાણું કૃતિ રીતી ગતિ લિલ ના પ્રમાણું. ”

મણિ:-પ્રેમજન.

મારી પ્રીતિ પ્રતિમા ! સ્નેહની દેવી ! અરે પ્રેમની પૂતળી ! કુંદન તું કયાં ? અલબેલી તારી આશામાં તો હું ખુશ

તણાયો ! જેમ જેમ તારી પાછળ તણાઉં છું તેમ તેમ તું વધારેને વધારે દૂર ભાગતી જાય છે. મધુરી, હવે એકવાર તો મને દર્શન આપ ! તારા દર્શન વિના હું થોડો થઈ ગયો છું. રસીલી હવે મુખની માગી એકવાર છેલ્લી છેલ્લી ઝાંખી કરાવ ! ”

હિરાલાલના સ્વપ્નાવસ્થાના પ્રેમોદ્ગારથી ભાગીરથી ઘણીજ મુગ્ધ બની ગઈ, અને જે આવેશમાં હતી, એના કરતાં તમણા આવેશમાં તણાવા લાગી. એના અષ્ટાંગે પ્રેમનો તન્મનાટ થઈ રહ્યો; હૃદય ભાવનાઓથી નાચી રહ્યું. યુવાન ગાળા મસ્તીએ ચઢી પુનઃ સાહસ કરવા લાગી; હિરાલાલ તરફથી પ્રાપ્ત થએલું તમામ જ્ઞાન વિસારી દીધું, અને એકદમ પ્રેમમાં ઉત્સુક બની નીચી નમી હિરાલાલને ચુંગન કરવા ગઈ; એટલામાં હિરાલાલના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળ્યા,

“ એ પ્રીતિના અધિકારી;
એક ગોખી ગિરધારી:-
પાવક પ્રીતિ પરમાણે,
વીતી જેને તે જાણે
ચાતક તો સ્વાદજ માણે,
લઈ લ્હાણુ લ્હાણુ લ્હાણુ:-
ત્યાં હૃદય હૃદય ત્યાં જાયે,
લોચન લોચનમાં સમાયે;
જુદા થાતાં દુઃખ થાયે,
જાયે પ્રાણ પ્રાણ પ્રાણ:- ”

કુંદનને સંબોધતાં ભાગીરથી સ્નેહ સંબંધમાં સંબોધાઈ

ગર્ભ; અને તરતજ સાહસિક શ્યામાએ સાહસ કરી ચુંબન કરી દીધું. ચુંબનના શીતકારથી હોરાલાલ લાગતોજ નગ્નત થઈ ગયો. ચપળાના ચમત્કારથી ચતુર ચમકી રહ્યો; ભાગીરથી ઝંખવાણી પડી લજવાઈ ગઈ; હોરાલાલ તીરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટિપાત ભાગીરથી પ્રતિ ફેંકી મનોભાવને વચન પ્રહારમાં ગુંથી મુખભાવને સ્મિતહાસ્યમાં પલટાવી બોલ્યો “ ઓહો ભાગીરથી જાહેન! આજ આટલો બધો આ દીનબંધુ ઉપર પ્રેમનો ભાર! હોય જાહેન હોય! ભાઈ ઉપર જાહેન સિવાય આટલું બધું હેત કોણ દર્શાવી શકે! એક જનુની કે બીજી ભગિની! તમને જાહેન કહું તોયે થોડું છે અને મા કહું તોયે થોડું છે! આ માંદા અતે મરતા હોરાલાલની સારવાર તમે જાહેન કરતાં પણ અધિક કરી છે; અને મા કરતાં પણ અધિક કરી છે. તમને જોતાં હું બધું ભૂલી જાઉં છું! મારી જાહેન કહો આ ભાઈને શી આરા છે? જાહેન વિનાના ભાઈને કાલી ઘેલી જાહેનના પ્રેમચુંબનથી કેવી શાન્તિ થાય છે; તેની મને આજે ખબર પડી. જાહેન તમારા ચુંબનના મીઠડાથી મારાં બધાં દુઃખડાં દૂર થઈ ગયાં!” આ વખતે એક દૈવિક ચમત્કાર થયો; શેઠાણી જમનાં અને શેઠ જયરામ હોરાલાલની વિશુદ્ધિ પારખવા સાડે તેના હૃદયની પવિત્રતાની કસોટી જોવા સાડે હૃદયની પ્રેરણાથી અચાનક આવીને હોરાલાલના ખંડ પાસેના જાળીઆ આગળ ઉભાં રહ્યાં. શેઠ અને શેઠાણી બંને એક મત થઈ શાંતિ પકડી હોરાલાલ તથા ભાગીરથી શું કરે છે તે ચુપકીથી નિહાળવા લાગ્યાં. શેઠાણી વખતે વખતે અભરાવ

લાગી કે એકાન્તમાં અનર્થ થશે અને અનર્થથી બન્ને જીવની અધોગતિ થશે; પણ જયરામ જમનાને ઇશ્વરતથી શાન્ત કરી શું થાય છે તે જોવા વિનવણી કરી ચુપકીથી જોવા લાગ્યો !

“ મને માફ કરો ! હું આપની અપરાધી છું ! ”

“ એમાં અપરાધ પણ નથી અને માફ માગવાની આવશ્યકતા પણ નથી. ”

“ હું ભૂલી ગઈ, મેં ન કરવાનું કાર્ય કર્યું; મને ક્ષમા કરો ! મન માંકડાએ મને જેમ નચાવી તેમ હું નાચી ! હું મોહમાં આંધળી બની કામવશ થઈ બધું ભૂલી ગઈ; અરે મારા જ્ઞાનમાં પાણી ફરી વળ્યું ! આપે મને જ્ઞાનોપદેશ આપવામાં કાંઈ પણ કચાશ રાખી નથી; વિધવાના ધર્મો સારી રીતે સમજાવ્યા છે; છતાંપણ બધું પથ્થર ઉપર પાણી થઈ ગયું. ”

અરે મહાવીર હું તો બધું ભૂલી ગઈ. પાપમાં ડુબી ગઈ ! સાત સમુદ્રના જળથી પણ મારા મનની વિશુદ્ધિ હવે થશે નહિ. હું શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શી રીતે કરી પાવન થાઉં ! હવે મને કાંઈ સૂઝતું નથી. જેમ જેમ ઘડી ઉપર ઘડી વ્યતિત થાય છે તેમ તેમ મને મારા સાહસ કર્મની ભયંકરતા વધારે ને વધારે ભયંકર જણાય છે. હું કોણ ? મેં શું કર્યું ? આપના જેવા પરમ ભગવતિ વીર સંગાથે મેં મારા હૃદયની શ્યામતા ઘસી ! હરિ હરિ હરિ હવે મારી શી ગતિ થશે ? ”

“ જહેન હવે પરિતાપ કરશે નહિ. પશ્ચાત્તાપ છે તે એક પુનરજીવન છે, પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. પ્રેમનો પંથ વિષમ છે,

કંઈ કંઈ જ્ઞાનીઓ તેમાં ગોથાં ખાય છે. મનને હુંમેશાં અંકુશમાં રાખવું જોઈએ; નિરંકુશ મન સદાને વાસ્તે માર અવરાવે છે. પ્રેમ મન અને કામ એ ત્રણે વસ્તુ નિરાળી છે. અજ્ઞાની અને સાહસિક એ ત્રણ વસ્તુને એક વસ્તુ માની કેટલીકવાર પ્રીતિના નામને કલંકીત કરે છે, મનને અહેકાવી નાંખી ન કરવાનાં કાર્ય કરે છે, અને છેવટે વિમાસણના સાગરમાં પડી સાહસિક મન સાથે ખુડી મરે છે. રહાવું અનુભવવું અને રહેવું એ કોઈ વિરલાથીજ ણની શકે છે. મનને નિરંકુશ કરી કામના વાતાવરણમાં વાયરે ચઢેલા કંઈક વેવલાઓ પ્રેમ પ્રેમ કહી પોતે અનાચાર આદરી અનીતિમાં ડુબી મરે છે અને ખીજાને ડુખાવી મારે છે. પ્રીતિ આ દુનિયાની વસ્તુ નથી, પણ સ્વર્ગની અમૃત્ય વસ્તુ છે, પ્રભુની પ્રભુતાની પ્રતિમા છે. હૃદયની વિશુદ્ધતાનું પ્રતિબિંબ છે, અમૃતનું ગિંદુ છે, સત્ય સુખનો મહા સિંધુ છે. જીવોની એ એક વિકાર ઉદ્વેગ થવાથી દીવાની અવસ્થા છે. એ દીવાની અવસ્થાને ધર્મ અને જ્ઞાનના સંસ્કાર, વિચાર અને આધારે કરી સુખમય શાંતિની અવસ્થા બનાવી શકાય છે. સ્વતંત્ર અને નિરંકુશ મનના વાતાવરણના સારા નરસા વિચારોનાં ફળ આ અવસ્થામાં રહેલાઈથી અનહદ પ્રમાણમાં મળી શકે છે; માટે વિબુધજનોએ હુંમેશાં મન ઉપર ધર્મ અને જ્ઞાનનો અંકુશ રાખવો જોઈએ. જીવનને જેમ અને તેમ ધાર્મિક બનાવવું જોઈએ. બુદ્ધિમાને એકાંત મળતાં મનને જ્ઞાનના વાતાવરણમાં ચઢાવવું જોઈએ. મનની ઉન્નતી નીતિ અને ધાર્મિક વૃત્તિઓથી થઈ શકે છે. જ્ઞેન હવે ચિંતા નહિ કરતાં મન ફરીથી વિભળ

ન થાય તે સારૂ ખાસ લક્ષ આપશો. ”

“ ભાઈ, આપે આ જહેનના કલ્યાણ સારૂ જેટલું કહેવાય તેટલું કહ્યું છે. મારા જીવનમાંજ આવા સાદસ કલંકની કાળાશ લાગવાનું લખ્યું હશે તે પ્રમાણે જન્યું ! હજુ પણ કાંક પાપ કરતાં પાછું વાળી જોયું હશે; તેથી આપનો જ્ઞાનોપદેશ મારા ઉપર નિરંતર અમૃત ઘનની માફક વરસ્યાજ કરે છે. હું વિકારી થઈ પણ આપ વિકારી નથી થયા એટલું માંડું પુન્ય છે. મારાં માતપિતાના પુન્યનો પણ ઉદય છે કે આપ જેવા મહાત્મા નર-વીરનાં મારા ઘરમાં પગલાં થયાં છે. તમારી જેટલી સેવા ચાકરી કરીએ તેટલી થોડી છે; અરે તમારા ચરણ પખાળીને પાન કંદે તો પણ થોડું છે. ગુણનીધિ આજે આપે મને તારી છે; અરે મારા પિતાની ઇકોતેર પેઢીને પાપમાં ડુબતાં જયાવી છે. આપના જેવા સયમવાળા અને મનોનિગ્રહવાળા કોક વિરલાજ હશે. સ્ત્રીના ચુંખનથી જો ચળાયમાન ન થયા હો તો તે આપ એકલાજ છો. કળીકાળમાં ભામિનીની ભૂજસતામાંથી મુક્ત થાય તેવા આપ એકજ મહાત્મા છો. આપનાં હું કીયે મુખે વખાણુ કરૂં તે સૂઝતું નથી. હરિ, હરિ, હરિ, મેં પણ આજે મહાભારત અનર્થ આદ્યો છે. માંડું શું થશે તે હું કળી શકતી નથી ! આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેવી રીતે કરવું તે પણ મન કલ્પના કરી શકતું નથી. જ્ય જ્ય જગતપિતા પ્રભુ મને માફ કરો હું ઘણીજ અપરાધી છું. ”

“ જહેન ઈશ્વર તમને માફ કરશેજ ! કેશવ કંઠજ્ઞાનીધિ છે. તે હૃદયમાં ખાપીઓને પાપમાંથી તારે છે, તે દરેક જીવધારી ઉપર

નિરંતર દયાજ કરે છે. હવે તમે પાપને સંભાળી સંભાળી પશ્ચ ત્તાપન કરશો. ભવિષ્યમાં પાપ કરતાં અટકી જવાય તેવાં જ્ઞાન પગલાં ભરશો ! હવે તમારામાં વિકાર રહ્યા નથી. તમે શુદ્ધ છો; મંગળમાંથી મક્કીન વાસના દૂર કરી દો ! દિનમનુ હમેશ દીન ઉપર અમીદ્રષ્ટિજ કરશે. દયાસિંધુ દયા વરસાવશે ! ”

“ આપ જેવા ધર્મવીરના સમાગમમાં છતાં પણ પાપ કરવાને તૈયાર થઈ ! અહા એ શું ઓછા ગજબ છે આપના કમળવદન પર ચુંગન કરવાને આ પાપી મુખ લલચાયું તો તેને તો શિક્ષા અવશ્ય કરીને કરવી જોઈએ. પાપ મોંઢાને તમાર્યા મારવાજ જોઈએ ! મન માંકડા લે લેતો પાપની સજા ! ”

“ અરે હાં હાં ગહેન આમ તમાર્યા મારે પાપ દૂર થાય ! કઢાપો કરે મન ઉલટું ગગડી બેશે; વિલાપ અને પશ્ચ ત્તાપથી તો એક પાપની નીચ પ્રકારની વેલછા ઉત્પન્ન થાય માટે શાંત થાઓ, મોંઢા ઉપર તમાર્યા મારે મનને શું થાય તેને તો જ્ઞાન નીતિ અને ધર્મના અંકુશથી વશ રાખવું જોઈએ !

“ અભાગી જીવ છેવટે તું વિધા ઉપરજ બેઠો ! પાપ મન છેવટે પાપ કરવાજ તત્પર થયું ! દુષ્ટ મન લે તારા કર્મનું ફળ ! ” કહી આવેશમાં આવી માથું હીરાલાલના પલંગના પૈર ઉપર જોરથી અફાળ્યું; હીરાલાલ ગલરાઈ ગયો; જોતજોતા જ યોગરહમ લોહી લોહી થઈ ગયું. ભાગીરથીનાં માગાપ એકદમ આંધળીયાં કરી ધસી આવ્યાં; યોગરહમ ગલરાટ અને ગજ વરતાઈ રહ્યા ! ”

“ દીકરી તેં ન કરવાનું કર્યું પણ અંતે સમજાણના ઘર-
માં આવી એટલું માફ અહો લાગ્ય છે ! હવે પશ્ચાત્તાપ કરીશ
નહિ ! આ તો ધર્મના અવતાર હીરાલાલ હતા તો સૌ સારું
થયું; પણ વખતે કોક બીજો હોય તો અમારે કમોત કરી મરવું
પડે અને તને પહેલાં વિષ આપી મારવી પડે ! બેટા હવે જ્ઞાનને
ગ્રહણ કર. ધર્મ અને નીતિનાં દ્રષ્ટાંતથી સિદ્ધાંત બાંધતી જ
અને તારી કાયાને પાવન કર ! ”

“ બેટા હવે બહુ થયું ! ચિંતા ન કરીશ; આત્મઘાતના
વિચાર જવા દે ! તારા હૃદયમાં જે વિકાર અને દુષ્ટ ભાવના
હતી તેની આજે તેં સારી ઘાત કરી છે. હવે આટલેથી સંતોષ
માની નીતિને સંભાળો અને પ્રભુને ભજશો તો ભગવાન ત-
માફે ભલું કરશે ! ”

“ મારાં માત પિતા ! આજે તમને ઘણું કષ્ટ થયું છે
તો મને માફ કરશો. જાહેનને પણ મેં જેટલી શિખામણ દેવાય
તેટલી દીધી છે. હોય ગર્યું છે, અલેતું છે, દુનિયા તેણે જોઈ
નથી. તે નિષ્પાપ છે, તેને પ્રભુ ક્ષમા કરશે ! ભોળાના ભગવાન
હંમેશાં ભોળાનું ભલુંજ કરશે ! જાહેન કંચન છે તે કંચનજ
રહેશે. કુંદન પર જે પાપની રજ ચોટી હતી તે આજ પશ્ચા-
ત્તાપના અગ્નિથી વિશુદ્ધ થઈ છે ! પ્રભુ તમારા સર્વનું કડ્યાણ
કરે ! ”

“ હીરાલાલ હવે માફ મન સંસાર પરથી ઉડી ગયું છે.
વિશ્વનો વૈભવ મને અત્યારે અંગારા સમ દુખદ લાગે છે. મને
હવે કાંઈ ગમતું નથી. આજથી મારી દુકાન અને પેઢીનો તમામ

વહીવટ હું તમને સોંપું છું. હું તમને મારા પેટના પુત્ર કરતાં પણ અધિક સમજું છું; મને હવે સખત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તો મને વૈરાગ્યમાં જ રમવા દો. આ તમારી ધર્મની માતા અને ધર્મની જાહેનની તમે સંભાળ રાખો ! એ બંને નિરદોષ હું તમને સોંપું છું. જે કાંઈ મારી સ્થાવર જંગમ મિલકત હોય તે તમામનો પુન્ય માર્ગમાં ઉપયોગ કરજો ! આજથી તમે તેના કુલ મુખત્યાર છો ! તમારું જે કાંઈ સગું વડાલું હોય તેને અહીં ખોલાવો તમે રાખો ! મને હવે મારા કડ્યાણનો માર્ગ પકડવા દો ! ”

“ પિતાજી આપ આમ આકળા ન થાઓ ! આવેશમાં ન આવો ! આવેશ હંમેશાં નુકશાનકારક છે. સાહસ અનર્થને ઉત્પન્ન કવવાવાળું છે. આપની વૃત્તિ જો હવે પ્રભુ ભજનમાં વળી હોય તો મુખેથી આપ પ્રભુ ભજન કરો ! આમ એકાએક વૈભવને ત્યાગ કરી બાવા બની જવામાં દુનિયા તરી શકાતી નથી. ધીમે ધીમે મનને સંસ્કારી કરી વૈરાગ્યમાં રમવાથી ભક્તિની ખરી મજા માણી શકાય છે. એકદમ રાખ ચોળી બાવા બનનાર કંઈક જાણુ વિભળ મન થવાથી પાછા સંસારી બન્યા છે; અરે પાપના કીડા બની પાપમાં સડયાજ કરે છે; માટે મન ઉપર જેટલો ભાર તે ખમી શકે તેટલો મૂકો, અને ધીમે ધીમે સંસારની માયા ઓછી કરી કાયાના કડ્યાણમાં મચતા બાઓ ! ”

“ અરે પણ આજ મને પારાવાર મુંઝવણ થાય છે. મારા મગજમાં કાંઈ ઓરજ પ્રકારની ચિન્તા જામી રહી છે. મારા આખા શરીરમાં ગભરાટ વ્યાપી રહ્યો છે, મને હવે કાંઈ

રૂચતું નથી, અરે મનને કાંઈ પણ ગમતું નથી; હવે આ ભૂમિજ મને ભારે લાગે છે ! ”

“તો આવો હવે થોડાક વખત સારૂ આપણે બધાં જાત્રાએ જઈએ ! કાશીની કડ્યાણુ ભૂમિકામાં થોડાક વખત નિવાસ કરો ! ત્યાં તમારા મનને સારી રીતે વિશ્રાંતિ તથા શાન્તિ મળશે ! કેટલીક વખતે ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રા પણ મનને મોંઘી ઔષધી માત્રા કરતાં પણ વધારે સુખ અને શાંતિ આપે છે. ”

“તો તમે પોતે યાત્રા સારૂ બંદોબસ્ત કરો, હું પેઢીના વહીવટની ગોઠવણ કરું છું. જેમ બને તેમ તાકીદથી કામથી પરવારી જાઓ ! ”

“બહુ સારૂ મુરખી આપ હવે થોડીકવાર શીતળ જળથી સ્નાન કરી આરામ લ્યો ! બા અને બહેન તમે પણ શીતળ જળથી સ્નાન કરી માળા કરો ! જાઓ પ્રભુ સૌ સારા વાનાં કરશે ! ”

“હીરાલાલના ઉપદેશથી શેઠ શેઠાણી અને ભાગીરથી દરેકને શાન્તિ વળી. શેઠ લાગલાજ દુકાને જઈ વહીવટની વ્યવસ્થામાં ગુંથાયા; અને શેઠાણી તથા ભાગીરથી સ્નાન કર્મમાં ગુંથાયાં; હીરાલાલ એકત્રો પલંગમાં પડી પરમાત્માની માયાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.”

* * * *

“ઉર અકળાય મુંઝાય મહા મતિ (૨)
રતિ પણ પામી શકાય ન તુજ કૃતિ;
વાહ વાહ ત્રિધપતિ ! !

શી અફલુત તુજ ગતિ અતિરે,
વાહ વાહ વિશ્વપતિ:-૦

મન ધારે હું આ કરું, શું કરતો કિરતાર;

મારું મારું કહી મરે, તારું નથી તત્ત્વમાર:-૦

સારું કરું તારું હુંતો, જોડે કંઈક ગમાર;

હુંપદમાં સારૂ ગયું, થાય ન સારાસાર:-૦

હરિ માયા છે કારમી, ઘડી ઘડી અદ્વાય;

માયાને માની લઇ, ભૂટા પડી પરતાય:-૦

વિષ્ણુધ વાંચકો આલો હવે હીરાલાલને થોડીક વાર વિ-
સરવા દો અને ભાગીરથીને પણ જ્ઞાન ગંગામાં ન્હાવા દો !
માગળ ઉપર સૌ જોવાશે ! કહો આતે “ પ્રીતિનો ભોગ કે
સિમનો યોગ ! ”

પ્રકરણ ૬ ઠું.

જીવાનીની દહેર કે ફશનનો કેર.

દાહરો.

ખાટે સુજશ ખુશામતી, હરી ફરી ચરી ખાય;
જે દિન ને રાત્રી ભણે, તે તેને વરા થાય.

તુંજ ખોટું સમજે છે, તે કરવાને કોઈ મોજથી ફસાતો
નહિ, નફાથી કલચાતો નહિ, લોભથી ગજડતો નહિ, દાખલાથી
દોરવાતો નહિ, અને શિખામણ સાંભળતો નહિ, એટલે તું
હંમેશ આનંદમાં દહાડા કાઢી શકીશ, કારણ કે ચોખ્ખું અંતઃ-
કરણ એ હંમેશનો આનંદ અને હરિનો વાસ છે.

ખેતી ખુશામતની ખરી ખેતર ખુશામતનું ગધે.
ખાંપણ ખુશામતમાં નહિ ડહાપણ ખુશામતનું ગધે;
હુંશિયાર હુન્નરી હરિફને હકદાર ખર ખુશામતી,
પુરા ત્રિલોચન વિક્રમી વદનાર હાજી હા અતિ.

વૈભવની શોભા સજ્જનતાથી, સંપત્તિની શોભા સત્યા-
ત્રતા દાનથી, વિદ્યાની શોભા વિનયથી, જ્ઞાનની શોભા શમથી,
શૌર્યની શોભા સંયમથી, તપની શોભા ક્ષમાથી ને ધર્મની

શોભા નિખાલસતાથી છે; પણ એ બધા કરતાં માનવ જીવનની
શોભા શીલથી અધિક છે.

• * * * *
મધુરી વાણી છે તારી પ્રેમ વણુ પણ છે અધુરી;
વદે છે વાત સાચી પેટમાં પણ જોડે જુરી.
તને તો ચર્મની છે આંખ પણ દીક્ષની મને છે;
સફાઈ છોડી અહીંથી જન હવે જાણી મધુરી.
મહોત્તમ તારી જોડે મારી લવ ઘટતી નહોતી;
અચાનક કોણુ જાણે વૃત્તિ તુજ પર કેમ સ્ફુરી.
હવું જે પૂર્વે જાવનું હોયું તેં લીધું અધું તે;
નથી લવ વાસના મારા થઈ ગઈ સાવ તે પૂરી.

* * * * *
જગતમાં આંખે જોતાં જુદાંને કેવું હું જય;
સાચાની તો ખરેખરી ધણીક જુવારી છે.
વિદ્વાનોને ગરજથી મુરખતા જનમ તણી;
નજરથી ન્યાળી કહું ઘણે સ્થળે વારી છે.
ગવેડા પૂજાય ગાય મરાય છે કસાઈથી;
લાવ ન પૂજાય તેના કેવી વાત ખારી છે.
કવિની કીંમત ગણ શરૂની લિખત ગણ;
લાયકની ગણનામાં વાવ કારખારી છે.
વાયડા વિદ્વાનો થયા મુરખ તે ડાહ્યા થયા;
વક્તાની વાત આ જમાને તો લવારી છે.
લુચ્ચાને લફંગા રેહીઆળ દોર હરાયાની;
શાખ સ્થિતિ લાજ વડે સેવા લાભખારી છે.

“ ચલ યાંસે લાગ જા. શીર મત ફેલાવ ! ”

“ અદ્વાએ આપકું પચસા દીયા હય સો ગરીબોકું સમાલ-
નેકે લીયે ! ન કુચ્છ ડોળા કાઢકે દીનકું સતાનેકે લીયે ! ”

“ ગેટ આવે ફ્રેમ હીઅર ! બકમકાટ મુકી ચાલ્યો જા ! ”

“ ઈતના ગુમાન મગજમેં કયૌં રખતે હો ? ખુદાએ તુમકું
દીયા હય સો હમ માંગનેકું આતે હય ! ” અવાજ સાંભળી ડોળા
કાઢતા ધુધવતા રાયજી ઘરમાંથી કેસરનું ઉપરાણું લેતા બહાર
આવ્યા, અને દમામમાં હેંકા કરી ફકીરને ધમકાવવા લાગ્યા !

“ અરે છાનોમાનો ભસ ભસ કરતો જતો હોય તો જા,
નહિ તો ધોલ દેવી પડશે ! ”

“ અય ખુદા અદ્વાએ આપકું અમીર બનાયા સો ફકીરકું
મારનેકે લીયે ? ”

ત્યારે સાંઈકું રૂપા દેનેકે લીયે ! મારા બેટાને માગી
ખાવું અને મિનશ રાખવો ! ચલા જા હ્યાંસે ! ”

“ મે તો ચલ જાઉંગા મગર તુંહી એક અમર રહેગા
કયૌં ? ઈતના ખુદા હય, ઘોરમાં જાનેકી તૈયારી કરતા હય, મગર
પતરાજી નહિ છોડતા ! દીનકું એક કૌડી બી નહિ દેતા ? ”

“ હવે છાનોમાનો જતો હોય તો જા, નહિતો ઘોઘરો
પકડી ધક્કા મારવા પડશે ! ”

“ તું પાગલ હમકું કયા કરેગા ? હમ તો મરેલે હય !
ખુદાએ હમકું મારા હય, શીર તુંહી કયા ચારેગા ? મેરેકું
મારનેકો તૈયાર હોતા હય, જગ તેરા ગુસ્સાકું માર; કે જસને
લીયે એ ખુદાપન લાજમ હોતા હય ! ”

“ યુ મેન ગો આવે એટવન્સ, અધર વાઈઝ આઈ વીલ કીક યુ ડાઉન ! ચાલ્યો જ એકદમ નહિ તો લાત ખાઈશ ! ” ઘણાજ ક્રોધમાં આવી કેસરે ફકીરને એક સપાટ છુટી લગાવી દીધી; ફકીર પણ હદ બહાર ગુસ્સામાં આવી ગયો; અને સપાટ હાથમાં લઈને ડાળા કાઢી સારી પેઠે રાયજી તથા કેસરને ધમકાવવા લાગ્યો !

“ અબે ઓ રંડી કયા તુંહી જીવાનીકે જોરમેં દુનિયાકું તૂનવત સમજતી હય ! સમજ સમજ તેરે પર બી ખુદા હય ! એક દરે તેરેકુંબી મરના હય ! તુંબી એક દરે ખુદી હોનેવાલી હય ! અબે ઓ ખુદા તેરેકું તો કબી મોત નહિ આનેવાલા હય ! કયૌં મેરે જયસે કંગાલકું તુમ જીતી લગાને હય તો ખુદા તુમકું મુંડમેં ડંડા લગાયગા ! ઈધર મસ્તી કરસો મગર ઉધર જવાબ દેનેકા હય ! ”

“ હવે જતો હોય તો જાને છાનોમાનો ! તું તે કાંઈ ઈનસાન છે કે હેવાન છે ! ”

“ મેં તો હેવાનહુ મગર તુંહી એક ઈનસાન હોકર ઈમાનકું ભૂલ જાતા હય ! ”

“ ચલા જ ગઢા, ઈમાનની દરકાર મને કાંઈ નથી. ”

“ ગઢા તો તુંહી ખુદખેખુદ હય કે જીસકું ઈમાનકી દરકાર નહિ ! પાગલ ઈમાન ગયા જળ ઈનસાનમેં કયા રહા ! જીસમેં ઈમાન નહિ વોહી ઈનસાન ઔર હેવાન દોનું સમાન હય ! ”

“ હવે જાય છે અહીંથી ! ”

“ અમ જાવે કીધર ! ધધરહી ઠરેંગે ! શીર ફાઠેંગે ઔર હમેરા ખુન તેરે પર કટોરા લરકર છાંટેંગે ! હમકું હેવાન કહા જખ તુંકી હેવાનિયતકી આસિયત દેખ લે ! ”

ફકીર રાયજીના મકાન આગળ અડીંગા નાંખીને બેઠો. રાયજી પણ બોલતાંશું બોલી ગયા, પણ ફકીરના ધુરકતા ડોળા જોઈ તેમના હાંબ ગમડી ગયા; લોક પણ આસપાસથી આવી ભરાઈ ગયાં. સાંઈ અને રાયજીનો ઝઘડો કેવો થાય છે તે જોવા એક પગે આતુર થઈ ગયા ! ફકીરે એક ચપ્પુ કમ્બરમાંથી બહાર કાઢ્યું; અને એક અલ્લાના નામનો હાકોટો કરી છાતીમાં લગાવાની તૈયારી કરી. રાયજીનો એક પાડોશી મિત્ર આ મામલો જોઈ ગભરાઈ ગયો, અને સાંઈને વિનવવા લાગ્યો.

“ અરે હાં હાં સાંઈ બાવા, જીલમ મત કરો; દ્યો હું તમને એક પૈસાના ચાર પૈસા આપું. એ ડોસાની તો ‘ સાડી બુદ્ધિ નાહી છે. ’ એમના બોલવા પર ગુસ્સો મત કરો ! ”

“ નહિ બાવા માફ કરો. તુંમ તુમારે રસ્તે ચલે જાઓ ! મેરેકું ચહ હેવાન બોલા; મેં હેવાન બનકર ઉનકું હેવાનિયત લીખલાઈગા ! ”

“ અરે માફ કરો સાંઈ ! જાને દો ! અમીરી છોડકર જખ ફકીરી લીયા તો યે જગડા કરનેકા કયા સખખ ! જાને દો. સારી આલમ પડી હય ! ઉજને તુમકું હેવાન કહા મગર ખુદા તુમકું નહિ કહેતે ! જાઓ બાવા હેવાન તો એ પોતેજ છે ! ”

“ અચ્છા બાવા મેં આપકી આતર ચક્ષા જાતા; મગર યે બુદ્ધા બકરેકું રોશન કરના ચાહીએ કે કીસી સીખકું જાલી મત.

દેના અગર જીતી મત લગાના ! તુમારી પાસ હોવે સો દેદો નહિ તો માફ કરો ! ખુદાએ દીયા હુય સો હુમ માગનેકું આતે હુય ! પયસેવાલા દીનકું નહિ દીલવાયંગે તો પ્રીર કોન દીલવાયગા ! બાવા યહ હાથસેં કર લો ઓર યહ હાથસેં ભર લો ! ખુદા તુમારા ભલા કરે ! ”

“ સાંઈ આ પ્રમાણે રાયજીને ટાઢા ડામ દઈ રસ્તે પડયો; રાયજી પણ અંખવાણા પડી ઘરમાં ગરી ગયા; અને ધીમે ધીમે આડોશીપાડોશી રકઝક કરતા રસ્તે પડી ગયા ! કેસર મનીઠની સુધરેલા પોશાકમાં સજ્જ થઈ હાથમાં ફેન્સી છત્રી ઝાલી ઉપરથી નીચે આવી બહાર જવાની તૈયારી કરવા લાગી. ”

“ બેટા અત્યારે ક્યાં જાય છે ? ”

“ દાદાજી જરા વોક લઈ આવું; અને આ તપેલા મગજને શાંત બનાવી આવું ! ”

“ બેટા જતી હોય તો જા, પણ જરા વહેલી આવજે; જાણેછેને હવે મને ઘરમાં ગમતું નથી. બધાં મરી પરવાર્યા, ફક્ત હું ને તું બે જણાંજ જીવતાં રહ્યાં ! બહેન વહેલી આવજે ! ”

“ વેરી ગુડ બાપાજી હું જલ્દી આવીશ ! ” આ પ્રમાણે કહી લટક મટક કરતી સુધારામાં તણાઈ જતી કેસર ઘરમાંથી બહાર નીકળી પોતાની સહીપણી મીસીસ એલીન ડોંગ-સ્વેલીંગને ત્યાં ગઈ. મીસીસ એલીન એક દેશી ખ્રીસ્તી સુધારક બાળા હતી. એનું અસલ નામ અમથી હતું. તે કુંભાર હરબા હકાની દીકરી હતી. કેસરની પાડોશમાં આવેલા કુંભારવાડામાં તે રહેતી હતી. કેસર અને અમથી કોલેજમાં સાથે ભણતાં હતાં. સુધારાની

હવા અને ફ્રેશનની દવા અમથીને લાગતાં કીટરૂપ બદલાઈને બ્રમરરૂપ થયું હતું; અર્થાત્ કુંભારની ન્યાતનો સંબંધ છોડી એલીન ડૉગ-સ્વેલીંગ નામના એક દેશી ખ્રીસ્તી જે સુધારા સમાજનો એક મેમ્બર હતો અને ટેનીસની રમતનો એક ચુન-દો પ્લેઅર હતો તેની સાથે અમથીખાને સ્નેહની ગાંઠ બંધાઈ હતી અને એ ગાંઠ જતે દિવસે પલટાતી પલટાતી સ્નેહ સાંકળના રૂપમાં આવી હતી; આ પ્રમાણે વાત વિસામા એલીનને ત્યાં કેસર આવી પહોંચી. આ વખતે એલીન પોતાની રૂમમાં એકલી હતી. ડૉગ-સ્વેલીંગ કાંઈ ઘર કામની ચીજોની ખરીદી સારૂ બજારમાં ગયેલ હતો. જાને બહેનપણીઓ સામસામી ઇછીચેરમાં અડોંગા નાંખી વિનોદ કરવા લાગી.

“ કેમ અમથી બહેન, અરે ભૂલો ભૂલી માઈ ડીયર ખ્રીસ્ટર એલીન કહો પુશીમાં તો છોને ? ”

કેસર બહેન, નામને જોઈને હું ખરેખર આનંદ પામું છું. તમે પણ જીન આફ આર્કના જેવાં એક બહાદુર લેડી છો. ધારો તે કરી શકો છો; તમારા હૃદયમાં કંઈપેલા સુધારાની પગલીકમાં સારી છાપ બેસાડી શકો છો; ઇન શોર્ટ તમે તે તમેજ છો; આટલી બધી ડીપ્રીકલ્ટીઝ આવે છે પણ તમે લાત લગાવીનેજ સુધારાની વાત કરી શકો છો ! ”

“ એલીન એમ જોડરીને દુનિયામાં ચાલીએ તો આપણા કાંઈ પત્તો ન આવે. આજ કાલ પગલીકમાં જે મારા નામની અને મારા કામની સુધારાની ચર્ચા ચાલે છે તે ન ચાલે. અરે મને કોઈ ઓળખે પણ નહિ ! આજ કાલ સમાજના તખ્તના

ઉપર મારા નામનો નંબર ફર્સ્ટ આવે છે; તે સૌ આજ સુધારાનો પ્રતાપ છે. ભલે મારી પાછળ લાખો કુતસંલક્ષી મરે તેની મને કેર નથી; જેનામાં મોરલ કરેજ હોય તે મારા સામે આવી સુધારાની ચર્ચા કરી મને હરાવે તો તેને હું થેન્કસ આપું; બાકી પડદા પાછળ ઘરખુણે અને પીઠ પાછળ લૂચી હલાવનારા જખ મારે છે; અરે મારા પાપને ધુએ છે ! ”

“ થેન્કસ કેસર ખેન તમે પણ દેવી બાબા છો. આ પૃથ્વી ઉપર કેસરના અવતારમાં અમારા જેવી દુઃખી બાબાનો ઉદ્ધાર કરવા સાફજ આવેલાં જણાઓ છો. હું ઈસુ ગોડની પ્રાર્થના કરું છું કે તમને તમારા સુધારામાં દિનપ્રતિદિન અધિકા-અધિક ફોર્સ આપે; તમારો નિરંતર ઉદ્ય કરે ! ખેન જરા ડીન્ક કરશો ? ”

“ ઓહ યસ ઘણી ખુશીથી મારું મગજ બગડયું છે. ઘેર પણ જરા તકરાર થઈ છે; એટલે લાવો-ટૉનીક અને સ્ટીમ્યુલન્ટની પ્રેશન પર સારી અસર થશે. સ્ટીમ્યુલન્ટ એક દુઃખ વિસારવાનું સ્વર્ગીય અમૃત આપઘ છે. ”

“ ડીઅર કેસર મારો તો તમારી સોખતથી ઉદ્ય થયો છે. તમને જેટલો ધન્યવાદ હું આપું તેટલો થોડો છે; તમારો ઉપકાર જેટલો માનું તેટલો થોડો છે. અરે ક્યાં હું હાંડલાંની ઘડનારી, ટપટપ ટપલા મારનારી, અરે હરીયા હરીયા કરી ગધેડાને ડફળાં મારનારી કુંભારડી અને ક્યાં હું ફેશનેબલ સુધરેલી એલીન ! ક્યાં મારો ઘુવડ જેવો કાળીઓ બીકમો માંછી અને ક્યાં મારો ડીઅર સુધરેલો ડૉમ-સ્વેલીંગ હસખન્ડ !

કયાં ખાણોમાં માટી ખોદવી, નદીના કિનારેથી ધગધગતી રેતીનો ગુણો ભરવો અને લોકોને ત્યાં ગધેડાંનું ટોળું લઈ રખડવું, અને કયાં સુધારા સમાજની મીટીંગો, કલબો અને બંગલાની મોજ મઝા ! રીયલી જાહેન તેં મને તો સ્વર્ગની છેલ્લી સ્થિતિમાં મૂકી દીધી છે ! ”

“ એલીન જેઓ મને ચડાય છે તેને હું અંતઃકરણથી ચડાઉ છું. હું જેમાં સારું માનું છું તેને હું સતત પ્રયત્ન કરીને પણ પબ્લીકને સારું મનાવું છું. મારી ખાસ આ ટેવ છે તેને લીધે કેટલીક વાર મારી જાહેરમાં ખૂબ તીખી મીડી ચર્ચા ચાલે છે; હું સમજું છું કે કેટલીકવાર મારી ટેવ મને નુકશાન કરે છે; પણ મોરલ કદેજ અરે પબ્લીક સ્પીરીટની ખાતર પણ મારાથી ખોટા સિવાય રહેવાતું નથી. મારા મનને સારી લાગેલી ખાગત હું ગમે તેટલા આત્મભોગના બગીચાને પણ કરવાને પાછું ડગ ભરતી નથી; મને જે સારું લાગ્યું તે તો હું કરવાની કરવાની અને કરવાનીજ ! સ્વતંત્રતાની સાચી મઝા અને સુધારાની વિજય ધ્વજ રાત દિવસ હું હાથમાં ધરવાની ધરવાની ને ધરવાનીજ ! ”

“ વેલ સેઈડ ડીયર કેસર વેલ સેઈડ ! તારી ખુબી તો તારીજ પાસે છે. કેસર આપણી સમાજનું તું નાક છે. મારા હસબન્ડ ડૉગ-સ્વેલીંગ પણ તારાં હદ બહાર વખાણ કરે છે. તારા સુધારાની તે સારી તારીફ કરે છે; એકંદરે એ તારા ઉપર શ્રીદા છે. ”

“ એલીન એને વાસ્તે તમારા બંનેનો હું ઉપકાર માનું

છું; તેમાં ડોંગ-સ્વેલીંગને મારા અંતઃકરણથી મુખારકમાદી આપું છું. તારી સાથે હસ્તમેળાપ કરી એમણે પણ સુધારાને ઉચો ચડાવ્યો છે. હવે હું શું કરીશ તે દુનિયા જાણે. હાલમાં હું કાંઈ બોલવા માગતી નથી. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મારા વર જ્યન્તિલાલને પેલા પારસી કન્ટ્રાક્ટર શેઠ ખૂબ ચઢાવે છે!”

અરે મારા કાને તો એટલે સુધી વાત આવી છે કે કાંઈવોર્સનો કેસ આખો કોઈ મુંઝાઈનો ખારીષ્ટર તૈયાર કરે છે; અને મને તાબે લેવાને ફરીયાદ પણ કોર્ટમાં ફાઈલિઅપ થઈ ગઈ છે.”

“અરે નોનસન્સ ! દુનિયા જખ મારે છે. હું કાંઈ પોમ-લી ડરકણ સ્ત્રી નથી કે દમમાં લેવાઈ જાઉં અને વગર બોલાવે સામી જઈ પગે પડી માણી માથું ! હું તો લાલ લગાવીને વાત કરવાની ! કોરટના બાપની કોને દરકાર પડી છે, ક્યાં એક કોરટથી પતે તેમ છે; અંગ્રેજી રાજ્યમાં એકને માથે અનેક છે અને અનેકને માથે એક છે !”

“હ્યો ચાલો હવે ખડેન જરા સ્ટીમ્યુલન્ટની લહેજત આખીએ !”

“ઓહ યસ, જીવાનીની લહેરમાં સ્ટીમ્યુલન્ટની લહેજત કાંઈ ઓરજ રંગ જમાવે છે !” કેસર અને એલીન હવે રંગ પાણીના રંગમાં રંગાવા લાગી; એલીન કગાટ ઉઘાડી પોર્ટની એક સુંદર બાટલી લાવી; કેસરે પણ સોડાની બાટલી ખોલી. સોડા બે સુંદર ખ્યાલામાં નાંખ્યો; એલીને વાઈનગ્લાસ ભરી પોર્ટવાઈન સોડાવાળા ખ્યાલામાં રેડ્યો; અને એક બીજાની

સલામતી લેવરાવતી પોર્ટના રંગમાં બંને બહેનપણીઓ ડુબવા લાગી! વખત જતાં મીસ્ટર ડોંગ-સ્વેલીંગ પણ આવી પહોંચ્યા; કેસરને જોઈને તેઓ ખુબ આનંદ પામ્યા; અમથી સાથે લવ બંધાવનાર કેસર હતી; ડોંગ-સ્વેલીંગનું મન પણ કેસર ઉપર ગુપ્ત રીતે લલચાયું હતું; પણ એકદમ સાહસ કરી મોઢેથી વરાળ કઢાય તેમ નહોતું; કેમકે કેસર એક ખાનદાન કુટુંબની બાળા હતી. અમથી એક કુંભારણ હતી ત્યારે ડોંગ-સ્વેલીંગ કે જે-મનું નામ દામોદર હતું તે પણ એક મોચી હતા. સંસ્કાર બળે કરીને તે પણ થોડું ઘણું ઇંગ્રેજ બણ્યા હતા, અને બાપીકી જે કાંઈ પુંજ હતી તે એક નાટકવાળાના છોકરાના ફંદમાં પડી પાયમાલ કરી હતી. બુદ્ધિ અને પૈસા બંને નાટકમાં ગુમાવી બેઠા હતા; છેવટે પાયમાલ થયા ત્યારે તેમના એક દેશી ખ્રીસ્તી મિત્ર મરઘાજી ઉર્ફે મેકેન્ઝીની સોગતમાં ચઢી નાત જાત મૂકી ડોંગ-સ્વેલીંગ તરીકે ઓળખાતા હતા. ખાવા પીવાનો અને રહેવાનો તથા કાંક કાંક આવકનો પ્રસંગ મેકેન્ઝીએ ડોંગ-સ્વેલીંગને કરી આપ્યો હતો; અને તેમને સુધારા સમાજમાં લેખવી કેસર સાથે મેળવી અમથી સાથે અદરાવી દીધા હતા. આ પ્રમાણે હાફકાસ્ટ સ્થિતિમાં ડોંગ-સ્વેલીંગ હોવાથી કેસર સાથે એકદમ છુટ લેતાં તેમને શરીરમાં આંચકા આવતા હતા. અત્યારે કેસરને રંગના પ્રસંગમાં રંગાએલી જોઈ કાંક જુદીજ પ્રકારનો ડોંગ-સ્વેલીંગ વિચાર ચલાવતા હતા. કેસર ડોંગ-સ્વેલીંગને જોઈ એકદમ માન આપી ઉભી થઈ; અને પ્રેમથી શેકહેન્ડ કરી પોતાના નાજુક સુંદર હાથથી વાઈનનો પ્યાલો આપી મુબારક-

ખાદી આપવા લાગી !

“ ડીઅર ડોગ-સ્વેલીંગ આઇ ટેન્ડર માઇ બેસ્ટ થેન્ક્સ ટુ યુ ! ”

“ ઓહ થેન્ક યુ ! ”

“ મારી સીસ્ટર એલીનને તમારા સહવાસથી સુખી જોઈને હું ઘણીજ આનંદ પામું છું. સ્ત્રી જાતિનું માન જાળવવામાં જે તમે હદ બહાર કાળજી ધરાવો છો તેને વાસ્તે સમાજ તરફથી હું તમને આવકાર આપું છું ! ”

“ કેસર હું પણ તમારી મોરલ કરેજને ધન્યવાદ આપું છું. મારા લાયક એલીનને મારી સાથે જોડવામાં તમારો હું ધણી ઉપકાર માનું છું. ”

“ થેન્ક યુ. કહો એલીનથી તમને સંતોષ છેને ? ”

“ ઓહ શી ઇઝ માય હેડ એન્ડ હાર્ટ. મારા જીવનના પ્રેમનું તે એક આગરૂદાર મોતી છે. ”

“ અરે હાં હાં હદ બહાર વખાણુ ન કરી નાંખો સાહેબ ! નહિ તો અમારા હિંદુ સંસાર પ્રમાણે ઘડીમાં પસંદગી અને ઘડીમાં અણુગમો ઉત્પન્ન થશે; કહે એલીન તારે કાંઈ કહેવાનું છે ? ”

“ મને તો તે દરેક રીતે સુખી રાખે છે. મને કૂત્રની માફક ગણે છે. દરેક ખાખતમાં મારું ઘણુંજ સારું માન જાળવે છે. ”

“ લ્યે ત્યારે પુશાલીમાં આ એક બીજો ખાલો ! મુગારકગાલીને અરે મારા જીવનના પ્રેમનો ! ”

“ ઓહ થેન્ક યુ માય લવ કેસર થેન્ક યુ ! ” રંમમાં કેસરને

રંગાતી જોઈને ડોંગ-સ્વેલીંગે તકનો લાસ લીધો; અર્થાત્ જીવનના છુપા પ્રેમને ઉશ્કેરી કેસર પર વરસાવી દીધો. કેસરને તરતજ બાથમાં લઈ પોતાના જોળામાં બેસારી બંને જણાં સાથે મહીરા પ્રાશન કરવા લાગ્યાં. એલીનને કાંઈક ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ; પણ રંગની રંગતને લીધે ઈર્ષ્યા ઝાઝીવાર ટકી નહિ. ડોંગ-સ્વેલીંગે કેસરને પુષ્કળ પ્રેમથી દબાવી ચુંબન પર ચુંબન કરી અકળાવી નાંખી; કેસર ગળાત્કારે બાથમાંથી છુટી પડી; તેને કાંક એલીનની મર્યાદાનો વિચાર આગ્યો; એલીન પણ મામલો રંગ પર ચઢતો જોઈ ડોંગ-સ્વેલીંગને બહાર ફરવા જવાની વિનંતી કરવા લાગી. ડોંગ-સ્વેલીંગ પણ થોડામાં મઝા માની: આગળ ઉપર વાત છેડવી ધારી એલીનની ઈર્ષ્યાને આધીન થયો; અને તરતજ નોકરને ગાડી જોડવા ઓરડર કરી પોતે કેસર સાથે ગમ્યાં મારવામાં મશગુલ થયો ! ”

“ આલો કેસર આજે મારા ફ્રેન્ડ મેકેન્ઝીને ત્યાં થઈ કાંપમાં ફરવા જઈએ, આજ જરા ગમ્મત સારી થઈ. મારો લવ તો તમને જોઈને મારા જીવનમાં ઉમરાઈ જાય છે. આઈ કેન નોટ કન્ટ્રોલ ઈટ, એસ્કયુઝ મી પ્લીઝ ! ”

“ નેવર માર્ફન્ડ; મારી સીસ્ટર એલીનને સુખી કરો; એટલે હું આનંદ માનીશ. ”

“ હ્યો આલો હવે ગાડી તૈયાર છે ! ”

“ ઓહ જો એન માર્ફ ડીઅર જો એન ! કમ એન માર્ફ ડારલીંગ કેસર કમ એન ! ” ડોંગ-સ્વેલીંગ પણ રંગમાં ચકચુર થઈ બે બીલ્ડાંના ગળામાં હાથ નાંખી ચાલવા લાગ્યો; અને વારા-

ફરતી દરેકને લાડમાં લડાવતો નીચે ઉતરી ગાડીમાં બેસી પોતાના મિત્ર મેકેન્ઝીને ત્યાં ગયો. મેકેન્ઝી પણ ડૉગ-સ્વેલીંગને એલીન અને કેસર સાથે આવેલો જોઈ ખુબ આનંદ પામ્યો; અને તેનાથી બનતી તમામ સરસરા ત્રણે મેમાનની કરી; અર્થાત્ ગળા સુધી રંગપાણી ઢીંચી ચાર જણાં ગાડીમાં બેસી કાંપમાં ફરવા ગયાં. સુધારાની હવામાં ઉડતી કેસર મેકેન્ઝી અને ડૉગ-સ્વેલીંગની બાથમબાથમાં વિહાર કરવા લાગી. એલીનની પણ ખુબ મજા થવા લાગી, અર્થાત્ ચાર જણાં રંગમાં પોતાનાં ભાન ભૂલી ગયાં; અને પોતે કોણ છે અને ક્યાં જાય છે તેનું તલમાત્ર પિછાન રહ્યું નહિ. કોચમેન પણ સાદેજ લોકોને ખૂબ ગમ્મતમાં ગુલતાન બનેલા જોઈ કાંક ગમરાવા લાગ્યો અને પુર સપાટે બગીને કેમ્પના મેદાન ભાળી દોડાવવા લાગ્યો ! કેસર અને એલીન બંને સાહેબોને ખૂબ દારૂમાં છાકટા બનેલા જોઈ કાંક વિચારમાં પડી ગઈ; ડૉગ-સ્વેલીંગ તો કેસરને જેમ ખીલાવાય તેમ ખીલાવવા લાગ્યો; અને મેકેન્ઝી એલીનને ખૂબ બતાવવા લાગ્યો; બંને જોડાંને પ્રેમનું સ્વર્ગ ક્ષણ એક આંગળાજ ગાકી જણાવા લાગ્યું ! વિક્ટોરીયા મેદાન આગળ આવી ખડી રહી; અને ચાર જણાં એક બીજાના ગળામાં હાથ નાંખી આમ તેમ હવા ખાવા લાગ્યાં. સુધારા સંખંધી ખુબ રસ લારી વાતો કરતાં કરતાં મેદાનમાં ઘણે દૂર નીકળી ગયાં. ડૉગ-સ્વેલીંગ અને કેસર એક વાડ નજીક વાતો કરતાં કરતાં આવી પહોંચ્યાં. મેકેન્ઝી અને એલીન પણ વાડથી બીજી બાબુએ વાતો કરતાં ફરવા લાગ્યાં. અચાનક ત્યાં આગળ થઈને ચાર ઠાકરડા અને બે ત્રણ

1

2

3

ખૂબ ખૂબો પાડી કાચમેનન વેગળેથી હાથની ઈશારત કરી
 બોલાવવા લાગી: ત્યાં બે રાંગ એક જણાએ કેમરના ઢીંચણમાં દોધી.

ઠાકરડાનાં ઘેરાં નજીકના ગામમાં જવા સાડ નીકળ્યાં. દાડમાં ગુલતાંન બનેલા ડાંગ-સ્વેલીંગ અને મેકેન્ઝી બંને જણા ઠાકરડાની અડક્ટમાં લથડીઆં ખાતા ખાતા આવી ગયા. ઠાકરડા સાહેબલોક ધારી બીને દૂર ગયા; એટલામાં મેકેન્ઝી ઠાકરડાનાં ઘેરાંને એલીન ધારી બાજવા ગયો; દાડના નિશામાં એલીન કેસરને ભૂલી ગયો માત્ર ઘેરાં લણી વૃત્તિ ગમ્; ઠાકરડા પણ ન થાય ભુંડા કે સાહેબને નિશાખોર માની ડાંગવતી સારી પેઠે ખોખરા કર્યા; (જુઓ ચિત્ર ૩ જી.) ત્યાં કેસર અને એલીન ખૂબ ખૂમે પાડી કોચમેનને વેગળેથી હાથની ઇશારત કરી બોલાવવા લાગી; ત્યાં બે ડાંગ એક જણાએ કેસરના ઢીંચણમાં દીધી; અને એલીનના બરડામાં મારી; કેસર ચીસ પાડી રામ પોકારતી જમીનદોસ્ત થઈને પડી. ઠાકરડા અને ઠાકરડીઓ બધાંને દાડમાં ભાન વિનાનાં જોઈ જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું તે તમામ લખ રસ્તો માપી ગયાં. કોચમેન છેવટે અકળાતો અકળાતો આવ્યો, અને ઘોડાને પરાણે પરાણે કમાર્ગે લાવી; ચાર જણાંને જગીમાં બાવડે બાલી બાલીને નાંખી જ્યાં ત્યાં બેસાર્યા; અને પરાણે પરાણે ઘેર લેગાં કરી દીધાં; ડાંગ-સ્વેલીંગનો પણ મારના પ્રતાપથી નિશો ઉતરવા લાગ્યો. કેસર, એલીન તો બીકનાં માર્યા ફફડી ઉઠ્યાં. મેકેન્ઝીને ડાંગ-સ્વેલીંગે પોતાને ત્યાં રાખ્યો, અને વિક્ટોરીઆમાં કેસરને મોડી રાતે ઘેર મોકલાવી; કેસર પણ રસ્તામાં ખૂબ બળાપો અને પસ્તાવો કરતી કરતી ઘર લણી જવા લાગી. દાદા શું કહેશે તેને વાસ્તે વિચિત્ર અનુમાનો કરવા લાગી; જ્યાં ત્યાં કરી પોતાની પોગ આવી એટલે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી અને

છાનીમાની જીવ લઈ ઘર આગળ જઈ ઉભી. સાંકળ ઠોકી કમાડ ખખડાવું; રાયજી પણ કેસરને મોડી આવેલી જોઈ ખૂબ ગુસ્સામાં આવી ગયા; અને તેને ખૂબ ધમકાવતાં બારણું ઉઘાડ્યું; કેસર પણ સમો વરતી બહેરી થઈ ગયું સાંભળવા લાગી !

“ઓ બેવકુફ છોકરી આટલી રાત સુધી રખડવાનું હોય?”

“દાદાજી આજ તો જરા કલગમાં પારટી હતી !”

“તારી પારટીએ આ બધી પાટી વાળી, કાંક તો ભાન રાખ ?”

“ચાલો હવે વહેલી આવીશ, કકળાટ મૂકો !”

“અરે તું તો પથરની પથર રહી, કુતરાની પૂંછડી સદા વાંકી તે વાંકીજ રહી !”

“એટલે હવે તમે કહેવા શું માગો છો ? હું તે આજ કાંઈ પહેલવહેલી જાઉં છું કે તમે મને ધમકાવ ધમકાવ કરો છો ?”

“ઓ બખુચક હવે તારી લાયરી જવા દે ! લાયરીમાં હવે તારો અને મારો બંનેનો ખોડો નીકળી જશે; હવે વેળા વાંકી; દિનમાન ઉતરવા બેઠો !”

“એ બધા તમારા વહેમ છે, થવાનું હોય છે તે થયે જાય છે, અને જવાનું હોય છે તે જયે જાય છે; એની હીમાયત કરનારા અધવચ પસ્તાઈ મરે છે; જે વસ્તુ આપણા હાથમાં નથી; તેની પંચાત શી ! જે આપણી નજરે પડતું નથી તેનું વિવેચન વૃથા છે !”

“અરે પણ તારે દુનિયાના કાંઈ નિયમમાં તો રહેવું જોઈએને; આખે દિવસ ભટકવું, અને રાતે પણ રજાવું; ઓ

એવકુદ્દ ઈશ્વરે ઉદ્યોગને સારૂ દિવસ સરજ્યો છે અને વિશ્રાન્તિને વાસ્તે રાત નિરમાણ કરી છે; રાતે રજાગનારા બધા મૂરખ કહેવાય !”

“હવે લખારા મૂઠી બોલતા બંધ થશે ? મારો તો તમે છવ લીધો; હું તો તમારાથી હારી પ્રભુ તોળા ! ઘરડા થયા એટલે ગત ગઈ !”

“તને લણાવી ગણાવી ઉછેરી મોટી કરી એટલે મારી ગત ગઈ ને જોડે પત પણ ગઈ !”

“હવે પ્રભુને ખાતર શાંત થાઓ ! મોંમાં લગામ રાખો !”

“લે આ તારી લગામ ! શાંતિની મોકાણ ! મૂરખી પેટો ડાઘવાંસેનો કેસ ઉભો થયો ! જ્યન્તિલાલે તને તાબે લેવાની ફરીયાદ કોર્ટમાં નોંધાવી; લે આ વધારામાં બારીષ્ટરસાહેબની નોટીસ !”

“ઢેમ ઘેટ નોટીસ ! પપા લીમીટમાં રહીને બોલતાં શીખો, નહિ તો પછી ઇનસલ્ટ કરવું પડશે !”

“અરે તારા ઇનસલ્ટમાં ઘણ પડે; ઓ એવકુદ્દ હવે તું લીમીટ રાખ એટલે તારો અવતાર સુખી થાય ! મૂરખી મારા તો દામ ગયા ને હામ પણ ગઈ ! હવે ક્યાંથી પૈસા લાવી લડીશું !”

“અરે હું એકલી કોરટના પાંજરામાં ઉભી રહી મારો બચાવ કરીશ. મારે વકીલ બારીષ્ટરની કાંઈજ જરૂર નથી; હું એકલી અનેકને ભારે છું !”

“હવેજ તને અબર પડશે. છતાં આજી બુદ્ધ હતા અને અછતમાં તો આજી કાઢી નાંખવા જોઈએ; નહિ તો ઉચાળા ભરી

ચાળા ખાતર ગામ મૂકવું પડે સમજી ! છતનોએ રંગ જુદો અને અછતનોએ રંગ જુદો ! ”

“ નાઉ જી કવાએટ પ્લીઝ ! ડોન્ટ બાધર માઈ હેડ ફોર નર્થીંગ. ફોરટની ધમાલ મારે જોવાની છે; ઇટ ઇઝ માર્ઈ લુક આઉટ, તમે મારી ચિન્તા હવે ન રાખશો ! ”

“ એ આ રાયજી ન હોત તો બધાંને ખબર પડત ! સાળાં બધાં માફ ફોલીને ખાઈ ગયાં; ને હવે મને તુચ્છકારી કાઢે છે ! ”

“ માફ કરો દાદાજી કોઈએ તમારું ખાધું નથી; બધાંને તમે સૂતાં વેચ્યાં છે તો હવે તમારે વેચાવાનો વખત આવ્યો છે ! મારા ઉપર મિત્રશ ન કરશો; આ મને ખવરાવતા હો તો કાલથી તમારે ઘેર હું નહિ ખાઉં; મને ખવરાવનારા પીવરાવનારા અનેક છે; મને કહી બતાવશો નહિ; તમારાં કરેલાં કામ તમને નડે છે, એમાં કોઈના ઉપર દાંતીયાં ન કરશો; હવેલી બળી ગઈ, ને જોડે મારાં માખાપ ને બધાં લાન્ડુ બળીને ખાખ થઈ ગયાં; આ ઘરાણીઆ લાડાના ઘરમાં તમારે રહેવાનો વખત આવ્યો; તેમાં કોઈનો દોષ નથી; દોષ આપો તો તમારા કામને આપો કે કાંતો લગવાનને આપો કે જેણે તમારું ઘડપણ અને જીવતર બગાડ્યું; સમજ્યા ! ”

“ ચૂપ રહે જો કમ અફલ છોકરી, તું મને મારી આખર અવસ્થાએ મેણાં મારે છે; મને જીવતો સળગાવે છે; ન કહેવાનાં વચન કહી મને ડામ દે છે. દાઝ્યા ઉપર લૂણ ખાંધે છે; ચૂપ ! ”

“ ત્યારે દાદાજી તમારો ને મારો રસ્તો હવે જુદો થશે સમજ્યા; હું સ્વતંત્ર છું તે સ્વતંત્રજ રહીશ. આપણાથી કોઈનો

તાળીઓ નહિ વેઠાય બાપા સમજ્યા ? ” કહેતાની સાથેજ એક જખરી ઉઠ્ઠી કેસરને થઇ, અને રાયજી ઉઠ્ઠીથી છંટાઈ ગયા; અને આખા મેડામાં ચોગરદમ દાડની દુર્ગંધ આવવા લાગી !

“ હત તારું સત્યાનાથ જયરે કેસર ! તું તો સુધારામાં તણાઈ છેક હદ પાર જતી રહી ! ફેશન અને સુધારાના નામમાં જ્યાં ત્યાં જાહેર અને ખાનગીમાં અરે પગલીક અને પ્રાઈવેટમાં ચોગરદમ મહુડીજ લેવાય છે; ડાહ્યા અને ગાંડા નવા અને જુના, કહેનારા અને કહેવરાવનારા બધા મારા બાપ બાટલીમાંજ રમ્યાં કરે છે ! વિદ્યાના વિહારીઓ અને અહારીઓ રંગમાંજ રંગાયાં કરે છે ! હાય હાય દાડ દાડ તેં આખા દેશમાં અંધાંડું કર્યું ! છોકરી આટલી રાત સુધી તું રખડી આ ધંધા કરે છે ? ! ”

“ ચૂપ રહો ! જરા જુવાનીની હોંદરમાં આવી ફરવા ગઈ હતી. અરે આજે એક જાતનો ખાલ હતો તે જોવા ગઈ હતી ! સુધારા અને ફેશન બંનેને ટકાવી રાખનાર અરે મજબુતીથી ખાંધનાર સાંધનાર જે ટોનીક, સ્ટીમ્યુલન્ટ કહેવાય તેની તમે આંખ મીંચી નીંદા કરો છો ! શેર્મમ, તમે તમારે બોડ્યાજ કરો ! જમાનામાં સુધારો અને ફેશન ઇલેક્ટ્રીક પાવરની ઝડપે આગળ વધે જાય છે, તે તમારી ગાળોથી અટકશે નહિ ! ”

“ હત તને ગરદન મારે ! મેં હાથે કરી મારા ભાણામાં ધૂળ નાંખી છે ! મારી આબરૂનો મેં જાતે રહી નાશ કરાવ્યો છે; સુધારાનો દવ મેં બે હાથે કરી મારા ઘરમાં ઘાટ્યો છે. અરે ભગવાન હવે માફ સાચવ્યું શું રહેવાનું છે; હરિ હરિ હવે તું કરે તે ખરી ! આ બધાં મરી ગયાં ત્યારે હું ક્યાં જીવતો રહ્યો !

ભલા ભગવાન જે મારાથી ન્યારાં ધયાં છે તેને સુખી કરો ! કુંદન
કુસુમ અને મારી દેવી મણીલક્ષ્મી તમારું કલ્યાણ થાઓ. પાપી-
ઓ તમારો નાશ થાઓ ! ઓ કમભાગ્ય છોકરી આતે “ જીવા-
નીની દહેર કે ફેશનનો કેર ! ” કહી રાયજી કપાળ કુટતા કુટતા
ગળાપામાં ગળી જતા પથારીમાં પડ્યા; અને કેસર પણ છાની-
માની દાંતીયાં કરતી તેને ઠેકાણે ગઈ !

સોનેરી શિર

અથવા

પાટલીપુત્રનો પ્રલયકાળ.

ફીમલ ૧-૮-૦

મડમ કે મધુરી.

ફીમલ ૩. ૨-૦-૦

પ્રકરણ ૭ મું.

અગ્નિમાં પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન ?

હાહુરો.

જરૂર ત્યાં ત્યાં જે તણી ત્યાં ત્યાં તેજ જણાય;
હરિ મમત મિથ્યા અધો હુંજ કરે તે થાય.

કાળના વહેવાની સાથે નનુપ્ય જીવનમાં ઘણા ફેરફારો થાય છે. ફેરફાર થયો એ એક કુઠરતનો કમજ છે. નદીના વહન સમોવડ જીવનના વહા જતા સતત પ્રવાહમાં જે કશોજ ફેરફાર થતો ન હોય તો જીવનમાં જન્મથી ઉતરી આવેલી ઇશ્વરદત્ત શક્તિનો વિકાસ થાય નહિ. હૃદય અનુભવથી ઘડાય નહિ, બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધે નહિ. જીવન અપાયુષિ અથવા અચેતનજ નિવડે, ત્યારે આમ વિચારતાં ફેરફાર એ જીવનને વાસ્તે એક આવશ્યક વસ્તુ સમજાય છે.

ચાણાક્ય.

સૂર્ય ઉગે અને આથમે તે થડા થાય છે ક્ષીણ આયુષ્ય તારું, તું નથી જાણતો કાળની રમત એ તારે મન માત્ર છે માઈ માઈ; મરણ ને સંકટો અવરનાં તું જુએ તોય પણ ના ધરે લેશ બીતિ, મોડ મધુપાનથી છેક ઉન્મત અન્ધો રાખીને સ્વાર્થની સાથ પ્રિતી.

હુનિયા બહુ બહુ ભરેલી છે, તમે તેને માટે જેવું અને જેટલું વજન ખાંધો તેવી અને તેટલી તે નહિ પણ હોય, માટે એકદમ તમારું હૃદય સોંપશો ના; અર્થાત્ વિશ્વાસ ન કરવા યોગ્યનો વિશ્વાસ તો ન કરો પણ જે વિશ્વાસ પાત્ર લાગ્યો હોય તેનો ભરૂંસો પણ બહુ કસોટી પછીજ કરવો, કેમકે વિશ્વાસથી પેદા થએલો ડર જડને પણ કાપીને ફેંકી દે છે !!

* * * *

“ તું મુજમાં હું તુજ વિશે એમજ માનું વાત,
કાળ ચક્ર છોને ફરે હંચ નહિ ઉત્પાત:
હરી પ્રીતિ પૂરી તારી શીકર છોડી હવે ફરીએ,
ભરૂંસો છે મને ભારી બની તારા તો શું કરીએ.
અખીલ જગ આપ આભારી અમે પણ એ વિશે ભળીએ,
નહિ પડેંચે મતિ મારી ગુણોના ગાન શાં કરીએ;
લીયે લેનાર સંભાળી નહિ સંતાપ એ ધરીએ,
દાયે સૌ કદના હારી ગૃહી તે હરત સંચરીએ.
વડી એ વાત વિચારી સદા સન્માર્ગમાં વળીએ,
રીતિ સૌ સ્થાન એ ધારી સદા ન્યાણી હૃદય કરીએ;
ત્રિભુવનને કૃતિ પ્યારી અહરનિશ એજ આચરીએ,
કરોડો છવ લ્યો પાળી સહુ ભેગા અમે પળીએ ”

શું ખાવું ખવરાવવું વદવાં વ્યર્થ વચન,
દંત દીધા દમોદરે શું નવ દેશે અન્ન ? !

* * * *

“ ધિઃક જેણે પરનિંદા કીધી દીધી મદદ દુર્જન ધિઃક !
 ધિઃક જેણે કો દાન ન દીધું લીધું ધન પરતું તે ધિઃક !
 ધિઃક જેણે નવ હરિગુણ ગાયા માયા લુબ્ધજનોને ધિઃક !
 ધિઃક જેણે નીચ સ્વાર્થ સાખ્યો વાખ્યો દ્રેપ કુટુંબે ધિઃક !
 ધિઃક જેણે ઉદ્ધમ નવ પ્રીતો લીધો યશ અવનિ નહિ ધિઃક !
 ધિઃક જેણે પતિવ્રત તોડ્યું છોડ્યું નવ દીન દુઃખને ધિઃક !
 ધિઃક જેણે દંત્રી નવ છતી પ્રીતિ ઈશ ન રાખી ધિઃક !
 ધિઃક જેણે પડ શત્રુ સેવ્યા ટેવ્યા દુષ્ટ જનોને ધિઃક !
 ધિઃક જેણે સ્વકુળ લગ્નવ્યું ગમવ્યું નામ કપુતે ધિઃક !
 ધિઃક જેણે પિતુમાતા ન પોષ્યાં શોષ્યાં મુખનાં સાધન ધિઃક !
 ધિઃક જેણે વેચી છે કન્યા અન્યાય કરનારાને ધિઃક !
 ધિઃક જેણે ખડુ કાંચો લીધી પીધી કેદ તે નરને ધિઃક !

“ દોસ્ત નવલક્રીશોર હવે જમાનો તેની પૂર ઝડપે
 આગળ વધે છે. દુનિયા દિવસે દિવસે બદલાતી જાય છે, મહા-
 પ્યોનાં મન અધીરાં અવિશ્વાસુ અને મેલાં થતાં જાય છે. વાત
 કરતાં મિનીટે મિનીટે બદલાઈ જાય છે. જ્યાં ત્યાં આંખો મીંચી
 પૈસો પેદા કરવો એનીજ ધુન ચોગરદમ અવલોકાય છે. પૈસા
 સાડે ગમે તેવાં પાપકર્મો કરવાને પુરૂષો પછાત પડતા નથી;
 ગસ હવે તો,

*

*

*

*

ક્યાં ત્રિશુ કાળાં ને ઘેળાં નથી પૈસો જગે મળતો,
 ક્યાં ત્રિશુ ઉધાં ને આડાં નથી પૈસો જગે મળતો;

ક્યાં વિણુ દગા ને ફટકા નથી પૈસો જગે મળતો,
માયાં વિણુ સ્નેહીને ઝટકા નથી પૈસો જગે મળતો.
“ આજ રસમ આજકાલ વ્યવહારમાં વિલોકાય છે. ”
“ ચંદ્રકીશોર તેં પણ અચ્છી કહી કેમકે, ”

* * * *

નથી કાંઈ ભુરૂં કે સારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઈ મારૂં કે તારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર;
નથી કાંઈ મીઠું કે ખારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઈ વેરી કે ખ્યારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર.

બસ આંખ મીંચી મારી ઝુડી દમડા પેંદા કરવા એજ
આજકાલ પુરૂષાર્થ મનાય છે. જમાનામાં દિવસે દિવસે પેંદાશ
એછી થતી ગઈ, ખર્ચ વધી ગયાં અને જરૂરીઆતો એની
એ કાયમ રહી. ફેશનના વાયરે ચઢી કંઈક લહેરીઓ વંડી ગયા.
અને કંઈ જણા સુધારામાં સુધરી ગયા. હવે નાંખ્યા નાંખાતા
નથી એટલે આજકાલ લોકોની આંખે ચઢવાનો વખત આવ્યો.
ફાંફાં તો ઘણાંએ મારીએ છીએ પણ કીસ્મત યારી આપતું
નથી. હાથમાં લીધેલી કોડી ધાર્યો દાવ પાડતી નથી. ”

“ નવલકીશોર, હું પણ સવાર થતાંની સાથેજ દમભેર
સવાર થઈને બહાર નીકળું છું પણ ક્યાંઈ કીસ્મતનાં પગલાં
પડેલાં જણાતાં નથી. શિકાર તો ઘણાંએ શોધું છું પણ મારો
ખેટો કોઈ હરીનો લાલ હાથમાં આવતો નથી. રાત ને દિવસ
સીંગલ પર સીંગલ ઠોકી ડંડો ઝાલી ડાંડીઓ બનાવી મારા
કીસ્મતની ઢાંડી પીટું છું, પણ નગરખાનામાં તલુડીનો અવાજ

સંભળાતોજ નથી. જ્યાં જઈએ ત્યાં જેન્ટલમેન ગેંગ! લુખા પાર્ટીમાં સીંગલીઆજ અથડાતા માલમ પડે છે. સાદું જ્યાં જોઈએ ત્યાં સ્વાર્થ અને સીંગત ! બસ ચૂકા વિના કાંઈ બીજી વાતજ નહિ.”

* * * *

“ ચાહુ તારી ચાહના જ્યાં ત્યાં વિશેષ વધી પડી,
પેલા ફાટતાં મેં ફાટતુ તુજ માટ તલસે જીભડી;
દાનણુ કર્યું કે ના કર્યું પણ રાંડ તું તો ત્યાં ખડી,
તારા વિનાની જગા એકે ખોળી નેતાં ના જડી.
અટપી નહિ તું એટલે ત્યાં શાક લેવા જન જતા,
ગામ્મરમાં સુખશાંતિ ગૃહમાં દેખી તુજને પેસના;
બે ચાર મિત્રા ત્યાં મળી સત્કાર તારો બહુ કરે,
ખોરાકતું નહિ ભાન રહેતું પેટ તુંથી ત્યાં ભરે.
મધ્યાન્હથી સંધ્યા થતાં તો કર કરતી ડાકિણી,
જમવા ન દે બે ચાર વેળા જીવ લેતી શાકિણી;
સંધ્યા તણા વાળુ વિષે પણ ભાખરી સાથે ખરી,
વળી રાતમાં પણ વળગતી જાણેજ બીજી વ્યંતરી.
સૂતાં સૂતાં પણ સ્મરણુ તારૂં સ્વપ્નમાં પણ આવતી,
વિશ્રાંતિ ગૃહને વીશીઓમાં ભક્તને ભટકાવતી;
અખડાટ પણ તારો થતો વળી જંગલુંજ તુજ જપથી,
નાસી ગયાં દહી દુધ આદિ પાપણી તુજ પાપથી.
મહેમાન આવ્યા બે ઘરે સત્કાર તારાથી થતો,
ઉત્સવ અને મિજલસ વિષે વૈભવ ન તુજ વિણુ જાજતો;

નાટક વિષે એટલે વિશેષ સુસાફરીમાં તું ખરી,
 અતિ ગરમ ફડફડતું કલેબું બાળતી તેમાં કરી.
 આસાર ભણે ક્યાં વળી આરોગ્યતા ઝડપી બીધી,
 કરી મંદ જહરામિજ દુર્ગળ ધાતુઓ બાળી દીધી;
 ચુડેત ચૂસે રક્ત નીશદિત રોજના રોગી ક્યાં,
 આશ્ચર્ય વેંઘ હજામ ડોક્ટર સર્વે કેા તુજને વ્યાં.
 ફરીયાદ તારી ક્યાં કહે આધી। કરી સહુને કળ્યા,
 જે ન્યાયના દેનાર ન્યાયાધીશ પણ તુજથી હળ્યા;
 ઈન્સાફ જે મૂઝી અધુરો વખતસર તે સંચરે !
 આવીને ચેન્નર માંદ પેચી થાય તાજે તાહરે.
 બૂલ્યો હું તુજને દોષ દેતાં તું મિચારી શું કરે;
 આંખો છતાં જન અંધ બનીને દોષ સર્વ કુવે પડે. ”

દુર્ગળન-દોષપણ.

“ ચંદ્રકીશોર તું પણ એક રમકડું છે. આજકાલમાં છત-
 વાળા અને અછતવાળામાં પગથી માથા સુધી સ્વાર્થ રહેલો છે.
 બધાંને ઉલ્લેગળે આવતી દેવ પડેલી છે. મફતના મલીદા માર-
 વાનો હુરામચરકો લાગેલો તે કેમે કરીને ટળતો નથી. નથી
 ઢાંક્યા જણાતા અને નથી નાગા જણાતા, નથી ડાહ્યા જણાતા
 અને નથી ઘેસા જણાતા; જ્યાં પેંદા કરવાનો પપ્પો હોઠમાંથી
 બહાર પડ્યો કે તરતજ સ્વાર્થની માંખ્યો આસપાસ ગણગણ
 કરી અકળાવી દેવાની. પૈસાનું નામ સાંભળતાંજ સ્વાર્થના હૈસા
 મચાવી મૂકવાના ! યાર હવે તો દોઢીયાં વગર અકળાયા, માથે
 વાળ છે એટલું દેવું ભેતભેતામાં ઘર્ષ ગ્રયું. બળ્લરના રસ્તા પણ

આડા અવળા વટાવી ગલી કુંચીઓ શોધવી પડે છે. સાહેબ હવે કાંઈ સાહ્યબી ટકી રહે તેવો અખતરો બતાવો ! ”

“ ભાઈ જે આવે તે હોઈઆં કરવાની આદત પડી હોય તે કેવી રીતે એકલા એકલા હોઈઆં કરી શકાય ? બધાને પેટ લાગેલું હોય છે. સ્વાર્થ સર્વને સરખોજ હોય છે કેમકે,

- “ અધી વાત છે ભુરી સ્વાર્થ વિણ અધી વાત છે ભુરી,
છોટા મોટા કરે લખારા લૂંટી હવાની શરી:-૦
જીતવાળા પણ જાનીમાની મૂંઢે ગળા પર છુરી;
ગણા તે પણ બની દીવાના બધ સ્વાર્થમાં સરી:-૦
હાય અચ્યું જે પચ્યું પેટમાં સ્વરૂપ સ્વાર્થ ઉર ધરી
હરીજન કોયત અંધ બને છે સરે સ્વાર્થ બધાં જરી:-૦
મધપૂરા પર ભૂખી માંખીઓ ભમે મધુમાં મરી;
સ્નેહી ક્ષણમાં વેરી બનતો સ્વાર્થ વાત બધાં ફરી:-૦

“ દોસ્ત હવે કાંઈ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી સોનાની ચક્ષી હાથ કરવાનો ઉદ્યોગ આદરો તો સાડ ! ”

“ મારો પણ હવે એજ વિચાર છે. હાલમાં ખીરસાં પાકીટ બાકી છે. કોઈ માલદારનો માલ મળે તોજ ખીરસાં તર થાય એમ છે. ”

“ ચંદ્ર તું પેલા બુગલકીશોરને ઓળખે છે ? ”

“ હા તેનું નામ બે ચાર વખત મારા કાનપર આવ્યું છે. ”

“ તેને મીલાવાનો પ્રયત્ન કરો તો કાંઈ નસીબ ફળે !
કારણ કે તે મોલાગ્રબુદ્ધિનો છે અને તમે કુશાગ્રબુદ્ધિના છો
એટલે રંગ બરાબર જામશે ! ”

“ હા તેં પણ ઠીક યાદ દેવરાબ્યું. આજકાલ તેના પણ પોખાર છે. બધા કાકાનો વારસો તેના હાથમાં આવ્યો છે. માણસ જાતે સીધી લાઇનને છે. ધોળા કાચનો શીશો છે; લોળો છે. અને કાંક સુધારાને વાયરે ચઢેલો છે, એટલે આપણે જો પગપેસારો કરીશું તો કાંઈ ખાલી હાથે આવીશું નહિ; એ શીશામાં જેવો રંગ રેડીશું તેવો રંગ રેડાશે. ”

“ ત્યારે તમે એને કોઈ પણ પ્રકારે લક્ષ્યાવી ફેસલાવી ચંબેલીજાનને ત્યાં લ્યો, એટલે કોઈ સારી રીતે ચીરાશે. એને ઘેર ઘણા ઘણા સુંદરતાના નૌતમ નમુના આવે છે; એકાદ લપ વળગાડીશું એટલે આપણા ત્યાં પોખાર થશે. ”

“ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેને ત્યાં પેલા પુરષોત્તમનો પગપેસારો છે. આજકાલ તે પુરષોત્તમની આંખે જુએ છે; જો એનો કાંક પ્રસંગોપાત કાંટો નીકળી જાય તો મામલો બધો સુધરી જાય. ”

“ પુરષોત્તમ ન હોય ત્યારે આપણે જાને એને જાંગલે જઈએ અને વાતમાં પલળે તો એને લઈ ખારોખાર હવા ખાવા ઉપડીએ. ”

“ અરે સહેજ મારા પ્રસંગમાં આવ્યો તો હું એને સારી રીતે મેળવી લઈશ અને આપણા દાવપેચમાં કેળવી લેઈશ, ”

“ ઠીક ત્યારે ચાલો અત્યારે એના જાંગલે ! જેટલી અને તેટલી પેરવી કરી તેને વિક્ટોરીઆમાં લઈ ચંબેલીજાનને ત્યાં જઈએ. મેં તેને ઘણા વખતથી વાત તો કરી રાખી છે, કે કોઈ નાજીક પરસ્તાનની પરી આવે તો ખમર આપજે ! વખત આવે

આપણા બધાનો હાથ સારી રીતે ભરી લઇશું ! ”

“ દોસ્ત ચંબેલીબન તે તો કોઈ ચંબેલીબનજ છે ! ! એનાં નયનનાં નખરાંનો ઈન્કરો તો એની પાસેજ છે. એના ઘડી ઘડીના રંગ કાંઈ ઓરજ છે. રાજવળાના ઠાઠમાં દેશ દેશાવર મુસાફરી કરી કંઈ કંઈ બુલબુલનાં બચ્ચાં પકડી લાવે છે. જોત-જોતામાં બારોબાર અધરીઆં સાટાંપાટાં કરી ક્યાંનાં ક્યાં પંખીડાં ઉડાડી મૂકે છે તેની કાંઈ ખબરજ પડતી નથી. ”

“ ત્યારે ચાલો હવે જુગલશેઠને બંગલે ! ! વખત આવે બધુએ જોઈ લેવાશે ! ! ” આ પ્રમાણે મસલત કરી ચંદ્રકીશોર અને નવલકીશોર બંને જણા વાતો કરતા કરતા જુગલકીશોર શેઠના બંગલા લાણી વળ્યા. જુગલકીશોર શેઠ પરનારીની યારીનો રાગી હતો. તેની આસપાસ હાજી હા કરનાર અને મીઠું મીઠું બોલી ફાસલાવી ખાનારા કંઈ અદ્દર લાલાઓ વીંટળાઈ વળ્યા હતા. આખો દિવસ જુગલકીશોર તેના ગોડીઆના પ્રસંગમાં (રંગમાં) ચકચુર રહેતો હતો. જે કોઈ આવે તેને આવવાની છૂટ હતી. શહેરમાં જેટલી નાટક કંપનીઓ આવે તે તમામની તે અઠવાડીઆમાં એકાદ બે વખત એ.છામાં બોલી મુઝાકાત લેતો હતો. જો તે કંપનીમાં એકાદે સ્ત્રી એક્ટર જોવામાં આવતી તો કંપનીના પૂરા ભોગ મળતા. જ્યારે તે એક્ટ્રેસ જુગલકીશોરના પંખમાં આવતી ત્યારેજ તે કંપનીનો કેડો મૂકતો હતો. સીનેમેટોગ્રાફ બાલપાર્ટીઓ અને સારામાં સારો રામશ-ગીરોના નાચ તેની હાજરી વિના ભાગ્યે કોરા રહેતા હતા. જ્યાં જુગલ સાહેબની સવારી હોય ત્યાં કંપનીવાળાને પેદાશ પણ

સારી હોય. પાંચ પચીસ મિત્રોના સાથ વિના કોઈ દિવસ પણ એકલા નુવલક્રીશોરશેઠ નાટકશાળામાં પગ મૂકતા નહિ. 'સાં પડે દરરોજ સો ગસો રૂપીઆનું શેઠનું પાણી થતું હતું. સવ થતાં મોરનીંગ ટી પારટીમાં ગમે તે મિત્ર શહેરની ગમે તેવી ના નુનીનો ગપાટો લઇને શેઠ પાસે આવ્યા વિના રહેતો નહિ; શે પણ કાચા કાનના અને સ્વભાવે લોળા હોવાથી જે કાંઈ કં તે તમામ સાચું માની લઇ જેમ સાથી હાથમાં નચાવે તે નાચતા હતા. અત્યારે શેઠ એકલા પડ્યા હતા. તેમની તહેન નાતમાં હાલમાં કોઈ નહોતું. શેઠાણી સેજલદે પણ સવાર પિયર પધાર્યા હતાં. શેઠ પણ આજનો રાત્રી ક્યાં ગાળતી તે ઉંડો વિચાર કરતા હતા. આ અરસામાં ડોળીઓ અને માધોરે અર્થાત્ આપરો અને ઝવેરી ચંદ્રક્રીશોર અને નવલક્રીશોર બં બંણા શેઠની પાસે આવ્યા. શેઠ પણ તેમને આવેલા જોઇ સત્ક કરતા વખત ગાળવા લાગ્યા.

“ચંદ્રક્રીશોર તમે તો આજે ઘણા દિવસે જોરામાં આવ્ય આ નવલક્રીશોર વખતો વખત રસ્તામાં લેવા થતા હતા; પ તેનો મિત્રારા સલામ ભરી રસ્તોજ માપતા હતા ! !”

“સાહેબ મોટા માણસો રસ્તામાં મળે ને શિર ઝુકાવીએ તો શિર વખત આવે ધડથી બુદ્ધ થાય.”

“જરાજર જરાજર દોસ્ત અચ્છી કહી !”

“કેમ વાડે એમ બોલ્યા !”

“સાહેબ શેઠીઆ લોકોને સલામ ભરવામાંજ સ્વાર્થ રહે છે. અમારા જેવા ગરીબ માણસોનું કદયાણુ શેઠીઆઓની સા

મોમાંજ સમાએલું છે. ”

• “ ખરી વાત છે સાહેબ. સલામીમાંજ સલામતી રહેલી છે. ”

• “ કહો કાંઈ કામકાજ !! ”

“ સાહેબ આપ એક વખત ગૌહરબાનના જલસામાં મને લેગા થયા હતા તે વખતે આપ બોલ્યા હતા; કે કોઈ સારા ખાનદાન બુલબુલના બચ્યા જેવી પ્રેમની પૂતળી નજર કરતાં મળી આવે તો મને ખગર આપજો. મારે તેને ભારે પગાર આપી શહેર બહાર બંગલામાં રાખવી છે અને તેની સાથે મહોબત બાંધી અલાયદા રહેવું છે !! ”

“ હા યાર, તમે પણ ઠીક યાદ દેવરાવી !! હું તો તે વાત કેવળ ભૂલીજ ગયો હતો. આપણું મન હવે શેઠાણી પરથી ઉતરી ગયું છે. રોજ સાળી વાતે વાતે અને રાતે રાતે તકરાર થાય, ઘડી ઘડીના વાંધા પડે તે કાંઈ આપણા જેવા સ્વતંત્ર માણસથી સાંધી ન શકાય ! શેઠાણી લગ્ને સુંદરતામાં ગુલામ રહ્યાં, પણ આપણે તો બંદા નબાબજ છીએ, અરે ભોગી બ્રમરજ છીએ. મીઠાં મીઠાં કુસુમોની મીઠી મીઠી સુગંધી લેનારા મીઠા મધુકર છીએ. આપણાથી કોઈનો તાબીઓ ઉઠાવી શકાય નહિ. અહીં તો મન માને ત્યાં સુધી મજા લેવી; મન કંટાળ્યું કે ચાલ જીવ બેસ બીજા પ્રુત ઉપર !! જે સુમનોમાં સુગંધી હોય ત્યાંજ જઈને વસવું !! ”

“ તો સાહેબ હવે ખરો વખત આવ્યો છે. એક પંખીડું જાળમાં મહા મહા પ્રયત્ને પકડાયું છે !! ”

“ ત્યારે બંદા તૈયાર છે !! જે કાંઈ જોઈએ તે લઈ

બાઓ અને તેને મારા હવાલામાં સોંપી દો !!

“ સાહેબ ત્યારે આજ રાતના નવ વાગતાં તૈયાર થાઓ. પેલી ચંબેલીબાનને ત્યાં એક નૌતમ નમુનો આવ્યો છે. તમે નવલકીશોર સાથે વિક્ટોરીઆમાં બેસી ચંબેલીબાનના મુકામે આવો; હું અત્યારે ત્યાં બારોબાર જઈ મારી બળ ગિછાવું છું અને ચંબેલી તથા તેના પંખીને જેમ બને તેમ હાથ હા ભણાવી તમારા સત્કારને સાડ તત્પર કરું છું. સમજ્યા કે મારા બુગલકીશોર સરકાર !! ”

“ વાહ વાહ ઘણીજ સારી તદખીર ! ! દોસ્ત તમારા વિના આ કાર્ય બીજો કોણ કરે ? હું પણ આજરોજ ભાગ્યશાળી થયો કે આપનાં અત્યારે દર્શન થયાં. કહો કાંઈ જોઈએ છીએ ? ”

“ હા વખતે કાંઈ જરૂર પડે ખરી !! ચંબેલીના કામમાં દામ જોઈએ ખરા !! ”

“ કહો ત્યારે શું આપું ? ”

“ ફક્ત ત્રણ હજારનાં નોટ હોય તો આવો; પછી જરૂર પડે બીજાં લેવાશે ! ! જો બનશે તો એટલામાં એને રમાડી દઈશું !! ”

“ અરે ત્રણનાં ચાર દ્યોને ! અડી શો હિસાબ છે! માથા માથા વિના મળે નહિ ! બહોલોને માથા સાટે માલ મળે ! ! આ જમાનામાં માથું શું ? તો માથામાં મની દામ અને માલમાં મધુરી મધુરી મોહીની ! બુલબુલનું બચ્ચું, વસંત કોકીલા મીઠી મેનાં સમજ્યા કે મારા જીનાબે આલી ! ! ”

“ અરે વાહરે મારા હિમરાવ શેઠીઆ ! ખાનદાની વગર

આનદાનીની કીંમત ન થાય ! ”

“ દ્યો દોસ્ત આ નોટનો થોકડો; પેલી ચેર પર બેસી ગણી દ્યો ! ! ”

“ અરે સાહેબ તમારા આખ્યામાં ગણવું શું ? મોરનાં ધંડાંને ચીતરવાં પડે ? ”

“ ઠીક ત્યારે તમારી મરજી ! ! ”

“ તો સાહેબ હું હવે રજા લઉં છું; આ નવલ જોડે આપ વહેલા પધારજો. ”

“ હાજી પધારો ! દ્યો ચાલો નવલકીશોર પેલા હાલમાં પધારો; ચાલો આપણે નાઈટ ડ્રેસ તૈયાર કરીએ. જરા બારબરને બોલાવી શેવીંગ કરાવી જરા ફેશનેબલ બનીએ ! ! ”

“ હાજી જેવી આપની મરજી ! ! ”

“ જુગલકીશોર અને નવલકીશોર બંને જણા ટાપટીપ કરવામાં ગુંથાયા; અને ચંદ્રકીશોર ત્રણ હજારનાં નોટ લઈને ઘરસણી વળ્યો. તેને આજે સારા શુકન થયા. ઘણા દિવસનું દળદર ગયું. તે તો બિચારો તાળડતોળ જીવ લઈને ઘર ભેગો થઈ ગયો, અને પોતાનો પટારો ઉઘાડી ત્રણ હજારમાંથી તેરસો તો પહોંચ વહેલા બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય કોરે મૂઠી દીધા; સાતસોનાં નોટ નવલકીશોરને સાડા ઇલાયદા કખાટમાં કોરે મૂક્યાં; અને ત્રણસોનાં નોટ બજારનું દેવું ચુકવવા ખીસ્સામાં ઘાલ્યાં; અને બાકીના સાતસોમાં ચંબેલીને રમાડવાનું ધાર્યું ! અત્યારે તે ઘણાજ ઉમંગમાં આવી ગયો; અને એકદમ ખાધુ ન ખાધું કરી ડ્રેસ પહેરી બહાર નીકળી પડ્યો; જે કાંઈ

ખજરનું દેવું હતું તે તમામ ચુકવવા મંડી પડ્યો. એક બાબુ જુગલકીશોર થેઠ પરનારીના મોહના તરંગમાં ઝુલવા લાગ્યો, અને બીજી બાબુ ચંદ્રકીશોર લક્ષ્મીના સ્વાર્થના તરંગમાં ધ્રુમવા લાગ્યો; લોભીયા હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે એ સૂત્રાનુસાર બંને કીશોર મિત્રો જુદા જુદા સ્વાર્થમાં રમવા લાગ્યા !

રાજવંશી ઠાઠમાઠવાળી ચંબેલીજનન અને ગુલાબજનનના રથમાં ખેલાન અવસ્થામાં ઉચકી લીધેલી કુંદન અત્યારે ચંબેલીજનનના દેહીખ્યમાન બંગલામાં ભવિષ્યનો કાંઈ ઓરજ વિચાર કરતી બેઠી છે. ચંબેલીજનન જાતની ગુણકા એટલે અષ્ટાંગે કુડકપટવાળી મહા ચતુર અને પ્રવીણ નાયકા હતી. તે એકદમ કુંદનને પોતાની સ્થિતિની ખબર પડ્યા દે એ પી ઉદ્ધત અને સાહસિક વૃત્તિવાળી સ્ત્રી નહોતી. તેણે કુંદનને પોતાના બંગલામાં ઘણીજ સારી રીતે રાજસિક ઠાઠમાઠમાં રાખી હતી. તેની માત્રજત ઘણીજ ઉંચા પ્રકારની કરી હતી. એકંદર રીતે કુંદનને સારી રીતે ખાલાશ રાખી ઉછેરી હતી. કુંદન પણ આ છુપી ડાકયણીની કપટજાળમાં ભોળવાઈ ગઈ હતી. તેના મગજમાં સ્વપ્ને પણ ચંબેલીજનનની જાત વિષે વિચાર આવતો નહોતો. ચંબેલીજનન પણ એક બીજો બંગલો લાડે રાખી તેના ધંધાના મોહભલીઆ યુવકોને મળતી હતી; અને ઘણાને કુખામાં હાથ મુકાવી ખંખેરતી હતી.

ચંબેલી આખો દિવસ કુંદનની તળીયત ઉઠાવતી હતી; અને તેને જે કાંઈ વાંચવા લખવાનાં સાધનો ભેઠએ તે પૂરાં પાડતી હતી. વખતો વખત તેની સાથે તે વાદ વિવાદમાં ઉતરી

હાજી હા લણુતી હતી. તે સારી રીતે સમજતી હતી કે જ્યારે ત્યારે કુંદનને સપડાવતાં પોતાનો નીચ ધંધો પ્રગટ થઈ જશે, અને આ સુજાણ બાળા દરેક પ્રયત્ને સામી થઈ નામોશી આપી છટકી જશે. તે રાત દિવસ કુંદનને સૂતી વેચી નાંખવાનો વિચાર ચલાવતી હતી. જો કોઈ ખીસ્સાનો તર અને હૈયાનો પુટયો લાલ શેડીઓ મળે તો સારી રીતે હાથ ભરાય તેટલો માલ લઈ કુંદનની બારોબાર દરબારી ઠાઠમાંજ વેડ કાઢવી; અને પોતે સારી રીતે ધનમાલ હાથ કરી થોડાક વખત સારૂ દેશ પરદેશ અગીઆરા ગણી જવા; આ પ્રમાણે સ્વાર્થ તરંગમાં ચંબેલીજન ધ્રુમતી હતી.

ભાગ્યહીન કુંદન જ્યાં ક્યાંઈ વિરામ મળતો કે તરતજ રાત દિવસ હીરાલાલના વિચાર તરંગમાંજ ઝુલતી હતી. તેને હીરાલાલના નામ સિવાય કાંઈ બીજો ધંધોજ નહોતો. આંક પહોર અહરનીશ હીરાલાલના ધ્યાન ગાનમાં તે ઝુલતાન રહેતી હતી. વખતો વખત તે મૂર્છા અને ઘેલગ્રમાં આવી જતી હતી. ચંબેલીજનના સહવાસમાં આવ્યા પછી તેને કાંક વધારે શાંતિ મળી હતી. તેણે પોતાનું તમામ દીલ ખોલીને વાત કહી હતી. ચંબેલીનો રાજવંશી ઠાઠ જોઈને તેને કોઈ ભાયાતની રાજવંશી રાણી તરીકે ધારતી હતી. તેના સહવાસ અને પ્રયત્નથી તેને કાંઈ વધારે શાંતિ મળશે અને હીરાલાલ સંબંધી શોધ ખોળ કરાવી તેનો કાંઈ પત્તો લાગશે એવી આશાની ઉમ્મેદમાં નાચતી હતી. અત્યારે તે પોતાના અવાસમાં એકલી હતી. ચંબેલીજન પશુ કાંઈ પ્રસંગોપાત કાર્ય સારૂ બહાર ગએલી હતી; ફક્ત ખંજલા નીચેના હાથમાં પરિજન વર્ગ સિવાય અન્ય કોઈ દ્રષ્ટિ-

ગોચર થતું નહોતું. એક આરામચેરમાં નિરાંતે વિશ્રાન્તિ લેતી કાઠંબરીની નવલકથા તે વાંચતી હતી અને ચંદ્રાપીઠની સ્થિતિ સંબંધી વિચાર ચલાવતી મગજમાં તર્કવિતર્ક કરતી હતી.

*

*

*

*

“ મનડાની વાતો મારી મનમાં સમાતી,
દાંત છેદે જ્યાં રસના કાંધ ન કહેવાતી;
થતાં પ્રીત લાગી વ્હાલી હવે જીવ જાણે,
દીલડાની દાઝી દીલમાં દુઃખે દયાતી.
લટકાળા લાલે લટકે આરી લોભારી,
મીડા મીડા મોહનીએ હું તો મુંઝાતી,
રસિક હૃદયની વાનડી ડોહને કહી ન જાય,
લોક લાજથી જગતમાં કહેતાં હાંગી થાય. ”

“વિભુ વિભુ મારું હવે શું થશે ? તું પણ કેડ બાંધીને મારો કેડો લેવા તૈયાર થયો છે. મને નથી ઉગારતો કે નથી મારતો ! નથી ઠારતો કે નથી પ્રભંગતો. ઘડોમાં દુઃખના દાવા-નળમાં ધકેલી દે છે, અને ઘડીમાં કોરે કરી ઉગારી લે છે; તારી શી ધારણા છે તે મારા કળ્યામાં નથી આવતી. દીનગન્ધુ ખીરદ ધારણ કરી દીનને દમતાં તું પાછો પડતો નથી; મારે તે તને કહેવું શું ? હવે હું તને ક્યાં સુધી લાગુ ! મન અને તન બંને પરવશ થઈ ગયાં, અરે પ્રાણુરહીત થઈ ગયાં, અરે તને અને દુનિયાને પણ વિસરી ગયાં. અરે હવે હૃદ આવી ગઈ ! દુઃખના ડુંગર શીરપર ડોલો રહ્યા ! માધવ માધવ હવે કંઈ કરો ! આ કીંકરીનાં કષ્ટ કાંઈકે તો હરો ! અરે હાય હું આ શું બોલું

છું ? કોને કહું છું ? દોષ કોને આપું છું ? હું જાતે દોષીતજ છું .
 કર્મે દુઃખ લખાવીનેજ આવી છું તો પછી ભોગવ્યા વિના છુટ-
 કોજ નથી. ગયા ભવનાં કે આ ભવનાં કરેલાં કર્મનાં ફળ ભોગ-
 વવાં ત્યાં સુખ દુઃખ શાને માનવાં ! સારા કર્મનાં ફળ ભોગવતી
 વખતે પરમાત્માને આભાર માનતો નથી, તો પછી નકારા
 કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે શા વાસ્તે પરમાત્માને દોષ દેવો ? ?
 પકવાન આરોગી વખતે હરિને યાદ ન કરી શકાય તો પછી
 સૂકી ભાખરી ખાતી વખતે હરિને શું કામ ઠપકો આપવો અથ-
 વા વૃથા તેની દયા શા વાસ્તે માગવી ? શું પરમાત્મા તે કાંઈ
 રૂશવતનો ધંધો આદરી બેઠો છે ! નીચ સ્વાર્થ સારૂ અનાથનાં
 ગળાં રેંશી પાછગથી પુન્યમાર્ગમાં પૈસો વાપરવો; અને પોતીકાં
 ગળાં રેંસાતી વખતે આકરી બાધાઓ રાખતી અગર અંતકાળી-
 આં દાન કરી પ્રસુને સમજાવવો તે શું પાપ નથી. પરમાત્માની
 હાંસી નથી, અરે તેને કોધાયમાન કરવાનો કીમીયો નથી ? !
 જ્યારે આવો અનર્થ આદરતાં મન પાછું પગડું ભરતું નથી
 તો પછી કુદરતી આવતાં દુઃખને વાસ્તે મન શા સારૂ વલોપાત
 કરે છે ! અરે અણુધાર્યું આવતું દુઃખ એ દુઃખ નથી પણ
 ભવિષ્યતું અચળ સુખ છે. અધીરા મન અરે શ્રમીત થએલા
 તન હવે તારો અકળાયે કાંઈ છુટકો નથી; ખસ હવે તો દુઃખની
 સામા થવામાંજ શોધ્યું સુખ મળશે; કેમકે,

* * * *

“ દુઃખ દુઃખ શું વદો જગતમાં દુઃખ દોલ્લુ મળે,
 કાયા માયા ક્યાં છે ભુદી જીવ જીવનમાં ભળે;

દુઃખ છે મીઠી સુખ જાયા શાંતિ માને તેમાં ડાહ્યા.
 પાણીના પરપેટા સમ સુખ મુંદર જોતાં જાણે,
 ઝાઝળ ચિન્દુ મોતી જેવું જુઓ! ચળકતું ધાણે;
 પલકમાં જોતાં થાય વિનાશ સમજ કરે! સુખનો ક્યાસ.
 ચઢતી પડતી ધરી અનાદી ઘડી ઘડીમાં ફરતી,
 માનવ જીવન રથનાં પેડાં તાપ જાય લેવા વરતી;
 પડે જે માથે દારમું દુઃખ માનવું તેને સાચું સુખ.
 માયા મમતા ધરીને મનમાં કરે સુખ અભિમાન,
 છઠ્ઠાને છતમાં ધન મદ ધરનાં એ તર નહિ નાદાન;
 ખરે જેમ પીપળાપરથી પાત ભટકતા ભૂમી પર જેમ મ્થાન. ”

મન વાળી હૃદયનો ઉમરો શાન્ત કરી કુંદન આરામચેર
 પર મોં ઉપર રૂમાલ ઢાંકી સ્વસ્થ પડી રહી. આ અરસામાં
 ચંબેલીજાત બહારથી એકાએક કુંદનવાળા ખડમાં આવી અને
 કુંદનને ચેરમાં જંપેલી જોઈને મન સાથે વિચાર કરવા લાગી !!

“ અહા હવે આ અલબેલી પ્રવીણ પોપટડી મારા કપટ
 પિંજરમાં શી રીતે પૂરાશે? જેટલી ચતુરાઈ અને ચાલાકી ચલા-
 વાય તેટલી તેની સાથે ચલાવી પણ ચતુર ચતુરા મારી જાણમાં
 આવતી નથી. તેને વૈલવની અનેક લાલચોમાં લલચાવી પણ
 લલિતાંગી લલના કશાથીએ લલચાતી નથી. તેને વાતો વાતોમાં
 અનેક રીતે ઉડાવી પણ એકની જો થતી નથી. જેમ જેમ તેની
 સાથે અધિકાધિક પ્રસંગ પાડતી જાઉં છું; તેમ તેમ તે વધારે
 શંકાશીલ બનતી જાય છે. હવે તો આજે છેલ્લી વાર તેને ખૂબ
 સમજાવવી ધારી છે; જો તે માનશે તો ઠીક, નહિ તો પછી જાત

ઉપર જઈ તેને સૂતી વેચવી પડશે. આ પાપ વળી ભણેલું. અને ચૂરતી રીતે પાવરધું થએલું છે; એટલે તેની સાથે હજાર ગરબે પાણી ગાળવાનું કામ છે. જે કોઈ પ્રસંગોપાત વાત કાઢવી તે સારી રીતે વિચાર કરી પ્રસંગને અનુકુળ આવે તેવી રીતે છેડીને મનના ધારેલા નિશાન ભણી જવાનું છે; આહા અત્યારે તે શાંતિમાં તરતી જણાય છે. વાહવાહ છે પણ રૂપનો અવતાર! કુસુમની કાચી ખીસતી કળી ! જે તે મારા વિચારમાં મળી નય તો જરૂર મારો અને એનો એક પલકમાં ભાગ્યોદય થઈ નય પણ માને શી રીતે ? જે વાત કરતાં કરતાં જત ભાત જણાઈ ગઈ; અગર સુદાની ગહાર બોલાઈ જવાયું તો તરતજ તે બાળા ભાત લગાવી વાત બગાડી નાંખવાની અરે જોતજોતામાં અજબ ગજબ કરી છટકી જવાની, અરે હાય મારી સઘળી આશા ધૂળમાં મેળવી ભાગી જવાની ! હશે હવે જેમ થાય તેમ ખડું પણ આજતો સાહસનું પગલું ભડું તે ભડુંજ ! અત્યારે મારી તમામ કુશળતા, પ્રવૃત્તિતા, ચાલાકી, સ્ત્રી ચરિત્ર અને મોહની-મંત્ર જે કાંઈ જાણું છું તે તમામ અત્યારે અજમાવી જોવાનું છે. જે ભાગ્યોદય થવાનો હશે તો તરતજ તે બાળા મારા મતમાં ભળી મળી જશે, નહિ તો પછી વિપરીત વાત થતાં ઘર છોડી બસા દૂર ટળી જશે !! લાવ હવે તેને જાગૃત કરી જરા જુવનીને હીલોળે ચઢાવું !! કુંદન ! અરે કુંદન ! કુંદન !!”

“ઓહ કોણુ તમે ! બહાર ફરી આવ્યાં ! કહો કેમ ! બોલો શો હુકમ છે ? !”

“હવે આ તારા ચોપડા બોપડા દૂર કોરે કરી જરા દીલને

ખીલાવ; મનને મલકાવ ! ! ”

“ હીલને ખીલાવ્યું ખીલાવાતું નથી અને મનને મલકાવ્યું મલકાવાતું નથી ! અવસરનાં કાર્ય અવસરે થાય છે. કુદરતના રંગ કુદરતથીજ બદલાય છે ! ! ”

“ કુંદન જુવાની ચાર દિવસની છે. આજ છે ને કાલ નથી. રંગતનો રંગ સંગત વગર ઉડી જશે તો પછી રંગ ચઢે. મુશ્કેલ થશે ! ! જોખનીયું એ તો મહા મોંઘી ચીજ છે, તે જો એજો જશે તો પછી બધી જીંદગી ઘૂળ થશે ! ! ”

“ જુવાની માનવ જીવનની કીંમત અંકાવાની એક મોંઘી પરમ સુખદાયક અવસ્થા છે. વૈભવ અને વાસના તૃપ્ત કરવાથી જુવાનીની કીંમત થતી નથી. મનના વેગને જ્ઞાન બળે કુદરતની કક્ષામાં સચવાઈ રખાય તો જુવાની સદાશાળ સુખરૂપ નીવડે છે અરે આખી જીંદગી શાંતિમાં પસાર થાય છે. ”

“ કુંદન અવસર વીત્યા મેઢુલા નકામા છે. અવસ્થા વીત્યું જોખન પણ એજો ગર્યુંજ સમજવું. જોખનીઆની બહારમાં જ્ઞાનગોષ્ઠી અને વિદ્યાના શુદ્ધકા વિષ સમાન છે. જુવાનીના ચણતરમાં લણતરનો લવાડો છે; માટે આવ્યું સુખ માણવું તેમાંજ મજા છે. ”

“ મનને વિલગ બનાવી ધર્મની મર્યાદા બહાર પગ મૂકી જોખનીઆને ઝોલે ચઢાવી જુવાની માણવી તેના કરતાં મન પર અંકુશ રાખી એકાંતમાં બેસી ઈશ્વર ભજન કરવું તે ઘણું સુખદાયક અને ઉત્તમ છે. જુવાની એતો એક હીવાની અવસ્થા છે; નદીનું પૂર છે, મેઘ ધનુષ્યનો રંગ છે, ખીલેલું કુસુમ છે;

સંધ્યાના તરંગ છે; પલક પલકમાં પલટાતી એક કુદરતના રંગ
ખતાવનારી અજબ અવસ્થામાં જોળનીયાની અજાયબી માનવી
એ જીવનમાં પગલે પગલે ગજબ ગુજરનાર જોળન વ્યાધી છે.
વાસનાનો વ્યાલ છે; મૃગજળ સમાન મિથ્યા આશાઓની એક
ઉડી લયંકર ખાઈ છે; તેમાં જે પડ્યા તેનો પત્તોજ લાગતો નથી.”

— “ત્યારે કુંદન તું આમ સદાકાળ આવીને આવીજ રહીશ.
હીરાલાલને વાસ્તે મિથ્યા આશાના અજંપામાં બુઝ્યાજ કરીશ.
તને સાંપડવાનું સુખ તારા લાગ્ય બળે દૂર થયું તો પછી તું
બીજો કાંઈ પ્રયત્નજ નહિ કરે ? ”

“હું જેને એકવાર મનથી મારો કહી ચુકી તો પછી તે
મારામાંજ માફ મન રમાડ્યા કરીશ. તે જો મળશે તો દીલનાં
દુખડાં ટળશે નહિ તો તેનામાંજ આ તનમન સમાઈ જશે. મારા
મનનું સમાધાન તેનાથીજ થશે. અન્ય પ્રકારના દીલાસાઓ
અને વચનામૃત વગેરે તમામ વૃથા છે. તમને હું જો ભારરૂપ
થતી હોઉં તો હવે મને રજા આપો. મારી પ્રકૃતી હવે સારી છે.
અત્યાર સુધી તમે જે મારી સેવા આકરી કરી તે સાફ આપની
અત્યંત આભારી છું. જગત પિતા આપનું કૃત્યાણુ કરશે !
મારા મનની માલિક હું છું. તેના ઉપર કોઈનો અધિકાર નથી.
મન સ્વતંત્ર છે. તેને જીતનારા કોઈ વિરલાજ હોય છે. વૈભવની
લાલસો અને સુખની વાસનાઓથી મન કાબુમાં આવી શકતું
નથી. મનને વશ કરવાને મન જોઈએ છીએ. મન મનથી
જીતાય છે.”

“ત્યારે હું પણ તને એજ સલાહ આપું છું. તારું મન

ઠરે ત્યાં મનને મેળવી સુખી થા. નાહક જીવાનીને વડોપાત કરી વગોવી ન નાંખ ! દીલને દીલમાં સમાવ. તને જે સાડું લાગે તે કર ! એકવાર ફરી નશીબ અજમાવ. ”

“ એટલે તમે કહેવા શું માગો છો ? મને તમારાં વચન સાંભળી તમારી જાત ભાત ઉપર શક આવે છે. તમે કોઈ રાજ-વંશી નથી !! તમારા આચાર વિચાર મને હુવે નિરાળાજ લાગે છે. ભલે તમે ગમે તે હો તેની મને દરકાર નથી. મહેરબાની કરી મારા મન ઉપર મુજનીયારી કરવી માંડી વાળજો. હું વિસળ મનની સાહસિક અને અગિયારી અગળા નથી. ઠેર ઠેર વિષ્ટા ખાનારી કાગડો નથી. ચાટે ચાટે ચાટનારી કુતરી નથી; સ્વતંત્રતાની હવામાં ઉડનારી મક્ષિકા નથી; પણ એક નીતિ અને ધર્મની મર્યાદામા રહી શીયગરૂની મોતીનો ચારો ચરનારી રાજ હંસણી છું. મનથી જેને મારો કહ્યો તે મારા સાડું સર્વાર્પણ કરનારી એક આર્ય બાળા છું. તમારો ઉપદેશ તમારા જેવાંને કરજો, મને તેની તલમાત્ર પણ અમર નહિ થાય, અરે ભગવાન હું તો ઠેરની ઠેર રહી. એક ઉપાધીથી છુટતાં બીજી ઉપાધીમાં ફસાણી ! જોઈને તમે કોણ છો તે મને પ્રથમ કહો !! ”

“ કુંદન કુંદન આમ છેક ગાંડી થાય છે. હું તને શું ખોટી સલાહ આપું છું. તને વગડામાંથી લાવી મહેલમાં રાખી માવજત કરી સારી કરી તેનો શું આ બદલો ? મારી જાત ભાત બાળવાની તારે શી જરૂર પડી. હું એક ભાયાત વર્ગની રજપૂતાણી છું. ”

“ તમારા સ્વામી ક્યાં ? આ બંગલામાં કેમ કોઈ પ્રતિષ્ઠિત

રાજવંશી પુરૂષ દ્રષ્ટીગોચર થતો નથી. મને હવે તમારાં વચન સાંભળી ઘણોજ શક ઉત્પન્ન થાય છે. તમે રજપૂતાણી હો એમ હું હવે માનતીજ નથી. રજપૂતાણીના મુખમાંથી આવાં મલીન વચન કદી નીકળેજ નહિ. જીવાનીની હિમાયત કરનારી કોઈ રજપૂતાણી ન હોય પણ કોઈ વંઢી ગયેલી વામા અગર વેશ્યા પુલટા હોય !! રજપૂતાણી તો શીયળની હીમાયત કરે; તેના મુખમાંથી નીતિ અને ધર્મનાં ભરેલાંજ વચનો કુલની માફક બહાર ખરે ! દીલ જોડાવનારા અને મનને મેળાવનારા કુડા વજ્રપ્રહાર જેવાં કુવાકયો સ્વપ્ને પણ ન નીકળે. કહો તમે કોણ છો ? ! ”

“ કુંદન કુંદન હું તે હુંજ છું. હું પણ તારી સમાન એક ટેકી પુરૂષ પાછળ પ્રાણ અર્પણ કરનારી હડીત્રી સ્ત્રી છું. મને પણ જો મારા મનનો માન્યો મળશે તોજ હું તેની સાથે લગ્ન કરીશ; નહિ તો તારી માફક આમ કુંવારી અવસ્થા ગાળીશ. અહીંયાં મારા માગાપતા પૈસા ઉપર આ સાહ્યખી લોગવું છું.”

“ અરે વાહરે તમારાં વચન ! ગાડાનું પૈડું ફરે તેમ તમે પણ ફરવા માંડ્યું. જોતજોતામાં બદલ ઈજવા માંડ્યું. હું તમારા જેવી વિલગ મનવાળી સ્ત્રીઓના તેજમાં અંબડે તેવી નથી હોં ! મારા મન ઉપર અસર કરવાને ઘણા ઘણા પાણીમાં મુડીઓ ભરે છે. જો મારા મન ઉપર તેમની અસર થઈ હોત તો હું આ દુઃખ લોગવત નહિ; અરે જો હું વૈભવની લાલચોમાં લપટાઈ હોત તો સબ્બ જેવા મામાના દરબાર જેવા ઘરબારનો ત્યાગ કરી વગડો વેડતી ન હોત સમજ્યાં ? ! જાઓ મારા જેવી મૂર્ખ સ્ત્રી

સાથે માથાં ન ફેડો; એક ખૂણે બેસી આ બધા ચાળા ચરકા મૂકી જગદીશ્વરમાં જીવ જોડો કે તમારી કાયાનું કલ્યાણ થાય; અરે માનવદેહ ધર્યાનું સાર્થક થાય ! !”

“ તને જેમ જેમ સમજાવીએ છીએ તેમ તેમ તું વધારે સામી થાય છે. મારે તારી શી પરવા છે; માનવું હોય તો માન નહિ તો ધરામાં પડ ! તારે અહીં રહેવું હોય તો રહે નહિ તો આ બધો મુલક ઉઘાડો પડ્યો છે. સુખની વાત કહેતાં તું આટલી બધી તપી જાય છે, તને સારી શીખામણ આપીએ છીએ ત્યારે તું મારી ગુરૂ થયા આવે છે. આ વગડામાં રજાળતી મૂકી હોત તો તને ક્યારનીએ કાગડા અને ગીધે કોચી ખાધી હોત. દયા ડાક્યણને ખાય છે. તને ઉગારી તેનો આ સરપાવ ! આ બધી સેવા આકરી કરી તેનો આ બદલો. મારી ગાઈ જરા પ્રભુનો તો ડર રાખ ! ”

“ હું પ્રભુનો ડર રાખીનેજ તમને કહું છું કે તમે હવે પાપકર્મની હિમાયત કરવી મૂકી દો. મને ઉગારી તો પ્રભુ તમને અનેક આકૃતમાંથી ઉગારશે, હું તમારી જન્મભર રાણી છું. કહો તો મારી ચામડીના તમને જોડા શી રડાવી પહેરાવું; કહો તો તમારા ચરણ ચાંપી તમારી તાબેદારી ઉઠાવું, પણ અનાચારના માર્ગમાં પ્રવેશ કરી મારા મનને કદી પણ બ્રષ્ટ નહિ કરું તે નહિજ કરું. તમે માર્મિક શાવમાં જે મલીન ઉપદેશ મને કર્યો છે તે હું સારી રીતે સમજી ગઈ છું; ચંબેલીબા, આખરે ખરાબ તે ખરાબ અને સાફ તે સાફ છે. નીતિનાં ફળ મીઠાં છે અને અનીતિનાં ફળ કડવાં છે. સદાચાર સુખમય છે અને દૂરાચાર

હુઃખમય છે. પાપ કરી કોઈ સુખી થયું નથી અને ધર્મ આચરી કોઈ દુઃખી થઈ નથી. જીવંતી એ તો જળનો પરપોટો છે. જોમનીયું એ ચાર દિવસની ચાંદરણી છે. જેની જીવંતી સુધરી તેનો આખો ભવ સુધર્યો. જેણે જીવંતી જાળવી તેણે જરા જાળવી ! અરે આખું જીવંતર જાળવ્યું. બહેન તમે ઘણાં પ્રવીણ છો, ચતુર છો; સમજવું હોય તો આટલેથીજ સમજ જાઓ. તમે મને જેમ ગોળે વીંટી ગોળ ગોળ જેવી વાત કરી છે તેવી હું પણ તમને ગોળે વીંટી ગોળ જેવી મીઠી શિખામણ આપું છું જાઓ શીતળ જળે સ્નાન કરી કાયાને પાવન કરો, અને પ્રભુતા નામની માળા કરી મનને પવિત્ર કરો. માણસ જોઈને વાત કરતાં શીખો; જેના વાસ્તે આખી દુનિયાં મૂકી અને જેની ખાતર આખું જીવંતર બગાડવા તૈયાર થઈ તે શું તમારી આવી પાપમય કુટી લાલચાથી લલચાઈ જીવન ઝેર કરશે ! સ્વપ્ને પણ નહિ. માટે બહેન આ બુધી પંચાત મૂકી પરમાત્માનું ભજન કરો ! ”

“ અંબેલીજાનને કુંદનનાં વચન સાંભળી હાટોહાટ કોથ વ્યાપી ગયો. પગથી માથા સુધી જવાળા લાગી; આખરે જાત તે જાત અને કંજાત તે કંજાત; કુંદન તે કુંદન અને કથીર તે કથીર; હંસણી તે હંસણી અને કાગડી તે કાગડી. ચુનો શ્વેતપણું તજે નહિ અને કાજલ શ્યામતા તજે નહિ. દુર્જન દુર્જનતા મૂકે નહિ અને સજ્જન સજ્જનતા તજે નહિ; તેમ જાતની વેશ્યા તેને પ્રીતિનું કામ હોયજ નહિ. ભગવદ્ગીતા ગુણકા લાખચાર વાંચે પણ વ્યભિચારને વર્જેજ નહિ. જ્ઞાનામૃત રૂપી ઉપદેશ સાંભળતાં જેને ક્રોધ પ્રકટ થયો તે કદી જાતવાન હોયજ

નહિ, ભુજંગને પયપાન કસવવું તે કેવળ વિષવૃદ્ધિને વાસ્તેજ છે; તેમ મૂરખને ઉપદેશ આપવો તે કેવળ મૂરખાઈની વૃદ્ધિને અર્થેજ છે. નિચને શિખામણ દેવાથી નીચ ઉલટો સામો થઈ નીચતાને વધારે છે આ પ્રમાણે ઘાટ કુંદન અને ચંબેલીજન વચ્ચે ઘડાયો. કુંદનની શિખામણથી ચંબેલી ગુણુકા વધારે ગુસ્સે થઈ અને છેવટે કુંદનને સૂતી રાતોરાત વેચી દેવાના ઠરાવ ઉપર આવી. કુંદન ભવિષ્યના વિચાર કરવા લાગી; અને ચંબેલી કુંદનના ખંડમાંથી બહાર નીકળી કુંદનનો વિક્રય કરવાના વિચારમાં તક્લીન થવા લાગી. વૈરની વસુક્તાની ધૂનમાં ચંબેલી પોતાનો હોઠ કરડવા લાગી, અને બ્રહ્મટી વિખ્રમ કરી ચાગરદમ દ્રષ્ટિપાત ફેંકવા લાગી. છેવટે પાનનો ડગ્ગો લઈ પાન બનાવવા હિંચકા ઉપર બેઠી ધીમે ધીમે બુઝતી બુઝતી મન સાથે કુંદનનું શું કરવું તેનો વિચાર કરતી કરતી તે પાન તૈયાર કરવા લાગી. આ અરસામાં ચંદ્રકીશોર બુગતકીશોર શેઠના કાર્ય સાડ અંતે આવી પહોંચ્યો. ચંબેલી એકાએક ચંદ્રકીશોરને આવેલો જોઈ હરખાણી અને એકદમ ઉમંગથી હિંચકા પરથી ઉતરી તેને દાહર સુધી સારા સત્કારથી લેવા સાડ દોડી; ચંદ્રકીશોર પણ એકાએક ચંબેલીજનનો આવો અણચિન્તવ્યો પ્રેમસત્કાર જોઈ ખુશી થયો અને પોતાનું કાર્ય આ ઘડીએ સારી રીતે પાર પડશે એમ ધારી મનમાં ખૂબ મલકાવા લાગ્યો !”

“ઓહો આવો આવો અલબેલા આજ તો ઘણા દહાડે પગલાં કર્યા. આજ મારે સોનાનો સૂર્ય જીયો; મોતીના મેહુલા વરસ્યા ! પધારો પાતળીઆ પ્રાણુ આવો ! હું તો મારા ંડાલાની

વાટલડી જોઈ જોઈનેય થાકી; મારા મોહન આ આંખલડી રોજ તમારી રાહ જોવા સારૂ ગઈ પાકી ! જીવનહાર આ જાતલડી પણ આપના વિરહ પાળે જીરવા લાગી ! ”

“ અરે હાં હાં ચંબેડી વધુ ન જોડી નાંખો; કંઈક તો બાકી રાખો ! આખા જાનરની સાકર વચનથી શું કામ વાપરી નાંખો છો. રહેવા દો ! જોખનવંતી જરા રહેવા દો ! જોખનરસ વખતે ખાટો થઈ જાય તો સાકર ગળ્યો કરવાના કામમાં આવશે ! સહુણી શ્યામા નયનનાં બાણ મારી મારા જેવાને ઘાયલ કરતાં જરા દયા રાખો ! ”

“ જાઓ જાઓ શામળીઆ તમે તો હજીયે પણ એવા ને એવાજ રહ્યા ! પાતળીઆના અંતરના આંખળોઆ હજીયે નજ ગયા ! વડાલાને જોલના તો સારૂ આવડે છે. મારા જેવી બાળી-જોળીને વચનના ડામ ન દેવો સમજ્યા ! હડીલા હું તો બળી બળી થાઉં છું; તમે નર બ્રમર રહ્યા તે ફાવે ત્યાં ભમતા ફરો; પણ હું તો કુસુમની કાચી કળી વાલમજીના વિરહ તાપે કરમાઈ જાઉં. સમજ્યા કે મારા શ્યામસુંદર અંદકીશોર ! ”

ખરેખર સંસારના તાપથી તપેલાને વાસ્તે વડાડી ચંબેડીજાનનો અવાસ એક વિશ્રામ ડામ છે. મારી મધુરી મોહનીના મુખકમળનાં દર્શન મારા જેવા અકળાએલા અમુઝાએલાને શાંતિદાયક અમોઘ સુખદાયક ઐશ્વર્ય છે. લલિતા તારે લટકે તો આ ચિત્ત ચારી લીધું ! ”

“ મારા ચતુર તમારા પ્રેમ ચટકે તો આ કાળજી કોરી લીધું ! છત્રીલા તમારા છંદ તો કાંઈ ચોરજ પ્રકારના છે. લાલા

લ્યો આ પાનની ખીડી ! જેનાં ભાગ્ય હોય તેનાજ મુખમાં જાય !
ભલેને મારા જેવી લાખો તૈયાર કરી મરી જાય; પણ જે લોખી
હોય તેનાજ લોગ સાડૂ ધરાવાય ! ”

“ શું મારી પ્રિયાના પાનની ખીડી ? ંહાલીના ંહાલીના
પાનની ખીડી ! જોખનવંતીના જોખન પાનની ખીડી; મધુરી
મોહનીના મોહ પાનની ખીડી ! આહાહાહા ! ત્યારે તો હું પૂરો
ભાગ્યશાળી ! અરે અહોભાગ્ય મારાં કે ચંબેલી અત્યારે થયાં
દર્શન તારાં ! મારી મીઠી મેંના તારા પાનની ખીડી હું પ્રેમથી
સ્વિકારી આરોગું છું. રસીલી તું પણ તેની દહેજત ચાખતી
જા ! અલખેલી તું પણ રસની મીઠાશ મુખમાં મૂકતી જા. ”

“ વાહરે ંહાલા આજ મને કૃતાર્થ કરી ! વારી જાઉંરે
મારા વરણાગીઆ આજે આ ંહાલીને ંહાલાના મુખકમળમાંના
ચાવેલા તબોળની મીઠી પાનની ખીડી મળી ! ”

“ કહો મારા ચિત્તડાની ચોર ચંબેલી છો તો ખુશીમાંને ? ”

“ મારા મનડાના મોર, મારા કાળજની કોર આપના
દર્શનથી હું સદા ખુશીમાંજ છું. ”

“ ચંબેલી તું કહે ના કહે પણ તારાં નખરાં તો ખસ
જાલીમ જાદુ ભર્યાજ છે ! તને જે એકવાર જુએ તે તારોજ થમ
જાય ! તારાથી કોઈ કાળે પણ ન્યારો તો નજ થાય ! ”

“ ત્યારે અલખેલા તમે કેમ ન્યારા ને ન્યારા રહો છો ?
મારા મોહન તમે કાં મારા નથી થતા ? ! ”

“ ચંબેલી તું રહી પૈસાની પ્યાસી અને હું રહ્યો પ્રેમનો
પ્યાસી ! તું રહી તવંગર અને હું રહ્યો રંક ! તું રહી સ્વતંત્ર

અને હું રહ્યો પરતંત્ર ! કાંઈ ભક્ષ હાથમાં આવે તો અહીં લાવી તારાં ખીસ્સાં તર કરાવી બે ઘડી બજારની મીઠાઈ જમી મોં ગળ્યું કરી રસ્તે પડીએ ! કાંઈ ખાલી હાથે હમેશાં અવાય નહિ ! ”

“ શું બોલ્યા મારા લટકાળા તમે શું બોલ્યા ? ફરી બોલો ફરી બોલો ફરી ! તમે પ્રેમના ખ્યાસી અને હું પૈસાની ઉપાસી ! વાહરે વહાલા તમારો ન્યાય ! પ્રેમના કીડા તમે અમે તો ડોળાં ગમારજ એમને ? લક્ષ્મીનાં કૂદાં એમજને ? જાઓ જાઓ છળીલા જોજો હવે ફરીથી એવું બોલતા; હું તો લક્ષ્મીને લાત લગાવું એવી છું. હું તો મનની ઉપાસી છું; પ્રીતિની ખ્યાસી છું સમજ્યા કે મારા સુંદર વર સહુણા ! ”

“ ચંબેલી તારું કહેવું પણ ખરું છે અને મારું કહેવું પણ ખરું છે ! માળાના મણકા બધા એકના એક ! તમે લોકો ધનનાં ઉપાસી તે સદા ધનમાંજ મરવાનાં અને અમે પ્રેમનાં પતંગીયા તે તેમાંજ પ્રજાળી ખાખ થઈ જવાના ! જો કે બધા સરખા નથી હોતા, પાંચ આંગળીઓ સમાન ન હોય; ગુણકા ગુણકામાં પણ ફેર હોય છે. તું વધારે ઘડાએલી અનુભવી અને કાંક પ્રીતિના સંસ્કારવાળી જાતવાન બાળા છું. કાંઈક જાતવાન છું તો મારા જેવા બે ઘડી અહીં આવી પરબનું પાણી પી ચાલ્યા જાય છે ! ”

“ અરે આતે શું કહેવાય મારા ચંદ્રકીશોર ! આ બધી ચતુરાઈ ક્યારે શીખ્યા. આ ચાલાકી અને બોલવાની છટા કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરી ? વાત વાતમાં કાળજી કાપવાના કીમીયા તો સારા આવડે છે હો; મારા જેવી અલેતીને ફેસલાવતાં સારું

શીખ્યા જણાઓ છો; મને બનાવી પટાવી અને છેતરી જઇને છળ કરી તીણા ભારતાં અરજો આવડે છે હોંકે ! બજારની મીઠાઈ ખાનારા અને પરખતું પાણી પીનારા તમારા જેવા વર-જાગીઆ તો મેં કોઈ ન લીધા હોંકે ! ”

“ ત્યારે ચતુર ચંબેલી તારા જેવી લટકાળી લલિતા પણ મેં ખીજી કોઈ ન જોઈ ! શું વાત વાતમાં સામાને મીલાવતાં આવડે છે ! નયનનાં નખરાંથી થનક થનક શું નચાવતાં આવડે છે, મંદમંદ હસતાં હસતાં સામાનાં હૈયાં શું ઉથલપાથલ કરતાં આવડે છે ! મારી મધુરી આ બધી વિદ્યા હું તારી પાસેથી શીખ્યો ! દુનિયામાં જે કાંઈ મોહની ચતુરાઈ મીઠાશ કામણ-દુમણ વશીકરણ મંત્ર કે જાદુ કે જે કાંઈ પ્રેમચતુરાઈ કહેવાય તે બધાંની તું એક શાળા છું; અરે મારા નયનની કીકી પ્રીતિની તો તું એક દેવી છું. હું તો તારા જોબન મંદિરનો એક પ્રેમ પૂજારી છું. પ્રીતિની દેવીનો એક ભક્ત છું. ચંબેલીના ચિત્તમાં રમણ કરતો એક પ્રેમી પોપટ છું સમજી કે મારી મધુરી મેનાં ! ”

“ ઓહો અલબેલા આજ તો કાંઈ ખૂબ ખુશાલી અને રંગમાં લાગો છો હોંકે ! કોઈ દેવસ આવા પ્રસન્ન ચિત્તના જણાયા નથી; કહો આ લુંડીને શો હુકમ છે ? ”

“ બોલ મારી ચિત્તહર ચંબેલીજન ! હાલમાં કાંઈ તારી પાસે નરીન મુદો છે ? ”

“ મુદામાં શું જોઈએ છે મારા મીઠા મહેરામણ ! ”

“ વગર વીધેલું મોતી, વણ ચાપ્યું મધ અને સુંધ્યા વગરનું કુસુમ ! ”

“ શું કહો છો મારા કામણુગારા ? આજ તો કાંઈ કુસુમની કળી શોધવા નીકળ્યા જણાવ્યો છોને ? ”

“ મેં તને કહ્યું જ હતું ! કેમ તું એટલી વારમાં બૂલી ગઈ ! જો કાંઈ બુલબુલનું ખરું હાથ લાગે તો મને ખબર આપજે કે જંથી તારો અને મારો બેડો પાર થાય ! ”

“ એહો અલબેલા શું કાંઈ શિકાર શિકાર હાથમાં આવેલો છે ? ”

“ તારે તેનું શું કામ છે ? મને માત્ર ખતાવ એટલે જ કામ પાર થઈ જાય ! ”

“ ખ્યારા મને કહો તો ખરા કે એવો માલનો સોદાગર કોણ છે ? ”

“ અરે તારી પાસે આવી જ કોઈ સો દાવ બહુ તે તારા સોદાગર, સમજ કે મારી દીલોખન ! ”

“ બહુ આમ બનાવતા શું હશે ! પૂરેપૂરી વાત કહોને એટલે જ કાળજે ટાઢક થાય. ”

“ શું કહો છો મારી ચંબેલીબન, જેજે બેબનવંતી મને પણ બેબનીઆની બગમાં ફસાવી ન દેતાં ! ”

“ અરરર આય આય બહાલા હું તો તમારાથી વાજ આવી ! તમને પણ ભગવાને મારા જેવી સો ચંબેલી મારીને એક ચંદ્રકીશોર ચંપકલાલા બનાવ્યા જણાય છે ! ”

“ ચંબેલી, દોસ્ત ચંબેલી, આ વખતનો શિકાર ઘણો ભારે છે ! જો મારા મતમાં મળી ગઈ તો લાલ તારો અને મારો બેડો પાર ! અને જો કાંઈ ચતુરાઈ ચલાવી તો ચાદ રાખજે કે

સદાને વાસ્તે દુધમાં પડેલી માખીની માફક દુનિયા બહાર નીકળી ગઈ સમજજે !”

“ઓ મારા વડાલા આટલા બધા કામ મને શું કામ દો છે ? હું ક્યાં તમારાથી પડતે રહું છું. તમારી સાથે પ્રપંચ બળ મેં ક્યારે વાંટાળી છે ? તમને તો હું મારા મનના માલીક ગણું છું !”

“આ ત્યારેજ હરઘડીએ ચંબેલીને આંગણે ચઢીએ છીએ એમ સમજજે ! જમણો હાથ ક્યાં વળે તો મુખ લણી ! મારી સાથે સીધી રીતથી ચાલે છે ત્યારેજ તારે ત્યાં ઘણાં કોડાં આ ચંદ્રકીશોરથી ચીરાય છે સમજ કે મારી મીઠડી !”

“આપણે તો વડાલા જેમ કહો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ, અરુથી રાતે કુવામાં ઉતરવાનું આવે તો પણ હું તમારી ખાતર કુવામાં ઉતરી જીન ગુમાવું સમજ્યા કે ! બહુ દિવસ તમારા સાથે ખાધું પીધું દહેર ઉઠાવી છે, સમજ્યા કે મારા વડાલા !”

“જે ત્યારે સાંભળ; હમણાં એકાદ કલાકમાં એક સારો શિકાર અહીં આવવાનો છે. એક નવો લાલ, હૈયાનાં ફૂટયો અને ખીસ્સાનો તર જુગલકીશોર નામનો એક શ્રીમંત યુવક અહીં આવવાનો છે. હમણાંજ તેના હાથમાં તેના કાકાનો દશ ગાર લાખનો તાજો વારસો આવેલો છે. તેની સાથે મેં રાત દિવસ જીવતોડ મહેનત લઈ, અરે ગાંઠનું ગોપીચંદન કરી મિત્રાઈ કરેલી છે. તેને હાત્રમાં એક બુલબુલનું ગચ્ચું બતાવવાનું છે; અને તેની પ્રેમજાળમાં તેને લપટાવી બધું કામ તારે અને મારે ચાલાકીથી કાઢી લેવાનું છે. જો મારા મતમાં તું લગીશ

તો તારો અને મારો બંનેનો બેઠો પાર થશે સમજી ? ”

“ ત્યારે મારા બહાલા હું પણ કાંઈ તમારાથી બુદ્ધાઈ જરા પણ રાખતી નથી. હમણાં થોડાક દિવસથી મારી પ્રેમજાળમાં એક બુલબુલનું બચ્ચું પકડાયું છે. તમે જેવું માગો છો તેવું તે છે. વગર સુધેલું કુસુમ, અને અણવીધેલું મોતી અને તાળું ~~સાંભળું~~ વગર ચાખ્યું મધ જે કહો તેવું તે છે; પણ કામ ઘણી સંભાળથી લેવાનું છે ! ”

“ વાહ વાહ શું કહે છે મારી દીલોજનન હમણાંજ તારે ત્યાં તે બુલબુલનું બચ્ચું હાથમાં આવેલું છે ? આહા ! ત્યારે તો તારાં અને મારાં ખીસ્સાં ચિકાર ચિકાર બસ ચિકારજ થશે. ”

“ લે મારી મનહરણી ચંબેલી બુલબુલના બચ્ચાની વધામણીમાં આ એક પાંચસોનું નોટ ધનામ, ચાલ દોસ્ત ચમન ઉડાવ ! ”

“ અરે મરી જઈરે મારા વરણાગીઆ ! વાહરે વાલા તમારી ઉદારતા ! મારા પાતળીઆ તમે પણ ઠીક આ લુંડીની ખખર અંતર લેવા માંડી ! મારા બહાલા હું પણ ઘણા દિવસથી પૈસા વિના હાડમારી ભોગવતી હતી ! ભલા ભગવાન તેં મારી આજે ભીડ ભાગી છે ! ”

“ અરે ચંબેલી આ એક પાંચસોથી પ્રસન્ન થવાનું નથી આવી તો કેટલીએ નોટો તારા હાથ પર પડશે સમજી કે મારી શાણી સલુણી ? ”

“ એ બધો મારા બહાલાનો પ્રતાપ ! મારા મોહન જ્યાં તમારી મારા ઉપર મીઠી નજર છે ત્યાં મારે શી કમી છે ? લ્યો

ચાલો ચતુર હું તમને પ્રેમની પૂતળી બતાવું. જો જો હમણું તેની હાડ છેડ કરશે નહિ, કામ બહુ સફાઈથી લેવાનું છે. હાલમાં તો તેનાં દર્શન કરી આંખને ઠંડી કરો ! ”

“ ચાલો મારી મનહરણી ચંબેલીબન ચાલો, તે ક્યાં છે તે બતાવો ! ”

“ જુઓ આમ આ બાબુ આવો; બહુ ધીમેથી પગલાં ભરી આવજો. જરા પણ બખડાટ ન થાય; સંભાળજો મોહન જરા પણ ધબકારો ન થાય; તે હમણાં જ પી છે, અત્યાર સુધી તેની સાથે મેં માથું ફેાડયું છે. જાણો છોને નવીન અવસ્થામાં આવેલી નવલ મુઘ્ધા કાંઈ એમ ને એમ ઝટ લખને વશ ન થાય; એ તો અંતરમાં હા હા અને આનનમાં ના ના, ઉંહું ઉંહું અને છણકા રીસકામાં રમ્યાંજ કરે ! ઘડી ઘડીમાં તેના રંગ નવા ને નવાજ બતલાવ્યા કરે; માટે બહુ ફેાસલાવી લડાવી લડાવીને કામ લેવાનું છે સમજ્યા કે ? જુઓ આ કાચની બારીમાંથી નજર કરો ! પેલી આરામચેરમાં જ પેલી જણાય ! જોઈ કે ? કહો, છેને બુલબુલનું બચ્ચું ! ”

“ અરે ચંબેલીના કામમાં તે કાંઈ મણા હોય ! તું ક્યાં બુલબુલથી ઉતરે એવી છે કે તે પણ બુલબુલથી ઉતરે એવી હોય ? ! દ્યો ચાલો ંડાલી તમામ કામ પસાર થશે. હું જેવી માગતો હતો તેવીજ તે બાળા જણાય છે. તું જરા તેને ધીમે ધીમે પ્રીતિના ચાળા શિખવતી રહેજે એટલે ઝટ બાળમાં પંખી પકડાઈ જશે. ”

“ દ્યો ત્યારે ચાલો અહીંથી પેલા ખંડમાં; આપણી વાત-

ચીતથી તે જાગૃત થશે તો વળી કાંક વધારે વહેમાઇ જશે.”

“હા ચાલો હવે. હમણાંજ વિક્ટોરીયામાં બેસી મારો નવલકીશોર જુગલકીશોર શેઠને લઈ અહીં આવશે; જોજે જાન જુગલકીશોર શેઠને અચ્છી તરેહથી નવીન પ્રકારનાં નખરાંથી મિલાવી લેજે.”

— “અરે વળી તેમાં તે મને કાંઈ કહેવું પડે. નખરાં કરવાં એ તો મારો રાત દિવસનો ધંધો છે.”

“ઓહો ઈયો ચંબેલીજાન શેઠ તો આવી પહોંચના જણાય છે; જુઓ પેલી વિક્ટોરીયા પૂરે અડપે આપણા લણ્ડી આવતી જણાય છે.”

“ઓહો ચાલો ત્યારે આપણે તેમના સત્કારની તૈયારી કરીએ.”

“હા ચાલો તેમના સત્કારમાં આપણું કંઈયણ સમાએલું છે.”

“આ પ્રમાણે પ્રપંચજાળ બિછાવી સર્વ પ્રકારના સાહિત્યની તૈયારી કરી ચંબેલીજાન અને ચંદ્રકીશોર જુગલકીશોરની રાહ જોવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં વિક્ટોરીયા ચંબેલીના મકાન આગળ આવી ઉભી રહી. નવલકીશોર જુગલશેઠને લઈ ચંબેલી જાનના મકાનના માળ પર ચઢ્યો. દાદર પર પગ મૂકતાંજ ચંબેલી અને ચંદ્રકીશોરે શેઠનો સારી રીતે માનપાન અને પુષ્પ હારથી સત્કાર કર્યો. જુગલકીશોર પણ ચંબેલીના સત્કારથી સારી રીતે પ્રસન્ન થઇ ગયો. ચંબેલીએ શેઠનો હાથ ઝાલી શેઠને પ્રેમથી દોરી જીલાપર બેસાર્યા અને પોતે પણ તેમની સાડમાંજ બેઠી. સામસામા આરામચેરમાં નવલકીશોર અને ચંદ્રકીશોર

બેઠા; અને એક બીજાની ખબર અંતર પૂછવા લાગ્યા. ચંદ્રકીશોર શેઠની સારી રીતે ચંબેલીને ઓળખાણ આપવા લાગ્યો; તથા તેમની શ્રીમંતાઈ અને ગૃહસ્થાશ્રનાં હૃદયહાર વખાણ કરી શેઠને તથા ચંબેલીને ખુશ કરવા લાગ્યો. શેઠ પણ પોતે સ્વર્ગના ભુવનમાં બિરાજ્યા હોય તેમ સારી રીતે મનમાં મગન થઈ મલકાવા લાગ્યા; અને ચંદ્રકીશોરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા ! ”

“ કહો શેઠ સાહેબ છે તો આનંદમાંને ! ? ”

“ આ આનંદના ધામમાં આનંદ સિવાય બીજું કંઈ હોયજ નહિ ! આ પરમ શાન્તિના સ્થાનમાં સર્વત્ર શાન્તિજ વિલોકાય ! ”

“ ચંબેલી જેવી તું કેવળ પ્રીતિની પ્યાસી છું એવા અમારા જુગલકીશોર શેઠ પણ કૃત્ત પ્રેમના ઉપાસી છે; શું શેઠનો સ્વભાવ, શી તેમની ખાનદાની, શી તેમની ઉદારતા, અને શું તેમનું ગંગાજળ જેવું નિર્મળ હૃદય ! એમને તો જે ઓળખે તેજ ઓળખી શકે ! એકદમ તેમની કાંઈ કીંમત થાય તેમ નથી. એતો ઢાંકયું રતન છે, માણુ જેવડું મોતી છે. ”

“ હું પણ તેમજ માનું છું; શેઠના મુખ ઉપર એવી મોહીની છે કે જે એકવાર તેમને જુએ તે તરતજ શેઠનું ધર્મ જાય. મારા હૃદયમાં પણ તેમની મનહર મૂર્તિ સજ્જડ જડાઈ ગઈ છે. હવે ઉખેડી શકાય તેમ રહ્યું નથી. ”

“ ચંદ્રકીશોર હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે. ચંબેલી તો એક અજબ પ્રેમની પુતળી છે. તેનાં સાકર જેવાં મીઠાં વેણુ જેમ જેમ હું સાંભળતો જાઉં છું તેમ

તેમ મારા મનમાં કંઈ ઓરજ પ્રકારની ઉર્મિ ઉત્પન્ન થાય છે. અમારા જેવા શ્રીમંતોને વાસ્તે એક આવું સ્વર્ગનું પ્રેમમંદિર જોઈએ ખરું! સંસારની આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી કંટાળેલા મનુષ્યોને વાસ્તે ચંબેલીનો સમાગમ એક પરમ શાંતિ-સદ્દન જેવો થઈ પડે છે! આપણે તો હવે બંધે ઘડી આ સ્નેહ-મંદિરમાં ચંબેલી દેવી પાસે પ્રેમભજન ગાવાને સારું આવવાના!”

“ઓહો અહોભાગ્ય મારાં! તમારાં પગલાં મારા જેવી પામરને ત્યાં ક્યાંથી થાય? એવાં તે મારાં ક્યાંથી પૂન્ય હોય કે અહીં રોજ તમારા જેવા નર રત્નો પધારે! શેઠ હું હવે તમારીજ છું. આ ભાગ્યશાળી ચરણકમળની સેવા કરનારી એક પામર તુંડી છું!”

“ચંબેલી, હવે જે મેં તને વાત કહી હતી તે બુદ્ધબુદ્ધના બચ્ચાને પ્રેમપીંજરમાંથી બહાર કાઢો, લાવો શેઠની સમક્ષ રજુ કરો. શેઠ તેના વાસ્તે ઘણા આતુર છે. તે મુખથી કંઈ કહી શકતા નથી; પણ તેમનું હૃદય તે બાળાને નિરખવાને ઉછાળા મારી રહ્યું છે!”

“શાગાશ ચંદ્રકીશોર તું પણ હૃદયનો જાણુ છે. મનની વાતને એક પળમાં કળી શકે તેવો પ્રવીણ પ્રેમી છે.”

“જેવો શેઠ સાહેબનો હુકમ! તમે અહીં બિરાજો. હું તેને સમજાવી ફાસલાવી આ ખંડમાં લાવું છું.”

“ચંબેલી જરા વાર ઉભાં રહો. દયો પહેલાં આ પાંચ હજારની નોટો એકવાર પેટીમાં મૂકી દો. પછી નિરાંતે કાર્ય કરો!”

“અરે હાં હાં શેઠ કાંઈ નાસી જાય છે. મને આપનો

પાકો લઈસો છે. તમારી કદરદાનીની વાત આ વિશ્વમાં થાય તેમ નથી !”

“ અરે પહેલાંએ આપવું અને પાછળથીએ આપવું, માટે લઈ દ્યો પહેલાં !! તમારા જીવને શાંતિ વળે અને મારા જીવનેય નીરાંત થાય !! પૈસા સંબંધી વાતની પ્રથમ ચોખ્ખટ કરી હોય તો કાર્યની સમાપ્તિ વેળાસર અને સારી થાય !! ”

“ અરે વારીબહારે મારા ઉમરાવદીલના સરકાર !! આપ તો કોઈ અજબ પ્રીતિના સરદાર છો !! તમારી તુલનામાં તો કોઈ ચમરખંધી પણ ન આવી શકે !! લાવો તમારું કાંઈ અપમાન ન થાય !! ”

“ દ્યો ગણી દ્યો ! પ્રીતિની વાતનો કાંઈ ઉધાર હોય ?”

“ કેમ શેઠ સાહેબ દુનિયા જોઈ ? કેવી કેવી પ્રેમની મૂર્તિઓ નજરે પડી આવે છે ? શેઠ પ્રેમ આગળ પૈસો તો એક કીડી છે. અરે પૈસાને તો કુતરા પણ સૂંઘતાં નથી !! ”

“ સત્ય છે. ચંદ્રકીશોર તમારું કહેવું સત્ય છે. હું તો રાત દિવસ મારી શેઠાણીનાં રીસામણાં મનામણાંથી કંટાળી ગયો હતો. એક કુળવાનનું બીજું અને વળી રૂપમાં રવૈયું !! સાજી એનો તે તાળીયો શી રીતે ઉઠાવાય !! કાં રૂપના ગુલામ કે કાં ગુણના ગુલામ ! જ્યાં રૂપ અને ગુણ બંનેની ખામી હોય ત્યાં તે અહોરાત્રી પ્રેમના નામનો શંખ વગાડવો અને જીવંત જગાડવું એ કેવી રીતે ગમે !! કાંક મારાં પણ પૂર્વનાં પૂન્ય ઉદય થયાં કે મને તમારો સમાગમ થયો !! આવું સુખ અને શાંતિનું સ્થાન તમારા જેવા મિત્ર વગર બીજો કોણ શોધી

આપે ! વિશ્વમાં મિત્ર તો એક વાતનો વિસામો છે. ”

આ પ્રમાણે હાજી હા અને મુખની મીઠાસની વાતોમાં ચંદ્રકીશોર નવલકીશોર અને જુગલકીશોર શેઠ એ ત્રણે જણાં ગુંથાયાં. ચંબેલીજન પણ પાંચહજારની નોટો પેટીમાં મૂકી ઉમંગલેર કુંદનના ખંડમાં ગઈ અને તેને જાત્રત કરી સમજાવવાના નિશ્ચય પર આવી.

“ કુંદન હવે જરા જાગ ! જાહેન ડાહી બની મારી બે શિંખામણીની વાત સાંભળ. હાથે કરી જીંદગાની ધૂળ ના મેળવ ! ઘેર બેઠાં ગંગા આવી છે તો તેમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થા. લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવે ત્યારે મુખ ધોવા જનાર જગતમાં મૂરખ કહેવાય સમજી ! ! ”

“ અરે ઈશ્વરની ખાતર મારો કેડો મુકો ! ! મને આજની રાત અહીં પડી રહેવા ઘો, પ્રસાત થયે હું મારો રસ્તો કરી લઈશ. ચંબેલી ચંબેલી તમે પરમાત્માથી ડરો. અરે પાપનાં ડગ ભરતાં બહુજ વિચાર કરો. સ્વર્ગ અને નર્ક અહીંઆંજ છે. પાપની અદાલત પણ અહીંઆંજ છે. સારાં પુરાં કાર્યનાં ફળ પણ અહીંજ મળે છે. ઉપર કશું નથી, જે છે તે અહીંઆં નીચેજ છે. જોગનના મદમાં છડી મદાંધ ન થાઓ. જોગન એતો એક નદીનું પૂર છે. જોતજોતામાં ઉતરી જશે. હાથે કરી માનવ જીવનની કાયાને નરકમાં ન ખરડો. જાઓ જેવાં આવ્યાં તેવાં ચાલ્યાં જાઓ, મારી પાસે તમારું કંઈ પણ નહિજ વળે. હું અધમ કાર્ય આદરનારી લાલચુ સાહસિક મલીન મનવાળી અમળા નથી. જાઓ ચાલ્યાં જાઓ ! ”

“કુંદન તું મારું સખત અપમાન કરે છે. તું મને ઓળખે છે કે હું કોણ છું? હું એક કાળી નાગણ છું જેના ઉપર કોધાયમાન થઈ તેનું તો આવીજ બન્યું સમજવું. જેની પાછળ પડી તેનો જીવ લીધેજ છુટકો થવાનો! માટે સમજી જા. તારા લાયક એક ખાનદાન કુલીન શ્રીમંત રત્ન વર હાથ આવ્યો છે. ચાલ મારી સાથે આગળ થા. તેની સાથે તારું દીલ જોડી સુખી થા. આ બધું અવિચારીપણું જવા દે, છાકરવાદી તજ દે, સમજી જા. જગતમાં કોઈએ કુંવારી જાંદગી ગાળી છે કે તું ગાળવા તૈયાર થઈ છું. કોઈ કોઈની પાછળ ગયું છે કે તું જવા તૈયાર થઈ છું!! ખડેન જરા ધીરી થા. સમજ, ગઈ ગુજરી વિસરી જા, અને હું કહું તેમ તું કર!!”

“મેં જેને મારો કહ્યો છે તેજ મારો થશે!! તે જો મને મળશે તો હું તેને મળીશ. નહિ મળે તો તેની પાછળ મારી જાંદગી અર્પણ કરીશ. મને હવે જગતમાં ખીન્નું કાંઈ જોઈતું નથી. જો પરમાત્માની મારા ઉપર દયાદ્રષ્ટી અને કૃપા કટાક્ષ હશે તો તે મારા હીરાને મેળવશે; અને નહિ મેળવે તો જ્યાં સુધી આ શરીરમાં જીવ રહેશે ત્યાં સુધી તેના નામનું ગાન કરી જાપ જપી મારું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીશ હું ખીન્નું કાંઈ માગતી નથી. મારે ખીન્નું કાંઈ જોઈતું નથી અને જગતના કોઈ પણ વૈભવમાં મારી વાસના હવે રહી નથી. દુઃખની મને નવાઈ નથી સુખનો મને સંતોષ નથી; માટે હવે ઉપકારનો બદલો અપકારથી ન લેશો. મારા સુખની તમે હિમાયત ન કરશો.”

“કુંદન તારે મારી ઇચ્છાને આધીન થવુંજ પડશે. જો

તું સમજીને માનીશ તો સૌ સારા વાનાં થશે, અને હું કરીશ તો તારા ઉપર જખરજસ્તી ગુજારવામાં આવશે. મેં જે ધાર્યું છે તે હું કર્યા વગર નહિજ રહું; માટે સમજીને મારી આગળ થા. ચાલ પેલા ખંડમાં!! સારા સારા વસ્ત્રાલંકાર જે હું તને પહેરવા આપું તે પહેરી લે; અને જરા બાણીઠણીને મોં મલકાવી મારી સાથે ચાલ!! જરા દુનિયાને જોતાં શીખ!! જોખનની નીંદી મઝા માણી લે!! પ્રીતિના પરમ સ્વાદને ચાખી લે!!”

“મેં તમને એકવાર કહ્યું કે હું એકની બે નહિ થાઉં, તમારે એમજે તો મારો જીવ દ્યો; અને મારો છુટકારો કરો. તમારી લાલચમાં દેવતા મૂકો, અને તમે જેને સાફ માનો છો તે તમારી જાતે ભોગવી દ્યો!! મારા આગળ હવે પછી જો કંઈ અયોગ્ય ઉચ્ચાર કરશો તો હું જીસ કરડીને તમારી સમક્ષ મારો પ્રાણ આપીશ; પણ નહિ કરવાનું તો નહિજ કહું!!”

“એમ! એટલી બધી મગજમાં તું ખુમારી રાખે છે?”

“હા એમ એમ!! હું ધર્મ અને નીતિને વાસ્તે જેટલી રાખી શકાય તેનાથી પણ અધિક ખુમારી મગજમાં રાખું છું; તમારાથી થાય તેટલી જખરજસ્તી તમે ગુજારી દ્યો; અરે મારો પ્રાણ લેવાની જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તે પણ લઈ દ્યો!! હું તમારી તલમાત્ર પણ પરવા ધરતી નથી; સમજ્યા!!”

“ઠીક ઠીક તેનો પણ હું તને ચમત્કાર બતાવું છું. રાંડ તારા જેવી તો મેં કંઈ કંઈ ચકલીઓ પકડી પકડીને પાંજરામાં પૂરી દીધી; અને બારોબાર કંઈ કંઈ શાખીનોને વેચાતી આપી દીધી તો તું તે કોણ મારી વિશાતમાં!! ચાલ રાંડને આજ

રાતોરાત બેશુદ્ધિની દવા કલોરોફોર્મ રૂમાલમાં છાંટી સુંઘાડી
 બેશુદ્ધ બનાવી ખારોખાર શેઠને ઘેર મોકલી દઉં અને જેટલા
 ખેરવી લેવાય તેટલા દામ શેઠ પાસેથી ખ ખેરી લઉં” રીસમાંને
 રીસમાં ક્રોધ ભરી ચંબેલી કુંદનને ખંડમાં પૂરી ખારણાને તાળુ
 મારી દમામમાં જુગલશેઠના ખંડમાં ગઈ; અને કુંદન સંબંધી
 ત્રણે જણા સાથે મસલત ચલાવા બેઠી. આમ કુંદન પણ ચંબે-
 લીથી ચેતી ગઈ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે જરૂર
 ચંબેલી રાતોરાત મારા ઉપર ગજબ ગુબારશે અને જુલમ કરી
 મારા શીયળ ઉપર ત્રાપ મરાવશે; માટે જેમ મુઠીઓ વાળી
 નસાય તેમ દુર્જનથી દોઢ ગાઉ દૂર ભાગવું; પાપીઓથી વેગળાં
 સારાં. કુસંગતમાં ક્ષણવાર રહેવાથી પણ ધર્મ અને નીતિનો
 નાશ થાય અને વખતે જાન પણ જાય; માટે ભુંડાથી દૂર રહે-
 વામાંજ કડ્યાણુ સમાએવું છે; એ પ્રમાણે મન સાથે વિચાર
 કરી નાસી જવાનો ઉપાય તે શોધવા લાગી. તેણે ખંડની તમામ
 ખારીઓ આગળ આવી ચોગરદમ દ્રષ્ટિ ફેંકી નાસવાની યુક્તિ
 શોધવા માંડી; ઘણીકવાર સુધી નાસવાનાં ફાંફાં માર્યા; પણ કાંઈ
 પત્તો ન લાગ્યો; છેવટે ખંડની ડાબી બાજુની નાની ખારીમાંથી
 વાડમાં પડતું મૂકવું; અને વાડમાંથી રેડવે યાર્ડમાં કુદી રેડવે
 સડક ઓળંગી જ્યાં નસાય ત્યાં નાસવું અને જે કાંઈ નજીકનું
 સ્ટેશન હાથ આવે ત્યાંથી ટીકીટ લઈ દૂર દેશાવર લાગી જવું;
 એવો અંતિમ વિચાર કરી ખંડમાંથી જે કાંઈ રોકડ પૈસાનું સાધન
 હાથ આવ્યું તે તમામ કબજામાં ખીરસામાં ઘાલી લીધું; અને
 કઠણ મન કરી કાછડો વાળી ખારીમાંથી ‘શ્રીકુરી તારે શરણે’
 એવો પોકાર કરી વાડમાં પડતું મૂક્યું. કુંદનના પડવાનો જખરો

ધમકારો થયો; ધમકારાથી તરતજ ચંબેલીજનન અને તેના મલ-
લતીઆઓ ચમક્યા; અને એકદમ બધાં બારીએ આવ્યાં;
ચંબેલીએ તરતજ કુંદનને નાસતી જોઈ. જોતાંની સાથે ‘ કુંદન
ભાગી, ભાગી, પકડો, પકડો ’ એવી બૂમો પાડતી ધમક ધમક
કરતી બંગલા નીચે ઉતરી. આગળ કુંદન અને પાછળ ચંબેલી
અંદ્રકીશોર નવત્રકીશોર અને જુગલકીશોર એ પ્રમાણે બધાંએ
જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડ્યું. કુંદને પાછું વાળી જોયું તો
બધાં તેને પકડવા પાછળ આવતાં માલમ પડ્યાં; આથી તે
ગસરાણી અને જીવ ઉપર આવી બૂમ દોડવા લાગી. ચંબેલી
અને તેના સાથીઓ પણ મુડીઓ વાળી જેમ દોડાય તેમ પૂર
ઝડપે દોડવા લાગ્યાં, છેવટે બધાં કુંદનની નજીકમાં આવી ગયાં;
કુંદને ઠોકર ખાધી અને પડી ગઈ. પડતાની સાથે પાછી ઉભી થઈ
ગઈ અને જીવ લઈને રેલ્વે સડક ઓળંગવા માંડી; એટલામાં
‘ રામ રાખે તેને કોઈ ન ચાખે ’ એ સૂત્રાનુસાર એક્ષપ્રેસ ટ્રેન પૂર
ઝડપે દોડતી આવી; ટ્રેનને આવતી જોઈ કુંદન ચમકી; ચમકતાની
સાથે ચક્રીત થઈ ઉભી રહી; એટલામાં બધાં આવી પહોંચ્યાં.
છેવટે મરવાના ઝનુન પર ચઢી લાઈન ઓળંગવા ગઈ; ચંબેલી
પણ લાંબો હાથ કરી કુંદનને પકડવા ગઈ; એન્જીનના બકરના
એક આંચકે કુંદન બાજુપર પડી; અને ચંબેલી તથા તેના
મસલતીઆઓ પર થઈને ટ્રેન ચાલી ગઈ. ચંબેલી કપાઈ ગઈ
અને બધાં ચગદાઈ ગયાં !! વાંચકો આતે “ અગ્નિમાં પડેલું
ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન ? ”

છટ્ટો ભાગ સમાપ્ત.

દરેક કુટુંબને લાયબ્રેરીમાં ખાસ રાખવા જેવી
અને

ખાળ, યુવાન તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષોને
ખાસ વાંચવા લાયક.

સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.

આર્ય ધરસંસાર વ્યવહારના આદર્શ નમુનારૂપ કદપના પ્રદેશમાં સંસારિક વિષયોનાં પાત્રો કંદળી નિર્દોષ અને ઉપદેશક વિષયોને એવી સારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક મીઠી અને મોહક ભાષામાં આલેખવામાં આવ્યા છે કે એક વાર તેને હાથમાં લીધા પછી અધુરું રાખવું ગમશેજ નહિ. સ્ત્રીઓએ વાંચી ખાસ ધરમાં રાખવા જોગ અને પોતાની પાછળનાં સંતાનોને ખાસ વંચાવવા જોગ ઉત્તમ પુસ્તક. પાકું સોનેરી પુંઠા સાથે કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ પોષ્ટેજ જુદું રાખવામાં આવેલ છે માટે આજેજ તેને મંગાવી ગ્રાહક થાઓ.

સોલ અજન્ડ.

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

તૈયાર છે ! સચિત્ર ! તૈયાર છે !

વીર ચોદ્ધાઓનાં અપૂર્વ પરાક્રમ વાંચવાં હોય તો
જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, શૃંગાર, કરુણા વગેરે રસનો સમાવેશ
કરેલ છે. વિષયાધિ રાગનું રાગ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની
રાગ્યભક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલિન કન્યાઓના અદ્ભુત
પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી રાક્ષસી કામ
કરનારી એક ખૂબસુરત બાલાનાં હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ
રાગ્યલોભથી પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર
વગેરે અનેક મનોવેધક પ્રકરણોનો તાદ્રસ્ય ચિતાર ચીતરવામાં
આવ્યો છે. નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે
આ પુસ્તક અવશ્ય એકવાર વાંચવું જોઈએ. જાતે વખા-
ણવું તે સોના પર દોળ કરવા સમાન છે. સારા ગ્લેજ
કાગળ પાકું સોનેરી પુંકું હોવા છતાં કૌંમલ માત્ર રૂ.
૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સોલ એજન્ટ.

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

મહાન લેખક રેનોલ્ડ્સની

ક્રોસ્ટ નામક નવલકથાનો અનુવાદ.

સંસાર શેત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ. ૧-૨-૩

સાત્ત્વિક, શુદ્ધ અને નિર્દોષ ભાવનાઓથી ભરેલા હૃદયવાળા પવિત્ર પુરુષ જ્યારે મોહરાજની માયાજાળમાં સપડાય છે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર તે કેટલો બધો કૂર, સ્વાર્થી, થઇ જાય છે, કાર્ય કરતી વખતે તેને સારાસારનું જ્ઞાન જ્ઞાન છતાં લાચારીથી તેને કેવાં કૂર કર્મો કરવાં પડે છે, તે દુનિયાની નજરે મહા સુખી ગણાતો હોવા છતાં પણ અંતરથી કેટલો બધો દુઃખી હોય છે, વિગેરે બાબતો દર્શાવનાર ચૈતન્યદેવ, અને માયાવી આ બે પાત્રો આ નવલકથાના સંસાર-શેત્રંજ ના પટ ઉપર કેવા કેવા દાવ-પેચ રમે છે, માયાવી કાર્યનું ફળ દર્શાવી ચૈતન્યને તે ન કરવા કહે છે, છતાં તે માયાજાળમાં સપડાઈ તેની પાસે કૂર કર્મો કરાવે છે, પોતે ઉત્તરોત્તર નરક પ્રત્યે ચાલ્યો જાય છે અને આખરે પોતાની કરણી પ્રમાણે ફળ પામે છે, તેનો સાક્ષાત્ ચિતાર આ નવલકથામાં છે. પાકા સોનેરી પુંઠા સાથે ભાગ ૧-૨ દરેકની કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ ભાગ ૩ બે કીંમત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સોલ એજન્ટ.

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકારનાકા-અમદાવાદ.

સંસારને સ્વર્ગ બનાવનાર અત્યુત્તમ, તેમજ
વિદ્વાનવર્ગમાં વખણાયેલી રસિક અને
બોધક નવલકથા

સચિત્ર. **મિલન-મંદિર.** સચિત્ર.

કુટુંબ કલેશથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારે, સગાંબહાણાંઓને
સ્નેહની પ્રાપ્તિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખનારે, બ્રહ્મચર્યને દૈવી
મહિમા જાણવાની જ્ઞાસા ધરાવનારે, આદર્શ સતી થવાની
ઇચ્છા રાખનાર બહેનોએ, ગુણિયત્ત ગૃહિણી થવાની ઇચ્છા
રાખનાર સ્ત્રીઓએ અને વિષયવાસના રાખનારનું અનિષ્ઠ
ધયેલું વેતવાની ઇચ્છા રાખનારે આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચનીજ વેદ્ય છે.

આ નવલકથા એક વખત કુટુંબમાં વંચા-
વ્યાથી સંસાર સોનાનો થશે અને અશાન્તિપૂર્ણ
સંસારમાં શાન્તિના તરંગો ઉછળશે. સોનેરી પુકું
છતાં કીંમત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

जनसभाजभा भास वपुषायेली

नवसकथाओ.

गुर्जर-मुंभाईनी शेडाणी. सचित्र	२-०-०
मिलन-मंदिर. (सचित्र.)	२-०-०
कुमुदकुमारी. (सचित्र.)	२-०-०
रतिसुंदरी. (सचित्र.)	२-०-०
रत्नगढनी रंभा. (सचित्र)	२-०-०
सरोजसुंदरी-सुधरेली नभानो.	१-८-०
श्रीगोणी रंजभूमि.	१-८-०
संसार शेवज भाग १ लो.	१-८-०
संसार शेवज भाग २ गे.	१-८-०
संसार शेवज भाग ३ गे.	२-०-०
कर्म-जन्मन याने विधवाणी कर्मकथा.	१-८-०
वीर शहाड (विररसथी भरपूर)	१ १२-०
विधिनं विधान. (सचित्र)	१-८-०
कुंदन याने कुसुम भाग १ थी ८	
दरेंड भागणी	१-४-०
सरस्वती. (सामाजिक नवल.)	१-४-०
वनवासिनी. (ऐतिहासिक)	२-०-०
कुसुमवता.	१-०-०
कुलिनकान्ता.	१-०-०
कुसुमकुमारो.	१-०-०
मानव शयतान.	१-८-०
प्रेमपिणर के पुनी पंजर.	१-८-०
सन्मित्र के शयतान.	१-०-०
वसंत-विहार. (अजोना भांगर)	१-४-०

